

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Харківський обласний відділ Українського географічного товариства
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Белгородський національний дослідницький університет
Харківська обласна станція юних туристів

РЕГІОН - 2012:

СТРАТЕГІЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

МАТЕРІАЛИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ

(м. Харків, 25–26 жовтня 2012 р.)

Харків
2012

Редакційна колегія: **В.С. Бакіров**, д.соц.н., проф. (голова редакційної колегії), **Л.М. Немець**, д.геогр.н., проф. (заступник голови редакційної колегії), **М.О. Барановський**, д.геогр.н., проф., **С.І. Іщук**, д.геогр.н., проф., **Ю.І. Кандиба**, к.геогр.н., доц., **Г.О. Кулешова**, к.геогр.н., доц., **Л.В. Ключко**, к.геогр.н., доц., **С.В. Костріков**, д.геогр.н., проф., **К.В. Мезенцев**, д.геогр.н., проф., **В.М. Московкін**, д.геогр.н., проф., **К.А. Немець**, д.геогр.н., проф., **Я.Б. Олійник**, д.екон.н., проф., член-кор. АПН України, **О.М. Петін**, д.геогр.н., проф., **О.В. Полєвич**, к.техн.н., пров.наук.співроб.

Адреса редакційної колегії: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, м. Харків, 61022, к. 3-62, тел. 8(057) 707-52-74, e-mail: konfregion@yandex.ru.

Затверджено до друку рішенням вченої ради геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 2 від 28.09.2012 р.).

Регіон – 2012: стратегія оптимального розвитку: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Харків, 25–26 жовтня 2012 р. / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 332 с.

Тексти представлено у авторській редакції. Автори несуть повну відповідальність за зміст доповідей, а також добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

ISBN 978-966-623-896-5

© Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2012

З М І С Т

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

Немец Л.Н., Немец К.А. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ МОНИТОРИНГ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ КРУПНЫМ МЕГАПОЛИСОМ	11
Афанасьев О.С. ДОСВІД ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ЗОНУВАННЯ НИЗОВОЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОДИНИЦІ ДЛЯ ЦІЛЕЙ ОПТИМІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ	17
Барановський М.О. ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ПОШИРЕННЯ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ	20
Грицевич В.С. ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА	23
Дроздова Е.А., Корнилов А.Г. ПРОГНОЗ ТРАНСФОРМАЦИИ ЛАНДШАФТОВ И РАЗРАБОТКА ПРОГРАММЫ ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ ТЕРРИТОРИИ КУРСКОЙ МАГНИТНОЙ АНОМАЛИИ (КМА)	26
Зеленская Л.И. ЭКСПЕДИЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ГЕОГРАФИИ И НАУЧНЫЙ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЙ ТУРИЗМ: СООТНОШЕНИЕ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ РОЛЬ	28
Ищук С.І., Гладкий О.В., РОЗВИТОК НАУКОВИХ ЗНАНЬ З ГЕОГРАФІЇ МІСТ ТА ГЕОУРБАНІСТИКИ ...	32
Мезенцев К.В. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА СУЧАСНИЙ СТАН	34
Мезенцева Н.І., Бура Т.Л. ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗМІЩЕННЯ ТОРГОВЕЛЬНО-РОЗВАЖАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ В УКРАЇНІ	39
Савчук І.Г. РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ЗАЛІЗНИЧНОГО СПОЛУЧЕННЯ У РОЗВИТКУ ПОЛЮСІВ ЗРОСТАННЯ У ПРИКОРДОННІ	42
Сочувка А. ДИФФЕРЕНЦІАЦІЯ СТЕПЕНІ РАЗВИТИЯ ГОРОДСКОГО ТРАНСПОРТА РЫБНИЦКОЙ АГЛОМЕРАЦИИ	44
Степаненко А.В., Щуліпенко В.Є. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ У ГЛОБАЛЬНОМУ ЕКОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРІ	47
Черномаз П.О. ЄВРОПЕЙСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСКОРДОННОЇ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ І УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКЕ ТРАНСКОРДОНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО	52
Чугунова Н.В. СОВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ УСЛОВИЙ И ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ РАССЕЛЕНИЯ	55

Шуканов П.В. ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И РЕГИОНАЛИЗАЦИИ МИРА	59
Яворська В.В., Калетинська А.Є. АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ РЕГІОНУ УКРАЇНСЬКОГО ПРИЧОРНОМОР'Я	63

СЕКЦІЯ 1.

РОЛЬ НАУК ПРО ЗЕМЛЮ У РОЗРОБЦІ СТРАТЕГІЇ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ. ОСВІТА ДЛЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Батиченко С.П. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	66
Білецький М.І., Котик Л.І. ЗНАЧЕННЯ КУРСУ «РОЗМІЩЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ» У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ГЕОГРАФІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ	69
Карпенко Н.М., Шуканов П.В. ЕКОЛОГІЧНА КОМПОНЕНТА ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРА З ТУРИЗМУ	73
Кирюхин А.М. ПРИМЕНЕНИЕ МОДЕЛЕЙ НЕЛИНЕЙНОЙ ДИНАМИКИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РОССИЙСКО-УКРАИНСКОГО ПРИГРАНИЧЬЯ	76
Кокус В.В. ГЕОБОТАНІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ХАРКІВСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ПРИ ВУАН В 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ	78
Космачева М.В. МАТЕРИАЛЫ ПО ГЕОЛОГИИ СЕВЕРО-ВОСТОКА УКРАИНЫ В МУЗЕЕ ПРИРОДЫ ХАРЬКОВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ В.Н. КАРАЗИНА	81
Космачов В.Г., Космачова М.В. ЮРА ХАРКІВЩИНИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО І НАВЧАЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА.....	83
Кошкарєв А.В., Медведєв А.А., Пересадько В.А., Сенная Е.И. РАЗВИТИЕ РОССИЙСКО-УКРАИНСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ДАННЫХ ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ ТРАНСГРАНИЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ	86
Лисак А.Р. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ ТА ОСНОВНІ АСПЕКТИ ЙОГО ОЦІНКИ	89
Моштакова Н.В. ЗАКЛАДИ КУЛЬТУРИ ЯК ОСНОВНІ СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ СФЕРИ КУЛЬТУРИ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ	92
Немець К.А., Яновська О.О. ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ СФЕРИ КУЛЬТУРИ РЕГІОНУ	97
Отечко С.А. ТРАНСПОРТНА СИСТЕМА ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ	100

Рехлович М. ДОСТУПНОСТЬ РЕГИОНОВ КАК ПРЕДМЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЛЬСКОЙ ГЕОГРАФИИ ТРАНСПОРТА	102
Тодоров В.І. ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОГЕОГРАФІЧНИХ СИСТЕМ ...	105
Шинкаренко Д.А. ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ	107
Шиян Д.В. ПРОБЛЕМА ЗАХВОРЮВАНOSTІ НАСЕЛЕННЯ У ГЕОГРАФІЧНИХ НАУКАХ	112
Шуканова А.А., Япринець Т.С. ЕКОНОМІЗАЦІЯ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМОК ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ	115

СЕКЦІЯ 2. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Безуглий В.В., Ладигіна А.Л. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ ГОСПОДАРСТВА ЄВРОСОЮЗУ (РЕГІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД)	117
Белицкая Ю.С., Корнилов А.Г. СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИИ МАЛИНОВСКОГО СЕЛЬСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ	120
Буц Ю.В., Крайнюк О.В. НАСЛІДКИ ЛІСОВИХ ПОЖЕЖ У ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ	123
Єрошина Т.В. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТОЇ ПРОДУКЦІЇ АПК В УКРАЇНІ	124
Закотнюк О.Л. ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СФЕРЫ КУЛЬТУРЫ В АСПЕКТЕ РЕГІОНАЛЬНОГО СОЦІУМА	127
Запотоцький С.П. ОЦІНКА ПРІОРИТЕТІВ ГАЛУЗЕВОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ	130
Карнаухова О.В. ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПІДХІД У ПІДВИЩЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД	132
Киреева-Гененко И.А., Польшгалова А.Ю. РАЗВИТИЕ РЕГІОНАЛЬНОГО ТУРИЗМА НА БАЗЕ КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ ПРОХОРОВСКОГО РАЙОНА БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ	135
Кулешова Г.О., Логвинова М.О. СУЧАСНИЙ СТАН ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЧУГУЇВСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	136

Ляскало І.А., Кушнір Л.М. РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ІНВЕСТИВАННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ЕКОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД	141
Мазурова А.В., Вірченко П.А. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ, ЯКІ СПРИЧИНЯЮТЬ ТРАНСПОРТНУ ДИСКРИМІНАЦІЮ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (на прикладі залізничного транспорту)	144
Мамчур О. І., Кравець Т. М. ГОЛОВНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРАРНОЇ СФЕРИ ПРИМІСЬКОГО РАЙОНУ	147
Нагірна В.П. ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА ГОСПОДАРСТВА І РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	150
Немець Л.М., Носирев О.О. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	153
Слоньова Т.І., Вірченко П.А. ДЕЯКІ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ЛУГАНЩИНІ	155
Телебенєва Є.Ю., Редін В.І. ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	158
Троценко О.В. «МІФОЛОГІЧНИЙ» ПРОСТІР ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ТУРИСТИЧНОГО КОГНИТИВНО-АТРАКТИВНОГО ОБРАЗУ СЛОВ'ЯНСЬКО-ІСЛАМСЬКОГО ФРОНТИРНОГО РЕГІОНУ	160
Шабашова Л.Ю. МІСТА УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ТИПІЗАЦІЇ	164

СЕКЦІЯ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

Ванда І.В. ЛОКАЛЬНА ДЕПРЕСИВНА ТЕРИТОРІЯ ЯК ЧИННИК ГЕОПРОСТОРОВИХ ПРОЦЕСІВ У РЕГІОНІ	167
Василевська Я.В. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ	169
Вірченко П.А., Слоньова Т.І. КЛАСИФІКАЦІЯ ЧИННИКІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІЙ ЛОКАЛЬНОГО РІВНЯ	172
Капустяний О.О. ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ ОСНОВНИХ ПОКАЗНИКІВ ВАНТАЖНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ НА ПІВДЕННІЙ ЗАЛІЗНИЦІ	176
Ключко Л.В., Нища О.С., Полєвич І.О. СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА КРАСНОКУТСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	178

Кобилін П.О., Немець К.А. ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	184
Корнус О.Г., Корнус А.О., Ємець А.В. СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ МІСТА СУМИ	188
Кузишин А.В. ЗАЛЕЖНІСТЬ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ УПОДОБАНЬ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ВІД ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОКАЗНИКІВ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ	191
Кулешова Г.О., Барило І.М. ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ ПОСЛУГАМИ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	195
Лемехова А.С. СУЧАСНИЙ СТАН СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	200
Литовченко І.В., Логвин М.М. ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД ПОЛТАВЩИНИ ТА ДУХОВНО-ЕКОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ	203
Мельник І.Г. ДЕЯКІ МІЖРЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ	206
Надтока Ю.В., Кандиба Ю.І. ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	209
Нефедова Н.Є. МОРСЬКІ ТОРГОВЕЛЬНІ ПОРТИ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	212
Ліхван В.Ф. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ФЕРМЕРСЬКИМИ ГОСПОДАРСТВАМИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	215
Немець Л.М., Яковлева Ю.К., Сегіда К.Ю., Полєвич О.В. ПРО ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	221
Панкратьєва В.В. ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ...	225
Полякова Т.А. АНАЛІЗ ПРОСТРАНСТВЕННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РАССЕЛЕННЯ БЕЛГОРОДСЬКОЇ ОБЛАСТІ. ЕКОЛОГІЧЕСЬКА ПЛОТНОСТЬ НАСЕЛЕННЯ	229
Поплавська І.В. ГЕОГРАФІЯ ЗАКЛАДІВ РОЗМІЩЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ	231
Середа Н.І. ІСТОРИЧНІ МІСТА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПОЛЮСІВ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ (на прикладі столичної області)	234
Сліпчук А.О. ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	236

Соловьев А.Б., Сазонова Н.В., Богат Д.В. ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ МУНИЦИПАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ ПО УРОВНЮ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ	239
Яковлева Ю.К. ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДОНЕЦЬКОГО РЕГІОНУ	242
Скриль І.А. СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДИТЯЧО- ЮНАЦЬКОГО ТУРИЗМУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	245
Кучер І.І. ФАКТОРИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ...	247

СЕКЦІЯ 4. ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА

Амеличев Г.Н. СПЕЛЕОРЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КРИМА И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОСНОВ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РЕГИОНА	251
Бересток А.А. ПЕСТИЦИДИ У ВОДНОМУ СЕРЕДОВИЩІ (ДЖЕРЕЛА НАДХОДЖЕННЯ, ШЛЯХИ МІГРАЦІЇ, МЕТОДИ ЗАХИСТУ)	254
Бойко В.В. АНАЛІЗ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МІСТА КИЄВА	257
Гаврилюк О.В. БРОМ В ПОДЗЕМНЫХ ВОДАХ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО БОРТА ДНЕПРОВСКО-ДОНЕЦКОЙ ВПАДИНЫ	259
Гайворонская Н.И. РАЗВИТИЕ ОПАСНЫХ ГЕОМОРФОЛОГИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НА УРБАНИЗИРОВАННЫХ ТЕРРИТОРИЯХ (на примере г. Белгорода)	261
Гордеев Л.Ю., Корнилов А.Г. ОЦЕНКА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА РЕКРЕАЦИОННЫХ ЗОН УРБАНИЗИРОВАННЫХ ТЕРРИТОРИЙ (на примере г. Белгород)	264
Добровольська Н.В., Бережний В.А. СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ДЕЯКІ ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ЗЕМЛЕРОБСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	267
Заздравных Е.А., Зуенко Т.Б. ВЛИЯНИЕ АГРОИСПОЛЬЗОВАНИЯ РАЗНОЙ ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТИ НА СОДЕРЖАНИЕ ОРГАНИЧЕСКОГО ВЕЩЕСТВА В ПАХОТНЫХ ПОЧВАХ	271
Зарубіна А.В., Мошна І.Ю. ОЦІНКА ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ	274
Зуенко Т.Б., Заздравных Е.А. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СТРУКТУРНО-АГРЕГАТНОГО СОСТАВА СЕРЫХ ЛЕСНЫХ ПОЧВ И ЧЕРНОЗЁМОВ В АГРОХРОНОРЯДАХ КЛЮЧЕВЫХ УЧАСТКОВ	276

Колонцова С.А. БИОКЛИМАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НОВООСКОЛЬСКОГО РАЙОНА	278
Колтунова М.А. ИЗМЕНЕНИЕ ВНУТРИГОДОВОГО РАСПРЕДЕЛЕНИЯ СТОКА РЕК СЕЙМ И ТУСКАРЬ НА ФОНЕ УВЕЛИЧЕНИЯ АНТРОПОГЕННОЙ ОСВОЕННОСТИ ВОДОСБОРА	281
Королева И.С. РЕКРЕАЦИОННАЯ ОЦЕНКА ЛЕСНЫХ ТЕРРИТОРИЙ, КАК РЕЗУЛЬТАТ СОЗДАНИЯ ЛЕСНОГО РЕКРЕАЦИОННОГО КАДАСТРА	284
Костріков С.В., Сегіда К.Ю. РОЗПОДІЛЕНЕ ГІДРОЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЧЕРЕЗ ГІС-ЗАСОБИ ДЛЯ МЕНЕДЖМЕНТУ ВОДНИХ РЕСУРСІВ РЕГІОНУ	286
Морабандза К.-Б., Артищев В.Е. АЭРОТЕХНОГЕННОЕ ЗАГРЯЗНЕНИЕ СНЕЖНОГО ПОКРОВА Г. БЕЛГОРОДА	289
Набокова Е.С. ЕСТЕСТВЕННОЕ ВОССТАНОВЛЕНИЕ ЛЕСОСТЕПНЫХ ФИТОЦЕНОЗОВ В УСЛОВИЯХ ЗАЛЕЖНОГО РЕЖИМА	292
Поліщук Л.Б. СТАН ДОВКІЛЛЯ: НАСЛІДКИ В ПЛАНІ ОСВІТИ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ	295
Прибилова В.М. ОСОБЛИВОСТИ ХІМІЧНОГО СКЛАДУ ПИТНИХ ПІДЗЕМНИХ ВОД НА ПРИКЛАДІ ВОДОЗАБОРУ М. ПЕРВОМАЙСЬК ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	297
Сазонова Н.В., Соловьев А.Б., Богат Д.В. СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ Г. БЕЛГОРОДА	300
Семеряга О.П. ДИНАМІКА БЕЛІГЕРАТИВНИХ ЛАНДШАФТІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	303
Суханова М.П. ГИДРОХИМИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МАЛЫХ РЕК В УСЛОВИЯХ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ (на примере р. Халань Белгородской области)	306
Сухов В.В. О РЕЗУЛЬТАТАХ ЭКСПЕРИМЕНТОВ ПО ИЗУЧЕНИЮ ВЛИЯНИЯ ПРОЦЕССОВ ЗАМЕРЗАНИЯ И ТАЯНИЯ КАПИЛЛЯРНЫХ И ТРЕЦИННЫХ ВОД НА ГОРНЫЕ ПОРОДЫ	309
Суярко В.Г., Сердюкова О.О. ГАЛОГЕНИ У ПІДЗЕМНИХ ВОДАХ ДОНЕЦЬКОЇ СКЛАДЧАСТОЇ СПОРУДИ	312
Тищенко И.И., Калиниченко С.Е. ПРОБЛЕМЫ ОСВОЕНИЯ МИНЕРАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ МИРОВОГО ОКЕАНА	314
Удалов І.В. ОСОБЛИВОСТИ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ТЕХНОГЕННИХ ВІДХОДІВ У ДОННИХ ВІДКЛАДАХ (на прикладі вуглепромислового комплексу Луганської області)	318

Удалов І.В., Чубар О.В., АСПЕКТИ ГІДРОХІМІЧНОГО РЕЖИМУ ПІДЗЕМНИХ ВОД СЛОВ'ЯНСЬКОГО РОДОВИЩА	319
Чендев Ю.Г. ДЛИТЕЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ АВТОМОРФНЫХ ЧЕРНОЗЕМОВ ЛЕСОСТЕПИ ПРИ РАСПАШКЕ	320
Червоний Б.Г. ПЛАСТИЧНО-МІНЕРАЛОГО-СТРУКТУРНІ ПОШУКОВІ КРИТЕРІЇ	323
Червоний Б.Г. МІНЕРАЛОГО-ГРАНУЛОМЕТРИЧНО-ХІМІЧНІ ПОШУКОВІ КРИТЕРІЇ	325
Чомко Д.Ф., Шевчук Л.І. ПРОБЛЕМАТИКА МОНІТОРИНГУ ПІДЗЕМНИХ ВОД В ЗВ'ЯЗКУ З ЇХ МОЖЛИВИМ ЗАБРУДНЕННЯМ	327
Юдина Ю.В. РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВЕРТИКАЛЬНОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПЛАКОРНЫХ ЛАНДШАФТОВ (на примере Белгородской области)	329

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

УДК. 911.3

ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ МОНИТОРИНГ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ КРУПНЫМ МЕГАПОЛИСОМ

Л.Н. Немец, К.А. Немец

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Мегаполис представляет сложную динамическую открытую социогеоэcosystemу, управление которой определяется следующими условиями:

1. Наблюдаемость социогеоэcosystemы как максимальное влияние ее состояния на измеряемый выходной сигнал.

2. Управляемость социогеоэcosystemы – ее максимальная сенсбилизация к управляющим сигналам.

3. Наличие цели управления – перевод социогеоэcosystemы в требуемое состояние. Цель может быть определена в фазовом пространстве как точка, в которую нужно перевести социогеоэcosystemу, или как совокупность промежуточных точек, последовательно сменяющих друг друга во времени и составляющих траекторию движения социогеоэcosystemы. Отсутствие четко определенной цели превращает изменение состояния социогеоэcosystemы в бесцельное блуждание в фазовом пространстве.

4. Возможность выбора управляющих решений из некоторого множества допустимых альтернатив – определяет гибкость и эффективность управления социогеоэcosystemой, так как при наличии жестких ограничений оптимальные управляющие решения могут оказаться за пределами области адекватности.

5. Наличие критерия эффективности управления как степень достижения социогеоэcosystemой требуемого состояния.

6. Наличие ресурсов управления (финансовых, трудовых, материальных, временных и пр.), которые обеспечивают реализацию управляющих решений. Уменьшение ресурсов управления приводит к ограничению свободы выбора и снижению эффективности управления.

В системе управления мегаполисом субъект управления связан с объектом (социогеоэcosystemой) прямым и обратным каналами связи. По прямому каналу осуществляется передача управляющей информации от субъекта к объекту управления в виде потоков вещества и энергии, по обратному – мониторинговая информация о состоянии объекта. Последняя позволяет оценивать качество и эффективность управления, а также корректировать управляющие воздействия для перевода объекта в заданное состояние или его движения по заданной траектории. В соответствии с этим общая задача общественно–географического мониторинга (ОГМ) состоит в реализации обратного канала связи, т.е. в сборе, хранении, обработке, анализе и обобщении разнообразной информации о состоянии социогеоэcosystemы и информационном обеспечении управленческих

решений. Очевидно, что эффективность управления во многом определяется качеством функционирования системы ОГМ, прежде всего, уровнем ее пространственно-временной оптимизации и адаптации к условиям наблюдаемости управляемой социogeосистемы, выбором наиболее информативных мониторинговых параметров, совершенством канала обратной связи, методами обработки информации и т.д. Именно этим определяется исключительная важность ОГМ в обеспечении социально - экономического развития мегаполиса.

В соответствии с вышеизложенными важными характеристиками системы ОГМ являются:

- пространственно-временная и организационная структура;
- структура информационной базы данных;
- технология обработки информации;
- способы представления рекомендаций и аналитических данных для подготовки управленческих решений;
- система критериев оценки развития мегаполиса.

Пространственная структура ОГМ обеспечивает сбор, обобщение и анализ информации по всем пространственным объектам территории мегаполиса. Исходя из принципов системного подхода, представляется целесообразным создание многоуровневой пространственной структуры ОГМ, начиная от низового уровня, например, городских административных районов, которые являются подсистемами мегаполиса, и заканчивая всей социogeосистемой в целом. На каждом уровне ОГМ обрабатывается мониторинговая информация по соответствующей территории. Предлагаемая пространственная структура ОГМ обеспечивает корректность сравнительного анализа состояний всех уровней подсистем между собой и в сравнении с общей социogeосистемой.

Временная структура ОГМ должна обеспечить, с одной стороны, оперативность контроля и возможность своевременной корректировки развития объектов мониторинга, с другой – репрезентативность и надёжность выводов и рекомендаций с точки зрения исключения влияния случайных колебаний исходных данных. Поэтому целесообразно организовать несколько временных уровней ОГМ с различными периодами дискретизации контролируемого процесса и соответствующими объемами накопленной информации и уровнями обобщения. Оптимальным представляется организация трех временных уровней ОГМ:

1. Оперативный уровень предусматривает дискретизацию процесса развития поквартально и обеспечивает устойчивую оценку развития за минимально возможный временной отрезок, соответствующий целям оперативного контроля.

2. Tактический уровень с дискретизацией процесса развития по полугодиям. Обеспечивает устойчивую оценку выполнения тактических годовых планов.

3. Стратегический уровень с дискретизацией процесса развития по годам – обеспечивает оценку выполнения общей стратегии развития социogeосистемы.

С целью оптимизации временных уровней мониторинга возможно использования на каждом из них различного количества входных параметров, например, для оперативного уровня СЭМ достаточно использовать наиболее динамичные показатели, а для стратегического – весь массив.

Использование современных компьютерных технологий сбора, хранения, обработки и анализа статистических данных (которые совмещаются со специальными пакетами визуализации и картографического отображения результатов) требует организации специальной базы данных с определенной структурой. Исходя из того, что данные структурируются по трем признакам: времени (в соответствии с периодом дискретизации процесса), объектами (в соответствии с пространственной структурой ОГМ) и параметрами состояния объектов, в общем виде база данных является трехмерным массивом, который образно можно представить в виде информационного куба. Его горизонтальные слои являются временными срезами процесса, а два других измерения – векторами объектов и статистических параметров объектов.

В основу обработки мониторинговой информации предлагается положить метод *моделирования траектории развития социально-географических объектов (СГО)* в нормированном многомерном признаковом пространстве, разработанный на кафедре социально-экономической географии и регионоведения ХНУ имени В.Н. Каразина.

Нормированное многомерное пространство (НМП) строится путем линейного шкалирования (вычислением индексов) совокупности мониторинговых параметров СГО, в результате чего метрика пространства изменяется таким образом, что значения параметров варьируют в интервале $[0 \leftrightarrow 1]$. Изомерность пространства имеет принципиальное значение для исследования и сравнительного анализа состояния и динамики изучаемых СГО. НМП можно представить в виде гиперкуба, главная диагональ которого является траекторией оптимального (эффективного) развития СГО. Положение любого СГО в НМП фиксируется точкой, координаты которой задаются его индексами. Анализируя соотношения положения СГО в НМП, в частности, по отношению к главной диагонали гиперкуба можно сравнивать их состояние, уровень развития и т.д. При наличии временных рядов признаков СГО предоставляется возможность анализировать не только временные срезы социально – географического процесса, но и динамику развития СГО.

Движение СГО в НМП в самом простом случае можно представить в виде траектории – совокупности отрезков, последовательно соединяющих точки СГО во временном ряду. Траектория движения СГО в НМП характеризуется двумя множествами показателей: а) направления движения и б) линейных параметров.

Первое множество показателей включает косинусы углов, образованных отрезком траектории (или вектором – касательной к ней в данной точке) с траекториями других объектов или другими характерными направлениями, например, некоторой средней, оптимальной или проектной (прогнозной) траекториями. Если рассматривать анализируемые СГО как подсистемы

некоторой более общей социогеоэсистемы, например, городские районные социогеоэсистемы в составе города, то по параметрам направления движения можно оценивать эффективность их функционирования в системе. Так, уменьшение угла между траекториями подсистем и более общей системы свидетельствует о лучшей согласованности и, соответственно, «полезности» подсистем. При отрицательном значении косинуса вклад данной подсистемы негативный, т.е. она действует «во вред» системе.

Таким образом, косинус угла между траекториями оказывается надежной и удобной количественной оценкой вклада каждой подсистемы в состояние или развитие общей системы. Таким же образом можно оценивать согласованность движения (функционирования) подсистем – увеличение значения косинуса (уменьшение угла) между их траекториями свидетельствует об их сближении и кооперативном взаимодействии, что, в частности, можно расценивать как доказательство подобия в их развитии. Из теории вероятностей и математической статистики известно, что косинус угла между прямыми линейной регрессии тождественный коэффициенту корреляции между двумя выборками случайных величин, поэтому в статистическом смысле косинусы углов между траекториями СГО можно интерпретировать как коэффициенты корреляции между СГО по набору признаков.

Второе множество показателей представлено различными линейными характеристиками траектории:

а) путь (ΔL), пройденный СГО за определенный промежуток времени – определяется как евклидово расстояние между точками траектории смежные моменты времени и является динамической характеристикой траектории, так как его длина характеризует интенсивность движения СГО;

б) скорость движения СГО, определяемая как отношение длины пройденного пути к промежутку времени между соседними расчетными моментами ($\Delta L/\Delta t$);

в) удаленность текущей точки траектории от начала координат (L_0) – характеризует эффективность движения СГО, так как более эффективный СГО за равный промежуток времени больше удалится от стартовой позиции и, соответственно – от начала координат;

г) расстояние L_1 от текущей точки траектории до конечной точки (конца главной диагонали гиперкуба НМП) – также характеризует эффективность движения СГО, так как эффективный СГО быстрее приближается к максимально возможному показателю;

д) соотношение L_0/L_1 – коэффициент прогресса, который характеризует темпы движения СГО от начальной до конечной точки – более продвинутые в развитии СГО характеризуются большими значениями этого параметра; при прогрессивном развитии СГО этот показатель во времени непрерывно возрастает;

е) расстояние от текущей точки траектории подсистемы (городского района) до траектории более общей системы (города), в динамике этот параметр характеризует согласованность их движения;

ж) расстояние между текущими точками траекторий разных подсистем (городских районов) – отражает согласованность их совместного движения.

Как видно из приведенного неполного перечня линейных характеристик траектории, развитие СГО в НМП можно по аналогии рассматривать как механический процесс движения материальной точки в пространстве. В целом, используя угловые и линейные параметры траекторий СГО, можно получить существенно большую информацию по сравнению с традиционными методами классификации, группирования и сравнительного анализа.

Графоаналитический метод многомерной классификации дополняет описанный выше метод. Его главная идея состоит в том, что НМП проектируется на плоскость, где состояние СГО изображается в виде многоугольника на лепестковой диаграмме с нормированными (в интервале 0 – 1) координатными осями. Площадь многоугольника пропорциональна величине индексов (уровню развития) СГО в данной совокупности и поэтому может служить критерием классификации. Описываемый метод применим либо для классификации совокупности СГО на один момент времени, либо для исследования динамики развития СГО, так как, вычисляя площади многоугольников для одного СГО на разные моменты времени, можно наблюдать тенденцию его развития – при прогрессивном развитии площадь последовательно увеличивается, в обратном случае – уменьшается. Еще одним достоинством метода многомерной классификации является то, что он может использоваться и для решения задач оптимизации, так как в зависимости от семантики набора признаков СГО критерием оптимизации может служить максимум или минимум площади многоугольников.

Графоаналитический метод оценки однородности развития социогосистем может быть полезным при оценке равномерности развития социогосистем, т.е. степени пропорциональности или равенности всех анализируемых индексов СГО. Неравномерность развития социогосистем возникает в случае их хозяйственной специализации, недостаточности ресурса развития, организационных причин или выбора ошибочной (не оптимальной, не обоснованной) стратегии развития. Описываемый метод позволяет дать математически точную оценку этой характеристики состояния СГО. В идеальном случае на лепестковой диаграмме многоугольник имеет абсолютно правильную симметричную форму. По степени отклонений от нее можно судить о степени неравномерности развития СГО. Для идентификации отклонений целесообразно использовать векторную сумму сторон многоугольника, которая в идеале равна 0. Следовательно, используя этот показатель как критерий классификации, можно ранжировать или классифицировать СГО по степени равномерности развития во времени или по временным срезам.

Описанные методы обработки информации описаны в литературе и апробированы в многочисленных НИР и диссертационных работах аспирантов кафедры.

Представление результатов мониторинга возможно в различных формах – от статистических таблиц и графиков до сложных синтетических и обобщающих карт со всеми промежуточными вариантами. Конкретные способы зависят от поставленного задания и поэтому в данном докладе не рассматриваются.

В выборе критериев развития социogeосистемы можно выделить два аспекта. *Первый* из них связан с необходимостью оценки развития низовых подсистем (городских районов) и требует выполнения их сравнительного анализа и классификации по состоянию на каждый контрольный временной срез социogeопроецесса. Описанные выше технологии обработки информации позволяют решать эту задачу в самых различных постановках. Оптимальными представляется многомерная классификация районов, количественная оценка согласованности развития (движения в многомерном пространстве) и анализ динамики развития районов.

Второй аспект охватывает круг вопросов, связанных с оценкой развития всей социogeосистемы. В самом общем виде речь идет о сравнении двух моделей социogeопроецесса на уровне мегаполиса – проектной и фактической. Первая, образно говоря, представляет набор контрольных параметров развития, которые определяются в зависимости от цели, ресурсной базы и планируемой динамики развития в соответствии со стратегией развития. Не исключено, что эта стратегическая модель может подвергаться локальной корректировке по мере развития ресурсной базы. Вторая модель по сути отражает фактическое состояние социogeосистемы на текущий момент времени по набору фактических параметров. Главной задачей является анализ соответствия фактической траектории развития социogeопроецесса прогнозной (проектной) траектории. По отклонению фактической траектории от проектной определяются «узкие места» развития и вырабатываются соответствующие управленческие решения. Описанная выше временная структура ОГМ позволяет организовать процесс управления развитием социogeосистемы в интерактивном режиме с минимальной инерцией (три месяца).

Из изложенного выше вытекает, что для успешного функционирования системы ОГМ на стадии ее организации ключевым вопросом становится выбор статистических показателей социogeопроецесса (входных параметров мониторинга), которые адекватно отражают состояние наблюдаемой социogeосистемы и ее подсистем. Исходя из требований и условий наблюдаемости системы, важно, чтобы каждый из входных параметров мониторинга был однозначно определяем, имел достаточную информативную нагрузку и служил надежным индикатором состояния социogeосистемы. Для детальности анализа целесообразно вектор параметров разделить на отдельные семантические блоки (население, инфраструктура, экономика, образование, охрана здоровья, культура, услуги, состояние окружающей среды), что обеспечит контроль и анализ процесса развития как в целом (по всей совокупности данных), так и по отдельным составляющим социogeопроецесса.

По каждому параметру должны быть известны предельные минимальное и максимальное значения для нормирования многомерного пространства, а также

некоторые прогнозные или плановые значения на установленные моменты времени.

Рассмотренная концепция ОГМ крупного мегаполиса принципиально обеспечивает достижение основных целей прогрессивного развития общества в целом и может быть использована также в системе управления любым СГО, но наиболее эффективна для крупных социogeосистем с территориально распределенными параметрами.

УДК 910.1(477.63)

ДОСВІД ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ЗОНУВАННЯ НИЗОВОЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОДИНИЦІ ДЛЯ ЦІЛЕЙ ОПТИМІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

О.Є. Афанасьєв

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Сучасною тенденцією у розвитку приміських зон великих міст Південно-Східної України є формування рекреаційного простору, пов'язаного із створенням якісно нових штучних рекреаційних об'єктів, а отже, і нових відповідних форм природокористування. Концентрації населення в крупних містах повинна відповідати і висока концентрація рекреаційних об'єктів в передмістях, а процесам урбанізації повинні відповідати процеси розширення рекреаційного простору і ускладнення його структури. Це пов'язано не лише із зростанням чисельності населення, а й із збільшенням інтенсивності праці в мегаполісах, частотою стресових ситуацій, що сприяє необхідності рекреації, при якій головна мета – відпочинок і відновлення фізичних і духовних сил, реабілітації, коли головна мета – відновлення здоров'я в санаторно-курортних установах. З метою комплексної оцінки рекреаційних ресурсів території регіону Південно-Східної України, розроблення пропозицій по формуванню територіального рекреаційного комплексу регіонального значення, складення схеми просторово-територіального зонування за видами використання земель, формування пропозицій із потенційних до розвитку конкретних видів і форм рекреаційної діяльності тощо нами обраний модельний полігон – територія Любимівської сільської ради Дніпропетровського району Дніпропетровської області. Район дослідження являє собою частину приміської зони м. Дніпропетровська, розташованої в межах басейну Дніпра та її притоки Самари, і безпосередньо простягається вздовж лівого берега Дніпра.

Зонування території полягає у визначенні всіх доцільних або припустимих видів її використання і забудови, їх взаємного просторового розташування і встановлення меж зон, регламентації планувальних параметрів і стандартів забудови земельних ділянок у кожній зоні. Воно повинно забезпечити функціональну, соціально-економічну, екологічну, естетичну сумісність всіх існуючих або намічуваних видів використання і забудови території сільради та

відповідати суспільним інтересам її розвитку. Також інтегральне зонування дозволить більш точно визначити можливості розвитку території та можливості використання земель. На основі використання функціонально-планувальної методики здійснено інтегральне зонування території Любимівської сільської ради: виділено три зони та п'ятнадцять підзон, що в достатній мірі задовольняє потреби у територіальному плануванні. Вибір даних зон та підзон зумовлений їх функціональним використанням та властивостями.

В межах заповідно-рекреаційної зони території може проводитися короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць. Тут дозволяються влаштування та відповідне обладнання туристичних маршрутів пізнавального характеру, а також туристських стежок, забороняються рубки лісу, промислове рибальство й мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони. У підзоні стаціонарної і регульованої рекреації можливо розміщення зон відпочинку, комплексів і окремих установ санаторного лікування, тривалого відпочинку і туризму, готелів, мотелів, кемпінгів та інших об'єктів обслуговування відвідувачів потенційного до створення туристсько-рекреаційного кластеру «Сільське Надпоріжжя». Підзона природно-заповідного фонду призначена для збереження і відтворення цінних природних та історико-культурних комплексів, об'єктів та їх окремих компонентів. Вони розташовуються як на природних, так і на змінених людською діяльністю ландшафтах. Ця зона може використовуватися для проведення науково-дослідних робіт як учбова база для студентів і учнів шкіл, та місць відпочинку для трудящих, якщо це не наносить шкоди видам і об'єктам природи, що охороняються. Відвідування зони регульованої заповідності туристами і населенням повинно бути обмежене.

Господарська зона Любимівської сільської ради охоплює території, в межах яких вже проводиться інтенсивна господарська діяльність. Кожний вид господарської діяльності повинен мати свої обмеження, що забороняють: скидання у водойми неочищених відходів, безконтрольне застосування мінеральних, застосування стійких ядохімікатів, гербіцидів та інших засобів, меліоративні роботи, які можуть порушити екологічну рівновагу тощо. На теренах зони передбачається розвиток інтенсивного сільськогосподарського виробництва (ферм, підприємств з обслуговування сільськогосподарських потреб тощо) за рахунок земель, які не віднесені до заповідання, рекреації та сільськогосподарських угідь.

За підсумками роботи складено карту інтегрального функціонально-планувального зонування території Любимівської сільської ради (рис. 1). За підсумками інтегрального функціонального зонування території Любимівської сільської ради в аспекті перспективного створення регіонального туристсько-рекреаційного кластеру «Сільське Надпоріжжя» можливо скласти конкретні рекомендації і спланувати напрями і форми діяльності (у т.ч. в просторово-територіальному розрізі) щодо подальшого використання ресурсів місцевості для розвитку туристсько-рекреаційної діяльності. Зокрема, нами пропонується та обґрунтовується перелік з чотирьох видів і 29 форм рекреаційного

природокористування, а також модель зонування досліджуваної території за пріоритетністю реалізації туристичних проєктів.

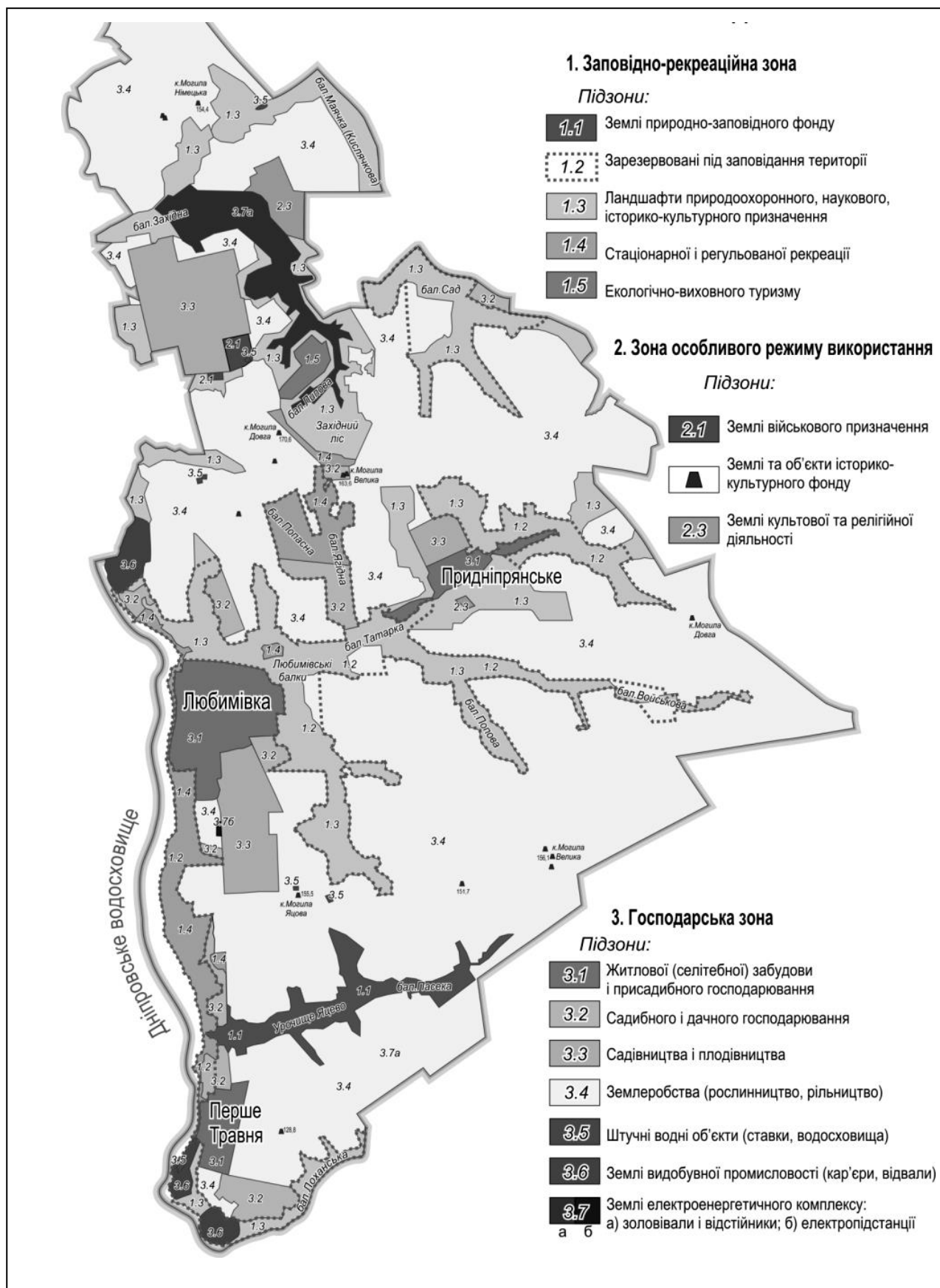

Рис. 1. Схема функціонально-планувального зонування території Лубимівської сільради

Отже, територія Любимівської сільради за умов комплексного підходу до проблеми оптимізації форм регіонального природокористування, передусім через створення туристсько-рекреаційного кластеру, може отримати нового імпульсу для економічного розвитку.

Список використаних джерел: 1. Афанасьєв О.Є. Історико-географічний аналіз регіонального природокористування: теорія, методологія, практика: Монографія. – Тернопіль: Вид-во «Крок», 2012. – 550 с. 2. Пропозиції щодо використання рекреаційного потенціалу Любимівської сільської ради для розвитку її території: [Звіт про НДР (заключний)] / Л. І. Зеленська, О. Є. Афанасьєв, Л. І. Довгаль, О. В. Троценко. – [Рукоп.] – Д.: ДП «Містобудівний кадастр», 2011. – 166 с.

УДК 911.3.30 (477)

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ПОШИРЕННЯ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

М.О. Барановський

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Бідність є не лише ганебним соціально-економічним явищем, а й складним об'єктом для наукових досліджень. Ця складність визначається відсутністю чітко сформованих методологічних засад оцінки бідності населення, належного статистичного представлення її показників, особливо на низовому рівні, критеріальних меж бідності тощо. Ґрунтовні напрацювання з даної проблематики мають економісти та соціологи (Е. Лібанова, Л. Черенко, І. Гнибіденко та інші). Суспільні географи долучилися до вивчення проблем бідності населення лише в останні роки. У цьому контексті варто відзначити наукові дослідження І. Мельник та Н. Гаєвської [2,3], які предметно вивчали проблеми бідності населення Луганської області. Водночас дослідження з даної проблематики лише розгортаються, а те, що регіональності особливості бідності населення значною мірою визначаються географічними чинниками, не підлягає сумніву.

Загальний алгоритм суспільно-географічного вивчення бідності населення має включати кілька взаємопов'язаних процедур – від відбору індикаторів і показників, які відображають вплив чинників на особливості формування бідності до розробки пропозицій щодо її подолання в регіонах України (рис. 1).

Регіональні особливості формування та поширення бідності визначаються сукупною дією природних і соціально-економічних чинників. Вони мають неоднаковий вплив на поширення бідності. Наприклад природні чинники впливають опосередковано, через рівень забезпеченості різних територій природними ресурсами – земельними, водними, мінеральними, лісовими тощо. Наявність певних видів мінеральних ресурсів, є основою для розвитку у регіонах Донбасу та Придніпров'я таких галузей як вугільна промисловість, чорна металургія, теплова енергетика, тобто тих галузей економіки країни, які на сьогодні мають досить значні масштаби розвитку і вищі показники оплати

праці. Саме цим пояснюється лідерство Донецької, Дніпропетровської областей за рівнем оплати праці та загальними доходами населення.

Структурно-економічні чинники вирізняються багатоаспектністю впливу на поширення бідності населення, а тому для їх характеристики використовується широкий набір показників. Вони мають значну територіальну диференціацію в межах України.

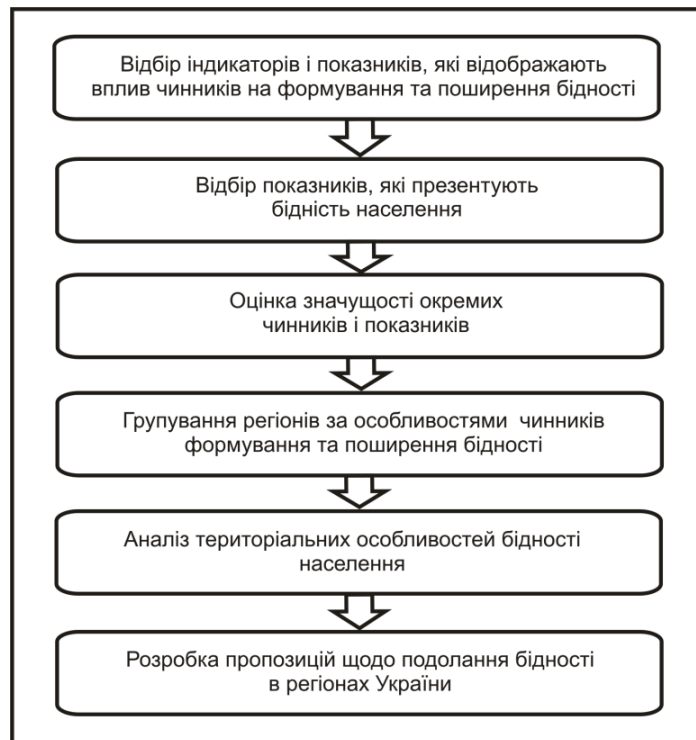

Рис. 1. Загальний алгоритм дослідження регіональних особливостей бідності населення України

Наприклад найбільшими обсягами виробництва промислової продукції на одну особу вирізняються Київська, Донецька, Дніпропетровська, Харківська області, а тому у них склалися і найвищі доходи населення.

Для визначення головних чинників впливу на формування регіональних особливостей бідності населення автором дослідження було використано кореляційних і факторний аналізи. Усього до аналізу залучено 23 показники, які були об'єднані у три групи (чинники): природні, структурно-економічні та соціально-демографічні. Як показали результати кореляційного та факторного аналізів, регіональні особливості бідності найбільше залежать від структурно-економічних, меншою мірою – від соціально-демографічних чинників. Серед окремих показників найбільшою кількістю значущих кореляційних зв'язків і величиною факторних навантажень вирізняються: 1) валовий регіональний продукт на одну особу; 2) обсяги реалізованої промислової продукції на одну особу; 3) частка сільського господарства у структурі валової доданої вартості регіону; 4) частка зайнятих у сільському господарстві; 5) тип структури економіки регіону; 6) частка зайнятих у промисловості; 7) природний приріст населення; 8) частка населення пенсійного віку.

Перелік показників, які використовуються у науковій практиці для презентації бідності населення, є досить значним. Його обсяг залежить від заповзятості науковців, можливостей статистичної бази, зрештою від офіційно існуючих індикаторів бідності населення, хоча щодо об'єктивності останніх є великі сумніви. Обґрунтовуючи належність того чи іншого показника до індикаторів бідності населення варто зважити на той факт, що бідність визначається не лише економічними критеріями, а й доступністю людини до базових для даної країни соціальних стандартів, раціональних норм споживання продуктів харчування тощо.

У даному дослідженні до індикаторів бідності населення було включено 20 показників, які, по-перше, характеризували доходи населення та їх структуру, по-друге, показники рівня оплати праці, по-третє, структуру витрат населення, по-четверте, рівень продовольчої забезпеченості домогосподарств.

Значущість окремих показників визначалася на основі кореляційного аналізу – чим більшу кількість значущих зв'язків мав той чи інший показник, тим вагомішим індикатором бідності населення він є. Результати кореляційного аналізу показали, що головними індикаторами бідності населення є переважно показники, які характеризують доходи населення, їх структуру та рівень оплати праці, зокрема показники наявних доходів населення на одну особу та рівень середньомісячної заробітної плати. Стосовно показників споживання населенням продуктів харчування, то усі вони виявилися малозначущими, оскільки у регіональному розрізі, як принаймні свідчить офіційна статистика, великих відмінностей немає.

Результати регресійного аналізу між головними показниками структурно-економічного та демографічного чинників і номінальними доходами, які представлені у дослідженні [1], свідчать про те, що на останні впливає обмежене число індикаторів. Це душеві показники валового регіонального продукту та частка зайнятих у сільському господарстві. Фактично можна стверджувати, що рівень бідності населення у регіонах України залежить від їх економічного розвитку, від типу структури економіки.

Територіальні особливості у рівні бідності населення можна визначити або на основі одного, краще інтегрального показника, або провівши типізацію регіонів за сукупністю індикаторів. Ґрунтуючись на другому підході (до аналізу залучалося 20 показників, про які йшлося вище) у межах України можна виділити п'ять груп регіонів за особливостями формування та поширення бідності населення (табл. 1).

Таблиця 1

Типізація регіонів України за показниками бідності населення

Групи областей				
Вінницька, Житомирська, Рівненська, Хмельницька, Чернігівська	Донецька, Дніпропетровська, Київська, Запорізька, Харківська та Луганська	Сумська, Полтавська, Кіровоградська та Херсонська	АР Крим, Львівська, Закарпатська, Івано- Франківська, Одеська, Миколаївська, Черкаська, Чернівецька	Волинська, Тернопільська

Найвищим рівнем бідності населення вирізняються регіони, які належать до першої та п'ятої груп. Виявлені територіальні особливості поширення бідності населення в Україні можуть використовуватися органами державного управління при розробці механізмів подолання цього негативного явища.

Список використаних джерел: 1. Барановський М.О. Регіональні аспекти бідності населення України / М.О. Барановський // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Географічні науки. – 2012. – №9 (234). – С. 70-76. 2. Гаєвська Н.С. Соціальні фактори поширення бідності населення (на прикладі Луганської області) / Н.С. Гаєвська // Економічна та соціальна географія: наук. зб. / [Ред. кол.: С.І. Ішук (відп. ред.) та ін.]. – 2011. – Вип. 2 (63). – С. 92-100. 3. Мельник І. Економічне підґрунтя формування бідності населення Луганської області: регіональний аспект / І.Г. Мельник, Н.С. Гаєвська // Вісник Дніпропетровського університету. – 2008. - №3/2. – С. 90-97.

УДК 911.3

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

В.С. Грицевич

Львівський національний університет імені Івана Франка

Людство вже два десятиліття оперує поняттями інформаційного та постіндустріального суспільства і суспільна географія звертає свій погляд на вивчення найновіших явищ. Особливості розвитку постіндустріального та інформаційного суспільства загалом і в Україні зокрема висвітлені в [1,2]. Стаття [3] презентує види та порядок інформаційної діяльності в сучасному суспільстві. У [4] представлені головні ідеї суспільно-географічного пізнання сучасного світу. Особливості та виклики інформатизації сучасного суспільства висвітлені в [5]. У [6] запропонована закономірність пов'язана з геопросторовою мінливістю та геопросторовою організацією сучасного суспільства.

Продуктивна діяльність людини в постіндустріальному суспільстві. Поняття постіндустріального суспільства виникло в результаті усвідомлення переважання сфери послуг над сферою виробництва матеріальних товарів.

Однак, постіндустріальне суспільство набирає форми інформаційного суспільства і з'явилася нова сфера продуктивної діяльності людини – виробництво інтелектуальних продуктів. У зародковій формі ця сфера існувала і раніше, однак саме тепер вона стає істотною складовою продуктивної діяльності. Сферу виробництва інтелектуальних продуктів доводиться виділяти окремо, у зв'язку із значною специфікою інтелектуальних продуктів, які за своїми властивостями та способом виробництва суттєво відрізняються від матеріальних товарів. Деякий час виробництво інтелектуальних продуктів намагалися розглядати в рамках сфери послуг, однак такий підхід також не витримує критики. Саме тому, в складі продуктивної діяльності людини в постіндустріальному суспільстві, виділяємо три сфери (рис. 1).

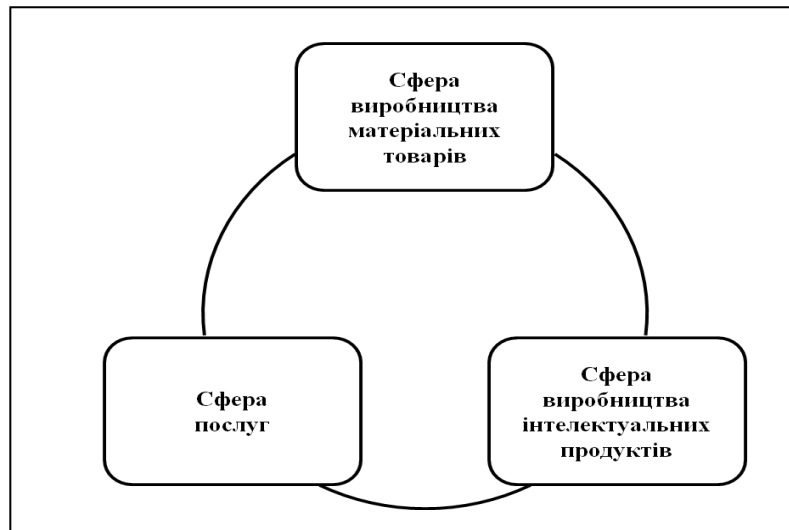

Рис. 1. Сукупність продуктивних сфер постіндустріального суспільства.

Уточнення географічної термінології, пов'язаної з інформацією.

Оскільки постіндустріальне суспільство позиціонує себе, як інформаційне, то все, що пов'язане з інформацією, викликає особливий інтерес дослідників. Вивчення існуючих наукових праць, які оперують з поняттям інформації та суміжними поняттями в суспільній географії, показує, що центральною і найважливішою сукупністю таких понять є: дані, геодані, інформація, геоінформація, знання, геознання. Розглянемо пропоновані дефініції цих взаємопов'язаних понять, які дають змогу не лише глибше зрозуміти, але й формалізувати їх розуміння. Графічно співвідношення названих понять показані на рис. 2. На цьому рисунку горизонтальна стрілка показує перехід між поняттями, пов'язаний з висловлюванням, а вертикальна стрілка - це перехід від ширшого за змістом поняття до вужчого.

Дані розуміємо, як значення ознак (сукупності ознак) досліджуваного об'єкта. Дані можуть мати різний тип (числовий, текстовий, логічний, графічний і т.д.), а також, незалежно від типу, вони можуть бути скалярними, векторними, матричними і т.д.

Відповідно *геодані* – це значення ознак (сукупності ознак) досліджуваного геопросторового об'єкта. Геодані можуть відображати геопросторову локалізацію об'єкта, його якісні та кількісні характеристики.

Інформація – це висловлювання (сукупність висловлювань) про дані. Висловлювання розуміємо так, як прийнято в логіці, зокрема в математичній логіці, тобто воно може мати форму предикату – функції, яка приймає логічні значення.

Геоінформація – це висловлювання (сукупність висловлювань) про геодані. Тому геоінформація може бути картографічною та атрибутивною. Геодані та геоінформація використовують у географічних інформаційних системах (ГІС).

Знання розуміємо, як висловлювання (сукупність висловлювань) про інформацію. Отже, знання, як висловлювання про висловлювання, є якісно новою субстанцією. Знання використовують в експертних системах (ЕС). Інформація і знання з'являються в результаті взаємодії суб'єкта і об'єкта дослідження.

Геознання – це висловлювання (сукупність висловлювань) про геоінформацію. У формалізованій формі вони фігурують у географічних експертних системах. У неформалізованій формі геознання є результатом географічних досліджень, а також предметом вивчення в освітніх закладах.

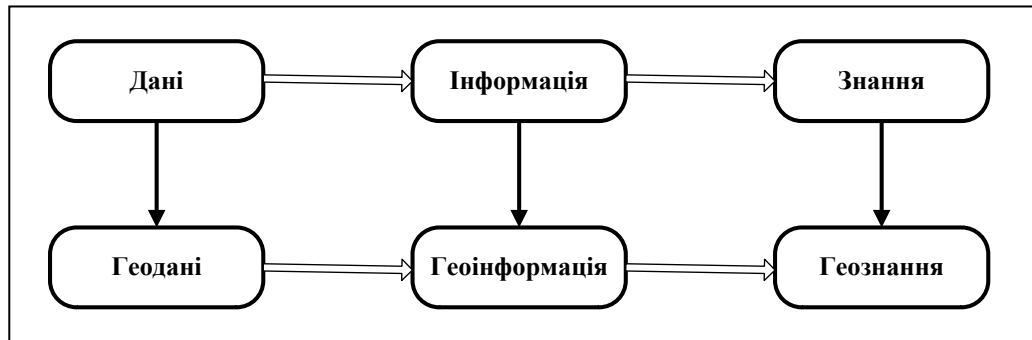

Рис. 2. Взаємозв'язок географічних понять, пов'язаних з інформацією.

Суспільно-географічне пізнання світу. Це – діяльність, спрямована на отримання, збереження та передачу суспільно-географічних знань. Сучасний досвід показує, що суспільно-географічне пізнання дійсності передбачає її розгляд в аспектах мінливості та організованості. Формами мінливості є простір, час, соціум. Формами організованості є система та мережа. Суспільно-географічне пізнання полягає у вивченні геопросторової організованості геопросторово мінливого суспільного світу. Геопросторово мінливий суспільний світ є об'єктом суспільно-географічного дослідження, а його геопросторова організованість – предметом такого дослідження. Вважаємо територіальний суспільний комплекс (ТСК) стаціонарним, якщо в ньому всі процеси функціонування є стабільними в часі. Має місце закономірність про те, що для стаціонарного ТСК функціональне районування його території є наслідком і причиною геопросторової організації геопросторово мінливих елементів комплексу.

Список використаних джерел: 1. Грицевич В.С. Розвиток інформаційного суспільства в Україні в контексті європейських інтеграційних процесів // Проблеми європейської інтеграції і транскордонного співробітництва. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. – Луцьк: РВВ „Вежа”, 2005. – С.474-476. 2. Грицевич В.С. Розвиток інформаційного суспільства в умовах глобалізації та регіоналізації світової економіки // Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участь в інтеграційних процесах. Т.2. – Луцьк: РВВ "Вежа", 2007. – С.8-12. 3. Грицевич В.С. Сучасна інформаційна діяльність у світлі суспільно-географічних досліджень // Часопис соціально-економічної географії. - Вип. 5(2). - Харків, 2008. - С.40-45. 4. Грицевич В.С. Головні категорії та поняття суспільно-географічного пізнання дійсності // Часопис соціально-економічної географії. - Вип. 9(2). - Харків, 2010. - С.19-24. 5. Грицевич В.С. Інформатизація суспільства, як соціально-географічний виклик XXI століття // Соціально-географічні виклики у Східно-центральної Європі у XXI столітті. Збірник матеріалів міжнародної географічної конференції. – Берегово: Поліграфцентр «Ліра», 2012. – С.276-280. 6. Грицевич В.С. Функціонально-територіальний підхід до атласного картографування руху населення // Національне картографування: стан, проблеми та перспективи розвитку. Зб. матеріалів V всеукраїнської науково-практичної конференції «Національні атласи у формуванні глобального інформаційного простору». – К.: ДНВП «Картографія», 2012. – С.42-44.

ПРОГНОЗ ТРАНСФОРМАЦИИ ЛАНДШАФТОВ И РАЗРАБОТКА ПРОГРАММЫ ГЕОЭКОЛОГИЧЕСКОЙ РЕАБИЛИТАЦИИ ТЕРРИТОРИИ КУРСКОЙ МАГНИТНОЙ АНОМАЛИИ (КМА)*

Е.А. Дроздова, А.Г. Корнилов

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

Недропользование – один из основных элементов экономики России, вместе с тем эксплуатация недр должна осуществляться с учетом требований экологической реабилитации территории. При добыче полезных ископаемых происходит нарушение земной поверхности, трансформация растительного покрова, развиваются эрозионные процессы, происходит пыление отвалов, нарушение водных горизонтов и загрязнение грунтовых вод. Эти процессы приобретают глобальный характер.

Техногенные ландшафты в районе Курской магнитной аномалии (КМА) занимают площадь более 30 тыс. га., в связи с чем продолжается ухудшение качества природной среды. Возникает необходимость поиска путей и методов преодоления отрицательных последствий вмешательства человека в функционирование природных систем. Этими обстоятельствами диктуется необходимость ускоренного развития научных направлений, связанных с рационализацией недропользования с целью обеспечения устойчивого развития исследуемого региона. Одним из направлений эффективного восстановления нарушенных территорий является создание системы экологического каркаса в районах горной добычи с последующей рекультивацией техногенно-измененных территорий.

Разработка моделей развития геоэкологической ситуации и её прогнозирования в староосвоенных регионах, разработка предложений и проектов оптимизации эколого-технологических характеристик состояния природно-территориальных комплексов и средозащитных технологий предполагают проведение научно-исследовательских работ в составе нескольких этапов.

1. На базе анализа научной литературы и существующих информационных фондов реализуется программа изучения и картографирования основных параметров состояния геосистем, выбранных в качестве модельных объектов. Проводятся исследования по комплексному анализу компонентов окружающей среды, сравнительный анализ сопряженного развития экологических параметров для разных сред, динамики показателей состояния окружающей среды. Осуществляется оценка природных предпосылок развития и

** Исследования выполнены в рамках реализации государственного задания Министерства образования и науки РФ Белгородским государственным национальным исследовательским университетом на 2012 год (№ приказа 5.1739.2011)*

размещения ЭГП в районах горной добычи Белгородской области (геологическое строение, рельеф, климат и др.) с составлением ряда морфометрических карт в масштабе 1:200000: карты вертикального и горизонтального расчленения территории Белгородской области, карты экспозиции склонов, углов наклона земной поверхности, порядков эрозионной сети; классификационная схема ЭГП, распространенных на территории Белгородской области; оценка роли ЭГП в возникновении и развитии экологических опасностей и риска на территории Белгородской области.

Выявление, картографирование и сравнительный анализ исследуемых объектов и явлений станут основой комплексных моделей развития геоэкологических ситуаций. Особое внимание необходимо уделять таким факторам, как масштабное преобразование ландшафтов и экосистем, процессам атмосферного загрязнения, гидроэкологическим ситуациям, ранее мало исследованным с позиции последствий деятельности объектов КМА, динамике состояния растительного и животного мира, биоразнообразия, сохранения полезных, редких и исчезающих видов, объектов охоты, рыболовства и заготовки, контролю над появлением и распространением вредных видов.

2. Выявление и дифференциация ведущих и сопутствующих видов воздействия предприятий ведущих отраслей на состояние компонентов литосферы и биосферы.

Проведение полевых исследований по изучению трансформации ландшафтов с широким использованием материалов дистанционного зондирования земной поверхности.

Анализ существующей совокупности методов охраны окружающей среды, их адекватности и эффективности. Разработка рекомендаций по инновациям в области средозащитных технологий по ведущим направлениям: охрана подземных вод, сокращение выбросов загрязняющих веществ, средозащитное ландшафтное проектирование, компенсация ущерба, причиняемого экологическому каркасу территорий.

3. По данным комплексных полевых исследований и обработки материалов дистанционного зондирования земной поверхности прогнозирование трансформации ландшафтов, оптимизация территории посредством проектирования системы экологического каркаса.

4. Концепция программы мониторинга горнодобывающих предприятий региона КМА – в качестве типовой программы, дополняющей и конкретизирующей существующие схемы, такие как «Требования к мониторингу месторождений твердых полезных ископаемых» (Министерство природных ресурсов, 2000 г.), предполагает апробацию в конкретных проектах «Охраны окружающей среды» на проектируемых предприятиях горнодобывающей промышленности региона КМА.

Полученные результаты могут быть использованы для:

- создания моделей развития геоэкологических ситуаций в целом и в частности в отношении земельных, климатических и водных ресурсов, геологической среды, атмосферного воздуха, флоры и фауны при усилении антропогенного воздействия, что позволяет осуществлять геоэкологический

прогноз последствий, возникающих в результате строительства и функционирования горнопромышленных предприятий;

- разработки системы мониторинга и своевременного выявления антропогенных рисков;

- создания системы рекультивационных мероприятий и технологий;

- разработки системы щадящей эксплуатации биотических ресурсов и мероприятий по их восстановлению.

Эффективность работ в соответствии с вышеприведенным алгоритмом обеспечивается:

- Исполнованием данных дистанционного исследования земной поверхности (аэро и космо съемки) с достаточным разрешением для определения объекта исследования, проведения зонирования техногенно-преобразованных территорий.

- Дифференцированным подходом к определению исследуемых территорий с учётом природно-географических особенностей, большим объёмом выборки исследования.

- Исполнованием тематических картографических материалов и крупномасштабных карт района исследования.

- Применением ГИС-технологий для разработки картографического материала.

- Системным подходом к изучению объекта, традиционных и современных методов исследований, широким обсуждением результатов в рамках соответствующих научных мероприятий (семинары, конференции, публикации).

Список использованных источников: 1. Стаценко Е.А., Корнилов А.Г., Присный А.В., Тохтарь В.К., Колчанов А.Ф. Оценка рекреационной нагрузки и биологической значимости овражно-балочных комплексов как опорных элементов экологического каркаса Белгородской области // *Научные ведомости Белгородского государственного университета, сер. естественные науки - Белгород. - 2010 г. - № 9 (80). - С. 86-90* 2. Стаценко Е.А., Корнилов А.Г. Перспективы создания экологического каркаса в районах горной добычи (на примере региона КМА) // *Труды Томского государственного университета. – Т. 277. – Сер. геолого-географическая: Актуальные вопросы географии и геологии: Матер. Всерос. молодежной науч. конф. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 2010. – С. 125-126*

УДК 910:796.5(477)

ЭКСПЕДИЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ГЕОГРАФИИ И НАУЧНЫЙ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫЙ ТУРИЗМ: СООТНОШЕНИЕ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ РОЛЬ

Л.І. Зеленська

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Экспедиционные исследования в географической науке разноплановы и имеют свои особенности в зависимости от целей и объектов исследования. Рассмотрим экспедиционные исследования с позиций географического

образования, а именно, их специфику и содержание во время учебных практик и экскурсий. В определённой степени они соотносятся с познавательным научным туризмом. Современный туристический бум коснулся и познавательного научного туризма, который предполагает посещение территорий, представляющих интерес с точки зрения развития любой науки, в том числе и географии [3]. Чем отличаются научные экспедиции от экскурсий в сфере познавательного научного туризма? Признаков для сравнения существует множество. Мы попытались некоторые из них представить в табличной форме (табл. 1). Сравнительный анализ можно вести определив контингент экскурсантов. Научная экскурсия проводится как для подготовленных к восприятию специальной информации людей: студентов, школьников, профессионалов, представителей пограничных наук и т.д.), так и для среднестатистических экскурсантов-любителей. Отличия заключаются в следующем. Во-первых, до проведения познавательных туров специалисты проводят предварительный (рекогносцировочный) осмотр научных объектов (геологических, гидрологических, почвенных, индустриальных и т.д.) с целью отбора наиболее репрезентативных с точки зрения приоритетности показа. Во-вторых, происходит параллельное комплексное познание компонентов природы, памятников природы и объектов культуры и природопользовательской деятельности человека. В-третьих, при разработке туристических маршрутов учитывается сочетание на сравнительно небольшой территории значительного количества объектов «научного интереса» для специалистов в конкретной научной сфере. При определённой концентрации этих объектов они могут позиционироваться как «музеи под открытым небом». В-четвертых, разработанные туристические маршруты должны помогать в профориентационной работе среди молодёжи для привлечения в географическую науку молодых талантливых людей. В-пятых, туристические маршруты дают возможность побывать на территориях, где находятся «утраченные» объекты – свидетели палеогеографических обстановок прежних эпох и природопользовательской деятельности человека [1]. Например, песчаные дюны в долине Днепра (местное название «кучугуры»), образованные в результате перевевания песчаных частиц ветрами на контакте ледника и прилегающих территорий. Ныне кучугуры залесены или спланированы. Другой пример, затопленные пороги в результате строительства Днепрогэса, продолжение которых можно наблюдать по обоим берегам Днепра В – шестых, маршруты должны сопровождаться тематическими картами (в традиционном и виртуальном исполнении) с максимально наглядным изображением пространственной дифференциации территории и выделением наиболее аттрактивных объектов, увеличивая таким образом информационную доступность [2]. Отметим, что мы не разделяем точку зрения, изложенную в энциклопедическом словаре справочнике по туризму [4], где под туристской экспедицией понимается «патріотична туристська ініціатива...», стор.122.

Рассмотрим критерии оценки познавательной ценности объектов показа во время научных экскурсий. Первым критерием является **своеобразие** объектов, которые оцениваются по их количеству, наличию разных видов,

характеристикам. Следующим критерием является **контрастность**, которая определяется по сочетанию разнородных ландшафтов (природных и культурных) и степени расчленённости рельефа. Третий критерий – **эстетическая привлекательность**, которая позволяет выявить объекты с наиболее выразительным индивидуальным внешним видом. **Уникальность** – четвертый критерий, учитывает распространение редких и реликтовых ландшафтов, а также памятников, которые обладают значительной научной и познавательной ценностью. Пятый критерий – **комфортность и безопасность для экскурсантов**.

Таблица 1

Сравнение научных экспедиций и научных экскурсий

Признаки для сравнения	Научная экспедиция	Научная экскурсия
Цели	Решение конкретной теоретической или прикладной задачи	Знакомство с реальными объектами, представляющими научный интерес
Содержание	Конкретные научные природоведческие и экономические проблемы	Сочетание природных и историко-культурных объектов
Функции руководителя	Организация частично поискового и исследовательского действия участников	Информирование в соответствии с логикой научной проблемы
Преобладающие методы проведения экскурсий	Лекция + показ	Рассказ + показ
Средства поддержки изложения информации	Топографические и тематические карты, в том числе и старинные	Туристическая карта
Стиль общения	Демократичный	Демократичный в сочетании с элементами авторитарного

Ключевой особенностью современного мира становится виртуальная культура и развитие виртуальных путешествий. В современных образовательных реалиях возрастает роль научных **виртуальных** экскурсий, для разработки и рекламирования которых используются мультимедийные технологии, географические информационные системы (ГИС). Главная цель создания как традиционных, так и виртуальных экскурсий – формирование объективного образа территории. Виртуальные экскурсии демонстрируют объекты реальной территории в виде слайд-фильмов, которые демонстрируются на экранах дисплеев («экранная технология»). Реально виртуальные экскурсии представляют собой комбинацию слайдов, переход между которыми осуществляется при воздействии на активные зоны (их называют точками привязки или точками перехода), которые размещаются непосредственно на

изображениях с учетом маршрута экскурсии. Виртуальные экскурсии – это презентации, которые позволяют потенциальным потребителям осмотреть любой объект. Сравним их с реальными экскурсиями (табл.2).

Таблица 2

Сравнение реальных и виртуальных экскурсий

Критерии сравнения	Реальные экскурсии	Виртуальные экскурсии
Время	Продолжительность от 1–2 дней до нескольких недель (ограничение за счет общественных, экономических, политических явлений)	Неограничены во времени. Получение информации может занимать от нескольких минут в день на протяжении нескольких месяцев
Технический	Необходимы объекты показа, инфраструктура (отели, дороги, рестораны), транспортная доставка экскурсантов к объектам показа	Наличие компьютера
Экономический	Затрачивается от минимума средств до неограниченно больших величин в зависимости от географической локализации, степени комфорта и уровня обслуживания	Затраты на пользование Интернетом
Реальность восприятия	Осуществляется реальное ощущение территории, обычаев, традиций, культуры, менталитета населения	Ощущения виртуальные, зависят от качества информации и используемых технологий
Информативный	Избирательный характер (лишь отдельные объекты), но информация передаётся через реальные образы	Информация разнообразного характера (текст, видео, аудио, анимация и т.д.), имеет преимущественно комплексный характер

Виртуальные экскурсии имеют как преимущества, так и недостатки. Их достоинства не вызывают сомнений и связаны в первую очередь с привлечением значительного объёма материалов: визуальных, картографических, текстовых, статистических, художественных и др. Виртуальные экскурсии позволяют: концентрировать внимание на наиболее привлекательных объектах и явлениях; демонстрировать разные изображения: статичные и динамичные, плоские и объёмные; дают возможность перехода от одних объектов (кадров) к другим в любой последовательности; увеличивать (уменьшать) отдельные фрагменты; накладывать фрагменты; раскрывать несколько сюжетов; использовать старинные карты и картины; привлекать к демонстрации природные и историко-культурные объекты, которые по разным причинам в настоящее время утрачены; предоставлять информацию «быстрого реагирования».

Можно назвать ещё несколько положительных пунктов «за» виртуальный туризм. Подчеркнём наиболее важный момент – виртуальные экскурсии дают возможность осуществлять «образование без границ», доступное, непрерывное образование в любом возрасте.

Список использованных источников: 1. Зеленська Л.І., Агєєв Ю.О., Троценко О.В. Дослідження затоплених природних географічних об'єктів (на прикладі Великого Луга) // Вісник Дніпропетровського нац. університету, серія: «Геологія, географія» – Д.: Вид-во ДНУ, 2006. – Вип.10 – бс. 2. Николаенко Д. В. Рекреационная география: Учеб. Пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: Гуманит. изд. Центр, ВЛАДОС, 2003. – 288 с. 3. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Теоретичні основи туризмології: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Ника-Центр, 2005. – 316 с. 4. Смолій В.А., Федорченко В.К., Цибух В.І. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / Передмова В.М. Литвина. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2006. – 372 с.

УДК 911.3

РОЗВИТОК НАУКОВИХ ЗНАТЬ З ГЕОГРАФІЇ МІСТ ТА ГЕОУРБАНІСТИКИ

С.І. Ішук, О.В. Гладкий

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Аналізуючи накопичений досвід досліджень міського середовища, доцільно виділити 8 напрямів розвитку вчення про міста, розподіливши їх за двома важливими групами досліджень, що вплинули на характер та методологічну базу геоурбаністики.

І. Дослідження з економічного аналізу та містобудівного проектування супроводжувались бурхливим розвитком міського середовища та зростанням ролі міст в системі розселення і господарства. Головні проблемні напрямки цих досліджень були присвячені питанням встановлення економіко-господарської сутності і ролі міст в суспільстві, формування та планування міської забудови з точки зору її найбільшої уніфікації і стандартизації та максимальної сприятливості потребам населення і господарства, розвитку міської інфраструктури і транспортних комунікацій, оптимізації екологічного балансу міста. Цей період дослідження міст доцільно поділити на такі напрямки:

1. Загально-описовий.
2. Статистико-емпіричний.
3. Геоурбаністичний.
4. Районно-планувальний і містобудівний.

Загально-описовий напрям. Вихідною точкою наукових досліджень цього етапу стали міркування відомих класиків німецької економічної та географічної школи Йоганна Генріха фон Тюнена (Thünen) та Альфреда Вебера (Webber, A.). Фон Тюнен у своїй епохальній праці «Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie, oder Untersuchungen über den Einfluss, den

die Getreidepreise der Reichtum des Bodens und die Abgaben auf den Ackerbau ausüben*» (Гамбург, 1826-1863 pp.) ще на стадії становлення урбаністичних систем Німеччини розвинув вчення про формування і розвиток у просторі абстрактного ізольованого міста та взаємодію його господарських функцій між собою та з периферією [6].

Детальний аналіз сутності міст та міського середовища було наведено в працях відомого економіста, географа і філософа Альфреда Вебера в рамках «теорії штандартів». Вчення Вебера знайшло своє подальше відображення у формуванні теорії центральних місць в роботах В. Кристаллера та А. Льоша (W. Christaller, A. Lösch). В 1933 р. німецький учений В. Кристаллер опублікував працю «Die Zentralen Orte in Süddeutschland**», в якій описав абстрактну модель розселення і поняття центральних місць[11].

Статистико-емпіричний напрям. Праці теоретиків загально-описового етапу сприяли стрімкому розвитку емпіричних досліджень міст та їх скупчень в галузі економічної географії на початку ХХ ст., що дало змогу суттєво переглянути й доповнити та надати практичного змісту ідеям Тюнена, Вебера, Льоша. В дослідженнях міст та надміських утворень того часу домінує статистико-емпіричний підхід, який спирався на детальне вивчення поточної ситуації розвитку міста, його планувальної, будівельної, інфраструктурної, господарської складової із подальшим обґрунтуванням шляхів їх ефективного розвитку в майбутньому. В рамках цього підходу відбувалось практичне наповнення і переосмислення теорій та моделей урбогенезу та розвитку міського середовища. В Україні основоположниками напрямку стали Д.П. Журавський, К.Г. Воблий, М. Туган-Барановський, М. Яснопольський, О. Русов, Й. Пасхавер, М. Птуха.

Геоурбаністичний напрям. Географічні дослідження міст з позицій та систем міського розселення виникли на основі досліджень «ранніх теоретиків локалізації» – А. Вебера, Й. фон Тюнена, та особливо А. Льоша, В. Кристаллера та ін. У працях цих вчених було проаналізовано вплив різних розселенських систем на характер та ефективність господарювання, спеціалізацію виробництва та взаємозв'язки різних видів людської діяльності, здійснено спробу розкрити просторові закономірності та розвитку міського середовища.

Основними працями геоурбаністичного спрямування, стали наукові розробки географів-урбаністів, спеціалістів із міського розселення: Д.І. Богорада, М.Д. Шаригіна, П.І. Дубровіна, О.А. Кибальчича, Ф.М. Листенгурта, Г.М. Лаппо, Ю.Л. Пивоварова, Ю.І. Пітюренка, В.Г. Давидовича, Н.Ф. Тимчука, І.О. Фоміна, Б.С. Хорєва, А.Г. Вишневського, І.В. Канцєбовської, а в наш час – В.О. Джамана, А.І. Доценка, А.В. Степаненка, П.С. Коваленка, М.Я. Ксєневича, І.В. Ладигіної, В.В. Лаврова, В.Л. Глазиріна, М.О. Слуки, Є.Н. Перцика, Є.С. Матвєєва та ін. [3;7].

* *Ізольована держава про відношенню до сільського господарства і національної економіки, або дослідження про вплив, який справляють ціни на зерно, якість земель і податки на землеробство. (нім.).*

** *Центральні місця в Південній Німеччині (нім.)*

Районно-планувальний і містобудівний напрям. Районно-планувальна і містобудівна концепція сформувалась в географічній науці на стику досліджень з міського розселення і геурбаністики, міського планування і архітектури та вчення про ТВК. Міста та міські системи розселення з районно-планувальних позицій розглядали Н.І. Блажко, Д.І. Богорад, В.В. Воробйов, М.Т. Агафонов, О.П. Літовка, Г.М. Лаппо, В.Г. Давидович, І.М. Салій, І.О. Фомін, Р.А. Дулаєва, В.О. Воротілов, А.Б. Бур'ян, В.Л. Глазичев та ін. В рамках цього етапу виконувалась архітектурно-планувальна діяльність міських і приміських територій, розроблялись концепції будівництва нових підприємств та реконструкції і модернізації старих, окреслювались мережі внутріміського і приміського транспорту, обґрунтовувалась необхідність перенесення різних господарських об'єктів на територію тих чи інших структурних елементів міста (пояси чи сектори), виходячи з виробничої, працересурсної та екологічної доцільності [1].

II. Функціонально-господарські та ринково-конструкційні дослідження міських поселень розпочались порівняно недавно та були засновані на працях «ранніх теоретиків розміщення» із подальшим розвитком їх основоположного вчення про ефективність функціонування міського середовища та розміщення в його межах різних об'єктів системи розселення населення, господарства, інфраструктури тощо. Їх активізація та бурхливий розвиток пов'язані із масовою інформатизацією та комп'ютеризацією науково-дослідного процесу, які дали змогу розробляти та будувати складні математико-статистичні моделі розвитку міст і міського середовища в господарсько-економічному та ринково-комерційному планах. В межах цієї групи досліджень доцільно виділити такі окремі напрями:

5. Економіко-теоретичний.
6. Комплексоутворюючий.
7. Кластерного аналізу.
8. Просторової економіки.

Економіко-теоретичний напрям. Після появи наукових праць «ранніх теоретиків розміщення», географічна та економічна наука європейських країн також продовжила розвиток запропонованих ними концепцій. Цей напрям можна окреслити як економіко-теоретичний, оскільки зарубіжні вчені більшої уваги приділяли вивченню економічних категорій розвитку міст та міських поселень, формуванню прибутку окремих фірм та визначенню економічних чинників, що впливають на них. Серед науковців того часу (20–30 рр.), що досліджували процеси формування економічної ефективності міського середовища (Відаль де ла Блаш, Олін, Хотеллінг, Хікс та ін.), безсумнівно заслуговує особливої уваги теорія Альфреда Маршалла (Marshall A.) про зовнішні фактори розвитку підприємств та організацій великого міста (Marshallian externalities, 1920) [8].

Окремим підпунктом економіко-теоретичного напрямку розвитку міст є аналіз особливостей формування **міської земельної ренти**. Здавна було відомо, що провідним природним фактором, який регулює розміщення та ефективність функціонування комерційних підприємств в містах, стає земля та її

господарська цінність. Підпорядкування законам земельної ренти істотно впливає на характер розміщення підприємств (фірм, організацій), структуру господарських комплексів, а також на рівень їх прибутковості та комерціалізації. Вивченню механізмів формування земельної ренти в містах присвячені праці багатьох вчених. Починаючи від Джеймса Андерсона (James Anderson), Томаса Мальтуса і Девіда Рікардо (Thomas Malthus, David Ricardo), аналіз впливу земельної ренти на ефективність розміщення підприємств в міському середовищі здійснено в роботах Йогана фон Тюнена (Thünen J.H. von), П. Гаггета (Paul Hugget), М. Фуджіти та Ж.-Ф. Тісса (Masahisa Fujita та Jacques-Francois Thisse). В Україні питанням земельної ренти активно займаються О. Драпіковський, І. Іванова, В. Макуха ін.

Комплексоутворюючий напрям. В рамках дослідження закономірностей розміщення промислового виробництва, в Україні та в СРСР відбулось зародження і глибоке осмислення вчення про територіально-виробничі комплекси (ТВК), як системно-структурні географічні об'єкти. В рамках дослідження ТВК поступово викристалізувалась ідея аналізу локальних виробничих комплексів, якими є великі багатофункціональні міста – промислові вузли. Великі міста в якості потужних промислових вузлів в різні роки досліджували Ю.Г. Саушкін, Я.Г. Фейгін, В.А. Адамчук, С.С. Гулямов, А.І. Зубков, М.Н. Ісянбаєв, Д.К. Лейкіна, Н.А. Магомедов, Т.А. Моїсеєнкова, Н.А. Соловійов, М.Д. Шаригін, Б. Малиш, О.Л. Медведкова, Л.М. Корецький, М.М. Паламарчук, С.І. Іщук, К.О. Тащук, О.К. Кузьмінська, Я.І. Жупанський, І.О. Горленко, В.Н. Амітан, А.В. Степаненко, Р.І. Литвиненко, О.Г. Топчієв, В.Л. Бабурін, М.Т. Агафонов, О.І. Деменев, Ф.Д. Заставний, Б.В. Щербицький, В.С. Кипоть, Л.Г. Червова, С.М. Проценко, Д.А. Жмудський та ін. [2;3].

Напрямок кластерного аналізу. Паралельно із вітчизняним вченням про ТВК, в зарубіжній науці виникло вчення про господарські (промислові) кластери великих міст. Його засновником вважається відомий економіст, лауреат Нобелівської премії М. Портер (M. Porter). Портер стверджував, що найбільші конкурентні переваги розвитку підприємств формуються у географічно «сконцентрованої невеликій кількості штандартів» [5] М. Енрайт (M. Enright) ввів термін «регіональний кластер» для дефініції просторового скупчення взаємопов'язаних підприємств, схожих за своєю спеціалізацією.

Напрямок просторової економіки. Найсучаснішою на даний час концепцією розвитку міст та міського середовища є ідея Нобелівського лауреата Поля Р. Кругмана, що отримала назву так званої «**нової економічної географії, або просторової економіки**». В своїй праці «Spatial economy: Cities, Regions and International Trade»*, у співавторстві з Масакією Фуджитою та Ентоні Венайблесом, Поль Кругман відстоює ідею збалансованої територіальної концентрації в місті різних факторів конкурентоздатності фірми, яка має сформувані її конкурентні переваги і сприяти зростанню прибутковості в умовах конкретного міського середовища. Нова економічна географія, за Кругманом, покликана відповісти на питання про причини формування великої

*Просторова економіка: міста, регіони та міжнародна торгівля (англ).

різноманітності фірм і економічної концентрації різних видів людської діяльності на обмеженій території міста. Ці фірми, незважаючи на значні конкурентні обмеження, отримують високі прибутки і, взагалі, здатні їх отримувати лише і тільки лише в подібних умовах висококонцентрованого міського середовища. Цілями нової економічної географії є моделювання процесів формування і перерозподілу прибутків в межах урбаністичного концентрованого середовища, а також пошук доцентрових і відцентрових сил, які визначають загальні ідеї регіональної економічної рівноваги міста.

Список використаної літератури: 1. *Городские системы промышленного региона (теория и практика развития) / В. Н. Амитан, А. А. Лукьянченко, Ю. Д. Денисов и др. – Донецк, Юго-Восток, 2004. – 348 с.* 2. *Ицук С. И. Территориально-виробничі комплекси і економічне районування (методологія, теорія). – К., Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. – 244 с.* 3. *Литвиненко Р. И. Промышленные агломерации УССР и перспективы их комплексного развития // Основные направления комплексного развития регионов. – К., 1980.* 4. *Пилипенко И. В. Принципиальное различие в концепциях промышленных кластеров и территориально-производственных комплексов // Вестник Московского университета. Серия 5. География. – 2004. - № 5. – С. 3-9.* 5. *Портер М. Конкуренция: Учебн. пособие. – СПб., Вильямс, 2000. - 495 с.* 6. *Тюнел Йоганн-Генрих фон // Брокгауз и Ефрон. Энциклопедический словарь. – СПб., Типолиотография Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон, 1902. - Т. XXXIV (67). – С. 326-328.* 7. *Хорев Б. С. Проблемы городов. – М.: Мысль, 1975. – 427 с.* 8. *Clark G. L. The Oxford Handbook of Economic Geography. / Clark G. L., Feldman M. P., Gertler M. S. – New York, Oxford University Press, 2003. – 742 p.* 9. *Fujita M, Thisse J.-F. Economics of Agglomeration: cities, industrial location and regional growth. – Cambridge, Cambridge University Press, 2004. – 466 p.* 10. *Fujita M. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade / Fujita M., Krugman P.R., Venables A.J. – MIT Press, Cambridge MA, 1999. – 640 p.* 11. *Lösch A. The economics of location. - New Haven, CN: Yale University Press, 1954.*

УДК 911.3

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

К.В. Мезенцев

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Протягом 2000-х років в Україні відбувалося стабільне зростання товарного експорту та імпорту. При цьому з 2005 року імпорт перевищив експорт, і для країни характерне від'ємне сальдо торгового балансу. Світова фінансова криза викликала спад експортно-імпоротної діяльності у 2009 році, проте з наступного року їх обсяги знов зростали і у 2011 році експорт становив 68,4 млрд. доларів США, імпорт – 82,6 млрд. доларів США.

Протягом 2000-х років понад 20% експорту стабільно припадає на Росію (у 2011 році – 29%). Серед інших країн, куди спрямовується український експорт – Туреччина (5-6%), Італія (4-5%), Польща, Німеччина (по 3-4%), а також Китай, Білорусь та Індія (приблизно 3%).

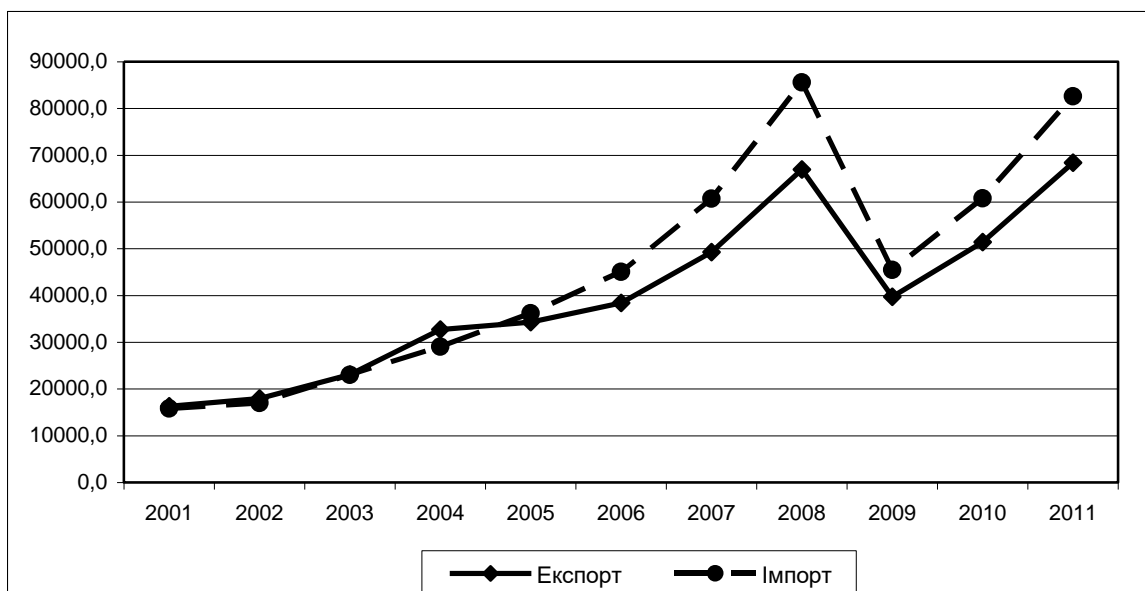

Рис. 1. Динаміка експортно-імпортних операцій України
(за даними Державної служби статистики України)

Понад 30% імпорту до України надходить з Росії (крім 2007-09 років, коли частка Росії дещо скоротилася, у 2011 році – 35%). Суттєвою також є частка Німеччини (8-9%), Китаю (5-7%, частка порівняно із 2001 роком зросла у більше ніж 6 разів), Польщі (4%), Білорусі (2-5%), США, Італії, Казахстану (по 2-3%). Значно скоротилася частка Туркменістану: якщо на початку 2000-х років вона перевищувала 10%, то нині – менше 1%.

Більше половини експорту України припадає на три регіони – Донецьку (понад 25%), Дніпропетровську області та місто Київ. Понад 6% експорту припадає також на Луганську і Запорізьку області. Понад чверть імпорту до України спрямовується до Києва (у 2008-10 роках – понад 40%). Понад 5% припадає на Дніпропетровську, Донецьку та Київську області.

У товарній структурі експорту понад 35% припадає на продукцію чорної металургії – залізну руду, чавун, сталь, прокат, труби; понад 17% – на продукцію машинобудування (залізничні локомотиви, літальні апарати, турбіни, котли, двигуни, насоси, прокатні стани та валки, обладнання для будівельної промисловості, підшипники, трансформатори, електричні акумулятори, кабелі тощо). Важливою складовою українського експорту є продукція АПК, передусім насіння соняшнику і олія (7%) та зернові (4-5%, у 2009 році їх частка зросла до 9% внаслідок економічної кризи, що більшою мірою торкнулася інших секторів). 7-9% експорту припадає на продукцію хімічної промисловості (передусім продукцію неорганічної хімії та добрива); 4-7% – на нафту і нафтопродукти.

У товарній структурі імпорту понад 30% припадає на мінеральне паливо (з них 15-17% – природний газ); понад 20% – на продукцію машинобудування (легкові та вантажні автомобілі, сільськогосподарська техніка і трактори, бульдозери, обладнання для харчової, будівельної, поліграфічної промисловості, інструменти, медичні прилади та апарати, комп'ютерна техніка, засоби зв'язку, електропобутові прилади тощо); понад 15% – на продукцію хімічної

промисловості; понад 3% – чорні метали, продукцію харчової та легкої промисловості.

Обсяги торгівлі послугами суттєво поступаються торгівлі товарами. У 2011 році експорт послуг складав 13,8 млрд. доларів США, імпорт – 6,2, тобто Україна має позитивне сальдо торгівлі послугами. Експорт послуг з України спрямовується переважно до Росії (35-40%, у 2011 році – 41%), а також США, Великої Британії (приблизно 5%), Швейцарії, Кіпру (3-5%), Німеччини (3-4%). Імпорт послуг надходить з Росії (13-15%), Кіпру (10-15%), Великої Британії (10-12%), Німеччини (7-8%), США (6-7%), а також Австрії, Туреччини, Швейцарії (3-5%).

Майже чверть експорту послуг забезпечує Київ (у 2011 році – 23,6%, у 2007 – 47,1%), далі йдуть Одеська (8-10%) та Донецька (4-4,5%) області. Понад 35% імпорту також спрямовується до Києва (у 2011 році – 38,9%), вищою є частка Дніпропетровської та Донецької областей (6-8%).

У структурі експорту послуг 65-70% припадає на транспортні (з них понад 20% – трубопровідний транспорт, залізничний, морський, повітряний – понад 10% кожний), 10-13% – різні ділові, професійні та технічні послуги. Поступово зростає частка фінансових послуг – до 4% (у середині 2000-х – менше 1%). По понад 3% припадає на послуги з організації подорожування, послуги зв'язку, ремонту. Водночас частка страхових послуг не перевищує 1%. В структурі імпорту послуг на транспортні послуги припадає приблизно 20% (у тому числі на послуги повітряного та залізничного транспорту – понад 8%). Суттєво зросла частка фінансових послуг – до 20-25% (у середині 2000-х – 9-11%). Значною є частка ділових, професійних та технічних послуг – 16-17%, державних послуг – до 10%, роялті та ліцензійних послуг – 5-8%, подорожування – 5-6%.

Прямі іноземні інвестиції в економіку України протягом 2000-х стабільно зростають (особливо з 2006 року) і нині досягли понад 49 млрд. доларів США (на поч. 2012 року), що майже у 13 разів більше, ніж 2001 року. У розрахунку на душу населення припадає 1084,3 доларів США. Понад чверть ПІІ надійшли з Кіпру, 15% – з Німеччини, майже 10% – Нідерландів. Протягом 2000-х років значні інвестиції надходили також з Росії, Австрії, Великої Британії, США.

Третину всіх ПІІ спрямовано у фінансову діяльність (частка якої зростає), понад чверть – у переробну промисловість (металургію, харчову, хімічну промисловість, машинобудування), понад 10% – у торгівлю. Переважна більшість інвестицій спрямовується у п'ять регіонів – місто Київ, Дніпропетровську, Харківську, Донецьку та Київську області.

З України вкладено 6,9 млрд. доларів США прямих іноземних інвестицій, обсяги яких істотно збільшилися починаючи з 2008 року. При цьому понад 90% з них припадає на Кіпр, понад 3% – на Росію. На початку 2000-х років на Росію припадало понад 50% ПІІ, вагомою була частка Панам та В'єтнаму. Понад 85% ПІІ спрямовується в операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг, надання послуг підприємцям. Понад 86% ПІІ вкладається з Донецької області.

Щорічно іноземні інвестори вкладають в економіку України 5-6 млрд. доларів США ПІІ. При цьому обсяги грошових переказів через міжнародні платіжні системи, що надходять від українських трудових мігрантів, мають приблизно такі ж обсяги і складають 4,3% ВВП країни. Найбільше їх надходить з Росії, США, Німеччини, Італії.

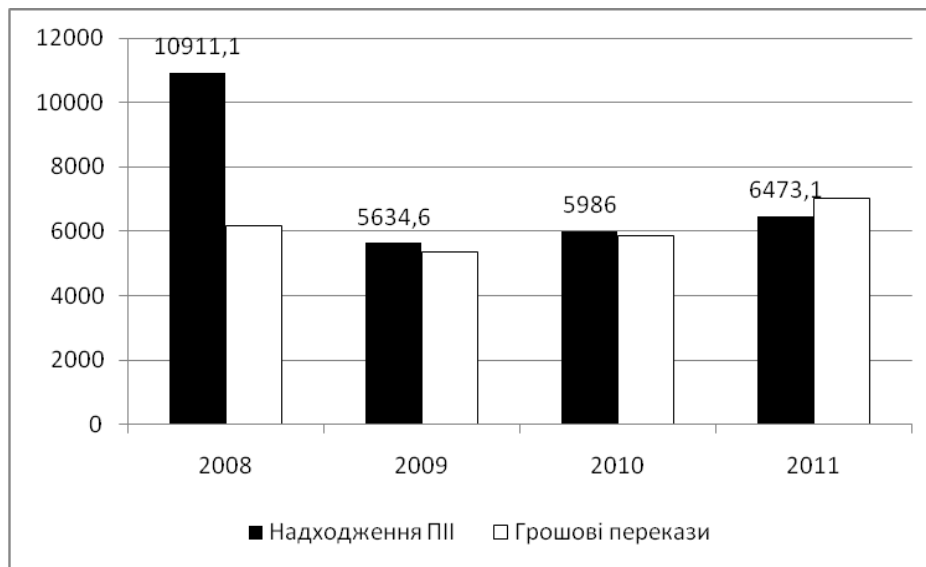

Рис.2. Щорічні надходження до України прямих іноземних інвестицій та грошові перекази через міжнародні платіжні системи (за даними Державної служби статистики України та Національного банку України)

УДК 911.3

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗМІЩЕННЯ ТОРГОВЕЛЬНО-РОЗВАЖАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ В УКРАЇНІ

Н.І. Мезенцева, Т.Л. Бура

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Сфера послуг включає в себе широкий спектр різноманітних видів послуг. Перебуваючи у постійному взаємозв'язку вони формують територіальні системи послуг різного масштабу. Кожна послуга має ряд критичних характеристик, котрі і визначають її кон'юнктуру та рентабельність: поріг, радіус реалізації, зона обслуговування, ранг, доступність.

Найбільш затребуваними з точки зору частоти звертання споживачів є торгівля і ресторанне обслуговування, як послуги повсякденного попиту. Популярні у споживачів послуги побутових, спортивно-оздоровчих та культурно-розважальних закладів. На розвиток територіальних систем послуг впливає ряд чинників, серед яких слід виділити рівень соціально-економічного розвитку та доходи населення, рівень урбанізації території, суспільно-географічне положення, демографічні та національно-історичні чинники.

Торговельно-розважальний центр (мол) – це одна або кілька будівель, які включають сукупність магазинів та різноманітних закладів, що поєднують у собі різноманітні культурно-розважальні та соціально-побутові послуги, об'єднані між собою пішохідними алеями. ТРЦ представляють собою закритий тип публічного простору, з характерними йому ознаками (доступність, відсутність контролю) та функціями: місце для зустрічей; для самовираження; рекреації (відпочинку), для проведення вуличних вистав, святкувань, для публічних зборів і висловлення політичних протестів, шопінгу тощо. За рахунок зручного розташування, багатофункціональності, компактності і насиченості різноманітними послугами та розвагами моли приваблюють величезні потоки відвідувачів, чим і забезпечують собі постійний прибуток, як гарантію подальшого існування.

Як правило, моли мають привабливий дизайн та передбачають наявність паркінгів. Перший сучасний торгівельний центр з'явився в США в передмісті Сан-Дієго в 1944 році. На сьогодні досвід іноземних держав показує, що мережа дрібнороздрібних торгівельних закладів не може повністю задовольняти потреби сучасного споживача, який надає перевагу компактным центрам, де з мінімальною затратою часу можна придбати різні товари та отримати широкий асортимент послуг. Якщо в Україні мол-бум лише розпочався, то в країнах Західної Європи, Північної Америки, Східної та Південно-Східної Азії ТРЦ модернізуються, «ростуть вгору», поєднують у собі все більше функцій.

На розміщення і функціонування ТРЦ в Україні впливає ряд соціально-економічних чинників, зокрема, рівень соціально-економічного розвитку регіонів. Методика його оцінки враховує рівні доходів населення та оплати праці, реальну купівельну спроможність населення, рівень безробіття, вікову структуру населення тощо. Чим вищим є показник соціально-економічного розвитку регіону, тим сприятливіші в ньому умови для створення торговельно-розважальних центрів.

Проаналізовано діяльність 20 торговельно-розважальних центрів міста Києва та 72 ТРЦ двадцяти семи великих міст України і виявлено характерні та унікальні види послуг, які вони надають. Найбільш розповсюдженими є торгівельні послуги і послуги ресторанного обслуговування. Вони представлені у всіх торговельно-розважальних закладах. Також відвідувачі ТРЦ мають змогу скористатись широким асортиментом побутових, культурно-розважальних, туристичних, банківських та інших видів послуг. У більшості торговельно-розважальних закладів облаштовані зручні паркінги для власників автомобілів.

Аналіз насиченості Києва торговельно-розважальними центрами показав, що місто достатньо забезпечене подібними закладами, проте спостерігається нерівномірний розподіл їх по території: є ареали, де концентрація ТРЦ на одиницю площі є надмірною, а також виявлені території з недостатнім забезпеченням торговельно-розважальними центрами. В процесі оцінки розміщення ТРЦ Києва було виявлено ряд закономірностей. Зокрема, це кільцеподібне розміщення закладів навколо центру міста, переважно підземне розташування центральних ТРЦ та винесення ряду торговельно-розважальних центрів у спальні райони Києва. Більшість ТРЦ знаходяться поблизу місць високої концентрації різних видів транспорту.

У містах України спостерігається пряма залежність між чисельністю ТРЦ та кількістю населення у даному пункті. Можна виділити такі закономірності територіальної організації торговельно-розважальних закладів великих міст України:

- ТРЦ розміщуються в зонах зручної транспортної доступності, при чому, чим далі від центру міста, тим потужнішою має бути автомагістраль;

- ТРЦ будуються у найбільших за людністю містах, які є ядрами агломерацій;

- торговельно-розважальні центри у найбільших і найстаріших містах розміщуються переважно кільцеподібно, на деякій відстані від ядра, а в невеликих – в центральній частині;

- ТРЦ будуються найчастіше у спальних і рекреаційних районах, рідше - у діловій частині міст;

- при наявності поряд з даним містом інших досить значних населених пунктів, ТРЦ виносяться на периферійні, окраїнні частини міст.

У регіональному аспекті спостерігається диференціація забезпеченості торговельно-розважальними закладами. Можна виділити 5 груп областей за кількістю молів на 100 тис. жителів (рис. 1): до *першої* (найбільш насичені) входять Київська, Сумська, Дніпропетровська, Харківська, Вінницька, Чернівецька, Івано-Франківська та Миколаївська області; до *другої* (достатньо насичені) – Волинська, Донецька і Одеська області; до *третьої* (середнього рівня насиченості) – Запорізька та Рівненська області; до *четвертої* (слабо насичені) – Львівська, Тернопільська, Житомирська, Черкаська, Чернігівська, Полтавська та Луганська області; до *п'ятої* (найменшого рівня насиченості) – Закарпатська, Хмельницька, Херсонська, Кіровоградська області та АР Крим.

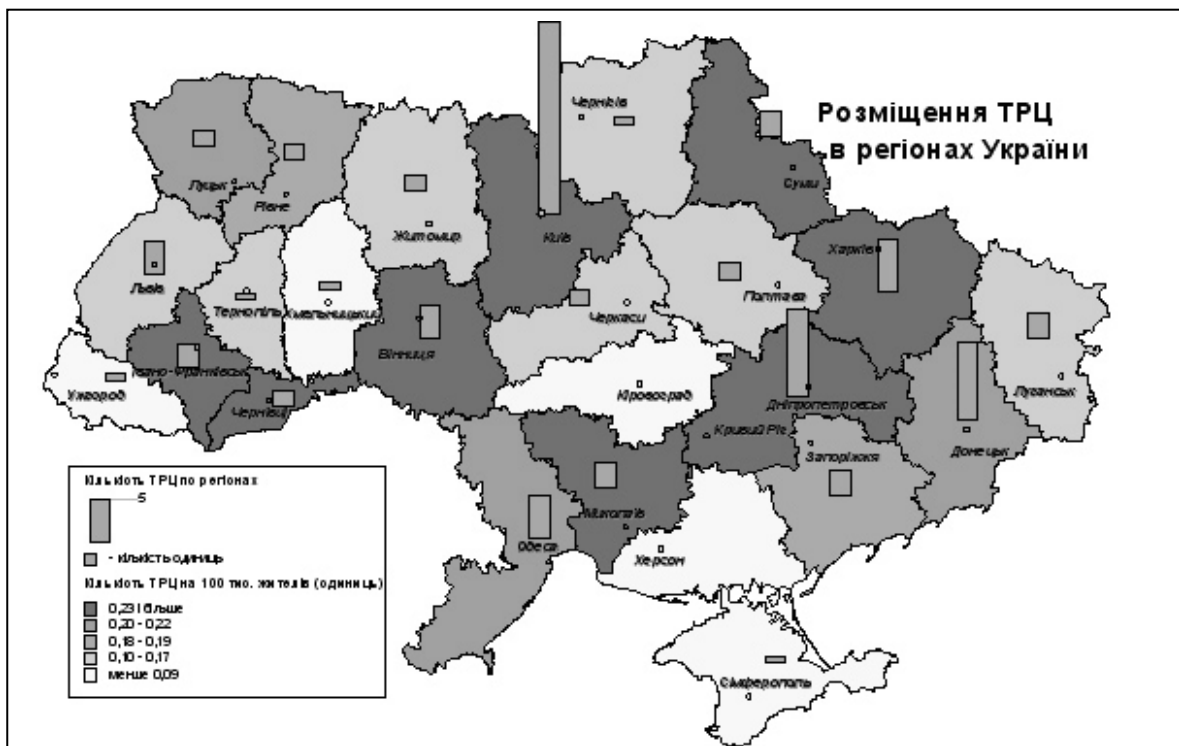

Рис. 1. Розміщення торговельно-розважальних центрів в регіонах України

Рівень насиченості передбачає врахування не лише кількості молів у тому чи іншому місті, регіоні, але й кількості його жителів. Саме цей фактор (незначна кількість населення) і пояснює віднесення таких регіонів, як Вінницька, Чернівецька, Івано-Франківська та Миколаївська області до групи «найбільш насичених ТРЦ».

Загалом в Україні спостерігається тенденція до зростання кількості торговельно-розважальних закладів у регіоні із зростанням рівня його соціально-економічного розвитку. Максимальна насиченість молами (як і їх абсолютна кількість) зафіксована у столичному регіоні, економічно розвинених східних областях, приморських регіонах.

Список використаних джерел: 1. Мезенцев К. В., Мезенцева Н.І., Бура Т.Л. Трансформація публічних просторів у великих містах України на прикладі торговельно-розважальних центрів. Економічна і соціальна географія. – К. – Вип. 63. – 2011 – С. 174-186.

УДК 911.3

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ЗАЛІЗНИЧНОГО СПОЛУЧЕННЯ У РОЗВИТКУ ПОЛЮСІВ ЗРОСТАННЯ У ПРИКОРДОННІ

І.Г. Савчук

Інститут географії НАН України

Транспортно-географічне положення, зокрема, у мережі міжнародних залізничних перевезень, має різноплановий вплив на розвиток прикордоння. Часто воно виступає як каталізатор господарського розвитку прилеглої до залізничної лінії населених пунктів, яке значно полегшує збут товарів і послуг. В ЄС «доступність і швидкість видів транспорту, особливо пасажирських видів, є ... основною умовою облаштування» території, саме тому «доступність зумовлює зростання» [7, р. 88]. Особливо яскраво це проявляється у прикордонні, де створюється відповідна інфраструктура для контролю і перевірок вантажів і пасажирів, що слідує у міжнародному сполученні.

Експорт в епоху глобалізації суттєво впливає на господарські процеси у межах національної економіки. Він визначає головні напрями і пропорції розвитку галузей та територіальних одиниць, зумовлюючи тим самим появу нової поляризації, викликаних дією зовнішніх чинників, на які сама держава має обмежений вплив. Тому велике значення має транспортна доступність і включення відповідної мережі у світові транспортні системи. В умовах світогосподарської інтеграції та поглиблення міжнародного поділу праці вигідне транспортно-географічне положення відповідної території часто стає вирішальним чинником її господарському розвитку. Для реалізації експортного потенціалу території не менше значення має її участь у реалізації послуг за кордон. Найчастіше сільська місцевість залучена для реалізації транспортних послуг, особливо таких галузей як міжнародні автобусні і залізничні перевезення. Міжнародні залізничні перевезення мають важливе значення у господарстві сучасної експортоорієнтованої економіки України і тому, аналіз

досвіду інших країн з активного проведення залізничної політики, у контексті створення полюсів зростання, є дуже важливим питанням.

Використання інфраструктури залізниці сприяє господарському розвитку сільської місцевості та є одним із вирішальних чинників існування окремих населених пунктів, адже, як вірно вказує Е. Офан, традиційна залізниця з'єднує простір, тоді як сучасні швидкі і дуже швидкі поїзди (ТЖВ) навпаки [5, р. 432], через «детериторіалізацію інфраструктури з погляду простору, що перетинається, модель... ТЖВ є літаком на коліях» [5, р. 433]. Водночас цей негативний аспект можна пом'якшити, розмістивши проміжні зупиночні станції не у великих, а у малих і середніх містах чи у сільській місцевості. Таким чином ТЖВ можуть сприяти облаштуванню території та суттєво покращують транспортно-географічне положення у потоках пасажироперевезень окремих вибраних залізничних станцій. Таким чином ТЖВ, на думку П. Зембрі, «вже є в основі політики з облаштування (як на національному так і на регіональному рівні), і місце вокзалу ТЖВ є у центрі задач місцевих планувальників» [8, р. 444]. Мале місто, в якому є зупинка ТЖВ, отримує дуже суттєве покращення свого транспортно-географічного положення, а це, у свою чергу, надає стимул активізації економічної діяльності у прилеглому до нього районі. Відновлення позитивної динаміки господарських процесів у департаменті Нор (Франція) значною мірою пов'язано з перетворенням Лілля у міжнародний залізничний транспортний вузол [4, р. 21]. Подібна ситуація має місце й у традиційній залізничній мережі. Показовим у цьому плані є приклад розділеного сучасним латисько-естонським кордоном м. Валга/Валка, що за часів існування Російської імперії і СРСР було важливим залізничним вузлом у Прибалтиці [6, р. 176, 178]. Саме місто виникло при залізничному вокзалі і тривалий час його розвиток спрямовувався розвитком залізничних перевезень.

Наведені приклади, дозволяють нам стверджувати, що саме у прикордонні найбільш чітко проявляється вплив міжнародних залізничних перевезень на розвиток сільської місцевості та малих і середніх міст у ній. Як видно на прикладі численних населених пунктів України у західному і східному прикордонні їх економічний розвиток значною мірою визначається національною політикою міжнародних перевезень. Якщо питання впливу вантажних перевезень на їх розвиток є доволі вивченим, то вплив пасажирських міжнародних перевезень та використання існуючого потенціалу території у прикордонні держави фактично не розглядався у вітчизняній географічній літературі. Російські колеги переважно зосереджують увагу на вивченні російсько-українського прикордоння, у контексті відновлення інтеграційної взаємодії між сусідніми регіонами обох країн (див, наприклад, [1; 3]). Спираючись на наявні напрацювання у цій сфері [2; 3, с. 141-154] вважаємо за доцільне зосередити у подальшому власні дослідження на цьому питанні, спираючись на вказані вище теоретико-методологічні напрацювання іноземних колег.

Список використаних джерел: 1. Бородинна Н.Д., Бородинна Т.Л. Как пересечь украинскую границу? / Н.Д. Бородинна, Т.Л. Бородинна / Гуманитарные ресурсы регионального развития (на примере естественно-природного и культурного наследия). – М. : Эслан,

2009. – С. 345-355. 2. Савчук І.Г. Вплив залізниці на розвиток малих і середніх міст в Україні (концептуальні підходи до дослідження) / І.Г. Савчук // *Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. Сер. 4. Географія і сучасність*. – 2012. – Вип. 27. – С. 30-33. 3. Транспортно-инфраструктурные проблемы в пограничной зоне / И.Г. Савчук, В.А. Колосов, М.В. Зотова / *Российско-Украинское пограничье: двадцать лет разделенного единства: науч. монография [ответственные ред. В.А. Колосов и О.И. Вендина]*. – М. : Новый хронограф, 2011. – С. 141-161. 4. Auphan E. *Le TGV Méditerranée : un pas décisif dans l'évolution du modèle français a grande vitesse* / Etienne Auphan // *Méditerranée*. – 2002. – Т. 98, № 1-2. – P. 19-26. 5. Auphan E. *Un quart de siècle de grande vitesse ferroviaire en France* / Etienne Auphan // *Bulletin de l'Association de Géographes Français. – Géographies*. – 2008. – № 4. – P. 431-442. 6. Cabouret M. *Note sur une ville frontière, Valga/Valka entre Estonie et Lettonie* / M. Cabouret // *Bulletin de Association de Géographes Français – Géographies*. – 2003. – Vol. 2. – P. 175-180. 7. Menod J., Castelbajac de, Ph. *L'aménagement du territoire* / Jérôme Menod, Philippe de Castelbajac. – Paris : PUF, 1993. – 128 p. 8. Zembri P. *Le contribution de la grande vitesse ferroviaire à l'interrégionalité en France* / Pierre Zembri // *Bulletin de l'Association de Géographes Français. – Géographies*. – 2008. – № 4. – P. 443-460.

УДК 911.3

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ СТЕПЕНИ РАЗВИТИЯ ГОРОДСКОГО ТРАНСПОРТА РЫБНИЦКОЙ АГЛОМЕРАЦИИ

А. Сочувка

Силезский университет

Предметом исследования является общественный транспорт Рыбницкой агломерации (Силезское воеводство), организуемый местной администрацией. С 1990 г. организация гортранспорта – это предусмотренная законом непосредственная задача местных администраций, и на этой основе они решают, в какой форме транспорт будет функционировать. В Польше принято считать гортранспортом: метро, городские электрички, трамваи, троллейбусы, автобусы (организуемые местными администрациями). В Рыбницкой агломерации существует только один вид гортранспорта – автобусы. Для комплексного рассмотрения системы гортранспорта проведено его исследование в трех аспектах: 1) инфраструктуры, необходимой для функционирования, 2) уровня транспортного предложения, зависящего от данного организатора, 3) широко понимаемой доступности гортранспорта. Теоретическая концепция исследования базируется на концепции исследований транспорта в географии, представленной М. Потрыковским и З. Тейлором [1].

В специальной литературе нет однозначности в определении границ Рыбницкой агломерации, поэтому ареал территории исследований очерчен на основе пространственного действия «системы сети гортранспорта Силезского и Малопольского воеводств». В 2008 г. эта крупная система, разделяющаяся на несколько меньших, связанных друг с другом сетей, обслуживала 107 административных единиц (7,2 тыс. км², 4,6 млн. жителей) в двух

воеводства [2]. Выделенная на этой основе территория — это 28 адмединиц (8 городских, 3 сельско-городские и 17 сельских), расположенных в Силезском воеводстве, площадью около 1,5 тыс. км² и с населением 680 тыс. жителей [3]. Самые крупные города Рыбницкой агломерации это: Рыбник (141 тыс.), Ястшембе Здруй (92 тыс.), Жоры (62 тыс.), Рачибуж (56 тыс. жителей).

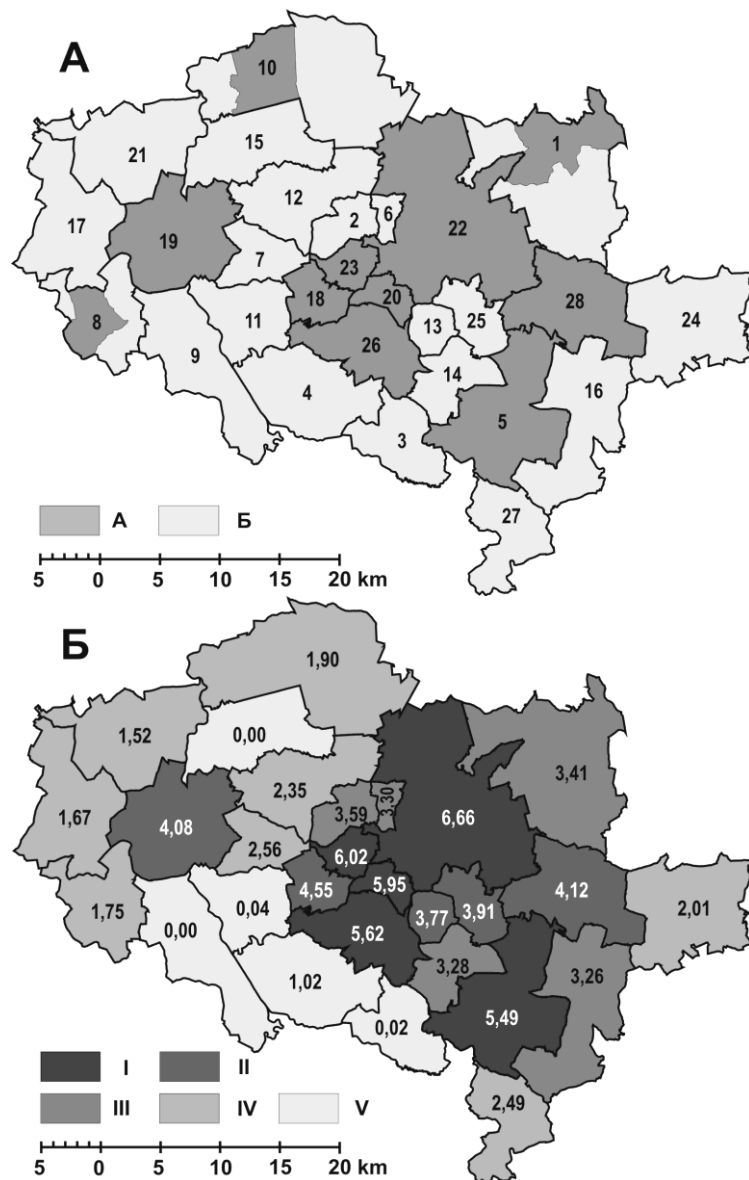
Данные, положенные в основу исследования, касаются состояния на 1 января 2012 г. Главной целью исследования являлось определение пространственной дифференциации гортранспорта в агломерации по степени его развития. Исследование проведено с помощью трех основных методов: 1) полевых исследований – детальной инвентаризации коммуникационной сети (120 автобусных маршрутов гортранспорта, почти 900 остановок), 2) картографических исследований – создания карты-схемы транспортной сети гортранспорта в масштабе 1:50000 и карты модельных эквидистанций зон пространственного воздействия остановок гортранспорта, 3) бонитировочных исследований, позволяющих оценить степень его развития.

Таблица 1

Показатели для определения степени развития гортранспорта Рыбницкой агломерации.

Аспект	Показатели	Макс.
Инфраструктура	1) пространственная плотность автобусной сети – в км линий на км ² площади гмин (км/км ²),	1,58
	2) пространственная плотность остановок – по отношению к площади гмин (остановок / км ²), (отсутствие показателя для городского электротранспорта)	1,73
Уровень развития	3) среднее число рейсов с остановок в фактических часах пик, определённых отдельно в каждой админединице на основе расписаний,	60
	4) средний возраст подвижного состава (лет) в данной админединице,	10,4
	5) уровень компенсационной доплаты адмединиц к гортранспорту – перечисляемой в расчете на гражданина (зл / ч.), средние в 2010-2012 г.	178,5
Доступность	6) процент площади адмединиц в зонах покрытия 5 и 10 мин. доступности к остановке с учётом минимального уровня рейсов с остановки (%),	0,9
	7) среднее время проезда гортранспортом (прямые и пересадочные сообщения) до центров других городов или сел с сельсоветом (мин.),	68
	8) суммарное количество междугминных рейсов для данной адмединицы как сумма всех сообщений с другими адмединицами, среднее для всех дней недели (число сообщений в тыс.).	0,63

Источниками данных были данные, полученные автором в результате полевых исследований, различные материалы организаторов гортранспорта и перевозчиков, в том числе: расписания движения, статистические данные Центрального статистического управления, бюджетные постановления горсоветов и сельсоветов и 1 часть Атласа Силезского воеводства [4]. Аналогичные исследование степени развития гортранспорта были проведены автором для Катовицкой конурбации (Силезское воеводство) в 2008 г. [2].

А – города; Б – села.

1 – Червёнка–Лещины, 2 – Гашовице, 3 – Годув, 4 – Гожице, 5 – Ястшембе Здруй, 6 – Ейковице, 7 – Корновац, 8 – Кшановице, 9 – Кшижановице, 10 – Кузьня Рачиборска, 11 – Лубомя, 12 – Лыски, 13 – Маркловице, 14 – Мшана, 15 – Нэндза, 16 – Павловице, 17 – Петровице Вельке, 18 – Пшув, 19 – Рачибуж, 20 – Радлин, 21 – Рудник, 22 – Рыбник, 23 – Рыдултовы, 24 – Сушец, 25 – Сьверкланы, 26 – Водзислав Слёнски, 27 – Зебжидовице, 28 – Жоры.

Синтетический показатель степени развития гортранспорта (сумма восьми стандартизованных значений показателей):

- I – 5,11 и больше;
- II – 3,61 – 5,10;
- III – 2,61 – 3,60;
- IV – 1,11 – 2,60;
- V – 1,10 и меньше.

Рис. 1. Административная структура исследуемой территории (А) и степень развития гортранспорта в ее пределах (Б).

Процедура определения степени развития гортранспорта состояла из двух этапов. На первом этапе для каждой исследованной административной единицы с помощью выше указанных методов были рассчитаны значения показателей, указанных в таблице 1. На втором этапе, с помощью метода относительной оценки (бонитировки), все показатели были стандартизированы относительно величин в данной административной единице к максимально ожидаемой величине (часть принятых мер это стимулянт, часть – дестимулянт) на всей территории исследования (таблица 1). Таким образом был получен синтетический показатель степени развития гортранспорта, суммирующий восемь стандартизованных величин (рис. 1).

Согласно рассчитанному синтетическому показателю, самым высоким уровнем развития гортранспорта в Рыбницкой агломерации характеризуется Рыбник – крупнейший город региона, а к группе административных единиц с самым высоким уровнем развития гортранспорта причисляются ещё 4 города. К группе с самой низкой степенью развития причислено 5 сельских административных единиц, где этот вид транспорта вообще отсутствует или представлен в незначительном объёме. Анализ первой и второй групп административных единиц показал, что с точки зрения гортранспорта регион является не классической моноцентрической агломерацией, а конурбацией. Исследования показали, что представленную здесь методику можно перенести и на другие регионы. Таким образом, в 2008 г., например, исследован гортранспорт в Катовицкой конурбации.

Список использованных источников: 1. Potrykowski M., Taylor Z. *Geografia transportu* / Potrykowski M., Taylor Z. – Warszawa: PWN, 1982 – 266 с. 2. Soczówka A. *Zróżnicowanie struktury przestrzennej komunikacji miejskiej w konurbacji katowickiej* / Soczówka A. – Sosnowiec: Wydział Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego – 245 с. 3. Główny Urząd Statystyczny – Bank Danych Regionalnych (www.stat.gov.pl) [Электронный ресурс] 4. *Atlas województwa śląskiego, część 1, 1:20000* / Tchórz A (red.). – Katowice: Przedsiębiorstwo Geodezyjno-Kartograficzne, 2006 – 132 с.

УДК 504.06

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ У ГЛОБАЛЬНОМУ ЕКОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРИ

А.В. Степаненко, В.Є. Шуліпенко

*Державна установа «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку НАН України» (м. Київ)*

На початку ХХІ століття світ зіштовхнувся з глобальними екологічними проблемами, голодом та збідненням більшості населення земної кулі, деградацією моралі, наростанням регіональних та міжетнічних конфліктів, тероризмом. Ці обставини змусили прогресивну міжнародну громадськість і відомі недержавні міжнародні організації започаткувати новий підхід до подолання зазначених глобальних проблем, який отримав назву *концепція сталого розвитку* (sustainable development). Суть його полягає в обов'язковій

узгодженості економічного, екологічного та людського розвитку таким чином, щоб від покоління до покоління не зменшувалися якість, безпека життя людей, не погіршувався стан довкілля й відбувався соціальний прогрес, який визнає потреби кожного.

Проблема світового розвитку потребує системного і комплексного вивчення прямих і зворотних взаємозв'язків, що існують між Суспільством і Природою. Незнання наслідків діяльності людини призводить до посилення ризиків власне життя, дедалі більшої невпевненості у перспективності існування людства. Людське управління біосферою неможливе, оскільки частина не може управляти цілим. Людська цивілізація не може вижити, переводячи біосферу в інший стійкий стан. Лише на основі збалансованих і гармонійних взаємовідносин між Суспільством і Природою, побудованих шляхом використання нано-, піко- і фемтехнологій, переходу на інноваційну модель розвитку, розвиваючи квантові науки і технології, розбудовуючи шостий і сьомий технологічний уклади, людство може забезпечити своє існування в системі природи.

Питання сталого екологічного розвитку є дуже актуальними для України. Неузгодженість темпів економічного розвитку і вимог екологічної безпеки, домінування природомістких галузей з високою питомою вагою ресурсо- і енергомістких застарілих технологій, сировинна орієнтація експорту, милітаризація виробництва, відсутність культури праці та споживання тощо привели до формування техногенного типу економічного розвитку. І, як наслідок, нині антропогенне навантаження на природу наближається (а в деяких регіонах України наблизилося) до граничної межі її екологічної стійкості. За нею починаються кризові та катастрофічні зміни в природі, що негативно впливає на життєдіяльність людини і суспільства.

Рівень екологічної ситуації та розвитку національної екологічної системи України, її місце за цими показниками серед інших держав світу можна оцінити за допомогою міжнародного індексу екологічного виміру EPI (Environmental Performance Index). Рейтинг EPI розроблено за ініціативою Єльського центру з екологічного законодавства і політики і Центру міжнародної інформаційної мережі природничих наук при Колумбійському університеті в співробітництві зі Світовим економічним форумом та Об'єднаним дослідницьким центром Європейської комісії.

EPI визначається за шкалою від 1 до 100, де 100 – найвищий результат. Чим більший цей показник, тим вищий рівень забруднення екосистеми країни. Для його розрахунку використовують методику агрегування, відповідно до якої індекс EPI 2010 сформований з двох категорій екологічної політики верхнього рівня: санітарний стан навколишнього середовища (Environmental health) і життєздатність екосистеми (Ecosystem vitality), десяти екологічних індикаторів середнього рівня і 25 – нижнього рівня.

Наведений індекс і його індикатори визначають здатність тієї чи іншої країни захищати своє навколишнє середовище як у теперішній, так і довготерміновій перспективі, виходячи з наявності національної екологічної

системи, можливості протидії екологічним впливам і зниження залежності людей від екологічних впливів, соціальних та інституціональних можливостей країни відповідати на екологічні виклики, спроможності глобального контролю над екологічним станом тощо. Крім того, вони можуть використовуватися як потужний інструмент для прийняття рішень на аналітичній основі з урахуванням соціального й економічного вимірів сталого розвитку держави. Рейтинг, складений на основі даних про якість води й повітря, викиди парникових газів, турботу про збереження лісів та інших факторів, виявив істотні розбіжності між країнами, приблизно однаковими за якістю життя, споживанням ресурсів та рівнем забруднення навколишнього середовища.

У 2010 р. Україна зайняла 87-ме місце серед 163 країн світу за міжнародним рейтингом з екологічного індексу. Необхідно зазначити, що 2006 р. за цим показником вона посідала 52-ге місце серед 133 країн світу, а 2008 р. – 75-те серед 149 країн (табл. 1).

Таблиця 1

Значення індексу екологічного виміру в окремих країнах світу,
2006, 2008, 2010 рр. (за даними [1])

Країна	2006		2008		2010	
	Рейтинг	Значення	Рейтинг	Значення	Рейтинг	Значення
Ісландія	13	82,1	11	87,6	1	93,5
Швейцарія	16	81,4	1	95,5	2	89,1
Коста-Ріка	15	81,6	5	90,5	3	86,4
Швеція	2	87,8	2	93,1	4	86,0
Норвегія	18	80,2	3	93,1	5	81,1
Маврикій	–	–	58	78,1	6	80,6
Франція	12	82,5	10	87,8	7	78,2
Австрія	6	85,2	6	89,4	8	78,1
Куба	41	75,3	41	80,7	9	78,1
Колумбія	17	80,4	9	88,3	10	76,8
Мальта	–	–	–	–	11	76,3
Фінляндія	3	87,0	4	91,4	12	74,7
Словачія	25	79,1	17	86,0	13	74,5
Великобританія	5	85,6	14	86,3	14	74,2
Нова Зеландія	1	88,0	7	88,9	15	73,4
Німеччина	22	79,4	13	86,3	17	73,2
Японія	14	81,9	21	84,5	20	72,5
Латвія	–	–	8	88,8	21	72,5
Білорусія	–	–	43	80,5	53	65,4
Сполучені Штати Америци	28	78,5	39	81,0	61	63,5
Росія	32	77,5	28	83,9	69	61,2
Україна	51	71,2	75	74,1	87	58,2
Мавританія	131	32,0	146	44,2	161	33,7
Центральна Африканська Республіка	87	57,3	128	56,0	162	33,3
Сьєра-Леоне	111	49,5	147	40,0	163	32,1

За наведеними даними (табл. 2) можна простежити зниження індексу екологічного виміру для України в 2010 р. на 15,9 порівняно з 2008 роком. Такі зміни були зумовлені наступними чинниками:

- погіршенням санітарного стану середовища, що спричинено викидами підприємств металургії та енергетики, які щорічно сягають 30–35% усіх забруднень від стаціонарних джерел, застосуванням застарілого обладнання, яке, за статистикою, у тричі більше здійснює викидів, ніж новітнє устаткування;
- дефіцитом води, що нині становить близько 4 млрд м³. Практично всі поверхневі, ґрунтові й частково підземні води забруднені промисловими, побутовими, сільськогосподарськими стоками й за якістю не відповідають навіть чинним заниженим санітарним нормам.

Таблиця 2

Індекс екологічного виміру для України за 2008, 2010 рр. (за даними [1])

Показник	2008	2010
Екологічний індекс	74,1	58,2
Рейтинг	75	87
Екологічне здоров'я	97,0	73,85
Екологічний тягар хвороб	99,5	52,74
Забруднення повітря (вплив на людину)	94,8	96,44
Вода (вплив на людину)	94,3	93,49
Життєздатність екосистем	51,2	42,58
Забруднення атмосферного повітря (вплив на екосистеми)	96,9	43,81
Вода (вплив на екосистеми)	52,5	45,68
Біорізноманіття та ареали	8,5	35,72
Лісівництво	100,0	100,0
Рибний промисел	77,7	86,49
Сільське господарство	55,3	76,82
Зміни клімату	51,1	42,27

Рівень стабільності та безпеки країни можна оцінити за допомогою компоненти безпеки життя людей як складової індексу сталого розвитку, що відображає сумарний вплив сукупності глобальних загроз на різні країни й групи держав світу.

Як глобальні загрози сталому розвитку виділяються ті, що визначені головними в XXI сторіччі такими авторитетними міжнародними організаціями, як ООН, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), міжнародні організації «World Economic Forum», «Transparency International», «Global Footprint Network», «International Energy Agency», «World Resources Institute», компанія British Petroleum та іншими.

До глобальних загроз за визначенням цих міжнародних організацій відносять: глобальне зниження енергетичної безпеки; порушення балансу між біологічними можливостями Землі й потребами людства в біосфері у контексті зміни демографічної структури світу; наростаюча нерівність між людьми й країнами на Землі; поширення глобальних хвороб; дитяча смертність; зростання

корупції; обмеженість доступу до питної води; глобальне потепління; державна нестабільність; глобальні зміни клімату й природні катастрофи.

Компонента безпеки життя – це інтегрована оцінка, яка враховує сумарний вплив сукупності глобальних погроз на сталий розвиток країн світу. Усі держави-лідери належать до кластера з дуже високими значеннями індексу сталого розвитку (табл. 3).

Аналізуючи Україну за вразливістю до глобальних загроз, бачимо, що порівняно з 2009 роком рівень індексу безпеки життя людей дещо поліпшився, (піднявся з 78-го на 65-е місце), але залишається суттєво низьким. Найнебезпечнішими загрозами залишаються: один з найвищих у світі рівень поширення глобальних хвороб, особливо СНІДу й туберкульозу; значна корупція; низький рівень енергетичної безпеки; велика дитяча смертність; високий рівень державної нестабільності.

Таблиця 3

Значення компоненти безпеки життя індексу сталого розвитку
в окремих країнах світу, 2010 р. (за даними [2])

Ранг	Країна	Компонента безпеки життя	Екологічний баланс	Дитяча смертність	Сприйняття корупції	Енергетична безпека	Глобальні хвороби	Нерівність	Глобальне потепління	Природні катастрофи	Державна нестабільність	Доступ до води
1	Австралія	1,549	0,916	0,666	0,874	0,931	0,642	0,562	0,143	0,564	0,624	0,670
2	Ісландія	1,527	0,678	0,682	0,874	0,785	0,644	0,958	0,437	0,576	0,358	0,670
3	Нова Зеландія	1,483	0,858	0,667	0,905	0,478	0,646	0,543	0,663	0,574	0,640	0,670
4	Фінляндія	1,480	0,872	0,679	0,884	0,412	0,642	0,717	0,268	0,576	0,708	0,670
5	Канада	1,478	0,916	0,663	0,874	0,627	0,642	0,615	0,178	0,575	0,635	0,670
6	Швеція	1,473	0,766	0,681	0,897	0,466	0,642	0,748	0,498	0,576	0,669	0,670
7	Норвегія	1,451	0,511	0,679	0,869	0,621	0,642	0,735	0,661	0,576	0,640	0,670
8	Люксембург	1,434	0,347	0,683	0,847	0,278	0,634	0,958	0,071	0,576	0,689	0,670
9	Парагвай	1,398	0,918	0,537	0,258	0,975	0,586	0,227	0,644	0,546	0,515	0,425
10	Данія	1,397	0,284	0,674	0,901	0,377	0,642	0,752	0,353	0,576	0,722	0,670
11	Кіпр	1,390	0,347	0,675	0,728	0,281	0,635	0,958	0,352	0,576	0,630	0,670
12	Уругвай	1,385	0,814	0,622	0,737	0,518	0,624	0,327	0,624	0,519	0,718	0,670
13	Сполучені Штати Америки	1,368	0,244	0,656	0,801	0,908	0,634	0,448	0,128	0,505	0,619	0,654
16	Росія	1,353	0,611	0,625	0,267	0,977	0,614	0,391	0,320	0,570	0,679	0,603
17	Нідерланди	1,343	0,190	0,672	0,884	0,294	0,637	0,646	0,434	0,575	0,661	0,670
18	Швейцарія	1,329	0,261	0,673	0,888	0,393	0,643	0,593	0,501	0,575	0,549	0,670
19	Австрія	1,320	0,374	0,675	0,828	0,427	0,644	0,678	0,390	0,574	0,538	0,670
20	Німеччина	1,315	0,296	0,674	0,835	0,328	0,642	0,693	0,357	0,575	0,569	0,670
21	Франція	1,312	0,374	0,676	0,754	0,304	0,639	0,611	0,476	0,571	0,701	0,670
23	Японія	1,281	0,244	0,679	0,815	0,282	0,632	0,750	0,345	0,570	0,146	0,670
30	Великобританія	1,246	0,272	0,667	0,815	0,282	0,633	0,547	0,370	0,566	0,455	0,670
38	Польща	1,226	0,361	0,661	0,564	0,312	0,639	0,568	0,498	0,574	0,613	0,670
65	Україна	1,152	0,438	0,613	0,267	0,388	0,620	0,706	0,457	0,565	0,128	0,638
105	Непал	1,008	0,302	0,401	0,276	0,824	0,380	0,323	0,343	0,492	0,116	0,460
106	Зімбабве	0,991	0,489	0,188	0,267	0,728	0,003	0,275	0,659	0,443	0,147	0,356
107	Філіппіни	0,957	0,467	0,513	0,285	0,551	0,486	0,384	0,408	0,300	0,340	0,514

Сучасний етап розвитку людства характеризується значним загостренням протиріч між закономірностями екосистемної еволюції та особливостями функціонування економічних систем різних ієрархічних рівнів. На рівні країн екологічно зорієнтована економіка забезпечує підвищення конкурентоспроможності нації в цілому шляхом поліпшення середовища, поліпшення якості та збільшення тривалості життя населення.

Останні десятиліття, що проходять під знаком глобалізації, ще більш загострили проблеми конкурентоспроможності національних економік на світовому рівні. Для України, якій необхідна повноцінна інтеграція у світову економічну систему, першочерговим постає завдання підвищення конкурентоспроможності, адекватне зростання ефективності діяльності вітчизняних виробників і посилення державного регулювання. Досягнення цих завдань неможливе без включення екологічних чинників в економічні показники країни.

Слід зазначити, що вже на теперішньому етапі розвитку експорт країн, які проводять екологічну політику, має тенденцію до зростання й не в останню чергу завдяки збільшенню частки екологічно чистих товарів і послуг. Найновіші дослідження свідчать про те, що аналогічна тенденція спостерігається й у просуванні капіталів. Привабливими в ролі об'єктів інвестицій стають галузі, котрі підпадають під найжорсткіше екологічне регулювання. Є всі підстави вважати, що в майбутньому ці тенденції тільки посилюватимуться.

Тому екологічний чинник, який безпосередньо або опосередковано пов'язаний із усіма процесами виробництва, стає одним із визначальних у формуванні міжнародної конкурентоспроможності країни. Вплив екологічного чинника на показник конкурентоспроможності визначається через ступінь використання природно-ресурсного та асиміляційного потенціалу території.

Список використаних джерел: 1. *Environmental Performance Index (EPI) // Sedac socioeconomic data and applications center [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sedac.ciesin.columbia.edu/es/epi/downloads.html>. 2. Глобальний аналіз якості та безпеки життя людей, 2010 // Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk>*

УДК 339.923

ЄВРОПЕЙСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСКОРДОННОЇ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ І УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКЕ ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

П.О. Черномаз

*ДП «Харківський регіональний науково-виробничий центр
стандартизації, метрології й сертифікації»,
Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна*

Транскордонна регіоналізація є одним із пріоритетів європейської регіональної політики. Зокрема, основним внеском Ради Європи у визначення правових основ такого співробітництва є Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або владами

(Мадридська конвенція) 1980 р. у супроводі двох протоколів, прийнятих відповідно 9 листопада 1995 р. і 5 травня 1998 р. Ця конвенція закріпила важливу європейську тенденцію – появу об'єднань транскордонного співробітництва. Слід відзначити, що теоретичним передвісником процесу їх створення був відомий французький географ, засновник французької географічної школи Поль Відаль де ла Блаш. Ще у 1917 р. у праці геополітичного змісту «Східна Франція», присвяченій питанню приналежності Ельзасу та Лотарингії, він висунув ідею перетворення прикордонних земель у зону взаємного співробітництва між країнами. Через 40 років ця ідея була втілена в життя саме на теренах Європи у формі транскордонних об'єднань, що одержали назву єврорегіонів за іменем першого такого угруповання «Euregio», яке виникло в 1958 р. на кордоні Німеччини й Нідерландів.

Як Україна, так і Росія ратифікували Європейську рамкову конвенцію про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або владами та два додаткових протоколи до неї. Таким чином, в українсько-російських відносинах з'явилася правова основа для розвитку повноцінного транскордонного співробітництва.

У результаті на кордоні України та Росії в межах Баренцево-Чорноморської смуги на сьогодні сформований каркас територіально компактних єврорегіонів, в основі яких лежать угоди між територіальними громадами, розташованими по обидва боки кордону. До цього каркасу входять єврорегіони «Дніпро» (2003 р.), «Ярославна» (2007 р.), «Слобожанщина» (2003 р.) і «Донбас» (2010 р.).

Необхідність вироблення загальноприйнятої дефініції поняття «єврорегіон» сьогодні диктується вже не тільки потребами формування теоретичних засад транскордонного співробітництва і регіональної політики держави, але й входженням цього поняття до термінологічного арсеналу суспільної географії та регіоналістики. Тобто як об'єкт суспільно-географічної науки єврорегіон потребує чітко визначеної, універсальної та загальноприйнятої дефініції.

Базуючись на основних положеннях Мадридської конвенції, а також реаліях транскордонного співробітництва, можна запропонувати наступне визначення: ***єврорегіон** – це форма європейського транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон, яка оформлюється у вигляді укладання юридично чинної угоди відповідно до внутрішнього законодавства цих країн і норм міжнародного права, метою якої є координація взаємних зусиль і здійснення узгоджених заходів в різних сферах життєдіяльності для вирішення спільних питань в інтересах населення, що проживає на його території по різні сторони державного кордону.*

Останнім часом у суто практичній площині виникла необхідність чіткої та ефективної правової основи для інституціоналізації співробітництва між територіальними громадами або владою у формі єврорегіонів [1]. Тому з'явився новий 3-й Протокол до Мадридської рамкової конвенції про «об'єднання єврорегіонального співробітництва» (Euroregional Co-operation

Groupings – ECGs). Він покликаний забезпечити основні положення створення та функціонування органів транскордонного й міжрегіонального співробітництва та бути повністю сумісним з Регламентом № 1082/2006 Європейського парламенту й Ради ЄС від 5 липня 2006 р. про «Європейські угруповання територіального співробітництва» (European grouping of territorial cooperation – EGTС). У цьому регламенті закладені правові основи створення єврорегіональних груп у країнах ЄС. Таким чином, третій протокол до Мадридської конвенції розширює дію основних положень регламенту на країни Ради Європи, які не входять до ЄС.

Станом на початок жовтня 2012 р. цей протокол підписали 13 країн-членів Ради Європи (Вірменія, Бельгія, Німеччина, Кіпр, Литва, Люксембург, Нідерланди, Росія, Словенія, Україна, Франція, Чорногорія, Швейцарія), що приєдналися до рамкової конвенції [2]. При цьому слід відзначити, що 3-й протокол ратифікований поки що трьома державами: Словенією, Україною та Швейцарією. Для набуття чинності цим протоколом необхідна його ратифікація чотирма державами.

3-й протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або владами передбачає створення й діяльність «об'єднань єврорегіонального співробітництва» (ОЕС), що мають певний юридичний статус. Метою ОЕС є заохочення, підтримка та розвиток в інтересах населення транскордонного й міжтериторіального співробітництва між його членами в сферах загальної компетенції й у відповідності з національним законодавством відповідних держав. У протоколі визначено, що *об'єднання єврорегіонального співробітництва – це форма органа транскордонного співробітництва у вигляді юридичної особи із правом на власний бюджет, що підпадає під законодавство тієї країни-члена Ради Європи, де розташована його штаб-квартира*. ОЕС засновується шляхом укладання письмової угоди між його членами-засновниками. ОЕС можуть заснувати територіальні громади або влади й інші члени, які визначені в п. 1 ст. 3 протоколу. Під іншими членами розуміються держави-члени Ради Європи, а також юридичні особи, створені з метою вирішення конкретних завдань, що представляють взаємний інтерес, які не займаються виробничою або комерційною діяльністю. Юридичні особи можуть бути членами ОЕС, якщо: 1) їхня діяльність фінансується переважно державою, територіальною громадою або владою або подібним органом, або 2) їхнє управління контролюється цими суб'єктами, або 3) половина членів їх адміністративного, управлінського або наглядового органу призначається державою, територіальною громадою або владою або подібним органом. При цьому територіальні громади або влади мають більшість виборчих прав в ОЕС. Також п. 1 ст. 3 протоколу визначено, що фізичні особи не можуть бути членами ОЕС.

Таким чином, набрання чинності Протоколом № 3 до Мадридської конвенції сприятиме прийняттю країнами-членами Ради Європи відповідних національних законів із забезпечення ефективної діяльності ОЕС. Зокрема, проект Закону України «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів у зв'язку з ратифікацією Протоколу №3 до Європейської рамкової

конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань єврорегіонального співробітництва (ОЕС)» вже опубліковано 24 вересня 2012 р. на сайті Мінекономрозвитку України.

В українсько-російському співробітництві це може бути пов'язане з необхідністю уточнення юридичного статусу вже існуючих єврорегіонів, насамперед з метою одержання фінансування для реалізації спільних проектів. Це означає, що, крім підписання угод про створення єврорегіонів на рівні місцевих органів влади й самоврядування, ОЕС мають бути оформлені у вигляді юридичних осіб з дотриманням перерахованих вище умов протоколу.

Список використаних джерел: 1. Черномаз П. Тенденции институционализации объединений еврорегионального сотрудничества и их влияние на трансграничное сотрудничество в Украине // Формування мереж прикордонного співробітництва України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернівці, 12-13 травня 2011 р. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2011. – С. 159-162. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/5253> 2. Протокол № 3 к Европейской рамочной конвенции о приграничном сотрудничестве территориальных сообществ и властей [Электронный ресурс] // Официальный сайт Службы договоров Совета Европы. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=206&CM=1&DF=&CL=RUS>

УДК 504.03:711

СОВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ УСЛОВИЙ И ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ РАССЕЛЕНИЯ

Н.В. Чугунова

*Национальный исследовательский университет «Белгородский
государственный университет»*

Современные социально-экономические процессы, происходящие в России с начала 1990-х гг., оказывают сильное, зачастую отрицательное, воздействие на сложившуюся систему хозяйствования и расселения. Без учета ведущих факторов развития расселения в новых условиях, их связей с экономикой, социальными процессами невозможно грамотное дифференцированное управление развитием системы расселения на разных иерархических уровнях.

Расселение населения – явление чрезвычайно сложное и многогранное: это и процесс распределения и перераспределения населения по территории и его результат – сеть поселений, и размещение населения (плотность), и функциональные территориальные взаимосвязи населенных мест [1. С. 373]. В нашем исследовании мы рассматриваем расселение как территориальную совокупность населенных мест, находящихся в процессе изменений.

В связи со сложностью и многогранностью этого социально-экономического явления, обширным кругом исследователей данного научного направления [см. № 1, с. 375] возникают определенные трудности в представлении теории расселения как целостной системы. Основным методологическим подходом является комплексный системный подход –

изучение объекта нашего исследования – расселения – как системы, состоящей из множества населенных пунктов, пронизанных разнообразными связями, зависящих от многих факторов, изменение которых ведет к трансформации расселения.

Известно, что формирование и развитие того или иного типа расселения зависит от социально-экономических, природных, исторических, демографических факторов. Но новые социально-экономические реалии вносят коррективы в устоявшиеся представления о закономерностях формирования и развития расселения, роли и влияния тех или иных факторов, определяющих изменение расселения на территории страны.

В нашем исследовании мы исходили из того, что сеть расселения в стране и ее субъектах давно уже сложилась с учетом исторических, природных и экономических факторов, а действие объективных природных факторов жестко детерминировано и слабо поддается воздействию со стороны человека. За два последних десятилетия система расселения, как городского, так и сельского подверглась глубоким изменениям и продолжает меняться под действием множества условий и трансформации факторов, формирующих это расселение. Трансформация факторов прямо или косвенно воздействовала на формирование иных, новых, модели и конфигурации расселения населения. Изменение и действие основных факторов в эволюции расселения мы исследовали на конкретном примере одного из субъектов РФ – Белгородской области, система расселения которой отражает физико-географические, экономико-географические и социально-экономические условия развития территории, характерные для многих староосвоенных районов России. На ней происходят постоянные изменения: строятся новые населенные пункты и исчезают старые, меняется их статус, размеры, хозяйственные и административные функции, расселение же трансформируется под влиянием закономерностей развития урбанизации, отражая процессы, характерные для страны.

В городском расселении Белгородской области новые *демографические* (и социально-экономические) факторы с естественной убылью населения [4], усиливающейся миграцией молодежи в большие города и агломерации привели к делению городов на успешные и деградирующие. Застыли в своем развитии все малые города областного подчинения (Алексеевка, Шебекино, Валуйки), а малые города районного подчинения перешли в стадию деградации, за исключением городов, расположенных в зоне областной агломерации (г. Строитель).

В сельском расселении демографические факторы – перманентный отток населения (отметим, что причинами переезда жителей являются социально-экономические факторы), естественная убыль населения – привели к глубоким изменениям в численности, устойчивости населенных пунктов: с 1979 г было «потеряно» для села 108 тыс. человек и 129 сельских населенных, 69 из которых по переписи населения 2010 года полностью прекратили свое существование (из 1574). Почти во всех районах области коэффициент среднегодового прироста отрицательный (исключение составляют лишь пригородные районы города

Белгорода – Ракитянский, Белгородский и Шебекинский) и эти тенденции устойчивы в течение длительного времени, что позволяет нам делать выводы о сокращении сельского населения и в среднесрочной перспективе.

В результате действия демографических факторов (и социально-экономических, безусловно) выросла концентрация населения вокруг больших городов, значительно изменилась сеть сельского расселения: исчез ряд населенных пунктов в связи с обезлюдением, появились новые коттеджные поселки (села-спальни среднего класса) со статусом сельских, заметно выросла доля населения, проживающего в крупнейших населенных пунктах за счет преобразования п.г.т. в сельские поселения и роста людности населенных пунктов в пригородах больших городов.

Произошло демографическое (и социально-экономическое) сжатие территории преимущественно вокруг больших городов (Белгорода и Старого Оскола

Общим трендом развития расселения становится внутрорегиональная поляризация, значительное изменение системы и рисунка расселения. Это создает новые экономические и социальные проблемы, вызывает необходимость совершенствования подходов к управлению расселением. При этом следует учитывать, что возможности управления развитием системы расселения ограничены и зависят от учета закономерностей ее естественного развития.

Ведущую роль в формировании расселения играют *социально-экономические факторы* и их изменения влекут неизбежную трансформацию системы расселения, которая является открытой и обладает всеми качествами, характерными для таких систем: целостностью, структурой, относительной автономностью, динамикой или развитием. Система расселения страны и ее субъектов под совокупным влиянием разных факторов претерпела существенные изменения. Так, во второй половине XX века ряд малых и средних городов с градообразующими (базовыми) функциями обрабатывающей промышленности, при развитии нематериальной сферы превратились в крупные города и агломерации (Белгород и Старый Оскол). От концентрации социально-экономической деятельности в крупных городах общество только выигрывает (при определенных минусах, естественно) и экономические выгоды от территориальной концентрации разнообразных видов деятельности хорошо известны. Многие же малые города, особенно монофункциональные, не имеющие импульсов развития, находятся в тяжелой демографической и социально-экономической ситуации – часть на грани исчезновения.

Для выявления роли социально-экономических факторов в современном развитии расселения муниципальных районов, мы по официальным статистическим данным [2, 3] определили и систематизировали систему абсолютных и относительных показателей (производство продукции и услуг в обрабатывающей промышленности, сельском хозяйстве, строительстве; уровень заработной платы; индекс роста/убыли численности населения). Их анализ показал, что главными направлениями хозяйственной деятельности населения городских округов является обрабатывающая промышленность, а сельских

муниципальных образований – сельское хозяйство и обрабатывающая промышленность.

Сопоставив стоимости обрабатывающей промышленности и сельскохозяйственной продукции с процессами роста/убыли населения, изменения людности поселений по МО, мы пришли к выводу, что зависимость расселения от экономических факторов стала менее выраженной. Не является залогом динамичного развития сельских населенных пунктов и высокотоварное сельское хозяйство. В трех базовых сельскохозяйственных районах из 21, производящих около 30% продукции сельского хозяйства (Шебекинский, Новооскольский, Ракитянский) [2, с. 25], уменьшается людность поселений, растет число «мертвых» деревень.

Наши исследования показали, что определенную роль в изменении сети расселения играют *экологические факторы*. Строительство крупнейших по мощности свиноводческих комплексов приводит к тому, что окружающая среда резко ухудшает свои характеристики, а территории у ряда свиноводческих комплексов уже превращаются в мертвую зону, способствуя процессам природного и социального опустынивания.

По нашему мнению, в формировании новой модели системы расселения значительно выросла роль *социальных факторов* в связи с изменениями ценностных ориентаций населения в конце XX, начале XXI, обостренных *процессами глобализации*. Глобализация ускоряет процессы трансформации расселения, повышая мобильность населения. Социальные факторы становятся катализаторами принятия решения переезда для многих жителей сел: социальные проблемы села, неразвитая сфера услуг, непрестижность труда являются главными причинами, выталкивающими сельских жителей в большие города.

Таким образом, трансформация факторов расселения привела к разной степени жизнестойкости сети поселений, к формированию групповых форм расселения, концентрации населения в социально-экономических Центрах регионов, социальному опустыниванию периферийных районов, сформировав для населения и населенных пунктов разные возможности развития и участия в модернизации общества, а для территорий со специализацией на товарном сельском хозяйстве – возможную угрозу деградации окружающей среды и острого дефицита квалифицированных кадров.

Список использованных источников: *Народонаселение. Энциклопедический словарь М.: БСЭ, 1994. – 640 с.* 2. *Основные показатели социально-экономического положения городов и районов Белгородской области (2004-2009 гг.). Стат. сб. / Белгородстат. – Белгород, 2010. – 278 с.: табл. 3. Итоги Всероссийской переписи 2010 г. Ресурсы Интернет: <http://belg.gks.ru/>* 4. *Чугунова Н.В. Социально-демографическое развитие Белгородской области изменяющейся России. М: ГЕОС, 2011. – 140 с.*

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И РЕГИОНАЛИЗАЦИИ МИРА

П.В. Шуканов

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В последние десятилетия всё более актуальным является вопрос о развитии глобализационных процессов, их влиянии на различные регионы мира и трансформацию существующих международных отношений. В связи с этим особое значение имеют географические подходы к выявлению сущности данной проблематики в контексте существующих научно-теоретических и практических противоречий.

Примером такого противоречия является отношение многих учёных к раскрытию и сопоставлению понятий «глобализация» в целом и «регионализация» в частности. Поэтому возникает необходимость выявить, научно-теоретически обосновать и согласовать основные особенности развития глобализационных процессов. При этом затруднения возникают уже на уровне определения слова «глобализация», так как это феноменальное явление представителями различных наук трактуется неоднозначно. Дефиниция любого слова и обозначаемого им объекта познания предполагает установление смысла соответствующего понятия с целью последующей формулировки или уточнения значения разрабатываемого термина. Поскольку термин – это слово или сочетание слов, употребляемых в контексте специального научного значения, он, как правило, должен быть однозначным, не иметь переносных и эмоционально-оценочных значений. По утверждению российского учёного Пахомова Ю.В., термин должен соответствовать такому слову, значение которого точно и конкретно зафиксировано [1].

Так как официально не существует однозначной трактовки глобализации, вначале рассмотрим этот процесс не терминологически, а с точки зрения понятия и общего определения. Такой подход предполагает использование мышления, которое отражает существенные свойства и связи объекта через данное нам обобщённое явление. В дальнейшем, на основе логического рассуждения, с помощью метода дедукции можно выделить предметные (специфические) особенности и различные аспекты исследуемого объекта. Таким образом становится возможным последующее определение явления, уточнение предмета исследования и, в результате, раскрытие сущности объекта на конкретно-терминологическом уровне познания.

Относительно глобализации констатируется факт сочетания и взаимосвязи уникальности и универсальности данного процесса. Поэтому в качестве гипотезы или даже постулата мы рассматриваем глобализацию как унификацию мира. С помощью такого понятия отражается общее представление о данном процессе как о взаимосвязи и единстве уникально-феноменального

с универсально-всеобщим проявлением тенденций развития мира. В данном случае понятие «мир» используется в широком смысле слова как планета Земля, земной шар и весь род человеческий, а в узком смысле слова – это Вселенная как Ойкумена, то есть вся заселённая людьми или иным образом вовлечённая в сферу жизнедеятельности общества часть земного шара [2, с. 544].

Применение такого подхода к пониманию глобализации можно обосновать также этимологически (от греч. *etymon* – истина, истинное значение слова). Многие исследователи происхождения слова «глобализация» первоначально связывают с латинским понятием *globus*, один из вариантов перевода которого – шар, глобус. Далее в различных словарях и научной литературе встречаются расхождения: одни считают, что непосредственно понятие «глобализация» впервые появилось в английском языке, а другие связывают его происхождение с французским языком. С точки зрения познания истины важно выяснить этимологический смысл, первоначальное значение данного слова, а потом раскрыть сущность обозначаемого им явления.

Последние результаты проведённых нами исследований свидетельствуют о том, что с понятием «унификация мира» связаны не одно, а два латинских слова: *globus* и *mundus* (переводится как «мир», «вселенная», «земной шар», «люди», «человечество» и т.п.). По причине доминирования английского языка в мире больше распространены понятия *globalization* (глобализация), *the globe* (земной шар) и *global* (глобальный). В тоже время французский вариант унификации мира представлен двумя близкими по значению, но разными по форме словами: *globalisation* и *mondialisation* (от франц. *monde* – мир). Идеологической основой этих процессов являются соответственно глобализм и мондиализм, которые в общественно-географическом смысле распространяются на всё человечество и охватывают весь земной шар. Эти идеологии отражают общность цели – всеобъемлющую унификацию мира, но провозглашают разные методы для её достижения. Мондиалисты предлагают осуществлять стремление к всемирному единству на основе постепенной (эволюционной) и добровольной трансформации международных отношений. В то же время глобалисты предпочитают стимулировать революционные преобразования и направлять развития мира через регионально-глобальные кризисы, как универсальное средство для искусственного и добровольно-принудительного формирования единой общепланетарной системы. Учитывая общность цели, тесную взаимосвязь между глобалистами и мондиалистами, а также другие реалии последних десятилетий глобализация и мондиализация всё больше отождествляются и всё чаще рассматриваются по отношению друг к другу как синонимы.

На основе выше сказанного мы констатируем следующее, во-первых, проблема глобализации в целом и в первую очередь является по сути своей и по объекту своего влияния типично географической. Это обосновывается тем, что воздействие данного процесса характеризуется не абстрактно-пространственно, а направлено на конкретную геопространственную систему глобального масштаба, то есть на географическую оболочку, как общий объект исследования географии. Во-вторых, трансформация географической оболочки

осуществляется не сама по себе, а через первоначальное воздействие глобализации на всё человечество, которое в конкретно-объектном смысле определяется как антропосфера и является объектом изучения общественной географии.

При осуществлении перехода от общего представления о глобализации к расширенному пояснению, определяем этот процесс как унификацию мира на основе единых и универсальных принципов добровольно-принудительной трансформации антропосферы. Конечной целью глобалистов является создание и обеспечение функционирования рационально обоснованной всемирной и однообразной системы. При этом предполагается установление и использование общеобязательных критериев и стандартов во всех сферах жизнедеятельности общества и человека. Аналогичное определение глобализации зафиксировано в документах ООН, которая рассматривает этот процесс как неизбежное формирование общемировых принципов жизненного устройства, на основе которых можно объединить все страны мира и всех жителей нашей планеты в единое глобальное сообщество [4].

С точки зрения терминологии французские географы рассматривают глобализацию как глокализацию (от франц. *glock* – колокол), что подразумевает процесс транснационализации как создание системного контроля и управления, способных совместить централизацию с локальными экономическими интересами [3, с. 90]. Таким образом проявляются предметно-специфические подходы к изучению глобализационных процессов, которые связаны с отдельными компонентами антропосферы: природно-ресурсная сфера, социосфера, эконосфера, культуросфера, техносфера и политосфера [5, с.28].

Изучение глобализации на более конкретном, предметном уровне позволяет определить или охарактеризовать уже выявленные особенности унификации мира. На основе регионально-пространственного подхода нами выделены и проанализированы основные глобализационные особенности развития антропосферы: экономизация (отражает финансово-экономические приоритеты), массивфикация (приоритеты массовой «культуры»), политизация (идеологические приоритеты западных стандартов демократии, создания гражданского общества и т.п.), а также экологизация, информатизация, технологизация и др. [8]. Эти процессы отражают системную взаимосвязь и единство всеобщего явления (унификации мира) и конкретных её проявлений на региональном и локальном уровнях. Таким образом, выделенные нами особенности более конкретно (предметно) характеризуют глобализацию и позволяют в большей степени теоретически обосновать изучение единичных форм данного процесса в геопространстве.

Особое внимание уделяется экономизации геопространства, так как при этом в значительной степени актуализируется взаимосвязанное проявление глокализации и фрагментации мира. В результате формируются различные виды социально-экономических архипелагов, которые постепенно преобразуются в соответствующие интеграционные объединения с целью создания глобального геоэкономического пространства. На современном этапе этот процесс обычно называется «регионализация» мира, так как при этом по

всему миру предполагается выделение территориальных торгово-экономических блоков. На такой основе уже активно формируется Европейский Союз, Евразийский Союз, Африканский Союз, а в перспективе ближайшего десятилетия прогнозируется появление Северо-Американского Союза и других подобных региональных структур наднационального характера. В результате трансформации суверенных государств торгово-экономические блоки будут объединяться в единую глобальную экономику с целью формирования будущего общепланетарного государства – Соединённые Штаты Мира (по принципу унификации западноевропейского геопространства в рамках Европейского Союза с последующим переходом к Соединённым Штатам Европы) [6, с. 463–502]. Поэтому мы в очередной раз констатируем, что регионализация мира осуществляется в меньшей степени как обособленность и разделение между различными странами и народами мира, а в большей степени как усиление взаимосвязи и взаимозависимости внутри соответствующего интеграционного объединения и между ними в процессе формирования глобального рынка и единой глобальной экономики [7].

Следовательно, регионализация мира в целом не направлена против глобализации и не является её противоположностью, а в конечном итоге олицетворяет промежуточные этапы унификации глобального геопространства. Таким образом разнообразные процессы в рамках геоэкономической регионализации отражают важные особенности глобализации, как проявление системной взаимосвязи между общим и единичным, с учётом возможности реализации универсального явления на уровне региональных и локальных геосистем.

Список использованных источников: 1. Гузев В.В. Аппарат научного исследования и структура кандидатской диссертации / В.В. Гузев // Педагогические технологии. – М., 2004. – №2. – С.88 – 108. 2. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: современное написание. В 4 т. Т. 2: И – О / В.И. Даль. – М. : АСТ: Астрель: Транзиткнига, 2006. – 1280 с. 3. Джаман М.А., Шуканов П.В. Этногеографические аспекты развития глобализации и регионализации в современном мире: Монография / Под общ. ред. М.А. Джамана. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 200 с. 4. Дітчук І.Л. Регіоналізація світогосподарського простору і просторова структура світового господарства наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. / І.Л. Дітчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Географія. – Тернопіль, 2005. – №2. 5. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії : навч. посібник / М.Д. Пістун. – К. : Вища школа, 1996. – 261 с. 6. Хаггер Н. Синдикат. История грядущего мирового правительства / Ніколас Хаггер; пер. с англ. Т. Новиковой. – М. : СТОЛИЦА-ПРИНТ, 2007. – 768 с. 7. Шуканов П.В. Вплив етнополітичного фактора на процеси глобалізації і регіоналізації / П.В. Шуканов // Регіональні перспективи. – Кременчук, 2000. – №1(8). – С. 59-64. 8. Шуканов П.В. Глобалізаційні процеси та розвиток постіндустріального суспільства / П.В. Шуканов, М.М. Логвин // Географія та туризм : наук. зб. ; ред. кол. [відп. ред. Я.Б. Олійник] – К.: Альтерпрес, 2012. – Вип. 18. – С. 192 – 198.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ РЕГІОНУ УКРАЇНСЬКОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

В.В. Яворська, А.Є. Кахетинська

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Однією з обов'язкових складових будь-якого регіону, його суспільно-географічного образу є система адміністративно-територіального устрою (АТУ). АТУ – це поділ країни на окремі частини – адміністративно-територіальні одиниці, на основі яких утворюються і діють органи державної влади і управління на місцях. АТУ – є базовою структурою територіальної організації суспільства.

В цій роботі автор розглядає зазначений компонент дослідження як «один із багатьох», а не в якості визначального і організуючого критеріального признака, що конструює структуру регіону як в просторовому так і в часовому вимірах. Такий підхід, на нашу думку, не зменшує пізнавального значення цього признака, а ставить його лише на одну сходинку з іншими, які в певних вимірах можуть бути і визначальними при розгляді регіону в різних ракурсах і конструкціях. Ця складова регіону УП в контексті нашого дослідження має не другорядне значення, тому зупинимося на цьому питанні більш докладніше.

Необхідно зауважити, що проблематиці АТУ завжди приділялось підвищена увага науковців-правознавців, істориків, економістів фахівців суспільно-географічних напрямів, а в останній період – соціологів, екологів тощо. АТУ з одного боку поєднує в собі риси об'єктивного виокремлення територій, які інтегруються як системи в структурі економічних, соціальних, культурологічних (нерідко етнічних) зв'язків, транспортних комунікацій тощо, з іншого – містить в собі повні потенційні можливості реалізації організаційно-управлінської самостійності і соціально-екологічної самодостатності цих територій [1].

Проф. О.Г. Топчієв виділяє в системі АТУ декілька принципових системних ознак: 1) системна цілісність емерджентність; 2) структурність; 3) ієрархічна багаторівневність. В той же час, він вважає, що діюча в Україні п'ятирівнева адміністративно-територіальна структура (АТС) має численні недоліки та протиріччя. Серед цих – надзвичайно незбалансований за кількістю населення і величиною території обласний поділ країни, складний і не зовсім логічним є розмежування, неузгодженість системи АТУ з регіоналізацією країни тощо [2]. На ці і на деякі інші недоліки існуючої системи АТУ звертається увага в роботах С. Пирожкова, Л. Павлюка, В. Новик, В. Яцуби, В. Кравців, П. Жук і інші [3,4]. Зокрема, підкреслюється значна диспропорція в ресурсному забезпеченні та рівнях соціально-економічного розвитку між адміністративно-територіальними одиницями одного рівня, невпорядкованість загальної ситуації АТУ, невідповідність статусу багатих адміністративно-територіальних одиниць їх ресурсному потенціалу і інші [4].

Стосовно регіону УП ці недоліки і протиріччя можна проілюструвати наступними прикладами. Одна із складових регіону УП – Одеська область є найбільшою за розмірами своєї території в Україні (333 тис. кв. км). Це не суттєво відрізняє її за цією ознакою навіть від таких країн як Молдова (338 тис. кв. км), Бельгія (305 тис. кв. км), Вірменія (29.8 тис. кв. км), Албанія (28,7 тис. кв. км) і інші. Відстань від західних до східних меж області сягає майже 300 км, від південних до північних – понад 300 км. В Україні такого ми більше не зустрічаємо. До складу Одеської області входять 26 адміністративних сільських районів, які суттєво відрізняються один від одного як за розміром території так і за кількістю населення, яке проживає в цих районах. Так, наприклад, чисельність населення в Ізмаїльському, Біляївському, Білгород-Дністровському районах сягає 110-145 тис. чол., в той же час в таких районах як Іванівський, Миколаївський становить лише 21-30 тис. чол. Аналогічна картина спостерігається в Миколаївській області. Вознесенський, Первомайський адміністративні райони мають чисельність населення 80-120 тис. чол., а Братський, Єланецький лише 22,2 і 19,3 тис. чол.; в Херсонській області Каховській, Генічеський, Цюрупинський райони мають чисельність населення 85-67 тис. чол., а в Верхньорогачинському районі – лише 14,8 тис. чол. (Статистичні дані наводяться за результатами офіційного перепису населення 2001р.: за станом на 2010 за даними поточної статистики ці співвідношення зберігаються).

Логіка наведених показників не зовсім зрозуміла. З одного боку – райони «велетні», з іншого – райони «карлики». Якщо підходити до сприйняття такого різноманіття з точки зору історичного минулого цього процесу (процес побудови мережі АТУ, то вона аж ніяк не вписується в загальний процес державної (планової за радянської доби) політики конструктивного вирішення рівномірного розміщення продуктивних сил і ефективного використання місцевого ресурсу (природного, людського, соціального, інфраструктурного тощо), планування території обласних регіонів. Якщо спів ставляти існуючу мережу АТУ з генетичними витоками щодо виникнення і розвитку систем розселення, органічної прив'язки останньої до географічного середовища, то картина, що склалася в цьому відношенні не витримує будь-якої критики. Але за широко відомим з деякого часу афоризму – «маємо те, що маємо» ми повинні враховувати ці мало зрозумілі і алогічні утворення минулого і розглядати їх в загальній панорамі суспільно-географічного образу регіону УП. Безумовно, що такий підхід лише скращує спектр місцевих, мікрорегіональних ситуацій, але не дає відповіді на поставлені питання і потребує подальших пошуків і роздумів.

В контексті іншого дослідження існує ще одна і досить не проста проблема, зокрема в співвідношенні структурних утворень АТУ та системи розселення населення. В науковій аналітиці (економічній, суспільно-географічній, правознавчій і інші) вже неодноразово зазначалось, що сучасний АТУ повинен виходити, перш за все, із особливостей сформованої та перспективної системи розселення населення та прогнозів їх розвитку [3].

Проф. О.Г. Топчієв розглядає в співвідношенні «АТУ – розселення населення» більш цілеспрямовані і конструктивні складові. Він вважає, що

жорстка прив'язка систем розселення до АТУ, яка традиційно склалася в концептуальному ракурсі в суспільно-географічних дослідженнях, повинна бути корінним чином переглянута. На його думку між цими двома складовими повинна бути певна ординація, бо вони існують в одній системі або мегасистемі. Якщо адміністративно-територіальний кодекс з часом обновляється, змінюється, то система розселення – це явище глибоко вкорінене історією, географією в природу, в географічне середовище (геопростір). Якщо система розселення, як головна складова територіальної організація суспільства у вітчизняній географії, жорстко прив'язана до АТУ, то нова методологія повинна бути зовсім протилежною; це система розселення «вписується» у чинний АТУ, а навпаки – новий АТУ повинен органічно поєднуватися з різнорівневими системами розселення, що генетично вкорінює їх у географічне середовище в процесі господарського освоєння території. Відтак, вся географія населення, зокрема розселення потребує глибокої методологічної перебудови [5].

Можна навести багато прикладів, в яких підтверджується положення, що сформовані в історичному і генетичному минулому численні населені пункти в басейнах річок Кодими, Куяльників, Синюхи, Інгула, Інгульця, притиків Дністра, Дніпра та їх нижніх і високих терасах, створювали вздовж річкових долин великі ланцюжки поселень на десятки кілометрів. Ці топографічні типи населених пунктів (прирічкові, придолинні, ярусно-балкові і інші) досить широко розповсюджені в північних і центральних районах регіону УП. На їх частку припадає від 30 до 60% сільських населених пунктів, в яких проживає біля 40-50% всіх сільських мешканців обласних субрегіонів [6]. В наступних періодах ці ланцюжки населених пунктів, які мають спільне, укорінене єдиним генетичним минулим, були «розрізані по живому» адміністративними межами між окремими районами і їх таким чином «вписали» із зовні в різні районні системи розселення.

В цій роботі автор не ставить задачу на докорінний перегляд існуючої методології щодо сучасної системи розселення населення в межах регіону УП, а лише звертає увагу на те, що в сучасному суспільно-географічному образі Українського Причорномор'я існує багато науково-дослідницьких і практично-конструктивних проблем, зокрема в сфері районного планування території, розселення населення які потребують подальшого і досконалого вивчення і вирішення яких має сприяти більш гармонійному розвитку цього регіону.

Список використаних джерел: 1. Гулич О. Регіональні рекреаційно-туристичні комплекси: проблеми і перспективи розвитку / О. Гулич // Економіст, 2011. - № 5. – С. 41-43. 2. Демографический энциклопедический словарь. 3. Дергачев В.А. Экономика Украины. Теоретические и прикладные основы / В.А. Дергачев. – Одесса: ИПРЭЭИ, 2002. – 244 с. 4. Дергачев В.А. Одесса: восприятие образа города / В.А. Дергачев // Известия русского географического общества. – Т. 130. – 1998. – Вып. 2. – С. 54-59. 5. Порты Украины. 2011. – № 3. – С. 25. 6. Регіони України. Статистичний збірник. Ч.1. – К.: Держкомстат. – 368 с.

СЕКЦІЯ 1.

РОЛЬ НАУК ПРО ЗЕМЛЮ У РОЗРОБЦІ СТРАТЕГІЇ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.

ОСВІТА ДЛЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 911.3

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

С.П. Батиченко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У 2000 році на Саміті ООН було прийнято Декларацію Тисячоліття, в якій для розвитку України важливе значення мають цілі спрямовані на зменшення дитячої смертності, поліпшення здоров'я матерів, обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу, оскільки здоров'я населення визначається як найвища цінність людства. На початку третього тисячоліття такі соціально небезпечні інфекційні хвороби як ВІЛ/СНІД і туберкульоз викликають найбільшу стурбованість світового співтовариства через те, що масштаби та швидкість їх поширення в соціальному середовищі загрожують позитивному людському розвитку та національній безпеці кожної країни.

Медична географія є суспільно-географічною наукою, яка вивчає медико-географічну ситуацію, закономірності поширення хвороб, вплив на захворюваність соціально-економічних причин та природно-географічні передумов їх поширення.

В наш час сформувалися наступні напрямки наукових досліджень в медичній географії:

- визначення впливу природних, соціально-економічних, управлінських та організаційно-інфраструктурних факторів на стан здоров'я населення;
- вивчення географії захворюваності населення;
- медико-екологічне районування;
- дослідження питань історії медичної географії;
- медико-географічне картографування та моделювання;
- медико-географічне прогнозування.

Географія захворюваності населення – це складова медичної географії, яка займається виявленням територіальних особливостей захворюваності населення, а також дослідження закономірностей поширення хвороб та встановлення причин, що їх зумовлюють.

Виникнення хвороб та особливості їх поширення визначаються *соціально-економічними причинами, природно-географічними передумовами, історичними та географічними особливостями.*

На нашу думку, до основних чинників, які впливають на формування здоров'я населення, відносяться:

- спадковість і генетичний фонд;
- спосіб життя населення (паління, вживання алкоголю, наркотиків, неправильне харчування, стреси, шкідлива праця, незадовільні умови побуту, гіперурбанізація, гіподинамія, неблагополучне середовище);
- демографічне навантаження (тривалість життя, середній вік життя, рівень смертності, статеві-вікова структура населення, активність міграційних процесів);
- рівень розвитку медичної системи та охорони здоров'я населення (забезпеченість медичною інфраструктурою та медичними фахівцями);
- стан навколишнього середовища (забруднення атмосферного повітря стаціонарними та пересувними джерелами, забруднення ґрунтів, поверхневих та підземних вод, поводження з відходами);
- рівень соціально-економічного розвитку території та рівень життя населення (ВВП, ВНП, експортно-імпортні відносини, спеціалізація регіонів, рівні безробіття та зайнятості, доходи та витрати населення, сформованість середнього класу);
- управлінські рішення щодо розвитку охорони здоров'я.

Медичну сферу трактують як медичну систему. *Медична система* – це сукупність закладів, технологій і ресурсів підтримання нормального рівня здоров'я населення, пов'язаних потоками речовини та енергії, прямими та зворотними інформаційними зв'язками [2]. Медична система характеризується компонентною, територіальною та управлінською структурою (рис. 1.).

Виходячи з аналізу ритму річного попиту на медичні послуги населенням, здійснено їх поділ на ступені:

- I ступінь включає послуги щоденного попиту, якими населення користується практично щоденно у випадку діагностування захворюваності. Радіус їх доступності не перевищує 500 м або 10 хвилин пішохідної доступності. До них відносяться аптеки.
- II ступінь включає в себе послуги періодичного попиту, якими населення користується один раз на тиждень, два тижні чи місяць. Радіус їх доступності сягає 1200 м або 15 – 20 хвилин пішохідної доступності. Такими елементами є фельдшерсько-акушерські пункти, амбулаторії, поліклініки, районні лікарні.
- III ступінь включає послуги епізодичного попиту, якими населення користується один або кілька разів на рік. До них відносять спеціалізовані поліклініки та лікарні, медичні центри, пологові будинки, диспансери, санаторії.

Стан здоров'я населення безпосередньо пов'язаний з *якістю його життя*.

I. Гукалова *якість життя населення* визначає як категорію, що характеризує умови життєдіяльності та стан населення у конкретному середовищі з точки зору його здатності забезпечувати відновлення і збалансований розвиток суспільства [1]. *Якість життя населення пов'язана із соціальною безпекою*

держави, яка на думку Мезенцевої Н. І. визначається як постійна доступність достатньої кількості соціальних гарантій і благ для нормальної життєдіяльності населення.

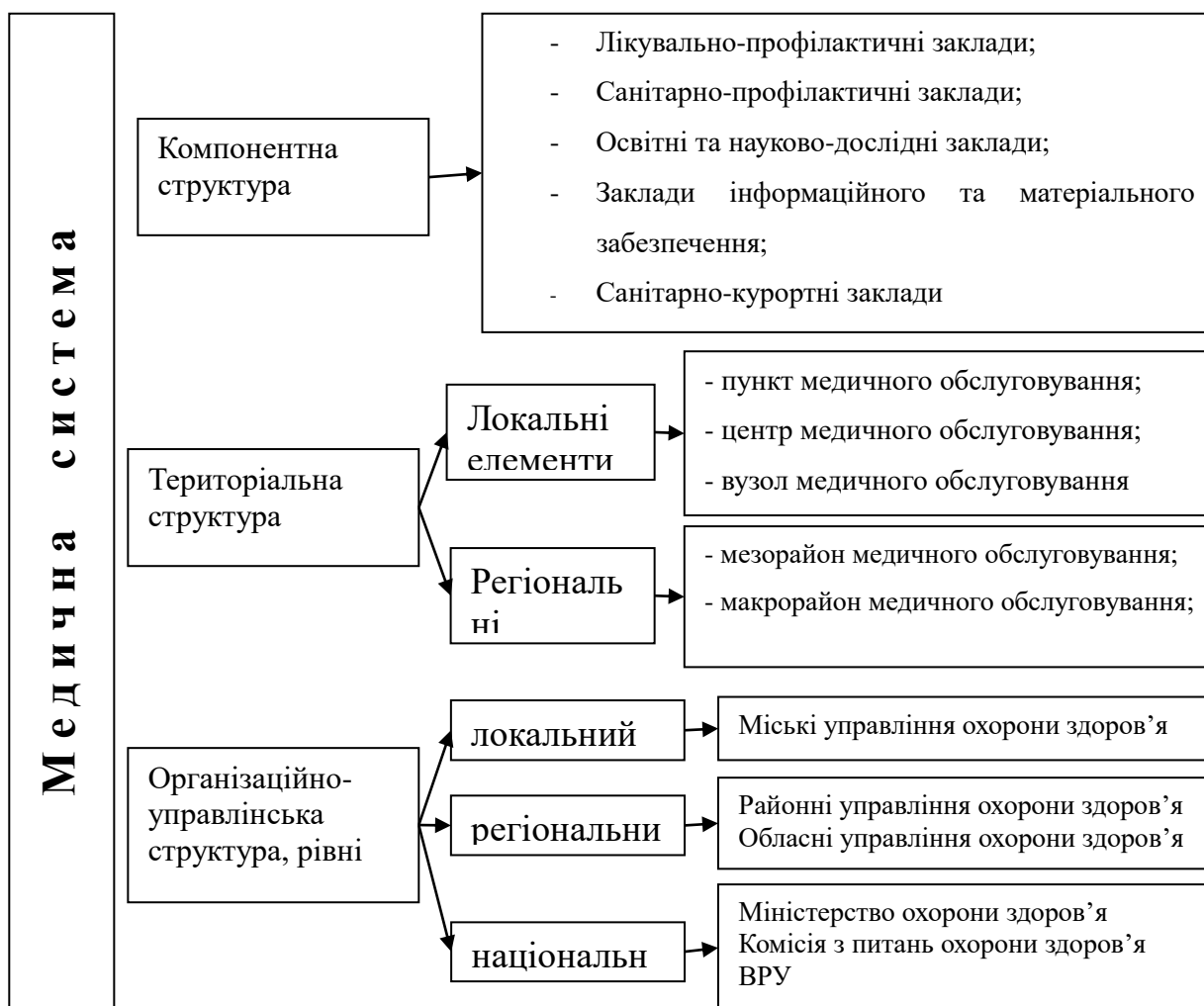

Рис. 1. Функціональна структура медичної системи

В останні десятиліття медична географія інтенсивно розвивається. Досліджено питання сутності медичної географії, структури, факторів впливу на стан здоров'я населення. Активно досліджуються питання медичної сфери. Подальші медико-географічні дослідження мають здійснюватись в контексті вдосконалення профілактики та зниження рівня захворюваності населення, що в свою чергу буде спрямовано на покращення якості життя населення.

Список використаних джерел: 1. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: монографія/ І.В. Гукалова. – К.: 2009
 2. Немець Л.М. Медична галузь Харківської області: територіальні особливості, проблеми та шляхи удосконалення (суспільно-географічні аспекти): монографія/ Л.М. Немець, Г.А. Баркова, К.А. Немець. – К.: Четверта хвиля, 2009. – 224 с.

ЗНАЧЕННЯ КУРСУ «РОЗМІЩЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ» У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ГЕОГРАФІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

М.І. Білецький, Л.І. Котик

Львівський національний університет імені Івана Франка

В умовах трансформації господарського комплексу України на порядку денному є дослідження продуктивних сил держави. Дане завдання виконується у структурі наукових і навчальних закладів одним із яких є географічний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка.

Курс «Розміщення продуктивних сил» викладається для студентів третього курсу напряму підготовки 6.040104 «Географія» освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр. Він входить до групи дисциплін вільного вибору студентів, які розроблені на кафедрі економічної і соціальної географії ЛНУ ім. І. Франка.

Відповідно до структурно-логічної схеми програми підготовки бакалавра напряму 6.040104 «Географія» даний курс є продовженням: нормативної дисципліни циклу професійної та практичної підготовки «Основи суспільної географії» й вибіркових дисциплін циклу математичної та природничо-наукової підготовки «Техніко-економічні основи виробництва» та «Територіально-виробничі комплекси», які викладаються студентам відповідно першого та другого курсів. Водночас, продовженням вивчення курсу є дисципліни вільного вибору студентів «Основи менеджменту і маркетингу», «Географія сфери послуг», «Географія міжнародного туризму», що викладаються у другому семестрі третього та на четвертому курсах.

Зміст курсу «Розміщення продуктивних сил» розроблено на основі відповідних сучасних положень щодо підготовки фахівців у сфері географії, норм та традицій вищої університетської освіти («Стандарт вищої освіти Львівського національного університету імені Івана Франка. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавр 6.040104 «Географія», 2012 р.), вимог Болонського процесу, державних та галузевих стандартів України (ДСВО 04-98 Освітній рівень повної вищої освіти; ДСВО 06-98 Освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра; ДК 009-2010 Державний класифікатор видів економічної діяльності), нормативних документів (Закон України від 17.01.2002 р. № 2984-III «Про вищу освіту»).

Метою навчального курсу «Розміщення продуктивних сил» є: надати студентам знання з теоретичних і прикладних питань розміщення продуктивних сил і регіональної економіки; сформулювати світоглядні засади щодо основ успішного функціонування як територіальних господарських комплексів, так і окремих галузей економіки; висвітлити новітні проблеми розміщення продуктивних сил, структурну трансформацію господарських комплексів, проблеми раціонального використання природно-ресурсного, працересурсного

та виробничого потенціалів і збереження навколишнього середовища, питання державної регіональної економічної політики та системи зовнішньо-економічних зв'язків.

Завдання курсу: виявлення дії економічних законів і закономірностей, принципів і чинників функціонування і формування регіональної економічної системи; ознайомлення студентів із формами й методами структурної трансформації національної економіки через оптимізацію розміщення її продуктивних сил; формування розуміння складної системи взаємозв'язків між особливостями розвитку і розміщення продуктивних сил (РПС) та рівнем соціально-економічного розвитку регіонів – з одного боку, та національною економічною безпекою – з другого; оволодіння знаннями з методів стимулювання регіонального розвитку, прогнозування і програмування територіальної організації продуктивних сил, експортно-імпортного потенціалу України та її регіонів у зв'язку з необхідністю інтеграції України у світовий економічний простір.

В результаті вивчення даного курсу студент повинен:

знати: сутність і складові елементи продуктивних сил і регіональної економіки: людський капітал, трудова кваліфікація, відтворювальний капітал, засоби праці, знаряддя праці, кооперація праці, поділ праці, природне середовище, наука, інформація, технологія, підприємництво, управління (менеджмент), інфраструктура, територія, розселення, виробництво і споживання, переміщення товарів і людей, обіг грошових і матеріальних ресурсів, баланси, власність, бюджет, види економічної діяльності, додана вартість, економічна ефективність, економічне зростання, економічно-активне населення, економічне районування, інформаційні системи, комп'ютерна технологія, науково-технічний прогрес, національна економіка, товарна продукція, валова продукція, прибуток, природокористування, сталий розвиток, технопарк, технополіс, собівартість та її структура, рентабельність, якість; закони, закономірності формування й функціонування територіальних господарських комплексів, окремих галузей економіки; засади раціонального використання працересурсного, природоресурсного, виробничого та інфраструктурного потенціалів території; проблеми розміщення продуктивних сил та структурної трансформації господарства; схеми регіоналізації України за різними авторами; основи державної регіональної економічної політики;

вміти: розкрити зміст понять: продуктивні сили, територіальна організація продуктивних сил, економіка, регіональна економіка; пояснити та навести приклад впливу законів, закономірностей, принципів і чинників на розміщення промислових підприємств, закладів сфери послуг, дозвілля, природоохоронних об'єктів тощо; здійснити економічну оцінку природного, працересурсного, економічного потенціалів держави, регіону, локального поселення; з'ясувати особливості організації галузевих і міжгалузевих комплексів; проаналізувати галузеву і територіальну структуру господарства досліджуваної території; розкрити сутність регіональної економічної політики; здійснити прогнозування розвитку економічних районів.

Прослуховування курсу забезпечить формування у студентів системи компетенцій, які є критеріями оцінки якості знань з курсу:

соціально-особистісні компетенції: здатність учитися; здатність до критики і самокритики; креативність, здатність до системного мислення; наполегливість у досягненні мети; турбота про якість виконаної роботи; толерантність; екологічна грамотність; відкритість і чуйність до різноманіття;

загальнонаукові компетенції: базові уявлення про розміщення продуктивних сил та регіональну економіку, що сприяють розумінню причинно-наслідкових зв'язків розвитку суспільства й умінь їх використовувати у професійній і соціальній діяльності; базові знання в галузі необхідні для освоєння загально-професійних дисциплін;

інструментальні компетенції: здатність до письмової й усної комунікації рідною мовою; навички роботи з комп'ютером; навички управління інформацією; дослідницькі навички;

професійні компетенції: базові уявлення про закони, закономірності, принципи, чинники розміщення продуктивних сил, роль природоресурсного, працересурсного, інфраструктурного потенціалів у розміщенні продуктивних сил, значення розміщення продуктивних сил для здійснення інноваційно-інвестиційних процесів у регіоні та трансформації господарського комплексу; володіння описовими, картографічними, статистичними й математичними методами дослідження РПС; здатність використовувати професійно профільні знання для прогнозування функціонування територіальних господарських комплексів, висвітлення нових проблем розміщення продуктивних сил, розробки державної і регіональної економічної політики; здатність практично використовувати методи SWOT-аналізу, соціологічного опитування.

Курс «Розміщення продуктивних сил» складається з лекційної частини (36 год), семінарських і практичних занять (18 год) та передбачає самостійну роботу студентів (54 год). Він розбитий на два змістовні модулі: «Теоретичні та методичні основи розміщення продуктивних сил» і «Прикладні аспекти розміщення продуктивних сил». Навчальний курс завершується іспитом.

У межах першого змістовного модуля студенти знайомляться зі змістом понять «продуктивні сили», «економіка», «регіональна економіка», «територіальна організація продуктивних сил»; групами законів, які визначають розміщення та функціонування продуктивних сил (вартості, попиту і пропозиції, соціально-економічної збалансованості, територіального поділу праці, територіальної інтеграції праці тощо); принципами розміщення продуктивних сил (комплексного розміщення, збалансованості, пропорційності, науково-технічного прогресу); теоріями та концепціями розміщення виробництва (сільського господарства – Й. Тюнен, промисловості – А. Вебер, населених пунктів – В. Крісталлер, А. Льош, «господарського кола», «полюсів росту», «центрів розвитку»); галузевою структурою економіки; територіальною структурою господарства (форми розміщення продуктивних сил, типологія територіальних утворень, територіально-структурні процеси); економіко-

і соціально-економічним районуванням; науковими методами розвитку і розміщення продуктивних сил.

У межах другого змістовного модуля студенти знайомляться із природно-економічним потенціалом України та її регіонів; окремими промисловими комплексами держави (паливно-енергетичним, металургійно-машинобудівним, будівельним, хіміко-лісовим, агропромисловим, продовольчим, транспортним, зв'язку, соціальним); сутністю регіональної економіки та особливостями її формування; функціонуванням економічного району (на прикладі Карпатського); регіональною економічною політикою в Україні та світі (поточні і стратегічні цілі, механізм реалізації державної економічної політики, міжрегіональне і прикордонне співробітництво, вільні економічні зони, території пріоритетного розвитку); зовнішньоекономічними зв'язками та їх роллю у розвитку продуктивних сил України та її регіонів; державним регулюванням і прогнозуванням розвитку економіки районів (генеральні та регіональні схеми розвитку і розміщення продуктивних сил, схеми районних планувань).

Під час самостійної роботи студенти опрацьовують нормативні документи з проблем розміщення продуктивних сил України, знайомляться з базовими виданнями з даної проблематики, опрацьовують та аналізують поточні статистичні матеріали з проблематики розвитку продуктивних сил регіонів держави.

Засвоєння програми курсу передбачає виконання студентами індивідуального навчально-дослідного завдання на тему «Аналіз розвитку і розміщення продуктивних сил адміністративних областей (регіонів) України».

Знання, одержані в процесі вивчення навчальної дисципліни «Розміщення продуктивних сил», розширять географічний кругозір студентів. Вони зможуть використовувати їх у науковій роботі, при підготовці курсових, дипломних і магістерських робіт, у майбутній професійній діяльності.

Список використаних джерел: 1. Білецький М. І. До викладання курсу «Розміщення продуктивних сил» у вищій школі / М. І. Білецький, Л. І. Котик // Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України [матер. V міжн. наук. конф. (Київ, 21–23 жовтня 2010 р.)]. – К.: ВГЛ Обрії, 2010. – С. 91–92. 2. Білецький М. І. Розміщення продуктивних сил: [навч.-метод. посібник] / М. І. Білецький, Л. І. Котик. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 156 с. 3. Заблоцький Б. Ф. Регіональна економіка : [навч. посібник] / Б. Ф. Заблоцький. – Львів: Новий Світ-2000, 2007. – 548 с. 4. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: [підручник] / [за ред. проф. С. І. Дорогунцова]. – 3-є вид. – К.: КНЕУ, 2008. – 992 с. 5. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії: [підручник] / О. І. Шаблій. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 444 с. 6. Шевчук Л. Т. Розміщення продуктивних сил: [навч. посібник] / Л. Т. Шевчук. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 150 с.

ЕКОЛОГІЧНА КОМПОНЕНТА ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРА З ТУРИЗМУ

Н.М. Карпенко, П.В. Шуканов

Полтавський університет економіки і торгівлі

Як відомо в основі екологічної проблеми лежить протиріччя між постійно зростаючими суспільними потребами в природних ресурсах та можливостями природних систем їх задовольнити. Обмеженість природних ресурсів вимагає від людей кардинальної зміни системи природокористування, а відтак, зміни багатьох економічних стереотипів на еколого-економічні, оскільки екологічні, економічні та соціальні процеси є взаємопов'язаними.

Подальший розвиток цивілізації можливий лише на основі принципової зміни сучасної життєвої ідеології – переходу від ідеалів споживання до ідеалів матеріальної помірності та розвитку духовності. А це в свою чергу потребує формування екологічної свідомості, а відтак – розвитку екологічної освіти. Екологізація освіти є пріоритетною вимогою сьогодення. Майже у всіх країнах ще наприкінці ХХ ст. було прийнято Національні стратегії екологічної освіти, згідно з якими екологічною освітою мають бути охоплені усі професійні та вікові групи населення. В Україні екологічна освіта та виховання як державний пріоритет були визнані та закріплені Постановою Верховної Ради від 5 березня 1998р. Програмними документами щодо формування екологічної культури та розвитку системи екологічної освіти в нашій країні є Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ ст.», Концепція національного виховання та Концепція екологічної освіти України.

Сучасний фахівець повинен володіти цілісною системою екологічних знань, необхідних для прийняття екологічно-обґрунтованих народногосподарських рішень на всіх галузевих та територіальних рівнях - підприємство, галузь, регіон, країна.

Екологічні знання є основою для розробки прогнозів розвитку та перспективних стратегічних завдань, оскільки не лише відображують реалії, а й вказують на необхідні дії для забезпечення раціонального природокористування.

Найважливішим завданням екологічної освіти є формування екологічної свідомості, а для цього необхідно забезпечити процес перетворення знань на глибокі переконання, а ті в свою чергу повинні стати нормою повсякденної поведінки фахівця.

Екологічна свідомість забезпечує формування чітких стереотипів раціонального природокористування, яке стає нормою життя людини як на рівні особистої так і професійної поведінки.

У відповідності з Концепцією екологічної освіти в Україні головними завданнями екологічної освіти є:

- виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу,
- усвідомлення їх важливості, актуальності і універсальності, (зв'язку локальних з регіональними і глобальними);
- відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи;
- формування усвідомлення безперспективності технократичної ідеї розвитку й необхідності заміни її на екологічну, яка базується на розумінні єдності всього живого й неживого в складно-організованій глобальній системі гармонійного співіснування й розвитку;
- формування розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи;
- розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому регіональному, національному і глобальному рівнях, вміння прогнозувати особисту діяльність і діяльність інших людей та колективів;
- розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки; виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження.

Як показує аналіз освітньо-професійних програм, нинішня система підготовки фахівців з вищою освітою в частині екологічної освіти і виховання має певні недоліки, а саме: недостатня кількість навчальних дисциплін з циклу екологічної підготовки студентів і невелика кількість годин, яка виділяється на навчальні дисципліни цього циклу. Очевидно, як зазначає В. Онопрієнко, що такий підхід не сприяє підготовці фахівця з глибокими знаннями та переконаннями в області екологічно безпечного природокористування. [3]

Як відомо екологічний фактор є важливим чинником розвитку рекреаційно-туристичного господарства, а екологічна ситуація території суттєво впливає на її туристичну привабливість. Окрім того, порушення екологічних нормативів рекреаційного навантаження може стати причиною погіршення екологічної ситуації в регіоні, що з часом призведе до економічних втрат та стане стримуючим чинником подальшого розвитку рекреаційної діяльності в ньому.

Саме тому підготовка фахівців у галузі туризму повинна забезпечуватись екологізацією фахових навчальних дисциплін та вивченням блоку екологічних дисциплін.

Фастовець О.О. виокремлює чотири етапи, що характеризують процес наповнюваності професійної підготовки фахівців у галузі туризму екологічним змістом [1]:

- природопросвітницький – екскурсія у природу як початкова форма туристичної діяльності та складова педагогічного процесу;

- природоохоронний – формування галузевої системи курсової підготовки та підвищення кваліфікації екскурсоводів природознавчої та краєзнавчої тематики;

- екологоосвітній, коли почало складатися розуміння універсальної значущості екологічної освіти у системі підготовки та підвищення кваліфікації фахівців у галузі туризму;

- освіта сталого розвитку - поширення парадигми сталого розвитку і впровадження Концепції екологічної освіти України в підготовку майбутніх менеджерів туризму.

Необхідність екологізації сучасної підготовки фахівців у галузі туризму обумовлена також бурхливим розвитком туристичної галузі та перетворенням її на один із високоприбуткових і динамічних секторів світового господарства й важливу сферу духовного та культурного життя суспільства.

На наш погляд екологічна підготовка бакалавра з туризму повинна забезпечуватись: по-перше, блоком нормативних екологічних та еколого-економічних дисциплін – *екологія, екологічний менеджмент, економіка природокористування, екологічний туризм*; по-друге – екологізацією професійно орієнтованих дисциплін (*рекреаційні комплекси світу, географія туризму, управління інвестиціями в туристичному бізнесі, менеджмент безпеки в туристичному бізнесі, зелений туризм, організація туризму тощо*); по-третє – екологізацією практичної підготовки (*включення до програм навчальних практикумів та виробничих практик завдань, пов'язаних із розробкою екологічних маршрутів, екологобезпечних та екологічно зорієнтованих бізнес-проектів розвитку рекреаційно-туристичних систем, розрахунком рекреаційної місткості території, меж рекреаційних навантажень тощо*).

Такий підхід забезпечить формування екологічного світогляду у фахівця в галузі туризму та набуття ним *екологічної компетентності* – здатності приймати конструктивні, професійні та екологобезпечні рішення, що може бути реалізовано лише на основі вагомої екологічної складової фахової підготовки.

Список використаних джерел: 1. *Екологічна підготовка майбутніх менеджерів з туризму у вищих навчальних закладах [Текст]: автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.04/ О. О. Фастовець; Акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти та освіти дорослих. – К., 2008. – 21 с.* 2. *Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика. – К., 1996. – 352 с.* 3. *Теоретико-методичні засади екологічної підготовки фахівців сільського господарства. [Текст]: автореферат дис. на здобуття наук. ступ. доктора педагогічних наук: 13.00.04 / В.П. Онопрієнко; Нац педуніверситет ім. М.П. Драгоманова. – К.: 2011. – 44с.*

ПРИМЕНЕНИЕ МОДЕЛЕЙ НЕЛИНЕЙНОЙ ДИНАМИКИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РОССИЙСКО-УКРАИНСКОГО ПРИГРАНИЧЬЯ

А.М. Кирюхин

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Украина, Российская Федерация и страны Европейского союза заинтересованы в подлинном единстве Европы без разделительных линий и воспроизводства прежних блоковых подходов. Европейская интеграция на основе консолидации приграничных пространств выступает новым мощным фактором стабилизации всей системы международных отношений на континенте, создает благоприятные условия для перехода соседствующих стран на инновационный путь развития.

Приграничные территории являются базовыми площадками, где формируются равноправные отношения между сопредельными государствами, укрепляется добрососедство, развиваются современные формы экономической интеграции.

Российско-украинская граница постепенно приобретает роль ключевого звена в системе европейских границ, поскольку отражает две различные модели в отношении Европейского союза – партнерскую, на которую ориентируется Россия, и ассимиляционной интеграции – стратегическое направление для Украины, т.е. стратегической внешнеполитической целью является вхождение в ЕС в качестве полноправного члена.

Структуризация и расширение сотрудничества с помощью сформированных за последнее время еврорегионов дает дополнительные инструменты для повышения конкурентоспособности смежных региональных экономик. С этих позиций добавленная ценность приграничного сотрудничества определяется дополнительными ресурсами и инструментами, которые предоставляет такое сотрудничество для реализации инфраструктурных проектов, стимулирования общих экономических и социальных проектов, расширения возможностей при осуществлении совместных экологических и образовательных программ.

Одной из основных задач управления приграничным сотрудничеством становится выстраивание системы целей согласованного сбалансированного развития смежных регионов, которая должна отвечать требованиям внутренней иерархии, ресурсной взаимодополняемости, координации и автономности.

Повышение качества жизни населения, как ключевая задача социально-экономического развития, возможно только в том случае, когда региональная экономическая политика на смежных территориях исходит из принципов экономической и экологической безопасности трансграничных территорий, что требует, в свою очередь сбалансированного развития всех жизнеобеспечивающих секторов.

Применение математических моделей при исследовании общественно-географических процессов обеспечивает многие преимущества. Прежде всего, когда создается модель для изучения некоторой конкретной социально-экономической проблемы, то она может совпадать с моделями, которые были созданы для решения совсем других задач. Это демонстрирует развитие синергетики. Многие явления самой разной природы описываются одними и теми же уравнениями, происходят согласно одним и тем же механизмам (Хакен, 2005). В этом случае применяется известный математический аппарат к новым задачам нелинейной динамики. Такими задачами являются эволюционные процессы трансграничного сотрудничества в Европе.

В основе трансграничного сотрудничества лежат процессы миграции, поэтому рассмотрение качественных особенностей миграционных феноменов для двух взаимодействующих регионов в рамках трансграничного сотрудничества между Россией и Украиной является исходной задачей исследования динамики трансграничных взаимодействий. В качестве базовой изучена математическая модель, описывающая динамику плотностей населения обеих приграничных областей сопредельных государств. Принципы построения вышеназванной модели подробно изложены в основополагающей работе В. Вайдлиха (2006) с учетом миграционной мотивации как внешнего, так и внутреннего типа. В частности, внешними причинами миграции является территориальная экономическая ситуация и естественная привлекательность региона. Внутренние инициации зависят от социоконфигурации населения. Это, в свою очередь, предопределяет структуру миграционного выбора – агломерацию или сегрегацию.

Математическая модель миграции двух приграничных регионов России и Украины может быть представлена в виде системы двух обыкновенных дифференциальных уравнений

$$\begin{cases} \frac{dx}{dt} = sh(k_{rr}x + k_{ru}y) - x ch(k_{rr}x + k_{ru}y), \\ \frac{dy}{dt} = sh(k_{ur}x + k_{uu}y) - y ch(k_{ur}x + k_{uu}y). \end{cases} \quad (1)$$

В (1) $x = x(t)$ – относительный прирост российского населения в приграничье, $y = y(t)$ – относительный прирост соответственно украинского населения; $k_{rr} = k_{uu} > 0$ являются внутренними коэффициентами агломерации населения смежных регионов, а коэффициенты взаимовлияния $k_{ru} = \alpha$ и $k_{ur} = \beta$ могут принимать различные знаки для описания как агломерационных, так и сегрегационных тенденций.

Таким образом, с учетом принятия допущений (1) примет форму

$$\begin{cases} \frac{dx}{dt} = sh(kx + \alpha y) - x ch(kx + \alpha y), \\ \frac{dy}{dt} = sh(\beta x + ky) - y ch(\beta x + ky). \end{cases} \quad (2)$$

Система двух обыкновенных нелинейных дифференциальных уравнений (2) может иметь положения равновесия.

Интерес представляет исследование пороговых ситуаций, в которых возможны переходы из устойчивого положения в неустойчивое, и наоборот. Такие критические режимы функционирования динамических систем называются бифуркационными и содержат разнообразные эффекты, характерные сугубо для нелинейных объектов. Изучены поведенческие особенности системы (2) с учетом вклада нелинейных членов.

Рассмотрено качественное поведение математической модели миграционных процессов на уровне регионов двух сопредельных государств. Основное внимание было уделено качественному прогнозированию параметров порядка на границах «устойчивость – неустойчивость» при смене агломеративных и сегрегативных режимов.

Данный подход к анализу поведенческих свойств модели миграции обеспечивает выработку сценариев, позволяющих избежать нежелательные режимы взаимодействия смежных территорий и возможные социальные катастрофы.

УДК 910.4 (091)

ГЕОБОТАНІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ХАРКІВСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ПРИ ВУАН В 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

В.В. Кокус

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

Харківське наукове товариство як філія Українського наукового товариства виникло наприкінці 1920 року. Його очолив на той час дійсний член ВУАН Б.І. Багалій. Харківська філія складалася з кількох секцій – історико-філологічної, соціально-економічної, кооперативної та природничої; її діяльність мала широкий науковий та громадсько-освітній характер. Перші установчі збори товариства вже як Харківського наукового при ВУАН відбулися у квітні 1924 року, на них були присутні 93 особи. На 1 жовтня 1926 року Харківське наукове товариство вже мало в своєму складі 482 члени і налічувало десять секцій: соціально-економічну, технічну, сільськогосподарську, природничу, медичну, педагогічну, мовну, сходознавчу, соціально-історичну та бібліографічну. Очолив товариство професор М.І. Яворський, його заступником був професор М.Ф. Мельніков-Розведенков, секретарем товариства – О.А. Яната [2].

Основним видом наукової діяльності товариства було проведення прилюдних засідань секцій та підсекцій, на яких їх членами у формі доповідей проголошувались результати наукових досліджень за певний період [5]. Ботанічна підсекція була створена при природничій секції Харківського наукового товариства на початку 1926 року. Упродовж 1926-1928 рр. прилюдні засідання ботанічної підсекції відбувалися щомісячно в ботанічному кабінеті Харківського сільськогосподарського інституту. Серед питань, які виносились на обговорення були наступні:

обрання нових членів, звіти про діяльність підсекції, подальші напрями та перспективи роботи підсекції, доповіді її членів, переобрання президії та ін. [4].

Флористичні та геоботанічні дослідження в складі природничої секції товариства проводили такі відомі у місті вчені-ботаніки, як Ю.Д. Клеопов, Є.М. Лавренко, Г.М. Висоцький, М.В. Клоков, М.І. Котов, О.А. Яната та ін.

В складі природничої секції вивченням рослинності активно займалися члени лісознавчої підсекції, яка була створена у 1927 р. В її складі працював відомий вчений-лісознавець Г.М. Висоцький, який у 1926-1930 рр. займав також посаду завідувача кафедри лісівництва і лісознавства Харківського інституту сільського господарства. На засіданні природничої секції 9 лютого 1928 року Г.М. Висоцький виступив з доповіддю «Наука про лісову пертиненцію», в якій розглянув вплив лісової рослинності на клімат, ґрунти, приземні шари повітря, поверхневі води. В узагальнюючій праці «Учение о лесной пертиненции» Г.М. Висоцький детально розглянув вплив лісу в степовій та лісостеповій смугі на динаміку як приземного шару повітря, так і ґрунту з підґрунтям, особливо на динаміку вологості в ґрунтах [1].

В складі лісознавчої підсекції активно працював дендролог О.І. Колесников, який у 1921–1931 рр. був також професором Харківського інституту сільського господарства та лісомеліорації. Основні напрями праць О.І. Колесникова стосуються питань селекції лісових деревних порід, дендрофлори півдня України, Криму та Кавказу, а також лікарських рослин. Серед важливих праць дослідника слід відзначити: «Деякі відомості про сумах у Криму та на Україні», «Про раси дуба звичайного та їх селекцію» [6].

Геоботанічні дослідження різних регіонів України та СРСР в 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. проводив член підсекції ботаніки природничої секції Харківського наукового товариства М.І. Котов. З 1925 року він проводив фенологічні спостереження в околицях м. Харкова, розробляв тему про вторинне цвітіння рослин, проводив багаторічне напівстаціонарне вивчення рослинності та зміни аспектів в лісах м. Харкова. Вчений здійснив десятки ботанічних експедицій територією Криму, Донбасу, Харківщини, Поділля та ін. За результатами проведених експедицій дослідником зібраний величезний гербарний матеріал, визначено десятки нових видів рослин. Наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. М.І. Котов провів геоботанічне дослідження Проскурівської та Тульчинської округ. У 1931 році вчений вивчав крайню східну ділянку букових лісів вздовж р. Збруч на Західному Поділлі [6].

У Харкові розпочав свою наукову діяльність відомий геоботанік Є.М. Лавренко. З 1925 р. він стає активним членом Харківського наукового товариства. Основний напрям його досліджень в цей час – флора та рослинність різних регіонів України. Разом із М.В. Клоковим він описує рослинність Донбасу, готує матеріали для геоботанічного районування України, складає список рідкісних рослин сходу України, значну увагу приділяє явищам пасовищної дигресії та демутації, проводить комплексні дослідження ґрунтів та рослин. Є.М. Лавренко сформулював оригінальні ботаніко-географічні ідеї відносно історії флори (зокрема, флори степів), а також ботаніко-географічного районування європейської частини СРСР. У 1927 році Є.М. Лавренко опублікував карту

геоботанічних районів України. На ній виділені дві зони з підзонами і 15 районів, що тепер відповідають здебільшого округам. У цьому ж році Є.М. Лавренко на підставі вивчення ареалів лісової рослинності розвинув гіпотезу про центри консервування третинних реліктів [7].

Вагомий внесок у вивчення видового складу флори України зробив дійсний член Харківського наукового товариства М.В. Клоков, який з 1926 р. працював також науковим співробітником кафедри ботаніки Харківського інституту народної освіти. Вчений багато уваги приділяв критичному аналізу флори України. М.В. Клоков займався вивченням флори східних та південно-східних регіонів України (Харківщина, Донбас, Придніпров'я). Наприкінці 20-х років ХХ ст. вивчав рослинність гранітних відслонень південної України, встановив ендемічний її характер. На думку М.В. Клокова, найбільш багатою ендемічними видами і найбільш своєрідною в Україні є флора пісків. Вчений зібрав величезний гербарний матеріал, який зберігається в наукових установах Києва та Харкова. М.В. Клоков сформулював основні принципи фітоєдології – науки про географічні раси рослин, описав сотні нових для науки видів. Вивчаючи основні етапи розвитку рівнинної флори Європейської частини СРСР, вчений прийшов до висновку, що вона в цілому має автохтонний характер [6].

Значний внесок у розвиток геоботанічних досліджень території України зробив відомий ботаніко-географ Ю.Д. Клеопов. В 20-х роках ХХ ст. майбутній вчений закінчив Київський інститут народної освіти, навчався в аспірантурі під керівництвом О.В. Фоміна. Ю.Д. Клеопов працював в галузі флористичного вивчення і систематичної обробки окремих родин флори України. Важливе значення мали його праці, присвячені вивченню історії розвитку рослинного покриву України. Особливо багато вчений зробив для вивчення флори степів та лісів, реліктових видів рослинності, працював над розробкою ботаніко-географічного районування України. В галузі історичної ботанічної географії Ю.Д. Клеопов займався вивченням перигляціальних степів та широколистяних лісів Європейської частини СРСР і етапів їх розвитку. З метою флористичних і геоботанічних досліджень вчений здійснив експедиції в різні регіони України (Поділля, Донецький кряж, Приазов'я) та СРСР (Урал, Сибір, Алтай) [6].

Таким чином, у 1920-х роках вченими Харківського наукового товариства при ВУАН був зроблений вагомий внесок у розвиток регіональних геоботанічних досліджень, ботаніко-географічного районування, природоохоронної справи, а також у вивчення видового складу рослинності та флористичних ресурсів окремих регіонів України.

Список використаних джерел: 1. Бюлетень Харківського наукового товариства. – Харків: Б.в., 1928. – № 4-5 (6-7). – 14 с. 2. Депенчук Л.П. Місцеві наукові товариства при ВУАН / Л.П. Депенчук // Вісник АН УРСР. – К., 1991. – № 8. – С. 59-66. 3. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні: Навчальний посібник / Я.І. Жупанський. – Львів: Світ, 1997. – 275 с. 4. Звіт про діяльність Харківського наукового товариства за 1924-1926 рр. – Харків: Б.в., 1927. – 33 с. 5. Комаренко Н.В. Установи історичної науки в Українській РСР (1917-1937 рр.) / Н.В. Комаренко. – Київ: Наукова думка, 1973. – 172 с. 6. Русские ботаники: Биографо-библиографический словарь: В 4-х т. / Липшиц С.Ю. – М.: Изд. МОИП, 1952. – Т. 4. – 644 с. 7. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Видатний геоботанік сучасності (До 100-річчя від дня народження Є.М. Лавренка) / Ю.Р. Шеляг-Сосонко // Український ботанічний журнал. – 2000. – Т. 57. – № 2. – С. 218-222

**МАТЕРИАЛЫ ПО ГЕОЛОГИИ СЕВЕРО-ВОСТОКА УКРАИНЫ
В МУЗЕЕ ПРИРОДЫ ХАРЬКОВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ В.Н. КАРАЗИНА**

М.В. Космачева

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

История геологического отдела Музея природы ХНУ (собственно минералогической его части) рассмотрена в ряде публикаций [1-3 и др.]. Они характеризуют содержание коллекций музея на этапе, предшествовавшем созданию экспозиции по геологии нашего региона. Целесообразность такой экспозиции продиктована интересом к геологическому строению и истории нашего края. Открытие специального зала геологии Харьковской области следует признать большим достижением, подготовленным всем ходом предыдущей комплектации фондов музея и явилось естественным продолжением деятельности геологического отдела музея. Этому предшествовала большая методическая работа, выполненная научными сотрудниками отдела. Консультативную помощь оказали преподаватели кафедры геологии ХНУ. Пополнение коллекций было проведено в полевых условиях, часть образцов была передана кафедрой геологии, а керн скважин – Харьковской тематической партией ПГО «Полтавнефтегазгеология». К созданию экспозиции были привлечены художники музея, которые оформили графические материалы и изготовили две диорамы наиболее содержательных геологических памятников области – Больших Каменных обнажений близ г. Изюм и Меловского карьера цементного сырья в Балаклейском районе. Некоторые материалы по геологии рассматриваемого региона выставлены в залах полезных ископаемых Украины и палеонтологии.

В состав региональной геологической экспозиции входят следующие материалы.

Графические экспонаты – геологическая карта области, которая сопровождается стратиграфической колонкой и разрезом; тектоническая схема, характеризующая положение нашей территории в региональных структурах и тектоническое районирование области; карта размещения геологических памятников Харьковщины и графические, выполненные с натуры, зарисовки важнейших из них. На геологической и тектонической картах показано расположение месторождений углеводородов и неметаллических полезных ископаемых.

Коллекции – палеонтологическая и стратиграфическая. Первая содержит окаменелости, которыми обоснован возраст развитых в регионе отложений. Здесь наибольший интерес представляют образцы триасовых и юрских растений, остатки руководящих аммонитов средней и верхней юры, четвертичная фауна крупных млекопитающих и т. п. Стратиграфическая

коллекция выставлена в отдельных витринах и сопровождается схемами расчленения соответствующих отложений. Такие стенды-витрины посвящены докембрию и всем системам фанерозоя, начиная с девона. Кроме того, экспозицию украшают крупные образцы пермских и юрских известняков, окаменелой среднеюрской древесины и др., которые неизменно привлекают внимание посетителей.

Объемные экспонаты, выполненные на высоком художественном уровне, удачно вошли в экспозицию. К ним относятся макет и геологический разрез уникального Шебелинского газоконденсатного месторождения, причем его геологический разрез собран из керна пород этого месторождения, а также указанные выше диорамы. При этом выбор объектов для изготовления этих диорам определяется высокой научной и познавательной ценностью соответствующих памятников. Так, Большие Каменские обнажения широко известны выходами келловея, оксфорда и кимериджа и были в центре внимания всех выдающихся исследователей Донбасса, начиная с середины XIX века. Не случайно сведения о нем вошли в большую сводную монографию В. Аркелла о юрских отложениях мира [4]. Особенно много для изучения этого объекта сделали геологи Харьковской школы. Ценность Меловского карьера определяется прекрасной обнаженностью верхнего мела (главным образом кампанского яруса) и кайнозоя (особенно киевского региояруса). Да и сам карьер представляет интерес как форма горно-промышленного рельефа: это один из крупнейших объектов такого рода на Харьковщине, его длина близка 1,5 км, а глубина более 100 м. Диорамы имеют предметный передний план из натуральных образцов и дальний план, написанный с натуры, и создают эффект присутствия на этих объектах.

Экспозиция зала геологии Харьковщины имеет ряд важных достоинств. Ей присущи научность, систематичность и комплексность, высокий художественно-эстетический уровень оформления экспонатов. Ее оригинальность состоит в том, что это единственное в своем роде собрание материалов по геологии региона, содержащее ряд уникальных экспонатов большой научной ценности. К последним следует отнести коллекцию окаменелостей из верхнеюрской карбонатной толщи (остатки кораллов, червей, моллюсков двустворчатых, брюхоногих и головоногих, брахиопод, иглокожих и др.), которые являются объектом исследований уже на протяжении почти 150 лет и изучением которых занимались такие выдающиеся исследователи как Б.К. Бледе, Э.И. Эйхвальд, Э. Вернейль, Н.Д. Борисяк, И.Ф. Леваковский, Г.А. Траутшольд, А.А. Борисяк, а в недалеком прошлом – В.П. Макридин, К.В. Дыкань, Е.И. Кузьмичева и др. Ими было установлено и описано около 200 видов животных, причем более 35 новых для науки. Не меньший интерес представляет коллекции поздне триасовых растений (норийская «гаражовская флора» протопивской свиты и рэтская – новорайской свиты). Их изучение было начато Н.В. Григорьевым, Г.Г. Томасом (еще в XIX ст.), а затем продолжено В.Д. Принадой и Ф.А. Станиславским, давшим их монографическое описание (1976, 1987). В составе «гаражовской флоры» Ф.А. Станиславский описал более 35 видов растений, из которых 15 являются новыми. Мировую известность

имеет также представленная в экспозиции среднеюрская «каменная флора». Она была известна еще Б.К. Блэде, Н.Д. Борисяку, И.Ф. Леваковскому, А.В. Гурову, Э.И. Эйхвальду, ее целенаправленно собирал и исследовал Н.В. Григорьев, затем монографически описал английский палеоботаник Г.Г. Томас (1911), а позже – Е.Е. Мигачева (1958) и наиболее детально и полно – Ф.А. Станиславский (1957). В ее составе установлено более 40 видов растений, в том числе 10 новых. А.Н. Криштофович – известный палеоботаник – относил ее к числу особо выдающихся мировых объектов. Украшением палеонтологического собрания Музея природы являются скелетные остатки позднемелового (сеноманского) плезиозавра (позвонки, кости ластовидных конечностей), найденные в 1899 г. на горе Кременец в г. Изюм. Детальное их описание и сравнение с экспонатами Берлинского музея естествознания, Британского музея в Лондоне и др. было выполнено А.Н. Рябининым (1909), который обосновал их принадлежность виду *Cimoliosaurus bernardi* Owen. Эта находка остается единственной в нашей стране.

Рассматриваемая экспозиция имеет очень большое научное значение. Она важна также в познавательном плане и используется не только при проведении экскурсий для краеведов и других посетителей музея, но и как необходимый фактический материал при изучении студентами-геологами ХНУ курса региональной геологии.

Список использованных источников: 1. Карякин Л.И. История минералогического музея Харьковского университета / Л.И. Карякин // Минерал. сб. - 1953. - № 10. - С. 363-368. 2. Логвиненко Н.В. Минералогический музей Харьковского государственного университета им. А.М. Горького / Н.В. Логвиненко // Ученые зап. Харьк. гос. ун-та. - 1955. - Т. LXI. - Зап. геологич. фак. - Т. 12. - С. 35-43. 3. Зарицкий П.В. К 195-летию минералогического музея Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина / П.В. Зарицкий // Вісн. Харк. нац. ун-ту. - 2002. - № 563. - С. 342-343. 4. Аркелл В. Юрские отложения земного шара / В. Аркелл. – М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 837 с.

УДК 351.853.2(477.54)

ЮРА ХАРКІВЩИНИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО І НАВЧАЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА

В.Г. Космачов, М.В. Космачова

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Завдяки наявності чудових відслонень, літологічної різноманітності і численності скам'янілостей юрські відклади регіону здавна привертали до себе увагу геологів. Їх перші детальні дослідження належать Б.К. Бльоде (1840, 1841 та ін.), який виділив в регіоні буру і білу юру, подібно тому як це було зроблено Л. Бухом у 1839 р. при розчленуванні юрських відкладів Німеччини. У 1841 р. юрські відслонення поблизу м. Изюм були оглянуті видатним англійським геологом Р.І. Мурчисоном, а також відомим французьким палеонтологом Е. Вернейлем (у супроводі Б.К. Бльоде). На базі цих

спостережень був складений один з перших опис відслонень гори Кремінець і с. Кам'янка. Н.Д. Борисяк виявив відслонення юри в с. Нелюбово (зараз с. Смирнівка), а також досліджував відклади поблизу с. Кам'янка (1857). І.Ф. Леваковський (1862) знайшов деякі нові відслонення юри і першим звернув увагу на тектонічну порушеність цих відкладів. Відомості про юру по р. Бритаї містяться в роботі М.П. Барбота де Марні (1870). Ряд публікацій донецькій юрі присвятив Г.А. Траутшольд (1862, 1878, 1880) – ним описані скам'янілості із вапняків гори Кремінець і с. Кам'янка з прив'язкою до певних їх типів. О.В. Гуровим (1882) були описані 122 види викопних тварин і складені їх списки для кожного відслонення. В подальшому найбільш ретельні дослідження юри пов'язані з діяльністю тут (з 1897 р.) співробітників Геологічного комітету В.О. Наливкіна, М.В. Григор'єва, О.О. Борисяка та М.М. Яковлева по складанню геологічної карти, яка була видана у 1916 р. Вони дали палеонтологічно обґрунтоване розчленування юрських відкладів, спираючись залишки амонітів [1]. У 1923 р. А.Д. Архангельський, М.С. Шатський і ін. визнали доцільним виділення в розрізі юри чотирьох світ: нижньої морської, нижньої континентальної, верхньої морської і верхньої континентальної. Подальші дослідження дозволили Л.Ф. Лунгерсгаузену встановити козулинську, черкаську, підлужну, кам'янську і кремінецьку світи [2, 3]. Також було вирішено ряд проблем з літології, палеонтології і палеогеографії юри (М.Є. Канський, В.П. Макридин, Б.П. Стерлін, О.І. Кузьмічова, І.І. Литвин і ін.).

На Харківщині юрські відклади виходять на денну поверхню в її південно-східній частині, в структурному відношенні - в межах Дніпровського грабену. Найкраще відслонена ізюмська світа, яка складається міцними гравелітами, вапняками і місцями силіцитами. Частини юрського розрізу, в яких переважають глини і алевроліти, звичайно сильно задерновані. Найбільш важливі об'єкти знаходяться поблизу м. Ізюм і широко відомі в науковій літературі як класичні розрізи. Вони і розглядаються в якості опорних об'єктів екскурсій.

Відслонення ізюмської і донецької світ в с. Кам'янка Ізюмського району. Знаходяться у 7 км на південь від м. Ізюм. Містяться на північній околиці села, на північно-східному крилі Кам'янської антикліналі. Цікавим є ствердження О.О. Борисяка про те, що «...решительно, кажется, все исследователи донецкой юры, кто только изучал ее на месте, а не по литературным данным, посещали эти классические обнажения...» [1, с. 290]. Їх широкій міжнародній відомості (як і відслонень гори Кремінець) сприяла інформація про них в монографії англійського вченого В.Д. Аркелла (1961, англійське видання – 1956), в якій знайшли узагальнення роботи О.О. Борисяка (1908, 1917) і В.П. Макридіна (1951). Цей об'єкт розглядався в якості стратиграфічної пам'ятки природи [4].

Тут відслонено ізюмську (келовейський, оксфордський ярус і нижньокимериджський під'ярус) і донецьку (верхньокимериджський під'ярус і титонський ярус) світи. Юрська товща дислокована – має азимут падіння 34° і кут падіння біля 12°.

Відслонення ізюмської світи на горі Кремінець в м. Ізюм в підосві західного схилу гори. Його найбільш докладний опис належить І.М. Ремізову і В.П. Макридіну [5]. Гора розглядалася як стратиграфічна пам'ятка [4]. Об'єм відслонених тут відкладів такий же самий, як в попередньому об'єкті. Породи залягають похило – з азимутом падіння 80° і кутом падіння близько 10°.

Гідними уваги компонентами цих двох відслонень є такі. **1** – *стратотип* (гора Кремінець) і *парастратотип* (Кам'янка) *ізюмської світи*. **2** – *стратотип донецької світи* (гора Кремінець). **3** – *класичний розріз середньої і верхньої юри* в обсязі келовейського, оксфордського, кимериджського і титонського ярусів (ізюмська і донецька світи). **4** – *скам'янілості ізюмської світи* – численні залишки коралів, червів, двостулкових, черевонігих і головоногих молюсків, брахіопод, голкошкірих. **5** – *водоростево-коралові біогерми* у вигляді брилоподібних тіл висотою 1,5-6,5 м і шириною до 6 м в верхній частині оксфорду, утворених переважно колоніальними коралами роду *Thamnasteria*. **6** – *літологічні об'єкти* – оолітові і інші вапняки, гравеліти. **7** – *тектонічні об'єкти* – розривні порушення в товщі вапняків, їх тріщинуватість і похиле залягання і ін. **8** – *геоморфологічні об'єкти* – каньйоноподібні яри зі скельними виступами, які утворюють надзвичайно живописний ландшафт, обвально-осипні схили і грубоуламкові яружні накопичення; чудовий краєвид, який відкривається з гори Кремінець і Кам'янського горба на долину р. Сіверський Донець і дає велику естетичну наснагу. **9** – гора Кремінець і Кам'янські відслонення як *меморіальні об'єкти історії геологічних досліджень регіону*.

Відслонення кам'янської світи біля колишнього хутора Шевченки поблизу с. Кам'янка Ізюмського району. Знаходиться у 10 км на південний схід від м. Ізюм, в правому березі р. Сіверський Донець у 2 км нижче устя р. Греківка. Один з перших його описів належить О.В. Гурову, стисла характеристика міститься в роботі О.О. Борисяка [1]. Тут відкрито кам'янську світу (середня юра, середньо- і верхньобатський під'ярус).

Гідними уваги компонентами є такі. **1** – *кам'янська світа*. В наш час це найкращий в регіоні вихід цієї світи. **2** – *залишки середньоюрських рослин*. Вони широко відомі в світовій геологічній літературі як «кам'янська флора». Цьому сприяло видання російською і англійською мовами у 1911 р. монографії Г.Г. Томаса, в якій міститься опис і зображення понад 40 видів рослин, з яких 9 видів нових. В подальшому її досліджували Є.Ю. Мігачова (1958) і найбільш успішно – Ф.А. Станіславський (1957). В його монографії розглянуто 43 вида рослин, в тому числі 2 нових. Наукове значення цієї флори дуже високо оцінював видатний вчений-палеоботанік А.М. Криштофович, який називав кам'янські місцезнаходження класичними і включав їх до числа особо видатних світових об'єктів. **3** – *залишки скам'янілої деревини*. **4** – *буре вугілля і вміщуючі його відклади* як типові континентальні нагромадження, що формувалися в умовах гумідного теплого клімату. **5** – *туфітові пісковики*. Своєрідність цих порід була виявлена лише у 50-і роки минулого століття (Г.В. Карпова, І.С. Усенко, І.М. Ямниченко). Це різнозернисті польвошпатово-кварцові з уламками основних ефузивів породи дельтового і морського походження зеленувато-сірого кольору, в складі важкої фракції яких переважає рогова обманка і уламки

андезитів. В подальшому ці породи досліджувалися М.Є. Канським (1956, 1960, 1969). Вулканічний матеріал пов'язують з центрами вивержень переважно поблизу м. Лозова. **6** – прояви піриту і сидеритові конкреції.

На закінчення підкреслимо, що розглянуті юрські об'єкти довгий час залишаються в числі опорних для дослідження геології Харківщини. Вони також використовуються в ході учбових геологічних практик студентів. Зазначимо, що гідні уваги відслонення юри мають місце ще в балці Суха Кам'янка, поблизу сіл Мала Комишуваха, Велика Комишуваха (колишній хутір Гаражівка), Протопопівка, Заводи, Смирнівка. Останні два місцезнаходження цікаві тим, що містять окременілі відміни оксфордських оолітових вапняків.

Список використаних джерел: 1. Борисьяк А.А. Геологический очерк Изюмского уезда и прилегающей полосы Павлоградского и Змиевского уездов / А.А. Борисьяк // Тр. Геол. комитета, новая сер. – 1905. – Вып. 3. – 344 с. 2. Лунгерсгаузен Л. Байосские и батские отложения Донецкого края / Л. Лунгерсгаузен // Докл. АН СССР. – 1942. – Т. 34. - № 6. – С. 186-189. 3. Лунгерсгаузен Л. Верхняя юра Донецкого края / Л. Лунгерсгаузен // Докл. АН СССР. – 1943. – Т. 41. - № 7. – С. 312-315. 4. Мигачева Е.Е. Харьковская область / Е.Е. Мигачева, И.Н. Ремизов // Геологические памятники Украины: Справочник-путеводитель / Отв. ред. А.И. Зарицкий. – К.: Наук. думка, 1985. – С. 117-122. 5. Ремизов И.Н. О фациях верхнеюрских отложений горы Кременец у г. Изюма / И.Н. Ремизов, В.П. Макридин // Бюлл. Моск. об-ва испытателей природы. Отдел геол. – 1952. – Т. XXVII. – Вып. 6. – С. 59-68.

УДК 528:004

РАЗВИТИЕ РОССИЙСКО-УКРАИНСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ДАННЫХ ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ ТРАНСГРАНИЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

А.В. Кошкарёв*, **А.А. Медведев***, **В.А. Пересадько****, **Е.И. Сенная****

**Институт географии РАН*

***Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина*

Современные российско-украинские исследования пограничья характеризуются рядом противоречий. С одной стороны, происходит довольно активное развитие сотрудничества в рамках социально-экономических, эколого-природоохранных [7] и других направлений исследований, особенно в ключе развития еврорегионов с участием России и Украины, таких как «Слобожанщина», «Ярославна», «Днепр» [1,2]. С другой стороны, наблюдается разсредоточенность результатов работы в рамках отдельных осуществляемых проектов, с представлением их в ряде публикаций, некоторым объединением информационных ресурсов, но без централизованного управления пространственными данными.

Актуальной научно-технической и социально-экономической задачей авторы статьи видят создание регионального интегрирующего информационного поля, в рамках которого необходимо объединение

разобщенных информационных ресурсов, пространственных данных, картографических работ, как результатов научных исследований трансграничных систем России и Украины.

Эффективным методом для исследования трансграничных компонентов природной среды, их состояния и динамики, является геоинформационное моделирование, которое опирается на картографический метод и современные геоинформационные технологии. Сбор данных по предметным областям географии требует наличия хорошей «информационной логистики», а интегрирование достаточного объема данных подразумевает объединение научной компетенции и ресурсов со стороны двух стран. Интеграция результатов трансграничных исследований, осуществляемая на основе геоинформационного моделирования, должна происходить с учётом развития системы создаваемых сейчас национальных инфраструктур пространственных данных (ИПД) [3]. Национальная инфраструктура геопространственных данных (согласно проекта Закона Украины «Про національну інфраструктуру геопросторових даних») определяется как система, включающая организационную структуру, технические и программные средства, базовый и профильные наборы пространственных данных, метаданные, каталоги и базы метаданных, сервисы геопространственных данных, технические регламенты и стандарты, необходимые для производства, обновления, обработки, хранения, предоставления и использования геопространственных данных. По мнению авторов статьи, дальнейшее развитие национальных инфраструктур также должно включать алгоритмы взаимодействия российских и украинских геоинформационных ресурсов, что может быть особенно важно для трансграничных исследований (Рис. 1).

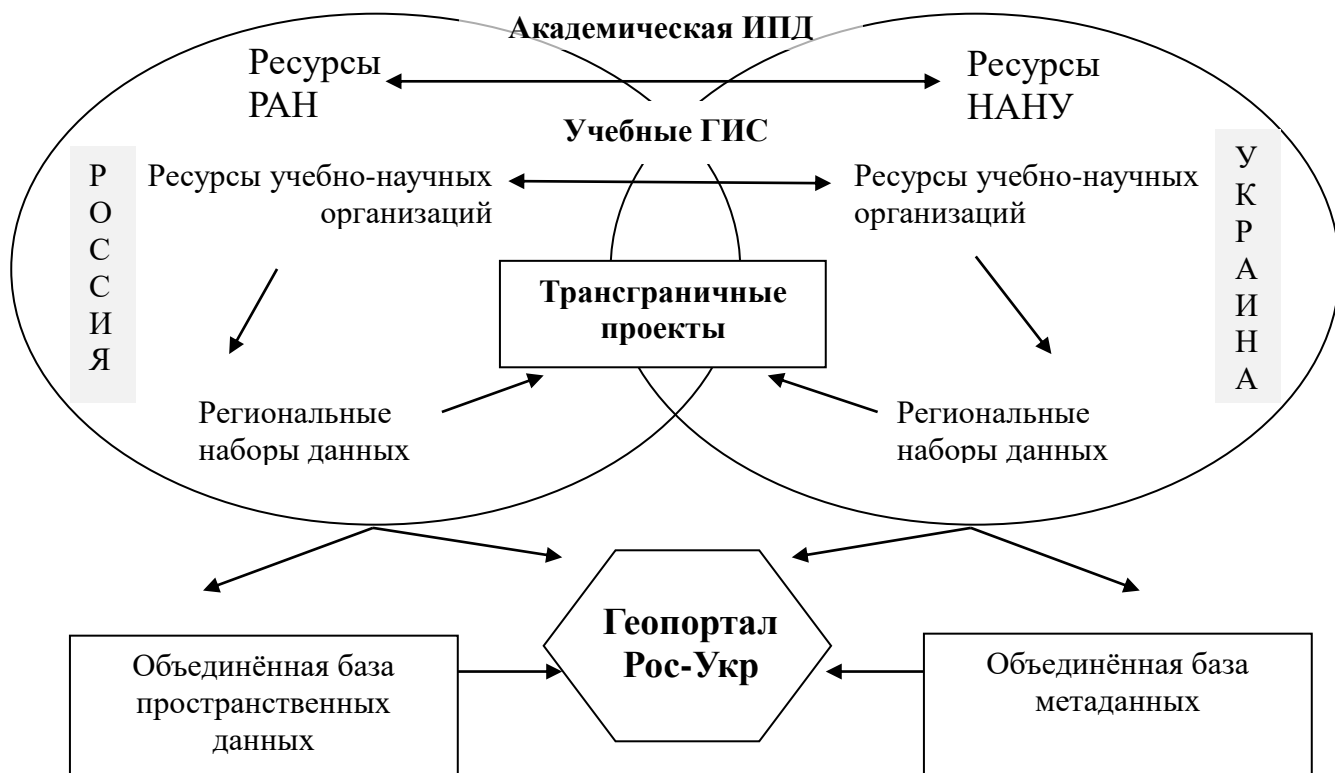

Рис. 1. Схема интеграции пространственных данных.

Исходя из вышеизложенного, необходимо выделить несколько первоочередных задач развития российско-украинского сотрудничества в контексте трансграничных исследований и формирования соответствующей инфраструктуры пространственных данных. Первой целью создания единого информационного поля взаимодействия на основе интеграции пространственных или, следуя украинской терминологии, геопространственных данных двух стран является оценка природных ресурсов - компонентов природной среды, природных объектов и природно-антропогенные объектов, которые используются или могут быть использованы при осуществлении трансграничной хозяйственной и других видов деятельности в качестве источников энергии, продуктов производства и предметов потребления и имеют потребительскую ценность для устойчивого развития территорий. Второй целью является сохранение естественной трансграничной экологической системы – объективно существующей части природной среды, имеющей пространственно-территориальные границы и в которой живые (растения, животные и др. организмы), а также неживые ее элементы взаимодействуют как единое функциональное целое и связаны между собой обменом веществом и энергией. Третьей целью является интеграция геоинформационных ресурсов для снижения экологического риска – вероятности наступления события, вызванного негативным воздействием хозяйственной и иной деятельности, чрезвычайными ситуациями природного и техногенного характера и вызывающего неблагоприятные последствия для природной среды и общества. Некоторые технические алгоритмы решения поставленных задач для интеграции информационных ресурсов были предложены в проектах развития академической ИПД России [4] и в ряде украинских проектов [5,6]. Необходима их адаптация для задач интеграции пространственных данных, геоинформационного моделирования и web-картографирования в контексте российско-украинских взаимоотношений.

Таким образом, для более эффективного управления трансграничными процессами необходимо обоснование интеграции ресурсов в нормативно-правовом, организационном и собственно научно-техническом аспектах. Непосредственное формирование блоков совместной российско-украинской инфраструктуры пространственных данных целесообразно осуществить при скоординированном участии ведущих российских и украинских научных коллективов.

Список использованных источников: 1. Информационный портал межрегионального приграничного сотрудничества. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://euroregion.ru/> 2. Колосов В.А. Приграничное сотрудничество в российско-украинских отношениях / В.А. Колосов, А.М. Кирюхин // *Полития*. - №1(19) – 2001. – С. 141-165. 3. Кошкарев, А.В. Инфраструктуры пространственных данных: текущее состояние и проблемы. *Российский и зарубежный опыт*. [Текст] / А.В. Кошкарев // *Охрана окружающей среды и природопользование*. – 2011. – № 3. – С.37-47. 4. Кошкарев, А.В. Интеграция пространственных данных в распределенной академической инфраструктуре [Текст] / А.В.Кошкарев, А.А. Медведев, О.М. Атаева, В.А. Серебряков, К.Б. Теймуразов // *Розвиток тематичної складової інфраструктури геопросторових даних в Україні: Зб. наук. праць*. – К., 2011. – С. 84-90: http://www.ignau.org.ua/seminar/sdi_little.pdf. 5. Лященко А.А.

Архітектура сучасних ГІС на основі баз геопросторових даних / А.А. Лященко, А.Г. Черін // Вісник геодезії та картографії. – 2011. - №5 (74). – С. 45-50. 6. Пересадько, В.А. Проблеми формування екологічної складової інфраструктури геоданих в Україні [Текст] / В.А.Пересадько, О.І. Сінна // Розвиток тематичної складової інфраструктури геопросторових даних в Україні: Зб.наук.праць. – К., 2011. – С. 119-121: http://www.ignau.org.ua/seminar/sdi_little.pdf. 7. Сенная Е.И. Геоинформационная обработка данных в процессе обзорного ландшафтно-экологического картографирования [Текст] / Е.И. Сенная // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Естественные науки. – 2011. – №21 (116). – Вып. 17. – С.119-127.

УДК 911.3:33

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ ТА ОСНОВНІ АСПЕКТИ ЙОГО ОЦІНКИ

А.Р. Лисак

Інститут географії Національної академії наук України

Динамічні зміни, що відбуваються в економіці країни та її регіонів за умов глобалізації, нерівномірного розподілу природних ресурсів та високих темпів їх використання, стрімкого технологічного прогресу, зумовлюють необхідність пошуку чинників, здатних забезпечити якісний розвиток продуктивних сил, підвищення ефективності господарської діяльності. Одним з таких чинників є інтелектуальний потенціал, що пов'язує матеріальні й нематеріальні активи господарства регіону (країни) в одну структуру, визначає можливості подальшого економічного розвитку на основі інтенсивного впровадження інновацій у всі сфери господарства [1]. Формування та використання інтелектуального ресурсу є нині головною передумовою соціально-економічного прогресу.

Дослідження інтелектуального потенціалу переважно здійснювалося з філософських, соціологічних, економічних позицій, суспільно-географічні дослідження цієї проблеми опрацьовані недостатньо. Інтелектуальний потенціал є особливим поняттям, що має неоднозначне тлумачення і характеризується складністю, багатогранністю. Велике значення мають визначення суті і обґрунтування вихідних принципів його формування та оцінки як об'єкта дослідження. Зокрема, необхідним є удосконалення якісних та кількісних показників оцінки інтелектуального потенціалу регіону з урахуванням особливостей його соціально-економічного розвитку, розселення населення. Особливо важливим є дослідження впливу інтелектуального потенціалу на формування та інноваційних розвиток економіки, соціальної сфери регіону.

Формування інтелектуального потенціалу базується на принципах традиційності, цілісності, безперервності, динамічності, територіальної визначеності, суспільної потреби тощо. Інтелектуальний потенціал – це найбільш потужний та перспективний ресурс, в основі якого лежить

інтелектуальна праця людини, спрямована на створення і розповсюдження інновацій. У суспільно-географічних дослідженнях він розглядається в контексті інтегрального потенціалу території, що може бути ефективно використаний у господарській діяльності в умовах науково-технічного прогресу [2].

При обґрунтуванні критеріїв та визначенні параметрів оцінки інтелектуального потенціалу слід враховувати особливості розвитку регіону як суспільно-територіальної системи. Особлива увага має бути зосереджена на демографічних, освітніх, інфраструктурних, інноваційних, фінансових, науково-технологічних аспектах. Важливими є дослідження особистісного інтелектуального потенціалу людини та інтелектуального потенціалу соціуму, інтелектуального потенціалу окремих підприємств, інтелектуального потенціалу регіону загалом.

У сучасних наукових дослідженнях є різні підходи до визначення критеріїв оцінки інтелектуального потенціалу. Так, Ю. Канигін наголошує на функціональності інтелектуального потенціалу, зокрема здатності суспільства та його підсистем сприймати, зберігати, нагромаджувати знання, продукувати нові ідеї та використовувати їх заради прогресу [3].

С. Вовканич при оцінці інтелектуального потенціалу звертає увагу на спроможність суспільства, окремих людських спільнот, особистостей (у другому вимірі – держави, регіону, інших організаційно-територіальних структур) творити, нагромаджувати і використовувати знання, проекти, ідеї, тощо для соціально-економічного, інноваційного, науково-технічного, інформаційного, духовно-культурного, морально-правового та іншого розвитку [4]. В. Прошак в оцінці інтелектуального потенціалу основний акцент робить на індивідуальних здібностях, фаховості, обдаруванні, освітньо-кваліфікаційному рівні фахівців різних функціональних сфер діяльності [5].

Зазначимо, що інтелектуальний потенціал не тільки є відображенням розвитку фундаментальної та прикладної науки, він невід’ємно пов’язаний з рівнем освіченості населення, його зайнятості у виробництві, оскільки набуття умінь і навиків, висока кваліфікація працівників здатна перерости у інновації.

Попит на інтелектуальний потенціал значною мірою визначає структура господарства та спеціалізація господарської діяльності регіону.

Кількісний вимір інтелектуального потенціалу доволі різноманітний – від його ототожнення із зайнятим населенням у всіх видах економічної діяльності до виміру його через систему показників – кількість наукових установ, чисельність наукових працівників, наявність закладів вищої освіти тощо. У сучасній науковій практиці поширений метод визначення інтегральних індексів, в яких поєднуються показники розвитку освіти (загальна грамотність зайнятого населення, частка студентів у загальній чисельності населення, витрати на освіту) та показники розвитку науки (частка зайнятих у науці в структурі зайнятості населення та витрати на науку) [6].

На нашу думку, основними критеріями та показниками оцінки інтелектуального потенціалу регіону є (таблиця):

Основні критерії та показники оцінки інтелектуального потенціалу регіону

Демографічні	Інфраструктурні	Освітні	Фінансові	Інноваційні	Науково-технологічні
- статево-вікова структура населення; - густина населення; - особливості розселення; - забезпеченість трудовими ресурсами; - чисельність економічно активного населення; - рівень безробіття	- галузева структура господарства; - кількість підприємств, установ, організацій; - територіальної структура господарства; - кількість впроваджених інноваційних розробок в регіоні	- мережа та контингент закладів освіти в т.ч. післядипломної; - кількість наукових установ; - кількість обдарованих учнів та студентів; - кількість працівників наукових організацій; - кількість винахідників тощо	- видатки бюджету на освіту і науку; - фінансування наукових та науково-технічних робіт за рахунок коштів підприємств, організацій, інших джерел; - рівень оплати праці педагогічних та науково-педагогічних працівників в регіоні	- кількість підприємств, які займаються інноваціями в регіоні; - кількість реалізованих інноваційних проектів в регіоні; - кількість підприємств, що впроваджують інноваційні розробки та продукти. кількість зареєстрованих винаходів та отриманих патентів	- кількість підприємств, які виконують наукові та науково-технічні роботи; - кількість підприємств, які продукують інновації; - видатки підприємств та обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт

Оцінка стану, рівня розвитку інтелектуального потенціалу території виключно через кількісний вимір є недостатньою, оскільки вона не враховує мотиваційну складову інноваційного розвитку, що пов'язана із суспільно-географічними, історико-культурними, соціально-політичними особливостями регіону.

Список використаних джерел: 1. Махомет Ю.В. Сутнісна характеристика інтелектуального потенціалу регіону//Економічний форум. – 2011. - №2. – С.3-14.; 2. Нагірна В.П. Інтегральний потенціал території у контексті господарської діяльності регіону // Український географічний журнал. – 2010.- №2 . – С. 32-39.; 3. Канигін Ю.М. Інтелект народу // Вісник Академії наук України. – 1993.- №7. – С 37-47.; 4. Вовканич С. Соціогуманістична стратегія інтелектуального забезпечення інноваційного розвитку // Регіональна економіка. – 2004. – № 3. – С 41-52.; 5. Прошак В. Інтелектуальний потенціал України в умовах ринкової трансформації економіки // Автореф.дис.канд.екон.наук. –Львів. Львівський національний університет ім. Івана Франка. – 2002. - 21 с. – [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://ekonom.franko.lviv.ua//Economics/Avtoreferaty/Proshak_avt.pdf. 6. Мельниченко Т.Ю. Зв'язок інтелектуального потенціалу населення із соціально-економічним розвитком регіонів України//Економічна та соціальна географія. – 2008. – № 58. – С 128-133.

ЗАКЛАДИ КУЛЬТУРИ ЯК ОСНОВНІ СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ СФЕРИ КУЛЬТУРИ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Н.В. Моштаківа

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

З позицій суспільної географії і системного підходу **сферу культури** можна визначити як відкриту, динамічну, складну систему, що представляє собою сукупність усіх організацій, підприємств, установ та закладів культури різних напрямів діяльності та організаційно-правових форм, обслуговуючих установ та органів управління, що взаємопов'язано функціонують у межах певного культурного простору, здійснюють виробництво, розподіл, збереження й організацію споживання товарів і послуг культурного й інформаційного призначення з метою забезпечення відповідних прав і потреб населення для формування людини як всесторонньо розвиненої особистості [4].

Основними структурними елементами сфери культури є **заклади культури**. Ними є юридичні особи (установи, підприємства, організації), основною діяльністю яких є діяльність у сфері культури, або структурні підрозділи юридичної особи (філії, відділення, представництва), функції яких полягають у провадженні діяльності у сфері культури [2, ст. 1].

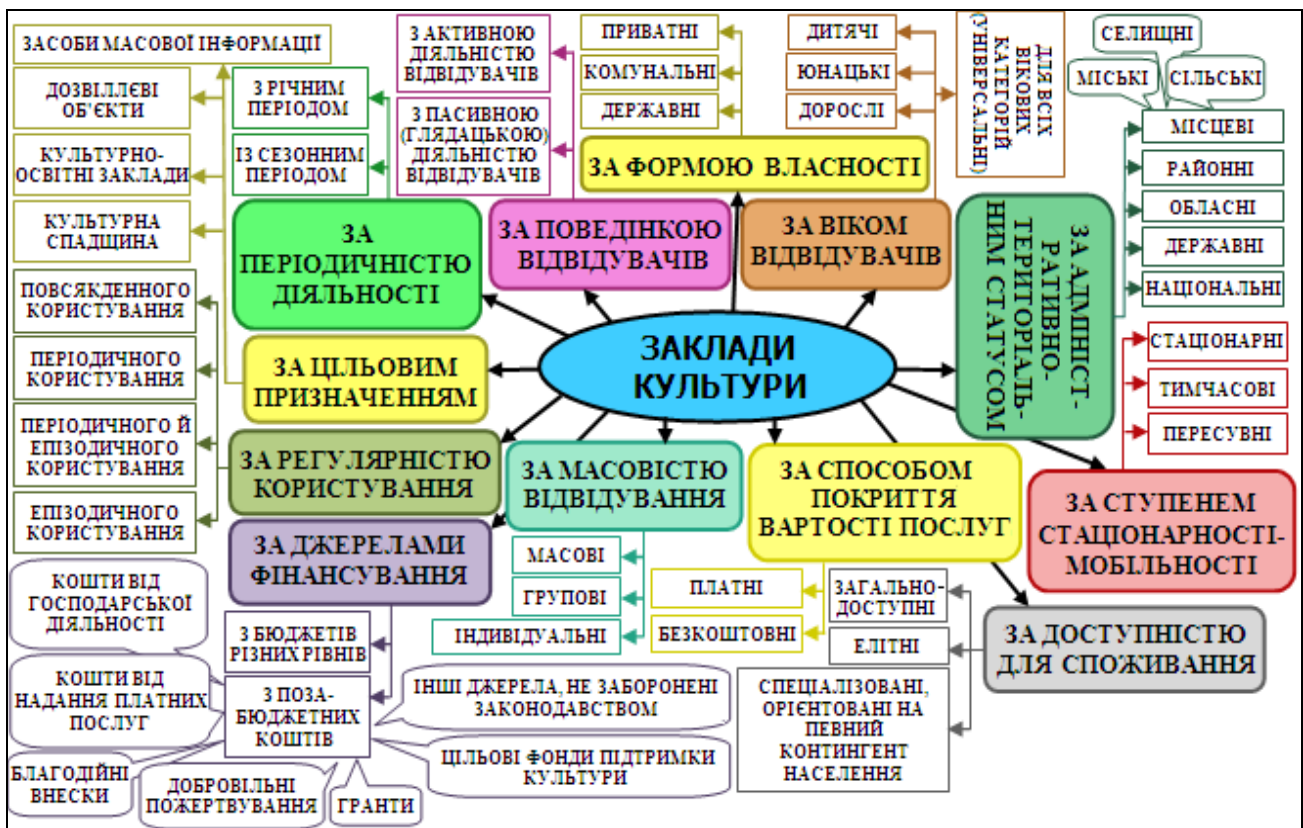

Рис. 1. Класифікація закладів культури (складено автором)

Заклади культури надзвичайно різноманітні та відрізняються один від одного цілою низкою ознак – формою власності, статусом, цільовим призначенням тощо. Це обумовлює необхідність структуризації сфери культури, визначення рис подібності й відмінності між окремими її закладами, проведення їх типології та класифікації (рис. 1).

Враховуючи, що головним завданням сфери культури є виробництво й реалізація культурних та інформаційних послуг для задоволення відповідних прав і потреб населення України, у складі сфери культури можна виділити дві основні підсистеми – культурну й інформаційну. Проте, слід зазначити, що цей поділ є досить умовним, оскільки існує цілий ряд організацій, підприємств, установ та закладів культури, що одночасно виконують як інформаційні, так і культурні функції (музеї, позашкільні навчально-виховні заклади, бібліотеки, телерадіоорганізації, демонстратори фільмів, редакції, видавництва тощо).

Одним з найважливіших класифікаційних критеріїв закладів культури є їх цільове (функціональне) призначення, згідно з яким усю їх сукупність можна поділити на декілька груп: засоби масової інформації (ЗМІ), дозвілєві об'єкти, культурно-освітні заклади та культурна спадщина (рис. 2).

В окрему групу слід виділити так звані **культурні індустрії**, до яких відносяться галузі сфери культури, де створення культурних цінностей і надання культурно-дозвілєвих послуг пов'язане з масовим, індустріальним виробництвом (тобто за допомогою машин та механізмів при мінімумі традиційної ручної праці) і, відповідно, з масовим споживанням. До найбільших культурних індустрій в сучасній Україні належать теле- і радіомовлення (ТВ-індустрія), кіно- та відеовиробництво (кіноіндустрія), книговидавництво і книготоргівля (видавнича індустрія), музична індустрія, Інтернет, реклама, індустрія моди, туристична індустрія [3]. За іншою точкою зору, культурними індустріями є комерційні організації, економічна діяльність яких пов'язана з сектором культури. В цьому випадку поняття «культурна індустрія» включає: сценічні форми мистецтва (театр, танці тощо), музику (класичну, популярну та народну), образотворче мистецтво (живопис, скульптуру та декоративно-ужиткове мистецтво), аудіовізуальне мистецтво і ЗМІ (кіно, телебачення, фотографію, виробництво відеофільмів), видавничу діяльність і створення комп'ютерних програм. До культурної індустрії також відносяться дизайн, промисловий дизайн, виробництво модного одягу, реклама, ремесла. Можна навести ще одне трактування поняття, надане О. С. Олійник у праці «Індустріалізація культури»: культурні індустрії – це нововиниклі суспільні інституції в організації праці в сфері виробництва продуктів та послуг культурного призначення [5].

В європейських країнах поряд з культурною індустрією використовують поняття «креативна індустрія», до якої відносять галузі діяльності, що походять від індивідуальних творчих здібностей, майстерності й таланту, і мають потенціал створення вартості та робочих місць завдяки продукуванню й використанню інтелектуальної власності [1].

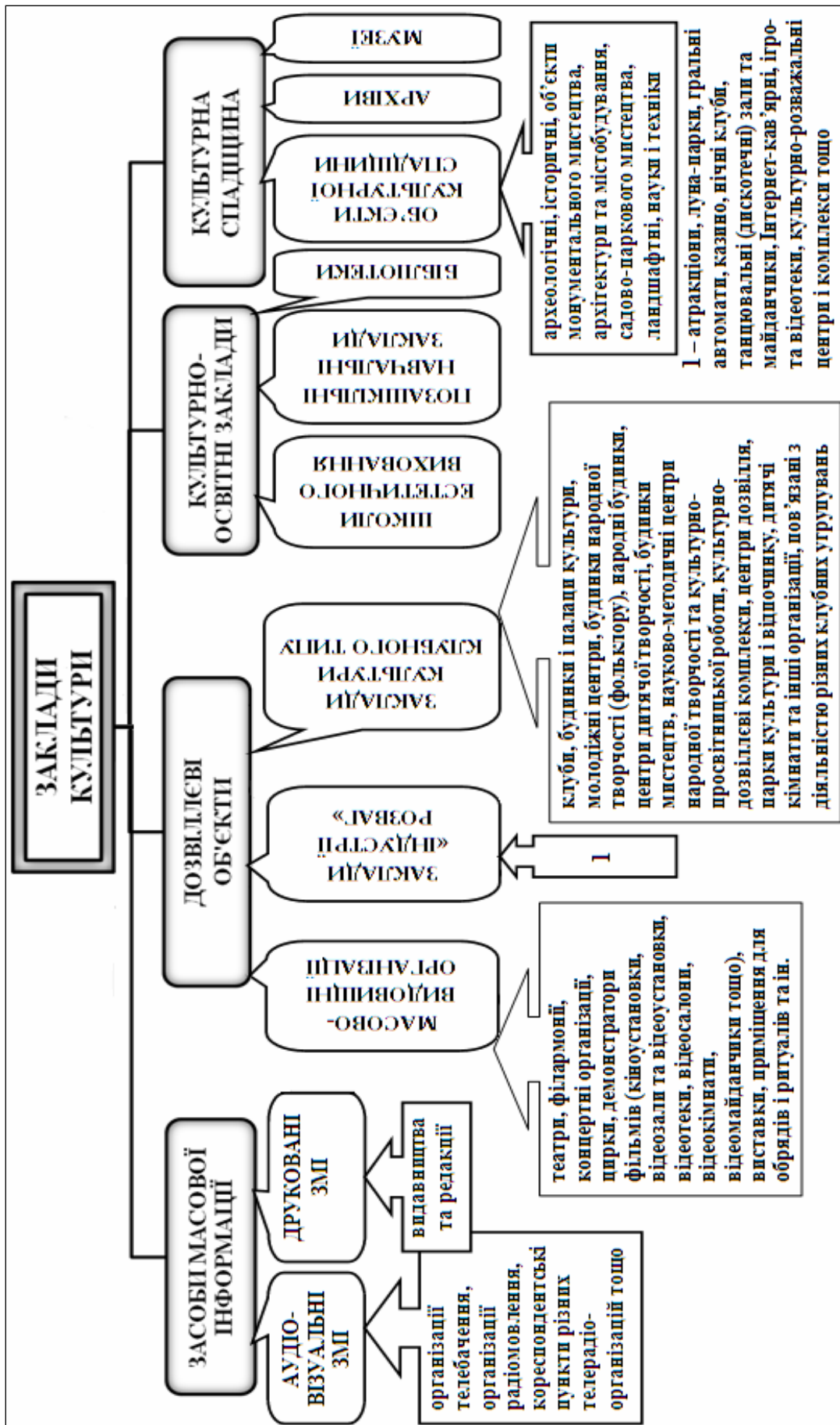

Рис. 2. Схема класифікації закладів культури за цільовим призначенням

У тісному зв'язку з культурною індустрією перебувають індустрія розваг та індустрія дозвілля. До **індустрії розваг** належать підприємства (організації, заклади), основна діяльність яких пов'язана із задоволенням потреб людини в розвагах. Такими одиницями є організації з яскраво вираженим розважальним характером діяльності – атракціони, луна-парки, гральні автомати, казино, нічні клуби, клуби-ресторани, клуби-кав'ярні, танцювальні (дискотечні) зали та майданчики, Інтернет-кав'ярні, ігротеки, культурно-розважальні центри і комплекси, ярмарки тощо. **Індустрія дозвілля** поряд з розважальними включає підгрупу розвиваючих послуг, метою яких може бути розвиток тіла (спортивно-оздоровчі послуги), інтелекту (інформаційно-пізнавальні послуги), смаку (естетичні послуги), різноманітних навичок (навчальні послуги: професійні, господарські, етичні тощо).

За періодичністю та режимом діяльності всі заклади культури можна класифікувати на заклади з річним та сезонним періодами діяльності. Сезонна діяльність характерна для парків культури і відпочинку, зелених та естрадних театрів, літніх кінотеатрів, луна-парків, атракціонів, музеїв-скансенів та інших закладів, які працюють «під відкритим небом».

Залежно від діяльності відвідувачів заклади культури бувають двох видів:

- 1) заклади культури, які характеризуються активною діяльністю відвідувачів (школи естетичного виховання та інші позашкільні навчально-виховні заклади, бібліотеки, архіви, клубні угруповання, парки культури і відпочинку, танцювальні (дискотечні) зали та майданчики тощо);
- 2) заклади культури, діяльність яких пов'язана з пасивною (глядацькою) поведінкою відвідувачів (демонстратори фільмів, театри, концертні організації, цирку та ін.).

За формою власності заклади культури поділяються на державні, комунальні та приватні; за адміністративно-територіальним статусом – на загальнодержавні (національні, державні), регіональні (обласні, районні) та місцеві (сільські, селищні, міські). **Загальнодержавний рівень** мають заклади, організації та підприємства культури, мистецькі колективи, які забезпечують базу (інституційну, кадрову, матеріальну) розвитку ключових галузей національної культури, видів та жанрів мистецтва на загальноукраїнському рівні (державні музеї, бібліотеки, театри тощо); **регіональний рівень** забезпечує базу розвитку основних для даного регіону галузей культури, видів та жанрів мистецтва на регіональному (обласному) рівні (обласні театри, музеї, бібліотеки, палаци культури, професійні мистецькі колективи, регіональні культурні центри, центральні парки культури і відпочинку), а **локальний рівень** складають заклади, організації та підприємства культури, які забезпечують базу розвитку основних культурних практик у даній місцевості (міські та сільські заклади культури клубного типу, бібліотеки, школи естетичного виховання, парки культури і відпочинку). До загальнодержавного рівня відносяться також **національні заклади культури**. Статус національного надається закладу культури, який досяг найвищих показників у розвитку та примноженні культурної спадщини українського народу, реалізації ідеї національного відродження і є провідним серед закладів культури відповідного рівня [2, ст. 25].

За регулярністю користування виділяють заклади культури повсякденного, періодичного, періодичного й епізодичного та епізодичного обслуговування. Заклади культури повсякденного користування надають найпростіші види послуг та знаходяться (або мають знаходитися) в кожному населеному пункті (сільський клуб або будинок культури, бібліотека або бібліотечний пункт). Заклади культури періодичного користування надають більш складні та різноманітні послуги (масові та універсальні бібліотеки, клубні заклади різних типів, кіноустановки, громадські та музеї при навчальних закладах тощо). До закладів культури періодичного й епізодичного та епізодичного користування відносяться спеціалізовані бібліотеки і музеї, театри, позашкільні навчально-виховні заклади, філармонії, цирки, парки культури і відпочинку, кінотеатри, художні виставки (галереї), організації телебачення та радіомовлення, видавництва, редакції тощо.

Серед інших класифікаційних критеріїв закладів культури можна назвати:

- вік відвідувачів (дитячі, юнацькі, дорослі, універсальні);
- масовість відвідування (масові, групові (колективні), індивідуальні);
- переважаючі джерела фінансування, якими можуть бути кошти державного та місцевих бюджетів; кошти, що надходять від господарської діяльності, надання платних послуг; гранти, благодійні внески, добровільні пожертвування фізичних та юридичних осіб, у т. ч. іноземних; інші джерела, не заборонені законодавством [2, ст. 26];
- ступінь стаціонарності – мобільності (стаціонарні, тимчасові, пересувні);
- організаційно-економічна форма (універсальні та спеціалізовані, орієнтовані на певний контингент населення);
- доступність для споживання (загальнодоступні, елітні);
- спосіб покриття вартості послуг (безкоштовні, платні);
- кваліфікація працівників закладів культури (аматорські, професійні);
- правовий статус (центральні (головні) та структурні підрозділи (філії, відділи));
- комплектність обслуговування (одновидове, багатовидове) тощо.

Отже, сфера культури певного регіону представляє собою досить складне системне утворення, представлене сукупністю різноманітних організацій, підприємств, установ, закладів, що відрізняються один від одного цілою низкою ознак.

Список використаних джерел: 1. Дослідження проблем трансформації культурної сфери і шляхів реалізації ключової ролі культури в соціально-економічному розвитку сучасної України [Електронний ресурс] / [О. А. Гриценко, В. В. Солодовник, М. Ю. Рябчук та ін.]. – К.: УЦКД, 2009. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/2009_zv9_menu.php; 2. Закон України № 2778-VI від 14. 12. 2010 р. «Про культуру»: за станом на 14. 12. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12852.html>; 3. Культурна політика в Україні: Аналітичний огляд [Електронний ресурс] / О. А. Гриценко, Г. О. Андрес, І. С. Булкіна та ін. – К.: УЦКД, 2007. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/zv_2007_s1.php; 4. Моштаківа Н. В. Суспільно-географічні дослідження особливостей сфери культури / Н. В. Моштаківа, Ю. Ю. Заволока // «Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: Геологія-Географія-Екологія»: Зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – Вип. 924. – С. 144-153; 5. Олійник О. С. Індустріалізація культури: теоретична розвідка [монографія] / О. С. Олійник. – К.: ДАКККіМ, 2008. – 174 с.

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ СФЕРИ КУЛЬТУРИ РЕГІОНУ

К.А. Немець, О.О. Яновська

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Суспільно-географічні особливості формування та функціонування сфери культури регіону – один із актуальних напрямів дослідження вітчизняної географії культури. Особливої уваги при цьому потребує аналіз факторів становлення та розвитку останньої, що є необхідним для визначення сучасних тенденцій та прогнозування розвитку сфери культури регіону.

На жаль дослідженням факторів формування сфери культури, а особливо на регіональному рівні, на сьогоднішній день приділяється недостатня увага. Деякими аспектами даного питання займалися Н. М. Кисіль, Н. В. Моштаківа, В. М. Стрілецький, Н. І. Флінта, М. І. Яцків тощо [1-6].

Фактор (або чинник) – це рушійна сила, істотна обставина, причина чи умова, необхідна для здійснення громадського процесу, яка в кінцевому випадку впливає на форму територіальної організації продуктивних сил (у даному випадку на формування та розвиток сфери культури регіону) [5].

За класифікацією М. І. Яцків фактори виділяються за різними ознаками, зокрема за економічним змістом (виробничо-економічні та соціально-економічні), за ступенем впливу (основні та другорядні), за ступенем залучення резервів (інтенсивні та екстенсивні), за внутрішнім змістом (кількісні та якісні), за часом дії (постійні та тимчасові), за ступенем охоплення (загальні та специфічні), за характером дії (об'єктивні та суб'єктивні), за ступенем кількісного виміру впливу (фактори, що піддаються кількісній оцінці та фактори, які не піддаються кількісній оцінці), за способом визначення впливу (прямі та розрахункові), за об'єктами маркетингового середовища (демографічні, економічні, природні, науково-технічні, політичні, культурного порядку тощо) [6, с. 89]. На нашу думку, дана класифікація хоча і досить детальна, проте не зовсім підходить для аналізу становлення та функціонування сфери культури регіону, так як вона носить економічний характер.

Класифікації факторів формування сфери культури регіону з суспільно-географічної точки зору наводять у своїх роботах Н.І. Флінта та Н. В. Моштаківа. У найбільш загальному вигляді виділяють сукупність факторів, які безпосередньо впливають на розвиток сфери культури регіону (рівень розвитку регіону, особливості системи розселення, густота та статевовікова структура населення, рівень урбанізації, особливості транспортної системи регіону тощо) та фактори, які опосередковано впливають на розвиток сфери культури регіону (фінансові доходи населення, спосіб життя населення, рівень освіти, національні традиції тощо) [2, 3, 5].

Залежно від генезису та суспільного змісту, Н. І. Флінта виділяє чотири групи факторів: економіко-географічні, соціально-демографічні, історико-географічні та природно-географічні, при цьому вчена також підкреслює роль науково-технічного і суспільного прогресу, окреслюючи його як окремий чинник [5]. Н. В. Моштаківа детально характеризує вказані вище групи факторів формування та розвитку сфери культури регіону, окреслюючи при цьому також роль психологічних та інших (екологічних, концептуальних тощо) чинників [2,3].

Для аналізу динаміки розвитку соціально-культурної сфери регіону Н. М. Кисіль пропонує виділяти демографічний, екологічний, соціально-психологічний, інформаційний чинники та фактор культури. Для вивчення ж територіальної організації об'єктів даного комплексу автор використовує географічний, організаційно-технологічний, економічний, політичний фактори та виходячи зі специфіки соціально-культурного обслуговування населення окремо виділяє кадровий фактор [1].

На нашу думку, окрім зазначених вище груп факторів формування сфери культури регіону слід також звернути увагу на регіональні особливості розвитку народної культури. В. М. Стрілецький називає це культурним регіоналізмом.

Культурний регіоналізм – це своєрідність, самобутність регіональних спільнот людей безперервно пов'язана з регіональним різноманіттям культурних ландшафтів [4, с. 16].

В. М. Стрілецький виділяє наступні індикатори культурного регіоналізму:

1. Регіональна самосвідомість – самоідентифікація людей з тією чи іншою територією.
2. Етнічна (субетнічна, субкультурна) гомогенність або гетерогенність регіональної (місцевої) спільноти.
3. Поселенська структура, що характерна для регіональної (місцевої) спільноти.
4. Специфічні для регіональної (місцевої культури) особливості господарства та природокористування.
5. Місцева мовна (лінгво-діалектна) система (включаючи топоніми).
6. Конфесійна структура даної спільноти.
7. Регіональні особливості сфери ментифактів (духовних традицій, образів, уявлень та інших продуктів розумової діяльності людей), характерні для даної соціокультурної спільноти.
8. Регіональні особливості матеріальної культури, під якою в даному випадку розуміється впорядкована система артефактів, тобто матеріальних предметів, створених самими людьми.
9. Характерні для регіональної (місцевої) спільноти специфічні патерни та стереотипи усталеної людської поведінки [4, с. 17-18].

В. М. Стрілецький вважає, що існують також і інші індикатори, проте саме перелічені вище мають першочергове значення як індикатори культурного регіоналізму. Ми вважаємо, що дані індикатори певною мірою можна порівняти з історико-географічними факторами формування сфери культури регіону, які виділяють Н. І. Флінта та Н. В. Моштаківа. Однак,

індикатори хоча і тісно пов'язані з історичним минулим, але все ж таки характеризують сучасний стан розвитку сфери культури регіону, тому різниця між цими поняттями очевидна.

Проаналізувавши все раніше сказане, можна зробити наступні висновки. Хоча питання факторів формування сфери культури регіону на сьогодні досліджене недостатньо, проте у вітчизняній літературі існує кілька класифікацій останніх. Вони відрізняються переважно підходом до виділення груп факторів. На наш погляд, найбільш повною з перелічених вище класифікацій факторів формування сфери культури регіону являється класифікація Н. В. Моштакової. Проте вона майже не враховує особливості культурного регіоналізму і деяких інших важливих факторів. Тому ми пропонуємо власну інтегральну класифікацію, яка найбільш повно підійде для суспільно-географічного дослідження факторів формування сфери культури регіону, а особливо Харківської області. На наш погляд, слід виділяти економіко-географічні, геодемографічні, історико-географічні, культурно-географічні, природно-географічні, психологічні, кадрові та інші (екологічні, концептуальні) фактори формування сфери культури регіону, зокрема Харківської області, які детальніше будуть розкриті в наступних публікаціях.

Список використаних джерел: 1. Кисіль Н.М. Соціально-культурна сфера: територіальна організація та особливості розвитку (на матеріалах Львівської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Н.М. Кисіль. – Львів, 2002. 2. Моштакова Н.В. Територіальна організація сфери культури регіональної соціогеосистеми (на прикладі Луганської області): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Н.В. Моштакова – Х., 2011. – 24 с. 3. Моштакова Н.В. Фактори розвитку комплексу культури регіону / Н.В. Моштакова // «Регіон-2009: суспільно-географічні аспекти»: Зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців (Харків, 23-24 квітня 2009 р.) / [гол. редколегії К.А. Немець]. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – С. 154-157. 4. Стрелецкий В.Н. Культурный регионализм в Германии и России: автореф. дис... на получение науч. степени д. геогр. наук: спец. 25.00.24 «Экономическая, социальная, политическая и рекреационная география» / В.Н. Стрелецкий – М., 2012. – 46 с. 5. Флінта Н.І. Культурно-освітній комплекс регіону і його територіальна організація (на матеріалах Тернопільської області) / автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Н. І. Флінта. – К., 2005. 6. Яцків М.І. Теорія економічного аналізу / М. І. Яцків. – Львів: Світ, 1993. – 216 с.

ТРАНСПОРТНА СИСТЕМА ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ**С.А. Отечко***Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

З розпадом Радянського Союзу та зі здобуттям Україною незалежності, розпочалися кардинальні зміни практично у всіх сферах суспільного життя. Змінився господарський комплекс, напрямки перевезень як вантажів, так і пасажирів, пов'язані зі зміщенням кордонів держави. В результаті змін зазнала єдина транспортна система (ЄТС) країни і, відповідно, транспортна система (ТС) кожного з регіонів України. Це спричинило появу цілого ряду невирішених питань у функціонуванні ЄТС, а також ТС.

Для вирішення складних питань удосконалення функціонування та територіальної організації ЄТС України в цілому та ТС окремих її регіонів доцільним є застосування міждисциплінарного підходу, який дозволив би враховувати складність й різноаспектність даного питання. Крім того, важливість вдосконалення транспорту загалом та транспортних послуг зокрема, пов'язану зі зростаючими запитами суспільства, а також, складністю ТС структурно та функціонально, вимагає комплексного підходу до її дослідження. Саме таким підходом володіє суспільна географія взагалі і соціальна географія зокрема, а тому просторово-часові аспекти історії виникнення, функціонування та проблем розвитку ТС безпосередньо відносяться до предмету дослідження суспільної географії.

Роль транспорту завжди була визначальною у розміщенні та розвитку виробничої сфери та сфери обслуговування. Так, основною функцією транспорту є задоволення транспортних потреб населення певної території через об'єкти транспортної інфраструктури (транспортні магістралі, вокзали і станції, ремонтні підприємства і депо).

Важливо досліджувати територіальну або геопросторову організацію ТС, оскільки для останньої характерна своєрідна територіальна структура представлена лінійними елементами – автошляхи, залізничні колії, трубопроводи тощо, точковими – пункти, центри, вузли та ін., ареальними елементами – транспортні райони, приміські зони [6]. Просторовий розподіл об'єктів транспортної інфраструктури на території певного регіону є відображенням соціального запиту на транспортні послуги. Таким чином, дослідження просторової структури ТС регіону дозволяє з'ясувати регіональні особливості розвитку ТС.

Враховуючи специфіку об'єкта дослідження, необхідним являється застосування спеціальних підходів та методів, якими користуються для аналізу ТС. Оскільки транспорт, в широкому розумінні, можна представити у вигляді системи, а його властивості як системне явище, то це вимагає застосовувати для його аналізу, опису і прогнозу системний підхід. Методологія системного

підходу дає можливість з'ясувати внутрішні особливості цієї системи, її структуру, закономірності функціонування і розвитку у тісному зв'язку з чинниками впливу зовнішнього середовища [2, 4, 7, 8].

Так, ТС відносять до штучної, цілеспрямованої, технічно-соціальної системи. У свою чергу, вона складається із підсистем – конкретних видів транспорту. Розглядаючи ТС з позицій системного підходу, слід відзначити, що їй притаманні розвиток (тобто незворотна, спрямована, закономірна зміна станів, що зберігає систему від сталості та забезпечує можливість накопичення змін і виникнення нової якості), спрямованість, самоорганізація, саморозвиток, складність, стійкість, відкритість, що в свою чергу передбачає здатність здійснювати обмін із зовнішнім середовищем. ТС відрізняється своєю складністю, що проявляється у поділі її на відносно самостійні підсистеми, які в свою чергу поділяються на окремі елементи.

Будь-яка система має матеріально-інформаційну природу, формуючись у єдності матеріальної та інформаційної основ. Матеріальну основу складає сукупність об'єднаних в системне ціле матеріальних елементів, що дозволяє здійснювати комплекс функцій, необхідних для існування і розвитку системи. У ТС вона представлена, перш за все, транспортною інфраструктурою, яка забезпечує функціонування окремих елементів та системи в цілому. Інформаційна основа системи – це нематеріальна сутність, що пов'язує в системне ціле матеріальні елементи системи і забезпечує в просторі та часі впорядкованість системи (включаючи її стійкість і відповідну мінливість). У ТС інформаційну основу забезпечує автоматизована система управління.

Відносно новим методологічним напрямом у науці є синергетичний підхід, який все частіше застосовується в суспільній географії. Сам же синергетичний підхід полягає в дослідженні процесів самоорганізації та становлення нових упорядкованих структур. Маючи такі особливості, як міждисциплінарність, комплексність, нелінійність, холістичність, синергетичний підхід дає можливість досліджувати складні багатофакторні процеси, явища і системи різної природи до яких відноситься й ТС [1, 3, 5].

В суспільно-географічних дослідженнях ТС розглядається в різних аспектах. Досліджуючи вплив транспорту на економіку та соціальну сферу необхідно виокремити її просторово-часові особливості. ТС можна розглядати як складову суспільно-географічного комплексу. Елементи ТС певним чином локалізовані та функціонують у просторі і мають своєрідну історію формування. Якщо розглядати ТС України в історичному аспекті, то слід зазначити, що її роль у суспільстві постійно зростала, змінювалися лише напрями та підходи у її дослідженні. В умовах сьогодення можна спостерігати поступову зміну пріоритетів у виконуваних транспортом функцій – від чисто економічних до соціальних.

З сучасними процесами глобалізації і «звуження території» транспорт виходить на одне з перших місць серед факторів суспільного розвитку, а це вимагає участі у наукових дослідженнях ТС на різних ієрархічних рівнях – як на державному, так і на регіональному, фахівців різних наукових напрямків (економістів, інженерів, географів тощо).

Таким чином, якщо вважати, що об'єктом дослідження виступає конкретний компонент – ТС регіону, а предметом дослідження – її територіальна організація, то перед дослідником може постати ряд проблем функціонування та розвитку ТС. Вирішення їх можливе з використанням комплексного, міждисциплінарного та спеціальних підходів і методів, які використовують в суспільній географії загалом та при дослідженні транспортних систем зокрема.

Список використаних джерел: 1. Баранцев Р. Г. Синергетика в современном естествознании / Р. Г. Баранцев. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 144 с. 2. Вайдлих В. Социодинамика. Системный подход к математическому моделированию в социальных науках / В. Вайдлих. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 480 с. 3. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: (Синергетика и теория социальной самоорганизации) / Василькова В. В. – С-Пб.: Лань, 1999. – 479 с. 4. Немец К. А. О системном подходе в управлении геопроцессом / К. А. Немец // Материалы науч.-практ. конф. «Экологическое образование и его роль в обеспечении устойчивого развития Крыма» (Симферополь, 9–11 октября 1996 г.). – Симферополь: Крымская инициатива, 1997. – Ч II. – С. 32-39. 5. Немец К. А. Синергетичний підхід у дослідженні медичних систем різного ієрархічного рівня / К. А. Немец, Л. М. Немец // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіон. зб. наук. праць – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – Вип. 5(2). – С. 53-61. 6. Отечко С. А. Функціональні особливості транспортно-дорожнього комплексу Харківського регіону / С. А. Отечко // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна 2010. – Вип. 9 (2). – 224 с. – С. 199-204. 7. Пэнтл Р. Методы системного анализа окружающей среды / Пэнтл Р. – М.: Мир, 1979. – 213 с. 8. Системний аналіз: Конспект лекцій / О. Л. Добржанська // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2004. – 124 с.

УДК 911.3:656

ДОСТУПНОСТЬ РЕГИОНОВ КАК ПРЕДМЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЛЬСКОЙ ГЕОГРАФИИ ТРАНСПОРТА

М. Рехлович

Силезский университет

Пространственная дифференциация уровня транспортной доступности является одним из важнейших предметов исследования польской географии транспорта, что в частности связано с быстрым развитием инфраструктуры, ростом мобильности населения и изменениями геополитического характера. Хотя понятие доступности очень широко используется в научной литературе, правильное его определение создает многие трудности. Сегодня существует большое количество взаимозаменяемых определений этого понятия, что делает невозможным создание единой, универсальной дефиниции [1]. До настоящего времени самый полный обзор понятия доступности в польской литературе был сделан К. Варакомской [2].

Общим элементом всех дефиниций доступности является возможность достижения любого пункта пешком или с использованием транспортных

средств. Однако, многие исследователи для определения уровня доступности характеризуют например грузо- и пассажиропотоки, что более характерно для изучения мобильности населения [3].

Исследования доступности населенных пунктов проводится на нескольких пространственных уровнях. На сегодняшний день большей популярностью пользуются исследования доступности городских систем общественным транспортом, что связано с интенсивным развитием индивидуальной моторизации и перегрузкой дорожной сети в агломерациях. На более позднем этапе находятся исследования доступности регионов, хотя, надо признать, что транспортная доступность – это важный фактор развития каждого региона. Чем выше доступность, тем больше шансов на развитие региона, который становится более открытым для товарного обмена и потоков рабочей силы, и, следовательно, более привлекательным для инвесторов. Транспортная доступность определяет гибкость рынков: труда, товаров и капитала, влияя на экономическую привлекательность регионов и их место на экономической карте не только страны, но и Европы [4].

В исследованиях транспортной доступности регионов, используются различные методы, особенно статистические и картографические. Большую группу статистических инструментов составляют показатели. П. Росик [5] выделяет два основных их вида, а именно простые и составные показатели. При использовании простых показателей уровень доступности определяется как плотность транспортной сети на данной территории, которая измеряется длиной сети, приходившейся на 1 км² площади или на тысячу жителей. В некоторых работах применяется тоже средневзвешенный показатель, который включает в себя одновременно и площадь, и население исследуемой территории.

Более ценными считаются составные показатели, так как они позволяют правильно понимать значение слова доступность и определять возможности транспортной сети в достижении заданного пункта. Очень часто эти показатели учитывают не только внутреннее состояние инфраструктуры в регионе, но так же его сообщение с соседними территориями. Эта тенденция отчетливо видна в исследованиях приграничных регионов.

Второй главный метод, использованный в исследованиях доступности – это картографический метод, который в польской географии стал популярным ещё в 1920-е годы [6]. Картографически доступность выражается изолиниями. В зависимости от темы исследования можем выделить карты изохрон (временной доступности), изотим (экономической доступности) и др.

Следует отметить, что неоднозначное понимание понятия «доступность» также имеет своё отражение на картах доступности. Эту проблему широко очертил В. Петрусевич [7], который на основе различных работ констатировал, что только понятие «изохрона» имеет уже несколько дефиниций. Изохрона может быть линией, соединяющей точки достижимые в то же время, точки достижимые в то же среднее время, точки одновременно достижимые самым быстрым средством транспорта и т.д.

Очень интересный картографический метод презентации доступности центра воеводства предложила К. Варакомска [8], которая применила редко используемые так называемые «модифицированные изохроны». От традиционных изохрон они отличаются своей конструкцией, в которой кроме времени в пути надо учитывать количество рейсов общественного транспорта между двумя данными населенными пунктами.

Анализ существующих работ, в которых обсуждается проблема транспортной доступности в её региональном аспекте, позволяет различить несколько видов последних. Можно выделить следующие главные подходы:

- исследование доступности в границах одного региона (в том числе исследование инфраструктурного обустройства),
- исследование доступности нескольких или всех регионов страны и их сравнительный анализ,
- исследование регионов, расположенных по обе стороны государственной границы, что стало особенно интересным после ликвидации таможенного и паспортного контроля на границе Польши с Германией, Чехией, Словакией и Литвой, а также установления внешней границы ЕС на восточной границе Польши,
- исследование доступности регионального центра в границах региона или в масштабе всей страны,
- исследование доступности объектов регионального и межрегионального значения (особенно доступности региональных аэропортов).

На сегодняшний день самым большим научно-исследовательским центром Польши, который занимается проблематикой доступности регионов, является Институт географии и пространственной организации Польской академии наук в Варшаве.

Подводя итоги представленных вопросов, следует кратко отметить наиболее важные аппликационные результаты исследований доступности в польской географии транспорта:

- новые автомагистрали строятся в первую очередь в регионах лучше оснащенных сетью скоростных дорог, в результате чего повышаются межрегиональные диспропорции (длина автомагистралей увеличилась с 336,6 км в 2001 году до 1069,6 км в 2011 году, но до сих пор не построено ни одного километра автомагистрали в воеводствах восточной Польши),
- несмотря на вступление Польши в ЕС, внутренняя граница союза по-прежнему является барьером для международного общественного транспорта, что имеет влияние на маргинализацию значения приграничных регионов с точки зрения их доступности,
- уровень доступности регионов постоянно меняется: благодаря средствам Европейского фонда регионального развития в ближайшие годы в рамках реализации государственных программ улучшится доступность воеводств восточной Польши (автомагистрали в Литву, Беларусь и Украину), наименее доступными регионами будут в этот момент земли бывшего Кошалинского воеводства и горных районов южной Польши,

- самой высокой транспортной доступностей характеризуются урбанизированные регионы, которые расположены на исторических транспортных путях.

Список использованных источников: 1. Ratajczak W. Modelowanie sieci transportowych / Ratajczak Waldemar – Poznań: Uniwersytet im. A. Mickiewicza, 1999. 2. Warakomska K. Zagadnienie dostępności w polskiej geografii transportu / K. Warakomska // *Przegląd Geograficzny*. – 1992. – nr 1-2. – s. 67-76. 3. Grzelakowski A. S. Dostępność transportowa regionów jako element ich potencjału rozwojowego / A. S. Grzelakowski // *Przegląd Komunikacyjny*. – 2003. – nr 4. – s. 11-16. 4. Taylor Z. Przestrzenna dostępność miejsc zatrudnienia, kształcenia i usług a codzienna ruchliwość ludności wiejskiej / Taylor Zbigniew – Wrocław: Continuo, 1999 – 239 s. 5. Rosik P. Zróżnicowanie dostępności drogowej regionów Polski / P. Rosik // *Transport Miejski i Regionalny*. – 2008. – nr 5. – s. 2-8. 6. Turczański K. Gęstość dróg bitych w Polsce / K. Turczański // *Czasopismo Geograficzne*. – 1928. – t. VI. – z. 2-3. – s. 97-101. 7. Pietrusiewicz W. Problemy metodyczne opracowywania map dostępności czasowej / W. Pietrusiewicz // *Polski Przegląd Kartograficzny*. – 1996. – t. 28. – nr 2. – s. 87-100. 8. Warakomska K. Izochrony zmodyfikowane jako kartograficzna metoda przedstawiania dostępności ludności do miasta wojewódzkiego (na przykładzie województwa lubelskiego) / K. Warakomska // *Polski Przegląd Kartograficzny*. – 1993. – t. 25. – nr 2. – s. 66-71.

УДК 911.3

ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОГЕОГРАФІЧНИХ СИСТЕМ

В.І. Тодоров

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Етнічна географія – відносно молодий для вітчизняної науки напрям суспільно-географічних досліджень, якій спрямований на вивчення особливостей територіальної організації етносфери. Системи етнонаціональних спільнот формують етносферу. При цьому необхідно враховувати, що етногеографічні системи, як і будь-які інші види систем, мають горизонтальну та вертикальну структуру.

Найбільш наочним відображенням вертикальної структури етногеографічної системи будь-якого регіону є розподіл населення за приналежністю до тієї чи іншої етнонаціональної спільноти. Це тільки базовий показник. Необхідно також враховувати місце та роль кожної групи в процесі заселення та господарського освоєння території (в більшості регіонів простежується декілька етапів цих процесів), сучасного соціально-економічного, суспільно-політичного розвитку тощо. Мова іде про необхідність появи інтегрального показника, якій відображав би вплив кожного етносу на розвиток регіону.

В етногеографічних дослідженнях значно менше уваги приділяється горизонтальній структурі етногеографічних систем. Виключення складають етнографічні групи титульної нації. Однак це доволі вузький підхід. При аналізі особливостей функціонування етнонаціональних груп не враховується вплив на них спільнот, що мешкають поряд з ними.

Кожна етнічна спільнота вирізняється унікальним етногенезом. В ході цього процесу до базової етнічної групи приєднувалися або від неї від'єднувалися окремі спільноти. Необхідно враховувати, що кожна етнічна спільнота має близькі за генезисом спільноти. В найбільш загальному варіанті як родинні спільноти для українців можемо розглядати інші східнослов'янські народи. Для більшої наочності наведемо приклад етногеографічної суперсистеми «татари». Вони мешкають на території від Добруджі до Поволжя. Тобто, кримських татар ми можемо порівнювати за особливістю життєдіяльності з татарами Добруджі, Татарстану або будь-якими іншими етнічними групами з аналогічним етнонімом, що мешкають між цими територіями. Порівняльний аналіз історико-географічних траєкторій, що були пройдені кожною етнонаціональною групою, дозволяє виявити точки біфуркації в їх розвитку. Таким чином ми можемо проаналізувати коли та за яких умов змінився домінуючий тренд розвитку спільноти та за необхідності внести корективи в даний процес. Актуальність цього питання значно зростає в контексті домінування концепції полілінійного розвитку суспільства.

Проаналізуємо ці підходи на прикладі південно-західної частини Одеської області (межиріччя Дунаю та Дністра, Українське Придунав'я). Сучасне Дунай-Дністровське межиріччя є одним з найбільш поліетнічних регіонів України. За строкатістю етнонаціонального складу з ним може конкурувати тільки Закарпаття. Основними етнонаціональними спільнотами регіону є українці, болгари, росіяни, молдавани, гагаузи та албанці. Спроба комплексного аналізу життєдіяльності цих етнонаціональних спільнот (з основним акцентом на болгарському етносі) зроблена В. Тодоровим [1]. В даній статті виявимо з якими етносами (можливо етнографічними групами) необхідно було порівнювати болгар для більшої комплексності дослідження.

Болгари, національна держава яких знаходиться на Балканському півострові, відрізняються одним з найбільш складних серед сучасних етнічних спільнот процесів етногенезу. Їх етнічна історія охоплює більше 2 тисяч років. За цей період спільнота, яка була біля витоків болгарського етносу, встигла декілька разів змінити як форму так і склад.

В другій половині III ст. до н.е. в степу Центральної Азії було сформовано перше державне об'єднання – «Держава хуну». Ця держава за своєю структурою була поліетнічною та складалася з тюркомовних, монгольських та манжурських племен. Дещо пізніше вони підпорядкували собі іраномовні, угро-фінські та інші племена. У її складі з кінця III – початку II століття до н.е. письмові джерела згадують племена «пулу, бугур», які мешкали на північних схилах Тянь-Шаню та верхів'ях Іртиша. Деякі вчені (В.Ф. Каховський та ін.) вважають, що з цієї етнічної спільноти вийшли огуро-оногуро-праболгарські племена [2].

На початку I ст. н.е. огуро-праболгарські племена покинули ареал формування тюркських племен і мігруючи, скоріш за все, зигзагоподібно за схемою «північ – південь – північ» просувалися у напрямку Східноєвропейської рівнини. Імовірно вони у районі Аральського моря зустрілися зі східними іраномовними спільнотами (саки, массагети та інші).

Серед гунських племен, що вийшли у II столітті до узбережжя Каспійського моря основну частину склали огурсько-протоболгарські племена. Вони розселилися на території західної частини Північного Кавказу та Приазов'я. Вперше племена під назвою «болгар» згадані в анонімному хронографі 354 р. Тут вони мешкали поруч з сарматськими, аланськими племенами, уграми та антами, які також залишили свій слід у етногенезі сучасних болгар. З початку усі жителі цього регіону увійшли до складу гунського союзу племен.

На території сучасної України в VII ст. праболгари утворили першу болгарську державу «Велику Булгарію» (629–660 рр.). Хоча необхідно вся на відзначити, що у арабських істориків таку назву мала держава на місці сучасного Татарстану. Після смерті хана Кубрата почалися міжусобні війни між його синами. Старший син (Бат-Боян) залишився на землі отця, хан Аспарух – пішов зі своїми людьми на Балкани та утворив Дунайську Болгарію. Котраг с племенем котрагів повернувся у Поволжя, Кубер переселився у Добруджу, а молодший переселився на територію сучасної Італії у державу лангобардів. Нащадків кожної з цих спільнот можемо порівнювати з болгарами межиріччя Дунаю та Дністра.

Враховуючі наведений огляд, можемо зробити наступні висновки. В подальших етногеографічних дослідженнях необхідно значну увагу приділити дослідженню горизонтальних зв'язків в етногеографічній системі. Це дасть можливість більш обґрунтовано проаналізувати перспективу розвитку систем та надати пропозиції, щодо оптимізації їх функціонування. На прикладі болгарської етнонаціональної групи Дунай-Дністровського межиріччя визначені спільноти з якими може бути проведення порівняння на горизонтальному рівні етногеографічній системі.

Список використаних джерел: 1. Тодоров В.І. Болгари Українського Придунав'я: етногеографічна характеристика: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук: 11.00.02 / В.І. Тодоров; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. – Одеса, 2009. – 309 с. 2. Гумилев Л.Н. История народа хунну (в двух томах). – М.: Исторические науки.

УДК 911.3

ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Д.А. Шинкаренко

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Сучасне глобальне суспільство трансформується у такий тип, який досить точно характеризується поняттям «інформаційне суспільство». Інформація – великий двигун прогресу, їй судилося стати провідною, магістральною силою нової цивілізації, джерелом її постійного розвитку. Становлення інформаційного суспільства в розвинених країнах – це глобальний процес, що

супроводжує сучасний розвиток світової економічної та фінансової систем. Майбутнє України неминуче пов'язане з входженням нашої країни у світове інформаційне співтовариство. Цей процес ґрунтується на загальному для всіх країн технологічному фундаменті. Саме тому виявлення закономірностей розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури України в цілому і окремих її регіонів являє собою надзвичайно актуальну проблему. Тільки зрозумівши ці закономірності та особливості їх прояву в різних геополітичних, соціально-економічних і культурних умовах, можна працювати над стратегією переходу України до інформаційного суспільства [1].

Ми живемо в світі комунікацій, 70% свого часу людина витрачає саме на комунікації. Без ефективного ведення зв'язку зупинилося б чимало виробничих процесів. Саме комунікація забезпечує існування соціальної пам'яті, зберігання й передачу інформації в межах одного покоління, а також від однієї генерації до іншої. Комунікації – це шляхи та засоби транспортного забезпечення господарства й населення, передача інформації, система комунального забезпечення та інші складові соціальної життєзабезпечуючої інфраструктури, форма зв'язку (інтернет, пошта, радіо, телебачення, телефон, телеграф, супутниковий зв'язок), форма спілкування, що базується на взаємному обміні та передачі інформації, доброзичливості та взаєморозумінні (комунікабельності) людей, посадових осіб, компаньйонів у процесі співробітництва.

Цікавим для дослідження є історичний аспект цього питання. Кінець ХХ століття показав, що інформаційний ресурс став головним багатством як країни в цілому, так і окремого підприємства, організації будь-якої форми власності, окремого індивіда. Інформація охоплює не тільки економіку, а й усі сфери життєдіяльності людей – освіту, працю, побут, дозвілля, політику. Поряд з природною і рукотворною складовими життєвого середовища інформаційна сфера, що зв'язує людей один з одним через комунікаційні мережі, стала невід'ємним компонентом умов життєдіяльності людей. Освітні, культурні, наукові потреби людей також реалізуються за допомогою засобів інформації. У третьому тисячолітті інформація як інструмент ділового спілкування стала глобальним ресурсом науково-технічного прогресу [2]. З'явилася можливість оптимально вирішувати соціальні питання, проблеми державного устрою, медицини, науки, культури, спорту і т.д.

Сучасна людина працює в складному комунікативному середовищі, використовуючи весь комунікативний арсенал, накопичений людством за тисячоліття – від усної передачі інформації до використання найсучасніших засобів комунікації. При цьому комунікативний арсенал людини оновлюється все швидше і швидше. Якщо в минулі часи людству потрібні були століття, щоб хоч трохи модернізувати способи спілкування, то сьогодні нові засоби комунікації з'являються дуже стрімко, маючи тенденцію до їх нарощування. Однак для того, щоб ефективно користуватися найсучаснішими засобами комунікації, необхідно мати уявлення не тільки про їх технологічні і комунікативні можливості, але і про культурно-історичний контекст, в якому вони формувалися і в який вбудовані.

До появи писемності людина передавала інформацію переважно в усній формі – у формі оповідей, розповідей і т.д. Цей спосіб передачі інформації вимагав особистої присутності комунікантів. Усне повідомлення працювало тільки в момент його виголошення. Єдиним способом фіксації інформації була пам'ять людини. Ця форма спілкування існує і понині, але не відіграє такої важливої ролі, як на попередніх станах історії людства. Кардинальну революцію у спілкуванні справив винахід писемності. Відбулася найвизначніша подія – людська мова розділилася на усну та письмову. Власне, разом з цим з племінного суспільства виросла цивілізація. У свою чергу, науково-технічний прогрес викликав до життя нові засоби комунікації – електронні, які втягують нас у спілкування з безліччю інших людей на глобальних масштабах [5].

Епоха інформаційного буму поширилася раптово і глобально з точки зору історичного часу. Кілька десятків століть існує писемність. Трохи більше 500 років існує книгодрукування. І лише 50-60 років існує телебачення, провісник нової епохи. Інтернет же обрушився на людство за короткий період, приблизно з 1980 року він захопив всю цивілізацію. Інформаційні потоки, що передаються за допомогою Інтернету, величезні. Тільки тепер не потрібно безпосередньої присутності комуніканта, а спілкування є масовим – в ньому одночасно можуть брати участь мільйони отримувачів повідомлення. Основні способи передачі інформації можна розділити на два основних види – поштовий та електронний зв'язок. Останнім часом телеграми і телекси практично виходять з ужитку, це, перш за все, пов'язано з бурхливим розвитком телекомунікаційної сфери.

Один з найсучасніших, ефективних і надійних способів передачі інформації – це зв'язок, який здійснюється за допомогою комунікаційних комп'ютерних мереж. Ділове листування за допомогою e-mail стало неодмінним атрибутом життя кожної людини. Цей вид зв'язку стає головним у сучасному робочому середовищі, поступово витісняючи паперові носії [3]. Мільйони людей в усьому світі вже мають особисті електронні адреси, а ділова людина отримує в середньому до 30-40 повідомлень в день. Це одне з досягнень людства – можливість обміну інформацією в асинхронному режимі, тобто тоді, коли один з учасників обміну в даний конкретний момент не здатний спілкуватися з іншим учасником. З розвитком телекомунікацій все більша кількість ділових людей починають працювати в Інтернеті в режимі постійної присутності, в режимі реального часу, коли абонент отримує повідомлення протягом незначного проміжку часу в межах декількох секунд після відправки його співрозмовником. Сьогодні важко знайти інтернет-користувача, який ніколи не працював з інтернет-пейджерами. Великий плюс такого способу спілкування – це економія часу і оперативність вирішення питань. Аналіз показує, що мережеві пейджери мають незаперечні переваги перед традиційними засобами комунікацій (електронна пошта, телефон): оперативність, неформальність, наочність.

Відеоконференція – це комп'ютерна технологія, яка дозволяє людям бачити і чути один одного, обмінюватися даними і спільно їх обробляти в інтерактивному режимі. Сучасні системи відеоконференцзв'язку дозволяють змодельовувати обстановку наради таким чином, щоб надати всім сторонам

можливість бачити, чути і працювати з документами так, як якщо б учасники зустрічі знаходилися в одній кімнаті. Відеоконференція – це конференція між двома або кількома аудиторіями. Відстані між аудиторіями не мають значення. Зазвичай це не тільки різні аудиторії, але цілі країни і континенти. Відеоконференція дає можливість активно брати участь в лекції чи презентації. Слухачі інших аудиторій також можуть брати участь у презентації: слухати, бачити, задавати питання і бачити активного учасника на екрані. Відеоконференція дуже зручна для проведення міжуніверситетських і міжконтинентальних презентацій та дискусій. Впровадження відеоконференцій в освіті, управлінні, медицині, системах безпеки та багатьох інших ділових сферах приносить величезну користь [4].

Конференції можна відвідувати, тобто читати вміщені в них статті, відповідати на повідомлення інших авторів і розміщувати свої власні. Зазвичай в кожній телеконференції існує свій статут, який визначає її тематику і правила її використання. Телеконференції грають ключову роль при дистанційному навчанні, зближуючи навчання в середовищі Інтернет з традиційним очним навчанням. Удосконалення програмного забезпечення, каналів зв'язку і телекомунікаційного обладнання призвело до того, що учасники процесу дистанційного навчання можуть не тільки обмінюватися повідомленнями по електронній пошті, як це було зовсім недавно, але можуть бачити і чути один одного, спілкуючись в режимі реального часу [3].

Існують різні види дистанційного спілкування. Електронні форуми – це місце, де можна обговорювати важливі питання. Ця форма ділового спілкування є практично прямою реалізацією ідеології телеконференцій. Електронні форуми – специфічні семінари з використанням електронної пошти та Інтернет. Кожен бере участь в обговоренні, в результаті цієї дискусії всі учасники отримують правильну відповідь або висновок, що сприяє зміцненню отриманих знань. Кожен має можливість задавати питання, уточнювати, відповідати, тобто активно брати участь у процесі обговорення. Чати – інтерактивне спілкування в режимі реального часу з використанням спеціальних поштових програм. Чати ефективні для невеликих груп учасників – від двох до п'яти чоловік. При необхідності, якщо в чаті повинні брати участь більше п'яти чоловік, необхідно заздалегідь чітко зазначити послідовність виступів, хід дискусії і правила спілкування учасників один з одним.

Аудіоконференції – телеконференції, що з'явилися завдяки розвитку Інтернет-телефонії. Вони перспективні при організації групової роботи, а також для трансляції лекцій та семінарів, що проводяться експертами, відомими вченими в конкретній предметній області. Таким чином, об'єднання різнорідних потоків аудіовізуальної інформації і даних, що подаються декількома учасниками, дозволяє створити нове середовище міжособистісної комунікації.

Вплив Інтернету на життя людини все більше і більше зростає. В даний час користувачів Інтернет у світі близько 258 мільйонів. Швидке спілкування, швидкий обмін інформацією дає можливість координації зусиль і можливість спільної роботи [6].

Інтернет – це інфраструктура, за допомогою якої можна:

- передавати, приймати інформацію, управляти нею і представляти її;
- застосовувати класичні правила бізнесу;
- забезпечувати доступ до інтелектуального надбання всього світу;
- забезпечувати зв'язок між людьми і народами;
- забезпечувати швидкі методи ведення справ.

Через Інтернет проявляються такі сфери діяльності:

- комерція – процес оформлення угод здійснюється вмережі Інтернет;
- освіта – можливість самоосвіти через глобальний освітній простір;
- робота – 50% відсотків вакансій знаходяться вмережі Інтернет;
- політика – процес голосування все частіше переходить в Інтернет-мережу.

Таким чином, Інтернет відіграє важливу роль у житті людини. У сучасному світі вже не обійтися без інформаційних можливостей спілкування. Інтернет, факсимільні апарати, автовідповідачі, електронна пошта – все це засоби ділового спілкування і джерело інформації. Сьогодні немає такої сфери людського життя, де б не використовувався комп'ютер. Природно, сучасна інформаційна сфера просто немислима без комп'ютерів, а зокрема, без нових інформаційних технологій. Це пояснюється тим, що подібні технології забезпечують оперативність поширення і високу ступінь доступності інформації, які в свою чергу роблять сучасну інформацію більш цінною і пріоритетною. Таким чином, Інтернет являє собою унікальну комунікаційну систему, яка може використовуватися не тільки для якоїсь однієї мети. Її привабливість саме і полягає в різноманітні можливостей і в тому новому, що вона несе для різних видів діяльності.

Забезпеченість інформаційно-комунікаційною інфраструктурою досить строкате в різних регіонах України. Враховуючи неоднорідність територіального аспекту цього питання, важливість його для подальшого соціально-економічного розвитку держави, постає актуальне питання соціально-географічного дослідження інформаційно-комунікаційної інфраструктури окремих регіонів країни. Автор досліджує це питання на прикладі Харківського регіону.

Список використаних джерел: 1. Актуальні проблеми теорії комунікації. Збірник наукових праць. СПб.: Вид-во СПбГПУ, 2004. - С.34-52.; 2. Галлагер Р. Теорія інформації та надійний зв'язок. Переклад з англійської за редакцією М.С. Пінскера і Б.С. Цибакова - М.: Радянське радіо, 1974 - 720 с.; 3. Зяблов В.В., Коробков Д.Л., Кравець С.Л. Високошвидкісна передача повідомлень за реальними каналами. - М.: Радіо і зв'язок, 1990 - 276 с.; 4. Кузнєцов І.М. Технологія ділового спілкування / І.М. Кузнєцов. - М.: Березень, 2004. - 128 с.; 5. Лейхіфф, Дж. М. Бізнес - комунікації / Дж.М. Лейхіфф, Дж.М. Пенроуз. - СПб.: Пітер-Бук, 2001. - 688 с.; 6. Слободін А.В. Засоби і технології Інтернет: Учеб. посібник. / О.В. Слободін, В.П. Часовських. - К.: Урал. держ. лесотехн. ун-т., 2003. - 43 с.; 7. Шарков Ф. І. Основи теорії комунікації. Підручник. / Ф.І. Шарков. - М.: видавництво «Перспектива», 2002. - 246 с.

ПРОБЛЕМА ЗАХВОРЮВАНОСТІ НАСЕЛЕННЯ У ГЕОГРАФІЧНИХ НАУКАХ

Д.В. Шиян

*ДВНЗ Криворізький національний університет
Криворізький економічний інститут*

Проблеми захворюваності населення досить давно цікавлять географів. Такий інтерес не випадковий, оскільки географічна, або ж просторова специфіка цих проблем завжди була наскільки яскравою, що не залишала сумнівів щодо предметної області науки, яка повинна їх вирішувати. Але якщо в недалекому минулому крім медиків цими проблемами займалися представники природничо-географічних наук, зокрема біогеографи [2, 11], то останнім часом у багатьох публікаціях усе більш актуальними стають суспільно-географічні [7, 8] та екологічні підходи [10].

Вважаючи важливим знаходження місця суспільної географії у постановці та вирішенні проблеми захворюваності населення, позначимо методологічні орієнтири власне для географічних наук:

1. Проблема захворюваності населення майже не детермінується без прив'язки до території. Навіть найперші наукові дослідження у цьому напрямку не обходились без географічних карт [10];

2. Розповсюдження захворювань у вигляді епідемій, епізоотій чи епіфітотій виказує прагнення до загально відомої у географічних науках моделі «центр-периферія» [13] і ще далі – теорії дифузії нововведень Т. Хегерстранда [1];

3. Більшість медико-географічних досліджень, особливо тих, що пов'язані з природними осередками виникнення хвороб, активно використовують ландшафтознавчі підходи [6];

4. У медицини і фізичної географії (у її сучасному вигляді) в принципі одне і те саме завдання – пошук шляхів оптимальної взаємодії між людиною і навколишнім середовищем, як природним, так і створеним нею самою [4].

З зазначених чотирьох тез логічно витікає один загальний висновок – захворюваність населення виникає на тлі складної взаємодії людини з елементами середовища, де вона мешкає або працює. Але якщо до середини ХХ століття вчених цікавили переважно природні компоненти цього середовища, які є об'єктами дослідження природничо-географічних наук, то в останній десятиліття головні пріоритети надаються переважно соціальному та техногенному середовищу великих осередків скупчення населення, які вже є об'єктами суспільно-географічних наук [5]. При цьому до предметної області медико-географічних проблем впевнено долучилась екологія, яка має, здається, ще більше право на дослідження взаємовідносин організму і середовища. А такий її напрямок як екологія людини останнім часом серед медико-географів визнається «своїм» [6]. Відтак, можна стверджувати, що проблема

захворюваності населення є також і екологічною. Власне, зважаючи на ці нові підходи сформульовано уявлення про екологозалежні хвороби:

- індикаторна патологія, що характеризує високий ступінь залежності здоров'я від якості навколишнього середовища (онкологічні захворювання, вроджена патологія, алергії, токсикози, ендемічні захворювання тощо);

- екологічно залежна патологія, що визначає середню залежність від якості навколишнього середовища (загальна та дитяча смертність, хронічний бронхіт і пневмонія в дітей, загострення основних захворювань серцево-судинної та дихальної систем та ін.);

- помірний ступінь залежності від якості навколишнього середовища (патологія вагітності, хронічний бронхіт і пневмонія в дорослих, основні захворювання серцево-судинної системи тощо) [3].

Проте, проблема захворюваності населення у сучасному урбанізованому, технологізованому, інформатизованому світі усе більше виказує ознаки проблеми суспільно-географічної. Так, в останні роки у наукових підходах до вивчення проблеми захворюваності населення формується саме «стик» між суспільною географією та іншими географічними науками [12]. Спробуємо знайти риси методологічної схожості у методологічних підходах традиційної медичної географії і новітньої суспільної географії.

Сучасна медична географія як і суспільна географія – науки про природу, і пов'язана з комплексним підходом до вивчення екології людини, націлена на забезпечення взаємодії наук, що так або інакше досліджують життя в географічному середовищі. Відповідно, виникає необхідність у використанні методів, методик і способів вирішення завдань з фізичної географії, геології, геофізики, геохімії і інших природничих наук. У свою чергу, кожна з них вбирає в себе елементи пізнання суміжних наук, внаслідок чого отримує нові результати, необхідні для виявлення закономірностей взаємодії природи і суспільства.

Вивчення багатогранних соціальних явищ, соціальної поведінки людей – предмет не тільки соціології, соціально-економічної географії але і медичної географії. В якості прикладів можна привести такі соціально-економічні категорії що відносяться (одночасно) і до медичної географії: рівень, образ і якість життя населення, зайнятість, умови праці, соціальне забезпечення, стан навколишнього середовища, рівень розвитку охорони здоров'я і стан здоров'я соціуму. Ці категорії являють особливий інтерес для регіонального рівня досліджень різних груп населення.

Особливе місце у медико-географічних дослідженнях займає проблема районування, пріоритет у постановці і вирішенні якої належить саме суспільній географії. Медична географія вивчає різні територіальні системи з властивим ним рівнем здоров'я населення. Основною одиницею служить медико-географічний район – територія з певним рівнем здоров'я однотипних груп населення і специфічним характером крайової патології, що обумовлене внутрішньою однорідністю природних, господарських і соціально-побутових умов життя населення в межах кожного району.

До головних висновків дослідження предметної області географії захворюваності слід віднести:

- захворюваність населення є комплексною науковою проблемою, вирішення якої вимагає участі багатьох наук;

- традиційно захворюваністю населення займається медична географія, у підходах якої дуже багато спільних рис з іншими географічними науками, передусім із суспільною географією;

- захворюваність на екологозалежні хвороби (екологічна геопатологія), що виникають в регіонах старого промислового освоєння, – проблема переважно суспільно географічна і тому вимагає пріоритету застосування саме суспільно-географічних підходів до її вирішення.

- при суспільно-географічному дослідженні проблем захворюваності населення на екологозалежні хвороби (особливо у регіонах старого промислового освоєння) доцільно проводити еколого-геопатогенне районування території, застосовуючи попередньо розроблені критерії, принципи та районотворчі ознаки такого районування.

Список використаних джерел: 1. Бакланов П.Я. Структуризация географического пространства – основа теоретической географии./ Теория социально-экономической географии: современное состояние и перспективы развития / Под ред. А.Г. Дружинина, В.Е. Шувалова: Материалы Международной научной конференции (Ростов-на-Дону, 4–8 мая 2010 г.). – Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2010. – 476 с. 2. Воронов А.Г. Биогеография (с элементами биологии)/ А.Г.Воронов – М.: Издательство МГУ, 1963 – 357 с. 3. Гавриленко О.П. Екогеографія України: Навч. посіб. / О.П.Гавриленко – К.: Знання, 2008.- 646 с. 4. Куролап С.А. Медицинская география: современные аспекты./ [Электронный ресурс] Статьи Соросовского Образовательного журнала в текстовом формате. – НАУКИ О ЗЕМЛЕ, 2000 Режим доступа к журн.: //http://www.pereplet.ru/obrazovanie/stsoros/1036.html. 5. Малюк К.П., Загородний В.В. Забруднення атмосферного повітря промислового міста як фактор ризику для здоров'я його мешканців. / Довкілля та здоров'я № 1 (48), 2009. 6. Малхазова С.М., Тикунов В.С. Медико-географический подход к оценке кризисных экологических ситуаций. География: (Программа «Университеты России») / С.М.Малхазова, В.С.Тикунов. - М.: Изд-во МГУ, 1993. С. 171-181. 7. Мартусенко І.В. Територіальна організація медичного комплексу Вінницької області: дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Мартусенко Ірина Володимирівна. - К., 2005. 8. Немець Л.М. Медична галузь Харківської області: територіальні особливості, проблеми та шляхи вдосконалення (суспільно-географічні аспекти). Монографія/ Л.М.Немець, Г.А.Баркова, К.А.Немець. - К.: Четверта хвиля, 2009.-224 с. 9. Павловский Е.Н. Природная очаговость трансмиссивных болезней в связи с ландшафтной эпидемиологией зооантропонозов / Е.Н. Павловский. - М., 1964. 10. Прохоров Б.Б. Медико-экологическое районирование и региональный прогноз здоровья населения России / Б.Б. Прохоров. - М.: Изд-во МНЭПУ, 1996. 72 с. 11. Ротшильд Е.В. Пространственная структура природного очага чумы и методы ее изучения / Е.В. Ротшильд. - М. Изд-во Московского университета. 1978. – 192 с. 12. Семенова З.А. Медицинская география – наука о человеке, природе и обществе. / Теория социально-экономической географии: современное состояние и перспективы развития / Под ред. А.Г. Дружинина, В.Е. Шувалова: Материалы Международной научной конференции (Ростов-на-Дону, 4–8 мая 2010 г.). – Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2010. – 476 с. 13. Шевченко В.О. Центризм та центричність в географії / В.О. Шевченко. – К.: Ніка-Центр, 2006. - 157 с.

ЕКОНОМІЗАЦІЯ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМОК ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ

А.А. Шуканова, Т.С. Япринець

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Багато провідних учених-географів (В.В. Покшишевський, Ю.Г. Саушкін, А.М. Колотієвський, С.Б. Лавров, М.Т. Агафонов, М.Д. Пістун, О.Г. Топчієв та ін.) визнають та підкреслюють методологічну роль економічної теорії для географічної науки і вважають, що «конструктивне значення при комплексних географічних дослідженнях має лише подальша «економізація» суспільної географії» [5, с. 20]. Під економізацією географії науковці розуміють збагачення географічних досліджень економічними розрахунками, посилення економічного обґрунтування, прогнозів і рекомендацій, поглиблення економічної оцінки умов виробництва. Економізацію суспільно-географічного знання, поряд з соціологізацією (екологізацією), як один з основних принципів суспільної географії визначає М.Д. Пістун [5, с. 23]. Про важливість економічних знань для географії як науки свідчить той факт, що в найбільш визнаному і поширеному в середовищі географів понятійно-термінологічному словнику Е.Б. Алаєва «Соціально-економічна географія» економіка, як і соціологія, названа «материнською» [1, с. 26], «вихідною» [1, с. 10] наукою щодо соціально-економічної географії; понятійно-термінологічній системі «Економіка» присвячений окремий розділ, що передує понятійно-термінологічній системі «Соціально-економічна географія» і займає, за нашими підрахунками, 18% основного тексту. Як останній аргумент взаємозв'язку між географією й економікою Е.Б. Алаєв наводить незаперечний факт: «усі економіко-географічні і соціально-географічні процеси і відношення, в тому числі закономірності, підлягають дії економічних закономірностей» [1, с. 25]. Також він зазначає, що соціально-економічна географія, як і економічні науки, досліджує виробничі відносини, але в їх просторовому аспекті. Е.Б. Алаєв указує на те, що соціально-економічна географія поєднує в собі одночасно елементи географії, економіки, соціології, і визначає її як комплекс наукових дисциплін, які вивчають закономірності розміщення суспільного виробництва і розселення людей [1, с. 26 – 27]. Аналогічним є підхід американських географів, які роблять акцент на дослідженні просторових моделей та мережі економічної взаємозалежності на земній поверхні. Це знайшло відображення у вивченні суспільних систем як однієї із змістовних ліній у Національних географічних стандартах США та у визначенні предметної галузі економічної географії таким чином: «Економічна географія вивчає, як люди заробляють собі на проживання, як системи життєзабезпечення змінюються з територією і як економічна активність просторово пов'язана і взаємопов'язана» [7, с. 256]; «Економічна географія зосереджується на просторових вимірах економічної діяльності» [3, с. 50].

Водночас, намагаючись відокремити економічну географію від економіки, більшість дослідників указує на те, що економічна теорія вивчає виробничі відносини в різних аспектах, у т.ч. і в територіальному, а суспільна географія – продуктивні сили в їх матеріально-речовому вигляді – територіально і комплексно-пропорційно [5, с. 19]. З цією ж метою О.Ю. Скопін наводить прикладне визначення економічної географії як науки, що вивчає поведінку економічних суб'єктів в конкретному географічному просторі [6, с. 13]. Дане визначення, на його думку, дозволяє провести межу між економічною географією і регіональною економікою, яка вивчає поведінку економічних суб'єктів в конкретному економічному просторі, а також між економічною географією і просторовою економікою, яка вивчає економічні процеси в абстрактному економічному просторі.

Проявом процесу економізації суспільно-географічного знання та інтеграції економічних та географічних підходів до вивчення складових господарських систем свідчить поява нових науково-практичних напрямків досліджень як-от геоэкономика, логістика, сталий розвиток країн та регіонів, впровадження курсу «Географія світового господарства (з основами економіки)» [4] у вищій географічній освіті та курсів за вибором «Комерційна географія», «Географічна економіка», «Географія економічних систем світу» у профільній школі (у межах варіативного компоненту змісту освіти).

Разом з тим посилення процесів економізації географічної науки, що спостерігається останнім часом, викликає певне занепокоєння в середовищі науковців. Наприклад, М.В. Багров виражає стурбованість через посилення експансії регіональної економіки на дослідницький простір економічної географії [2, с. 16].

Ці погляди є свідченням того, що разом із спеціалізацією, поглибленням географічних досліджень закономірно посилюється і взаємодія наук, що супроводжується як «розмиванням» географії в системі економічних наук, так і паралельним процесом географізації економічної науки, що має знаходити своє відображення і в географії як науці, так і в змісті навчальних географічних дисциплін. Адже економічні знання при вивченні географії необхідні для розуміння суті суспільних явищ, геопросторову організацію яких і намагається пояснити соціально-економічна географія як наука.

Список використаних джерел: 1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Энрид Борисович Алаев – М.: Мысль, 1983. – 350 с. 2. Багров Н.В. География в информационном мире: [монография] / Николай Васильевич Багров. – К.: Либидь, 2005. – 184 с. 3. Блїй Г. Географія: світи, регіони, концепти / Блїй Г. де, Муллер Пітер ; [пер. з англ. ; передмова та розділ «Україна» О. Шаблія]. – К.: Либидь, 2004. – 740 с. 4. Географія світового господарства (з основами економіки): [навчальний посібник] / Я.Б. Олійник та ін.; за ред. Я.Б. Олійника, І.Г. Смирнова. – К.: Знання, 2011. – 640 с. 5. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії : [навч. посібник] / М.Д. Пістун. – К. : Вища школа, 1996. – 231 с. 6. Скопин А.Ю. Введение в экономическую географию: базовый курс для экономистов, менеджеров, географов и регионоведов: [учеб. для студ. высш. учеб. заведений] / А.Ю. Скопин. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 272 с. 7. Getis A. Introduction to geography /Arthur Getis, Judith Getis, Jerome D.Fellmann. – [6thed]. – WCB/McGraw-Hill, 1998. – 536 p.

СЕКЦІЯ 2. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 911.3

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ ГОСПОДАРСТВА ЄВРОСОЮЗУ (РЕГІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД)

В.В. Безуглий, А.Л. Ладигіна

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

На сучасному етапі трансформації світового господарства ефективне функціонування національних економік неможливе без багатогранної інтеграції до системи міжнародних фінансово-економічних відносин. При цьому, глобальній економіці властивий перманентний розвиток кризових явищ. Своєрідною формою захисту національних економік від глобальної нестійкості є утворення регіональних інтеграційних об'єднань, одним із яких виступає Європейський Союз, загальний економічний потенціал якого є дуже великим. Він вважається регіоном-лідером серед розвинених країн за рівнем ВВП (табл. 1). До того ж і кількість населення ЄС постійно збільшується, і вже нині Союз перебуває на другому місці після КНР, незважаючи на існуючі в ньому певні демографічні проблеми.

Таблиця 1

Порівняння показників найбільших світових країн (на 2011 р.)

	Площа, млн км ²	Кількість населення, млн осіб	ВВП, трлн. дол.
КНР	9,59	1347,37	6,99
США	9,52	313,23	15,06
Євросоюз	4,32	501,06	17,69
Японія	0,37	126,4	5,86

Економічний потенціал ЄС приблизно дорівнює сумарному економічному потенціалу США та Японії. На частку ЄС припадає 1/3 світового промислового виробництва й науково-технічного потенціалу, 25% патентного фонду світу, 25% світової торгівлі. У галузевій структурі господарства ЄС переважає третинний сектор, тобто нематеріальне виробництво, яке створює до 60–80% ВВП [1].

Та не дивлячись на свою могутність, все рівно такий гігант як Євросоюз не встояв перед сучасною фінансово-економічною кризою, яку переживають цивілізації XXI ст.

За розрахунками експертів, ця рецесія є найглибшою в післявоєнній історії нинішніх країн Євросоюзу. Так, в 1974–75 рр. максимальне падіння ВВП

склало 2,0%, у 1980–82 рр. – 0,5%, в 1992–93 рр. – 1,5%, а під час існуючої кризи ВВП може скоротитися за прогнозами на 5,5% [3].

В цілому в країнах Євросоюзу найвищий спад економік спостерігався в 2009 р., коли в 26 з 27 країн-членів рівень ВВП був нижчим за -2%, найгірші показники властиві для країн Центральної Європи – Латвії (-17,7%), Литви (-4,8%), Естонії (-14,3%). Лише в Польщі рівень ВВП піднявся до 1,6%.

Ситуація в 2011 р. дещо покращилася. Більшість держав продемонстрували приріст ВВП, серед яких знову ж країни Центральної Європи – Латвія і Литва, що мали найбільший приріст – 5,5% і 5,9% відповідно (у порівнянні, наприклад, з Південною Європою, де середній приріст ВВП в 2011 р. становив 3,2%, в країнах Західної Європи – 2,8%).

Єдиною країною, в якій рівень ВВП й досі знижується є Греція. В цій країні в 2011 р. показник динаміки ВВП складав -6,9%.

Також економічна криза значно вплинула на рівень державного боргу країн ЄС (за положеннями Маастрихтської угоди державний борг має не перевищувати 60% від ВВП). З огляду на ці критерії, країни Євросоюзу було поділено на групи відповідно до рівня державного боргу відносно ВВП (рис. 1).

До групи ризику увійшли країни Західної та Південної Європи – їх державний борг перевищує 60% ВВП. До того ж, в Італії та Греції рівень державного боргу був на рівні чи, навіть, перевищував 100% ВВП починаючи з 2005 р. В 2011 р. Ірландія та Португалія приєдналася до цих країн.

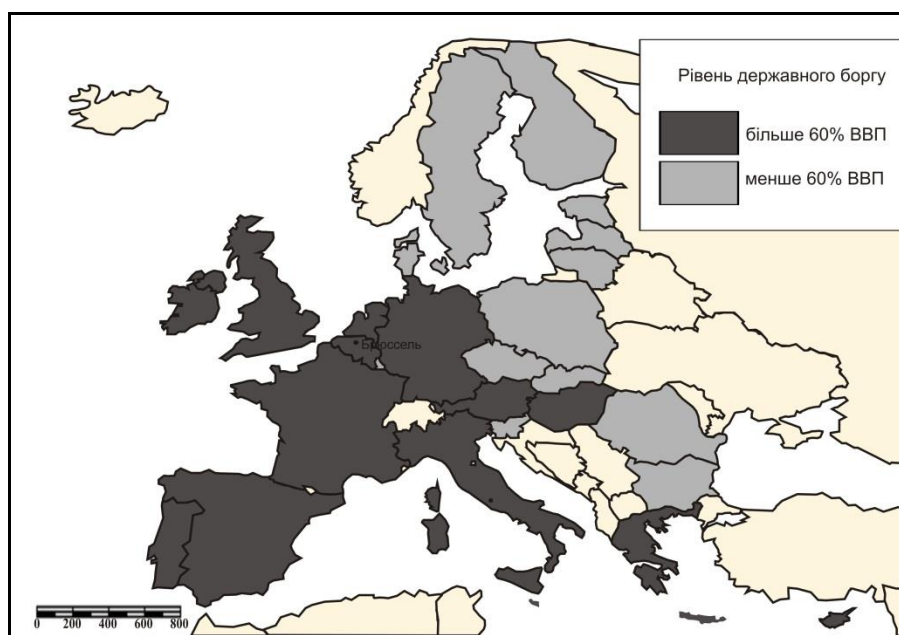

Рис. 1. Рівень державного боргу в країнах ЄС відносно Маастрихтських критеріїв за період 2005–2011 рр.

Що ж стосується безробіття в країнах Євросоюзу, то починаючи з вересня 2008 р. саме через кризу і падіння споживчого попиту закривається безліч компаній і виробництв, що, в свою чергу, призвело до зростання рівня безробіття, який за останні п'ятнадцять років досяг найвищого значення [4].

Так, в 2011 р. цей показник загалом для ЄС становив 9,3%, а на липень 2012 р., за даними Євростату [5] збільшився до 10,2% (25,254 млн осіб). У порівнянні з іншими промислово розвиненими країнами, можна говорити про те, що ситуація в Євросоюзі й досі залишається тяжкою, адже рівень безробіття, наприклад, в США становить 8,6%, в Японії – 4,4%.

Серед країн-членів Євросоюзу особливо страждають від безробіття країни-боржники Південної Європи, серед яких антирейтинг очолює Іспанія – 21,7% безробітних, в Греції – 17,7%, в Португалії – 12,9%, в Італії – 8,4%. Недалеко від цих країн опинилися і країни Балтії – Литва та Латвія із показниками рівня безробіття в 15,4%, а також Ірландія – 14,4%.

Не дивлячись на тяжку ситуацію в ЄС, керівні органи Союзу нині працюють над стратегією поживавлення економічного зростання в усій Європі. Зокрема, найбільший акцент робиться на подоланні безробіття серед молоді, адже саме вона найбільше страждає від кризи. В Південній Європі, наприклад, майже кожен другий в цій віковій групі не має роботи. Але в країнах Західної Європи зафіксовано найнижчий рівень безробіття в усіх вікових групах.

Так, можна відзначити, що найбільше криза вплинула на країни, які знаходяться на півночі ЄС (Бельгія, Естонія, Ірландія, Латвія, Литва) та на півдні (Греція, Іспанія та Португалія). Зараз для цих країн розроблені пакети фінансової допомоги від Євросони, МВФ та Європейського стабілізаційного фонду, які вже надходять до цих країн.

В інших країнах ЄС (Австрії, Болгарії, Великій Британії, Данії, Італії, Кіпрі, Люксембурзі, Мальті, Нідерландах, Німеччині, Польщі, Румунії, Словаччині, Словенії, Угорщині, Фінляндії, Франції, Чехії та Швеції) економіка виявилася більш стабільною під впливом кризи, а антикризові заходи є більш дієвими.

В цілому, поліпшення ситуації в ЄС найближчим часом не очікують. Навіть Європейська комісія, яка зазвичай демонструє оптимізм, не прогнозує швидкого одужання, перш за все, через слабке економічне зростання.

По суті, необхідність структурних реформ назріла в більшості країн ЄС. Тільки якщо в Південній Європі йдеться про підвищення інноваційності економіки за рахунок розвитку галузей середньо технологічного рівня, то у Великій Британії стоїть завдання реіндустріалізації на базі передових галузей промисловості [2].

Список використаних джерел: 1. Россия и мир: 2012. Экономика и внешняя политика. Ежегодный прогноз [Текст] / рук. проекта – А.А. Дынкин, В.Г. Барановский. – М.: ИМЭМО РАН, 2011. – 157 с. 2. Тимофеева О. Ф. Кризис в Европейском союзе: последствия, анализ, перспективы. [Текст] / М.: Книжный мир, 2011. – 160 с. 3. Экономика Европейского Союза : учебник [Текст] / кол. авторов; под ред. Р.К. Щенина. — М.: КНОРУС, 2012. — 560 с. 4. Влияние экономического кризиса на рынок труда в Европе [Электронный ресурс] – Режим доступу: <http://www.mojazarplata.com/> 5. Статистичні дані Євростату [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> 6. Довідник ЦРУ по країнам світу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.cia.gov/index.html/>.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИИ МАЛИНОВСКОГО СЕЛЬСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ*

Ю.С. Белицкая, А.Г. Корнилов

*Белгородский государственный национальный исследовательский
университет*

В настоящее время сельские поселения испытывают сильную трансформацию, так как выступают одним из факторов воздействия на окружающую среду (как в сельскохозяйственном, так и рекреационном типе использования объектов природы), поэтому социально-экологические проблемы сельских населенных пунктов в современных условиях развития общества приобретают большую актуальность.

Малиновское сельское поселение расположено на юге Белгородского района. Территорию сельского поселения составляют пять населенных пунктов: поселок Малиновка, села: Толоконное, Петровка, Отрадное и хутор Крестовое. Административный центр – поселок Малиновка, расположенный в 30 км южнее областного центра – г. Белгорода, на автодороге Москва – Симферополь в 1 км от железнодорожной станции Наумовка.

Природно-экологический каркас территории поселения образует система взаимосвязанных природно-рекреационных территорий, способствующая поддержанию экологического равновесия.

Основу этого природно-экологического каркаса составляют в основном лесные массивы и территории, специально резервируемые под озеленение в структуре населенных пунктов.

Элементы экологической регламентации природопользования, включенные в природно-экологический каркас:

- участки ограниченного природопользования: защитные леса, луга и пастбища на сельскохозяйственных землях;

- различные типы зон с особыми условиями использования территории, в т. ч.: водоохранные зоны водных объектов, прибрежная полоса.

Исследование форм, содержания и динамики общественного природопользования населения проведено по методике [1].

Распределение основных видов общественного природопользования отражено в таблице 1.

Согласно таблице 1, наибольшее число выходов приходится на выпас скота и работу на приусадебных участках (35,12% и 34,62% соответственно).

** Исследования выполнены в рамках реализации Федеральной целевой программы «Научные и научно-педагогические кадры инновационной России» на 2009 – 2013 годы Номер государственного соглашения: 14.132.21.1391.*

Виды общественного природопользования населения с. Петровка

№ п/п	Вид общественного природопользования	Число выходов	
		Кол-во	%
1	Работа на приусадебном участке	3372	34,62
2	Прогулка	1053	10,81
3	Отдых на природе	144	1,47
4	Купание	1171	12,02
5	Сбор грибов	110	1,12
6	Сбор ягод	99	1,01
7	Рыболовство	246	2,52
8	Сбор лекарственных трав	18	0,18
9	Сенокос	69	0,71
10	Выпас скота	3420	35,12
11	Охота	7	0,11
12	Пчеловодство	30	0,31

В качестве объектов внутреннего природопользования населением используются леса (для сбора грибов, охоты), лесополосы (отдых, сбор грибов, шелковицы), также водные объекты (пруды), склоны и овраги, луга для сбора земляники и лекарственных трав.

Из водных объектов для купания и рыбалки чаще используются Зыбинский и Новый пруды, поскольку они являются более чистыми, чем Петровский. Но небольшой лес на берегу Петровского пруда является популярным местом для отдыха, а зимой пруд активно используется для зимней рыбалки.

Балки традиционно являлись местом выпаса крупного рогатого скота. Но в связи с сокращением домашнего поголовья и преимущественно стойловым содержанием поголовья ООО «Молочные экофермы» использование пастбищ в сельском поселении постепенно сокращается, что приводит к их зарастанию сорной растительностью.

К объектам внешнего природопользования относятся так называемый Малашкин лес и Барсучье, которые находятся в 6–7 км от села Петровка.

Пространственно-временные характеристики ареалов общественного природопользования населения с. Петровка следующие:

– наиболее часто посещаемые территории находятся на расстоянии от 0,10 до 3 км (средний радиус ареала – 1,55 км); средняя частота посещения в неделю 3 раза;

– территории, среднее расстояние до которых изменяется от 1 до 7 км (средний радиус ареала – 4 км); средняя частота посещения в неделю 1 раз.

Наиболее часто посещаемыми территориями являются приусадебные участки, водоемы, луговые и склоновые участки, которые охвачены общественным природопользованием на 70–80%. Посещаемость социальных объектов сравнительно низка, что объясняется занятостью населения работой на приусадебном хозяйстве и в организациях, находящихся за пределами сельского поселения. Часто посещаемой зоной являются окрестности населенного пункта (пруды Петровский, Зыбинский), которые используют для купания и рыбной ловли. При удалении от населенного пункта общее число видов общественного природопользования сокращается. К редко посещаемым территориям относятся лесные массивы, удаленные на 6–7 км (Барсучье, Малашкин лес), которые используются преимущественно для сбора грибов и отдыха. В данных природных объектах сохраняется лишь рекреационная нагрузка.

Факторы, определяющие специфику, динамику и тенденции хозяйственного освоения сельской местности и сформировавшихся видов общественного природопользования, различны

Таким образом, для общественного природопользования жителей сельского поселения характерна в основном традиционность, поскольку традиционное природопользование максимально адаптировано к местным условиям. Особенно активно используются сельскохозяйственные виды природопользования, такие как выпас скота, работа на приусадебном участке, что связано с необходимостью обеспечения семьи и получения дополнительного (а иногда и основного) дохода от реализации продукции из личного приусадебного хозяйства, поскольку материальное положение сельского населения в целом можно охарактеризовать как неустойчивый средний уровень, а часть жителей свое материальное положение оценивают на уровне умеренной бедности.

Среди несельскохозяйственных видов природопользования выделяются собирательство (сбор грибов, ягод, лекарственных трав), промысловые занятия (охота, рыбалка), хотя развиты они значительно меньше. Более широко используются различные формы рекреационного природопользования (отдых на природе, прогулки, купание).

Список использованных источников: 1. Гененко, И.А. Методика изучения социально-географических аспектов общественного природопользования и оценки эстетико-потребительских параметров среды: Методическое пособие. / И.А. Гененко, Е.М. Лопина, А.Г. Корнилов. – Белгород: ИПЦ «ПОЛИТЕРРА», 2009. – 45 с.

НАСЛІДКИ ЛІСОВИХ ПОЖЕЖ У ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ

Ю.В. Буц, О.В. Крайнюк***

**Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна*

***Харківський національний автомобільно-дорожній університет*

Ліси України в більшості її регіонів неспроможні витримати зростаючого потоку відпочиваючих, оскільки площа їх значно менша від науково обґрунтованих норм. Така ситуація найбільш характерна для Херсонської, Миколаївської, Луганської, Донецької, Полтавської областей та Автономної Республіки Крим, що вважаються найбільш пожежонебезпечними. В середньому за рік, в залежності від погодних умов, виникає близько 3,5 тисяч пожеж, якими знищується понад 5 тисяч гектарів лісу. Найбільш пожежонебезпечними є північний та східний регіони, де щорічно виникає в середньому відповідно 37 і 40% всіх лісових пожеж. У зв'язку з високою температурою у літні місяці в Україні складається дуже складна пожежонебезпечна ситуація.

За даними Головного управління МНС України у Харківському регіоні в 2012 році в лісах Харківської області вже зафіксовано понад 175 лісових пожеж загальною площею 43 га, головним чином - низові пожежі. Середня площа однієї пожежі складає близько 0,25 га – це свідчить про те, що вогнища спалаху оперативно виявляються і ліквідовуються. Не було допущено розповсюдження лісових пожеж на населені пункти і об'єкти, які знаходяться в лісових масивах, а також під час гасіння не постраждали цивільні особи і співробітники, які залучалися до ліквідації пожеж.

Площа лісів в Харківській області складає близько 420 тис. га, з них 100 тис. га (24%) – хвойні ліси, найбільш пожежонебезпечні. За даними Харківського обласного управління лісового і мисливського господарства 298,1 тис. га лісових насаджень знаходиться в користуванні підприємств структури Харківського обласного управління лісового і мисливського господарства, з них хвойні насадження складають 93 тис. га (31%).

Ліси Харківського регіону розташовані в лісовій і лісостеповій зонах, що створює високу пожежну безпеку. Кількість днів з високим класом пожежної небезпеки щорічно коливається в межах 50% від тривалості пожежонебезпечного сезону. Найбільш небезпечні зони хвойних лісів для виникнення пожеж знаходяться в Ізюмському, Куп'янському, Зміївському, Балаклійському, Вовчанському та Харківському районах області і Червонозаводському районі Харкова.

З вини населення відбувається 95% пожеж. Вони завдають непоправної шкоди екологічним системам, лісовим масивам, фауні і флорі, можливі людські жертви. В результаті лісових пожеж завдається невиправного збитку лісовому господарству: знищується деревина, зменшується приріст дерев, погіршується

склад лісів, посилюються буреломи. Лісові пожежі сприяють розповсюдженню шкідливих комах і дереворуйнівних грибів, погіршують ґрунтові умови. Пожежі послаблюють пошкоджені дерева, які згодом заселяються шкідниками. При подальшому розмноженні комахи-шкідники виходять за межі згарищ і нападають на сусідні ділянки лісу, приводячи його до загибелі, знецінюючи деревину. Лісові пожежі викликають зміну цінних хвойних порід менш цінними.

Збиток від лісових пожеж не обмежується витратами на боротьбу з ними. Негативні наслідки цього небажаного явища, порівняного із стихійним лихом, виявляються вельми тривалий час і повністю ліквідовані бути не можуть у зв'язку з тим, що збитки, обумовлені незворотністю часу і надзвичайно важливою біосферною роллю лісів. На згарищах припиняється продукування деревини, порушуються всі без винятку корисні функції лісу, оцінити які можна лише приблизно і навряд чи в повному обсязі, крім вартості деревини слід враховувати ґрунтозахисні, водозахисні, киснеутворюючі, санітарно-гігієнічні функції лісу.

УДК 911.3

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТОЇ ПРОДУКЦІЇ АПК В УКРАЇНІ

Т.В. Єрошина

Інститут географії НАН України

Світова тенденція щодо зростання попиту на сільськогосподарську продукцію, а також високий рівень забезпеченості трудовими та природно-кліматичними ресурсами України спонукають до прискорення реформування агропромислового комплексу і нарощування виробництва високоякісної й конкурентоспроможної продукції харчування. З іншого боку, загострюються питання забезпечення продовольчої безпеки країни, реалізації соціально-економічного потенціалу вітчизняного АПК, формування конкурентних переваг сільського господарства, збільшення ефективності господарювання аграрних формувань, розвитку сільських територій, раціонального землекористування тощо.

В умовах переходу виробництва екологічно чистої продукції АПК до ринку вирішальною умовою його функціонування є конкурентоспроможність. Під якою розуміють здатність певного сектору економіки створювати зростаючий обсяг додаткової вартості на основі підвищення ефективності використання факторів виробництва, забезпечення інвестиційної привабливості бізнесу та освоєння нових ринків [3]. Основою конкурентоспроможності є ефективність виробництва, що містить ресурсовіддачу і якість продукції, а також умови її реалізації – кон'юнктуру ринку, що складається під впливом багатьох чинників,

серед яких важлива роль належить державному регулюванню [2]. Зауважимо, що проблема конкурентоспроможності є однією з найважливіших для екологічно чистого сектору АПК України. Оскільки, з однієї сторони, визначає багато аспектів аграрної політики держави, а з іншої – впливає на споживчі інтереси населення.

Важливе значення для підвищення конкурентоспроможності виробництва екологічно чистої продукції АПК, у контексті інтеграційних та глобалізаційних процесів в світовому аграрному секторі, має державна підтримка. Вона реалізується через аграрну політику і включає розробку й виконання спеціальних державних програм з надання виробникам дотацій, субсидій та пільгових кредитів для фінансування освоєння і впровадження екологічно чистих технологій. Крім цього, велике значення має державне страхування екологічно чистого сільського господарства, створення національної системи акредитації органів сертифікації, узгодження нормативно-законодавчих актів розвитку ековиробництва та ринку екопродукції з міжнародними вимогами.

Зазначимо, що основним напрямом підвищення конкурентоспроможності екологічно чистого виробництва є подальша його інтенсифікація на основі інноваційної діяльності. Оскільки інноваційний розвиток забезпечує виробництву перехід до технологічної конкурентоспроможності. В цьому контексті, пріоритетними стають питання створення регіональних центрів для обміну інформацією з сучасних технологій ековиробництва, їхнього ефективного застосування, проведення науково-технологічної та інноваційної політики в аграрній сфері економіки, підвищення ефективності та якості управління інноваційними процесами [1; 4].

Не менш важливим для підвищення конкурентоспроможності екологічно чистого виробництва є збільшення його інвестиційної привабливості, формування сприятливого інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки. З цією метою, необхідним стає масове впровадження у практику господарювання інвестиційного проектування та бізнес-планування. Висвітлення організаційних й технологічних питань екологічно чистого виробництва, фінансова і економічна оцінка еко-проектів є найважливішими елементами їх привабливості для інвесторів, особливо іноземних.

Ключовим аспектом конкурентоспроможності екологічно чистого виробництва є високий рівень розвитку інфраструктури, особливо в сільській місцевості, її адаптованість до міжнародних вимог. Це є головною передумовою ефективності капіталовкладень і модернізації виробництва, створення мережі сертифікуючих установ та спеціальних навчальних і наукових центрів для освоєння технологій екологічно чистого землеробства, розвитку екологічної освіти, консультаційної підтримки виробників екопродукції тощо.

Одним з основних напрямів підвищення конкурентоспроможності екологічно чистого виробництва є взаємовигідний зв'язок учасників системи «виробник-переробник-реалізатор-споживач». В цьому контексті важливим стає формування інтегрованих об'єднань за участю виробників сировини, переробних підприємств та торгівельних організацій, спрямованих на

удосконалення економічних відносин між суб'єктами інтеграції. Це дозволить уникнути розбалансованості інтересів учасників єдиного процесу доведення сільськогосподарської сировини або готової продукції до споживача, збільшення витрат в системі «виробництво-споживач», диспропорцій в розподілі прибутків між виробниками і переробниками аграрної сировини.

Важливою умовою для формування конкурентоспроможності екологічно чистого виробництва є досконале інформаційне забезпечення його розвитку. Оскільки інформація виступає одним з найважливіших факторів, що впливає на формування споживчого попиту і внутрішнього ринку екопродукції. При цьому особлива роль належить широкій популяризації серед населення здорового способу життя і споживання високоякісних продовольчих продуктів.

Конкурентоспроможність ековиробництва залежить також від ефективної маркетингової діяльності. Маркетинг є основою для створення логістичної системи управління виробництвом, посилення конкурентоспроможності продукції на ринку, формування її іміджу в соціально-економічній сфері. У свою чергу, основою маркетингу є постійний та системний аналіз ринку, що дозволяє виробникам розробляти ефективні товарні й цінові стратегії, спрямовані на конкретні сегменти споживачів продукції, надаючи при цьому виробникам певних конкурентних переваг.

Важливою передумовою для підвищення конкурентоспроможності ековиробництва є формування його конкурентних переваг відповідно до регіональних й зональних особливостей території. В цьому аспекті, головним завданням стає визначення та поглиблення спеціалізації регіонального ековиробництва, що є одним з шляхів його раціоналізації. Крім цього, спеціалізація сприяє зростанню продуктивності праці, зниженню собівартості продукції, поліпшенню її якості. Врахування фактору регіоналізації, місцевих ресурсних можливостей та диференціації доходів населення дозволяє підвищити дієвість господарських систем регіонів, створити конкурентні переваги й зміцнити їх позиції на світовій арені.

Отже, підвищення конкурентоспроможності виробництва екологічно чистої продукції АПК України забезпечується системою державного регулювання розвитком факторів конкурентоспроможності у структурі внутрішньо- і зовнішньоекономічної діяльності країни. Рентабельність й ефективне функціонування ековиробництва можливе за рахунок удосконалення системи техніко-технологічних та агротехнічних підходів щодо вирощування, транспортування, зберігання, переробки та реалізації аграрної продукції; здійснення належного контролю за якістю продукції на всіх етапах її виробництва та реалізації; запровадження нових технологічних проектів, які базуються на сучасних досягненнях аграрної науки; інтенсифікація виробництва за рахунок використання сучасних технологій; відтворення, підвищення та охорона родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення; розвиток інфраструктури аграрного ринку.

Список використаних джерел: 1. Загвойська Л.Д. Еко-інновації у бізнес стратегіях за умов екологічної глобалізації [Текст] / Л.Д. Загвойська // *Маркетинг інновацій і інновації в маркетингу: збірник тез доповідей Четвертої міжнародної науково-практичної конференції, 29 вересня-1 жовтня 2010 року.* — Суми: Сумський державний університет, 2010. — с. 87-89; 2. Майорова О.В. Вплив конкурентоспроможності виробництва та реалізації зерна на продовольчу безпеку України [Текст] / О. В. Майорова // *Обладнання та технології харчових виробництв: збірник наукових праць.* — Вип. 25 — 2010. — с. 348-353; 3. Малік М. Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія / М. Й. Малік, О.А. Нужна. — К. : ННЦ ІАЕ, 2007. — 270 с.; 4. Хименко О. Майбутнє за зеленими інноваціями / О. Хименко // *Інтелектуальна власність.* — 2009. — № 4. — с. 42-43.

УДК 908(470.53)

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СФЕРЫ КУЛЬТУРЫ В АСПЕКТЕ РЕГИОНАЛЬНОГО СОЦИУМА

О.Л. Закотнюк

Донецкий институт экономико-правовых исследований НАН Украины

Духовная жизнь (как и политическая, семейно-бытовая и т.п.) – это жизнь людей, связанная с удовлетворением их духовных потребностей, с производством сознания, являющимся одним из важнейших видов общественного производства, с духовным общением [7, с. 21]. Анализируя духовную сферу, невозможно не рассмотреть вопрос о духовной культуре, об их соотношении. Решение этого вопроса связано с пониманием культуры вообще, и в особенности духовной культуры, соотношения культуры и общества. Так, по мнению Л.Г.Ильичевой «... духовная культура – это и степень развития духовных богатств общества, и определенный уровень овладения ими, и степень использования духовных ценностей. В этом плане духовная культура представляет определенный уровень развития духовной жизни общества». Таким образом, можно утверждать, что духовная культура является важнейшим системным качеством духовной сферы общественной жизни.

Сложно выявить качественные изменения культурной составляющей регионального социума, основываясь на количественные показатели, тем не менее, *целью статьи автор видит исследование тенденций изменения роли учреждений культуры в жизни общества и особенности их функционирования.*

Анализируя количественные показатели учреждений культуры Донецкой области, необходимо отметить тенденцию к их снижению. За 10 лет стало меньше библиотек на 7%, демонстраторов фильмов на 74%, учреждений культуры клубного типа на 19,6% (рис. 1), что подтверждает и тенденция к снижению посещаемости данных учреждений культуры.

Значительно уменьшилось количество посещающих концерты на 21%, несколько позитивной можно отметить тенденцию к увеличению посещаемости театров (19%) и музеев (17%) (рис. 2).

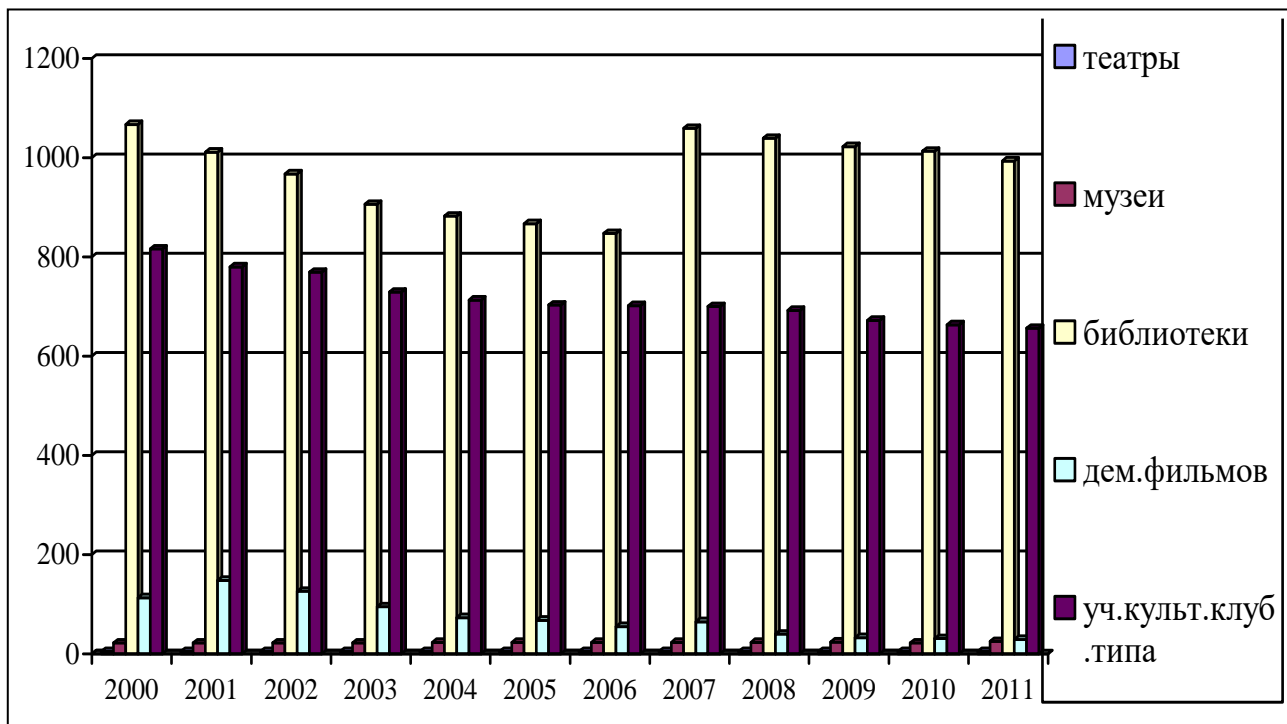

Рис. 1. Динамика количества учреждений культуры Донецкой области (2000–2011 гг.) (по данным [1, 2, 3, 6])

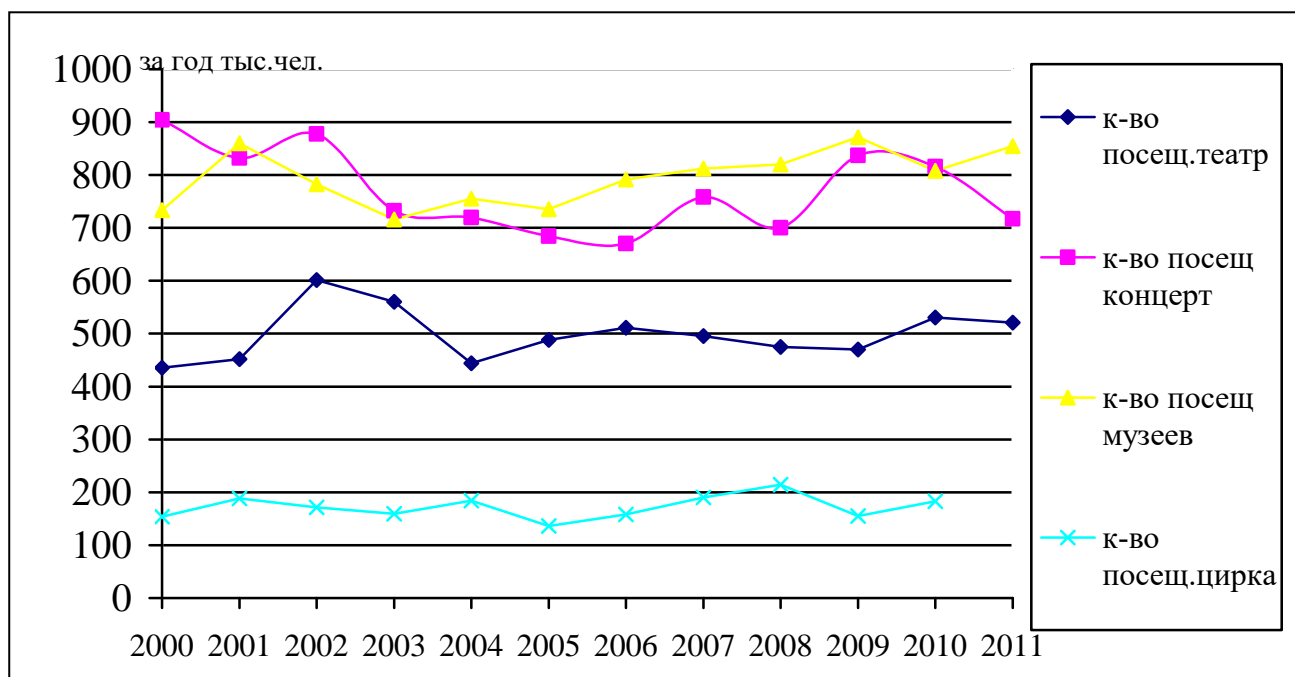

Рис. 2. Посещаемость учреждений культуры жителями области (за 2000–2011 гг.) (по данным [1,2,3,6])

Распределение телевизионного эфира Донецкой области отличается значительным преобладанием телепередач информационно-аналитического характера (33%), и развлекательного направления (19%), в то время как

передачи для детей, научно-образовательные и культурно-просветительские передачи наполняют до 10% телеэфира (рис. 3).

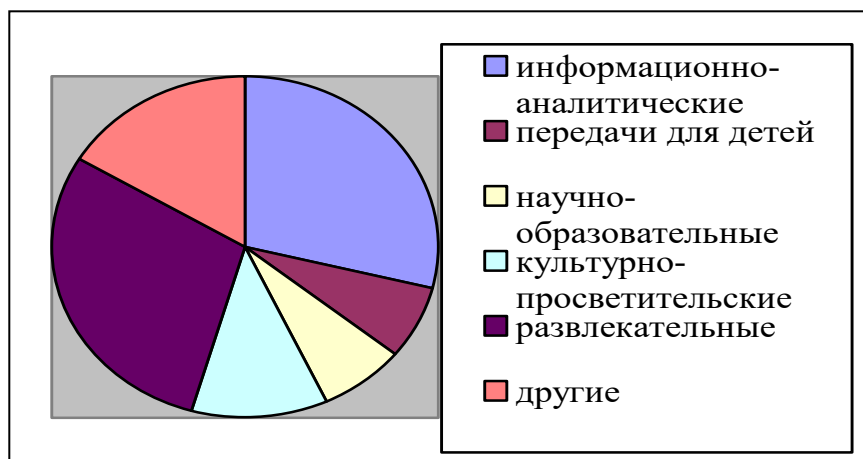

Рис. 3. Распределение телевизионного эфира по видам передач на 2010 г. (по данным [3, с. 15- 6])

Тенденции развития и функционирования сферы культуры таковы, что снижается активность людей в сфере духовной культуры, имеет место процесс подмены ценностей культуры и искусства на ценности развлекательного характера. Кроме того недостаточно исследованы последствия воздействия интернет – культуры на активную часть регионального социума.

Н. Рерих видел ближайшей задачей культуры – восхождение духа [5, с. 27]. Трудясь, приближаясь к понятию культуры, общество стремится помочь напряжению созидательной энергии. Говоря о ноосферно ориентированном менталитете социума, направленном на морально-нравственное совершенствование общества [4, с. 176], как одну из составляющих, подразумеваем необходимость развития культуры.

Список использованной литературы: 1. Заклади культури та мистецтва Донецької області у 2007 роц : стат. зб. – Донецьк: Головне управління статистики у Донецькій області, 2008. – 30 с. 2. Заклади культури та мистецтва Донецької області у 2008 році: стат. зб. – Донецьк: Головне управління статистики у Донецькій області, 2009. – 30 с. 3. Заклади культури та мистецтва Донецької області у 2010 році: стат. зб. – Донецьк: Головне управління статистики у Донецькій області, 2011. – 40с. 4. Немець Л.М. Стійкий розвиток: соціально-географічні аспекти (на прикладі України): Монографія. / Л.М. Немець. – Х.: Факт, 2003. – 383 с. 5. Рерих Н. Держава света/ Н.К. Рерих. Санкт-Петербург.: Азбука – Артикус, 2011. – 288 с. 6. Статистичний щорічник Донецької області за 2011 рік. – Донецьк: Державний комітет статистики України, Донецьке обласне управління, 2012. – 502 с. 7. Уледов А.К. Духовная жизнь общества : Пробл. Методол. Исслед. / А.К. Уледов. – М.: Мысль, 1980. – 271 с.

ОЦІНКА ПРІОРИТЕТІВ ГАЛУЗЕВОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ

С.П. Запотоцький

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Обґрунтування пріоритетів територіально-галузевої конкурентоспроможності має виходити із врахування основних характеристик, що забезпечують конкурентні галузеві чи територіальні переваги. Основними характеристиками, що забезпечать конкурентні переваги та підвищать ефективність господарства регіонів України мають бути продуктивність виробництва, ефективна інфраструктура, стимулюючий розвиток пріоритетних висококонкурентоспроможних галузей. Очевидно, що за таких умов прямі іноземні інвестиції (ПІ) є важливим індикатором галузевої пріоритетності, оскільки мають ряд важливих для конкурентоспроможності характеристик.

По-перше, ПІ можуть справити позитивний вплив на зростання сукупної продуктивності виробництва як безпосередньо, через поширення іноземних технологій і досвіду, так і опосередковано, через переміщення інвестицій на рівень місцевих фірм і секторів. Емпіричні дослідження впливу ПІ на економічне зростання в країнах, що розвиваються, показують, що поширення нових технологій сприяє швидкому економічному зростанню. Більше того, при певних обставинах, ПІ ще більш посилено впливають на зростання, ніж внутрішні інвестиції [1].

По-друге, спроби стимулювання ПІ можуть допомогти зосередити політику інтервенцій на конкретних сферах та галузях господарства. Залежно від рівня важливості прямих іноземних інвестицій для певної галузі, уряд може стимулювати їх розвиток через відповідну інвестиційну політику, створюючи пріоритети для залучення ПІ. Ці стимули можна поділити на: а) *пошук ресурсів* (природних ресурсів, дешевої некваліфікованої чи висококваліфікованої робочої сили, творчих активів, базової інфраструктури); б) *пошук ринків* (ПІ дозволяють отримати доступ на відповідні ринки шляхом створення їх на місцевому рівні); в) *пошук ефективності* (відбувається, коли фірма, що провадить інвестиції, хоче отримати вигоду із загального управління, культури, політики в географічно розподілених сферах. Підвищення ефективності досягається за рахунок координації міжнародного виробництва з різними місцями розташування виробництва [1]. Таким чином, рівень підвищення продуктивності праці, що його економіка може досягти за рахунок прямих іноземних інвестицій залежить також від характеру самих ПІ

Тож ПІ, що чітко відображають як галузеву, так і територіальну привабливість, були покладені в основу визначення *пріоритетних для розвитку галузей*, тобто тих, що мають вищу привабливість та відповідно є більш конкурентоспроможними. Об'єктивними показниками привабливості

галузі можуть служити показники як загальної вартості інвестицій, так і багаторічні темпи приросту ПІІ в певній галузі.

Другим значущим параметром визначення галузевих пріоритетів є їх **важливість** для регіону чи країни загалом. Переваги для регіону можна оцінити через вартість виробленої продукції/послуг, рівень її товарності, частку галузі в загальному об'ємі доданої вартості, рівень зайнятості та частку інновацій у галузі.

Дані показники були прив'язуються до шкали від 0 (низькі вигоди або привабливість) до 100 (високі вигоди або привабливість). Цей підхід ґрунтуються на принципі, що окремі галузі та види діяльності в кожному з чотирьох квадратів вимагають різних стратегій втручання для підвищення їх конкурентоспроможності (рис. 1).

Отже, «**пріоритетними**», згідно з даною матрицею, є фінансовий сектор, торгівля, ринкова інфраструктура, хімічна промисловість, в т.ч. виробництво гуми та пластмас, будівельна сфера, операції з нерухомим майном, виробництво харчових продуктів, металургія. «**Підтримка**» конкурентоспроможності є обов'язковою, якщо вигоди для країни є високими та значною залишається ринкова привабливість галузей, зокрема сільського господарства, добувної промисловості. «**Захисту**» потребують галузі та сфери діяльності, якщо є значними вигоди для країни при незначній привабливості ринку. Як приклад у дану групу потрапили традиційні сектори обробної промисловості. Важливим для даних галузей залишається необхідність збільшення привабливості їх для потенційних інвесторів.

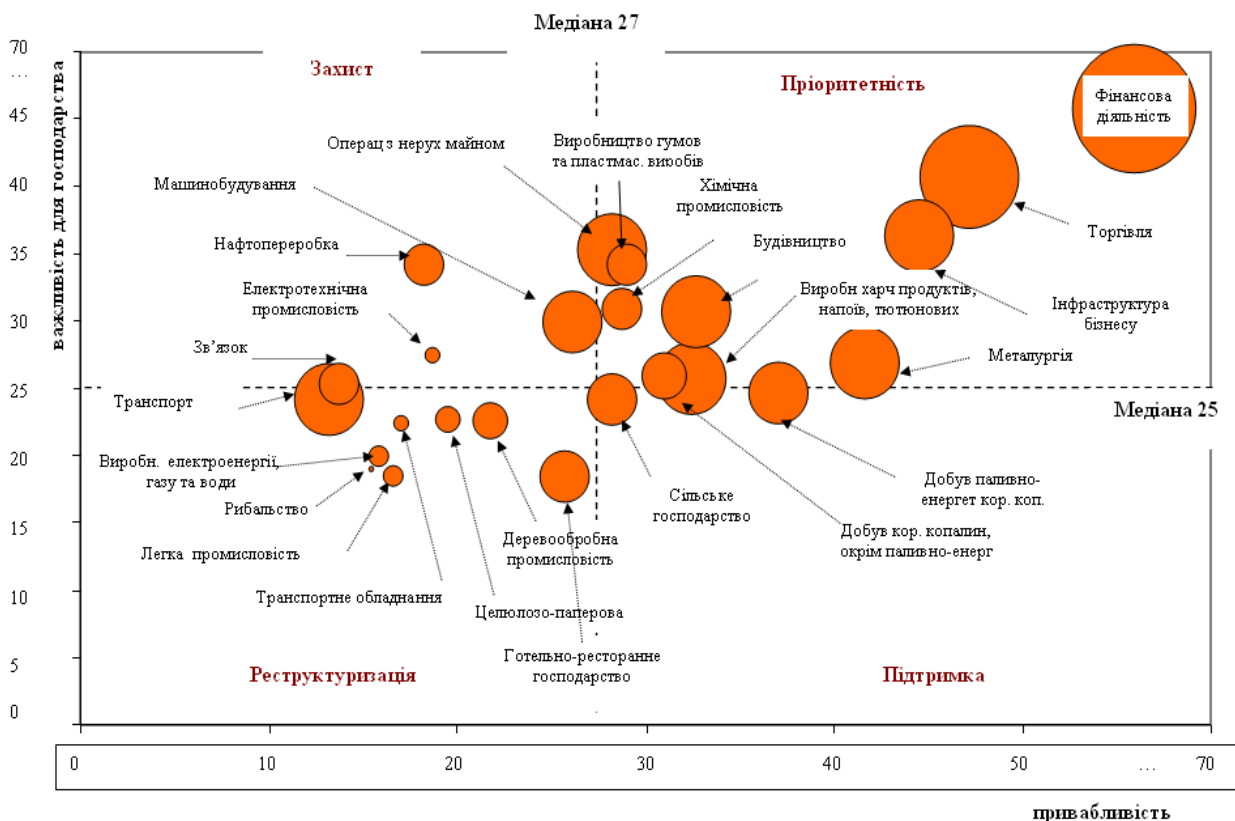

Рис. 1. Матриця галузевих пріоритетів конкурентоспроможності України.

«Реструктуризація» є необхідною за умови, якщо і привабливість, і результат діяльності не мають високих значень. Це торкається деревообробної та целюлозо-паперової промисловості, легкої промисловості, транспорту, готельно-ресторанного господарства тощо.

Звідси, на нашу думку найбільш перспективними та конкурентоздатними є галузі та види діяльності групи «пріоритетні», а також групи «підтримка», що є досить інвестиційно привабливими, проте вимагають сприяння в розвитку.

Список використаних джерел: 1. Мельник М.І. Інвестиційний клімат регіону: теоретичні та прикладні засади дослідження: [Монографія] / Мельник М.І. - Львів.: ІРД НАН України, 2005. - 304 с. 2. Конкурентоспроможність територій: практ. посіб. / А. Ткачук, В. Толкованов, С. Марковський, [та ін.]. - К. : Легальний статус, 2011. - 252 с. 3. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України. - Київ, 2011. - 560 с.

УДК 332.14

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПІДХІД У ПІДВИЩЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

О.В. Карнаухова

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Для традиційних аграрних регіонів України (зокрема Подільського) виклики останніх років, пов'язані з посиленням глобалізації, загостренням конкурентної боротьби на світових агропродовольчих ринках, динамічними змінами балансу «виробництво-споживання», зростанням попиту на окремі види сільськогосподарської продукції (в тому числі – для виробництва біопалива), актуалізують необхідність підвищення конкурентного статусу та пошуків потужних джерел конкурентних переваг. Досвід європейських країн, для частини з яких подібні виклики постали набагато раніше і були знайдені адекватні способи відповідей на них, є цінним і корисним.

Сільське господарство ЄС включає у виробничі процеси половину території і грає важливу роль у формуванні європейського ландшафту та культурної спадщини. Воно все ще залишається важливим сектором економіки в країнах Східної Європи, хоча в інших країнах Європи його значення зменшується. Територіальний потенціал європейських регіонів та їх відмінності стають все більш важливими для розвитку європейської економіки в епоху глобалізації [1]. Європейська регіональна політика перемістилася в напрямку врахування територіального виміру у багатьох стратегіях, змінилися вимоги до конкурентоспроможності в європейському сільському господарстві. З одного боку існує нагальна необхідність вирівнювання економічної нерівності між різними територіями та підвищувати конкурентоспроможність менш продуктивних з них. З іншого, – підвищення конкурентоспроможності має бути менше орієнтованим на зростання продуктивності чи зниження ціни, а більше – на якіснішу та безпечнішу продукцію з високою доданою вартістю та зростання екологічності [2].

Більшість сільських регіонів стикаються з проблемами занепаду через еміграцію, старіння, низьку кваліфікацію і низьку середню продуктивність праці. Однак багато сільських регіонів скористалися наявними можливостями й існуючими у них активами – географічним положенням, природними ресурсами, культурно-побутовим та соціальним капіталом. Це стало можливим завдяки застосуванню територіальному підходу, спрямованого на виявлення і використання різноманітних видів потенціалу для розвитку сільських регіонів. Два принципи характеризують «нову аграрну парадигму»: 1) акцент на територіях замість галузей; 2) акцент на інвестиціях, а не субсидіях [3].

Багато європейських країн розробили перспективні плани розвитку сільських регіонів на основі територіального підходу. Так німецька програма сільського розвитку (REGIONEN AKTIV) передбачає досягнення чотирьох основних цілей: зміцнення позицій сільських територій і створення додаткових джерел доходів, дружній до природи і екологічно сумісний менеджмент земельних ресурсів; орієнтоване на споживача виробництво продуктів харчування і зміцнення зв'язків село-місто. У програмі зазначається, що одним з провідних чинників сільського розвитку є інтеграція економічних, екологічних та соціальних проблем в регіоні на основі територіального підходу.

У Північній Ірландії – традиційному аграрному регіоні інтенсивного скотарства молочного напрямку – підвищення конкурентоспроможності стало можливим завдяки зростанню продуктивності. Однак загальний освітній рівень працюючих в агропродовольчому секторі відстає від середніх показників, хоча доведена тісна кореляція конкурентоспроможності бізнесу з рівнем освіти і навчання [4]. У відповідь на цей виклик було розроблено освітню стратегію, у якій сформульовані магістральні напрями підвищення кваліфікаційного рівня робочої сили регіону задля підвищення конкурентоспроможності. Крім того інтенсивне сільське господарство відчутно впливає на стан місць проживання, біологічне та ландшафтне різноманіття. Для пом'якшення такого впливу реалізуються 4 екологічно спрямованих програми, а частка сільськогосподарських угідь, задіяних в регіональних агроекологічних програмах сягає 30%.

Використання територіального підходу у прогностичних цілях дає можливість моделювати кілька сценаріїв розвитку територій залежно від ступеня гостроти конкурентної боротьби на аграрних ринках [5]. Незважаючи на відчутне відставання вітчизняних сільських регіонів від європейських за багатьма показниками, досвід прогнозування розвитку територій окреслює перспективи сільського господарства за різної інтенсивності конкуренто-орієнтованої стратегії.

Загальною тенденцією таких прогнозів є подальша поляризація сільських територій європейських країн. Більш конкурентоспроможними є регіони з кращими природними умовами та ресурсами (насамперед – родючими землями, на яких сільське господарство спеціалізоване на виробництві зернових та круп'яних культур, садівництві та інтенсивному тваринництві), або наближені до основних центрів споживання або ті, що змінили профіль діяльності (сільський туризм, народні промисли, органічне сільське господарство) чи підсилили деякі особливості (продукти «місцевого виробництва», регіональні марки).

Натомість регіони з гіршими умовами, поганою демографічною ситуацією (швидкими темпами старіння населення) та потужною депопуляцією в кращому разі отримують новий імпульс з розвитком виробництва культур для біопалива, в гіршому – зі збереженням натурального сільського господарства маргіналізуються та поступово занедбуються.

Є приклади, коли пошук якнайширшого спектра можливостей використання регіональної конкурентної переваги утворює сільське господарство серед найбільш перспективних галузей, що володіють потенціалом для нового зростання в економіці регіону. Залучення у сільськогосподарське виробництво біотехнологій реалізується створенням нових продуктів і це значно підвищує конкурентні позиції регіону. А зростаючий попит споживачів, які хочуть знати походження продуктів харчування стимулює поширення місцевих натуральних (органічних) продуктів і збільшення радіусу їх реалізації [6]. Потужне сільськогосподарське виробництво, в свою чергу сприяє розвитку харчової промисловості регіону.

Різні типи сільських регіонів мають різний територіальний потенціал. Матеріальні фактори (природні і людські ресурси, інвестиції, інфраструктура) традиційно розглядаються як основні фактори економічної ефективності. Однак зростає значення нематеріальних («м'яких») чинників – різні види соціальних, культурних, інституційних та екологічних ресурсів і місцевих знань сприяють територіальному капіталу, який є платформою для регіонального розвитку.

Такими типами ресурсів володіють і вітчизняні сільські регіони. Задіяння у програми підвищення конкурентоспроможності елементів європейського досвіду поєднання базових і «м'яких» чинників, застосування територіального підходу і посилення екологічності сільськогосподарського виробництва мають стати пріоритетами аграрної політики і на місцевому, і на регіональному рівнях.

Список використаних джерел: 1. *Territory matters for competitiveness and cohesion. Facets of regional diversity and potentials in Europe. [Electronic Resource] / The European Spatial Planning Observation Network (ESPON) Synthesis Report III. – results by autumn 2006. – Mode of access: <http://www.espon.eu/main/Menu_Publications/Menu_ESPON2006Publications/synthesisreport3.html>.* 2. *Cultivating competitiveness of the EU farm, agri-food and forest sectors // EU Rural Review. The magazine from the European network for rural development. – 2010. – #5. – pp. 7-11.* 3. *The New Rural Paradigm. POLICIES AND GOVERNANCE [Electronic Resource] / OECD Rural Policy Reviews. – 2006. – Mode of access: <<http://www.sourceoecd.org/governance/9264023909>>.* 4. *Northern Ireland Strategy Plan for implementation of the EU Rural Development Regulation in 2007-2013. [Electronic Resource] – Mode of access: <http://www.dardni.gov.uk/ni_annex_to_uk_national_strategy_plan.pdf>.* 5. *Scenarios on the territorial future of Europe. [Electronic Resource] / The European Spatial Planning Observation Network (ESPON) Project 3.2. – 2007. – Mode of access: <http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Publications/ESPON2006Publications/SpatialScenarios/espon3.2_60p_final_16-7-2007-c.pdf>.* 6. *Southern Minnesota Regional Competitiveness Project Findings from 10 Local Roundtables [Electronic Resource] – Mode of access: <<http://www.mnsu.edu/ruralmn/images/RoundtableFindingsReportFinal111008.pdf>>.*

РАЗВИТИЕ РЕГИОНАЛЬНОГО ТУРИЗМА НА БАЗЕ КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ ПРОХОРОВСКОГО РАЙОНА БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ

И.А. Киреева-Гененко, А.Ю. Польшалова

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

История Прохоровского района своими корнями уходит в глубину веков, о чём повествует сохранившееся до сегодняшнего дня его культурно-историческое и духовное наследие: памятники археологии, архитектуры, воинской славы, искусства, природы, музеи. На территории района находятся памятники истории и культуры государственного значения, памятники истории, культуры и искусства регионального и местного значения.

Культурно-исторический потенциал Прохоровского района выражен в его историческом наследии. 12 июля 1943 года на поле под Прохоровкой произошло самое крупное в истории Второй Мировой войны танковое сражение, в котором участвовало до 1500 танков. В этой битве противник потерял до 400 танков и свыше 10000 солдат убитыми. В связи с этим событием, Прохоровское поле носит почетное звание «Третье ратное поле России». Как известно, интерес к историческим событиям, личностям и объектам – сильнейший побудительный туристический мотив. Таким образом, в настоящее время проблема использования культурно-исторических ресурсов для развития регионального туризма является весьма актуальной [1].

Целью работы является комплексное исследование роли культурно-исторического потенциала в формировании внутреннего туризма, а также разработка нового военно-исторического экскурсионного маршрута.

Прохоровский район активно включился в областную программу по развитию туризма. Туристская деятельность – главное направление развития, ориентированное на использование природных, культурно-исторических и иных ресурсов сельской местности для создания комплексного туристского продукта. Здесь расположены около тридцати рекреационных зон и федеральное государственное учреждение культуры «Государственный военно-исторический музей-заповедник «Прохоровское поле»», который является крупным музеем-заповедником нашей страны и одним из самых известным в России историческим местом. Эта территория включает мемориальные места, связанные с Прохоровским сражением. Территориальная организация музея-заповедника позволяет вести работу по сохранению всего историко-культурного и природного наследия данной территории.

Историко-культурное наследие играет огромную роль в развитии внутреннего туризма. Для Прохоровского района использование историко-культурного наследия становится одной из реальных возможностей

економического, социального и культурного подъема. А также повышает привлекательность региона, способствует развитию инфраструктуры и культурных организаций.

Анализ культурно-исторические ресурсы Прохоровского района показал, что в настоящее время наследие Прохоровского поля представляет ценный туристский ресурс. Условия региона являются благоприятными для развития туризма. Это связано с общей направленностью развития познавательного и образовательного внутреннего туризма, а также с тем значением, которое имеет Прохоровское поле как мемориальный объект для истории страны и его значением как места перспективного религиозного паломничества.

Таким образом, главными формами туризма в Прохоровском районе следует считать экскурсионный туризм, познавательный туризм и религиозное паломничество. Очень перспективным для этой территории в будущем может стать научный программный туризм (посещение района специалистами с научными целями – изучение природы, археологии, элементов местной культуры и др.). Кроме того, проектирование и обустройство рекреационных зон, создание музейно-туристских комплексов на территории Прохоровского района и объединение их в единый туристский продукт даст возможность Белгородчине завоевать серьезные позиции на туристическом рынке России [2].

Список использованных источников: 1. В. Шаповалов Путеводитель по государственному военно-историческому музею-заповеднику «Прохоровское поле» – Белгород.: «Белогорье» 2001. – 59с. 2. Бельков Л.Т. Путеводитель по Прохоровке – Белгород.: ЗАО «Белгородская типография», 2000. – 230с.

УДК 911.3

СУЧАСНИЙ СТАН ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЧУГУЇВСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Г.О. Кулешова, М.О. Логвинова

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Активізація взаємовигідних відносин Харківської області з іншими країнами світу на основі ефективного використання регіонального експортно-імпортного потенціалу є запорукою покращення соціально-економічного становища, підвищення рівня життя населення. Враховуючи достатньо детальний стан вивчення зовнішньоекономічних зв'язків Харківської області в цілому, окремої уваги заслуговує аналіз зовнішньоторговельних зв'язків її адміністративних районів, які виступають активними учасниками зовнішньоекономічної діяльності.

Важливе місце в експортно-імпортній діяльності Харківщини відіграє Чугуївський район, розвитку зовнішньоекономічної діяльності якого сприяє вигідне економіко-географічне положення. Район розташований у центральній частині Харківської області. Територія району складає 114,9 тис. га, що становить 3,7% території області. Район межує на півночі – з Вовчанським,

на північному сході та сході – з Печенізьким, на південному сході – з Шевченківським, на півдні – з Балаклійським, на заході – зі Зміївським та на північному заході – з Харківським районами Харківської області. Відстань до м. Харкова – 28 км від районного центру м. Чугуєва. Район має наближене сусідство з Російською Федерацією – одним із основних його торговельних партнерів [3]. Протягом останніх років Чугуївський район став найбільш промислово розвинутим в області, в загальному обсязі виробництва якого значну частку займають електроенергетика, виробництво неметалевих виробів та харчова промисловість. Район також є одним із лідерів агропромислового комплексу Харківської області. У Чугуївському районі створена розгалужена транспортна інфраструктура, яка дозволяє забезпечувати потреби населення району у вантажних та пасажирських перевезеннях. Загальна інвестиційна привабливість та практична зацікавленість іноземних інвесторів у використанні інвестиційного потенціалу району, зокрема індустриального майданчика «Малинівка», також сприяє розвитку зовнішньоекономічної діяльності району.

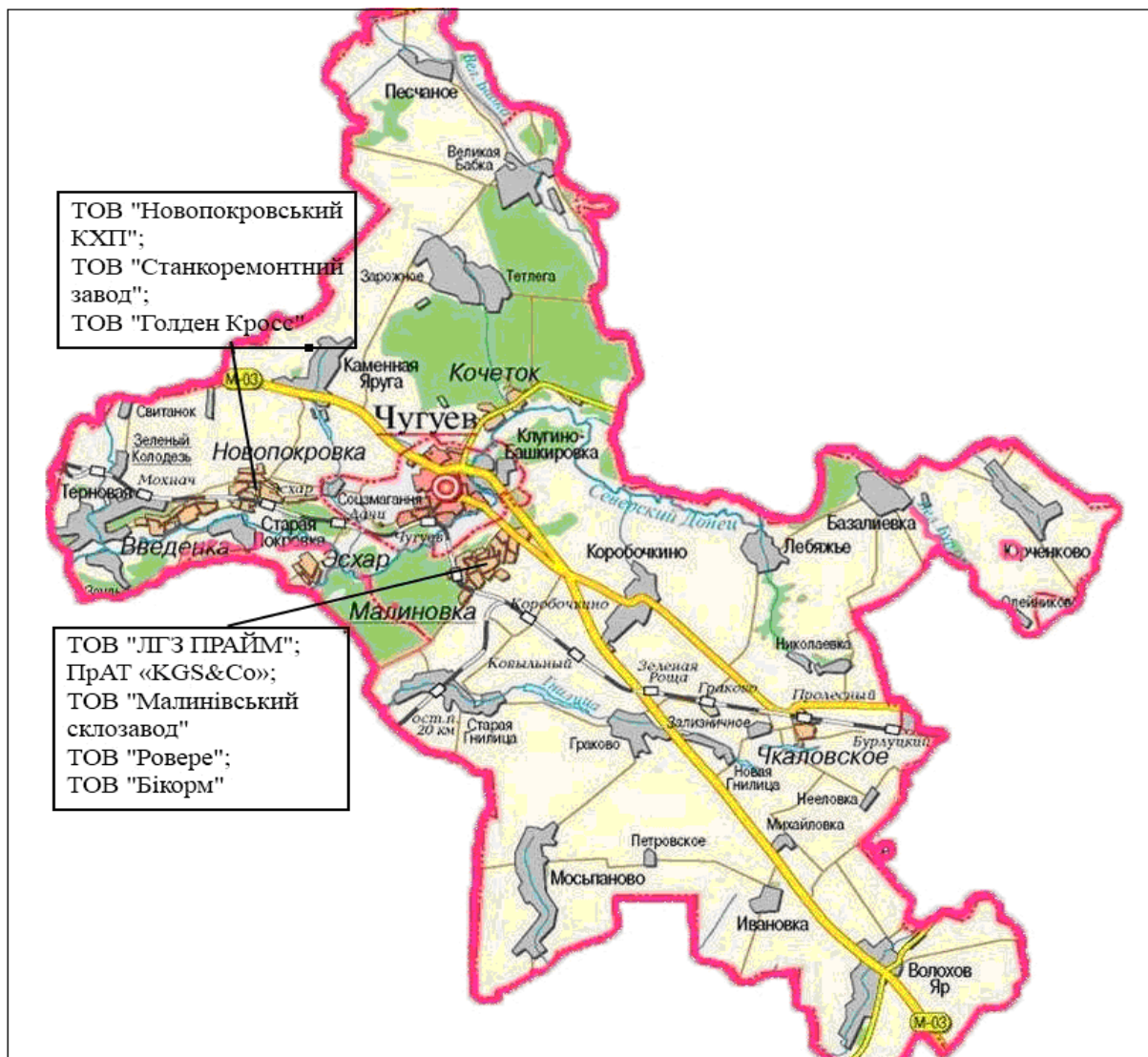

Рис. 1. Підприємства Чугуївського району, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність

На сьогодні у Чугуївському районі поширені такі види зовнішньоекономічної діяльності:

- експорт та імпорт товарів, капіталів та послуг;
- наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності;
- спільна підприємницька діяльність між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності, що включає створення спільних підприємств різних видів і форм;
- організація та здійснення діяльності в галузі проведення аукціонів, виставок, торгів, конференцій тощо [2].

Зовнішньоторговельний оборот Чугуївського району станом на 01.01.2012 р. склав 22,9 млн. дол. США. Перевага експорту над імпортом забезпечила позитивне сальдо зовнішньої торгівлі в сумі 8,3 млн. дол. США. Обсяг експорту товарів склав 15,6 млн. дол. США, обсяг імпорту – 7,3 млн. дол. США. В експортно-імпортних операціях підприємства району співпрацюють з 42 країнами світу [4].

Експорт товарів у 2011 р. здійснювався до 33 країни світу. Головними експортерами Чугуївського району є підприємства (рис. 1):

- ПрАТ «KGS & Co» (алюмінієві ковпачки – експортуються до Російської Федерації, Молдови, Туреччини, Болгарії);
- ДП «Новопокровський КХП» (висівки гранульовані – до Швейцарії, Сполученого Королівства, США, Канади; борошно – до Панами, Грузії, Азербайджану, Сполученого Королівства, Молдови, Нігерії, Казахстану, Туркменістану, Вірменії, ОАЕ, Кіпру, Сінгапуру; крупа манна – до Грузії, Республіки Білорусь, Російської Федерації);
- ТОВ «Лікєро-горілочний завод «ПРАЙМ» (алкогольні напої – до Іраку, Латвії, Литви, Азербайджану, Швейцарії, Вірменії, Ізраїлю, Лівану, Грузії, Російської Федерації, ОАЕ, Туреччини, Йорданії, Німеччини, Мексики, Болгарії, Чилі, США, Естонії, Молдови, В'єтнаму, Панами);
- ТОВ «Малинівський склозавод» (пляшки для напоїв та спиртових продуктів – до Російської Федерації та США);
- ТОВ «Станкоремонтний завод» (металообробне обладнання – до Російської Федерації);
- ТОВ «Ровере» (пиломатеріали твердих порід – до Італії) [2, 3].

Найбільша частка в загальному обсязі експорту району припадає на ДП «Новопокровський КХП» – 47,7% (рис. 2).

До Чугуївського району у 2011 р. імпортовано товарів з 15 країн світу. Імпортні операції переважно здійснювалися підприємствами:

- ПрАТ «KGS & Co» (алюмінієві листи, прокладки, гранулят, дозатори, запчастини, клей – з Російської Федерації, Німеччини, Республіки Білорусь, Італії, Сполученого Королівства, Швейцарії, Таїланду, Болгарії);
- ТОВ «Малинівський склозавод» (формокомплекти, ситова тканина, запчастини для обладнання, датчики, сировина – з Російської Федерації, Німеччини, Чехії, Хорватії, Франції, Швейцарії, Сполученого Королівства, Китаю, Австрії, Індії);

- ТОВ «Лікєро-горілчаний завод «ПРАЙМ» (закупорювальний металополімерний пристрій – з Рєспубліки Білорусь);
- ТОВ «Станкорємонтний завод» (металообрєбне обладнання – з Німєччини).

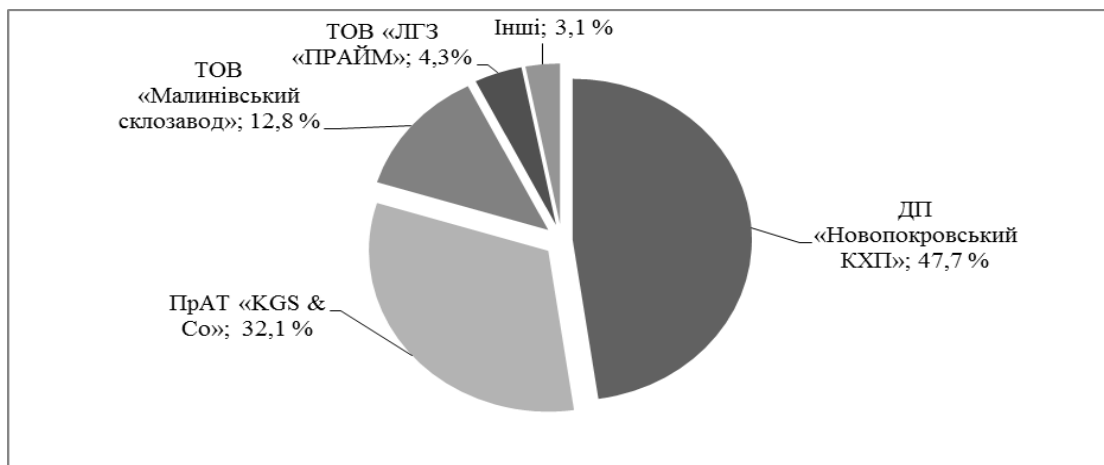

Рис. 2. Структура розподілу експорту Чугуївського району серед найбільших підприємств у 2011 році (за даними [2, 3])

Найбільша частка в загальному обсязі імпорту району припадає на ПрАТ «KGS & Со» – 64,9% (рис. 3).

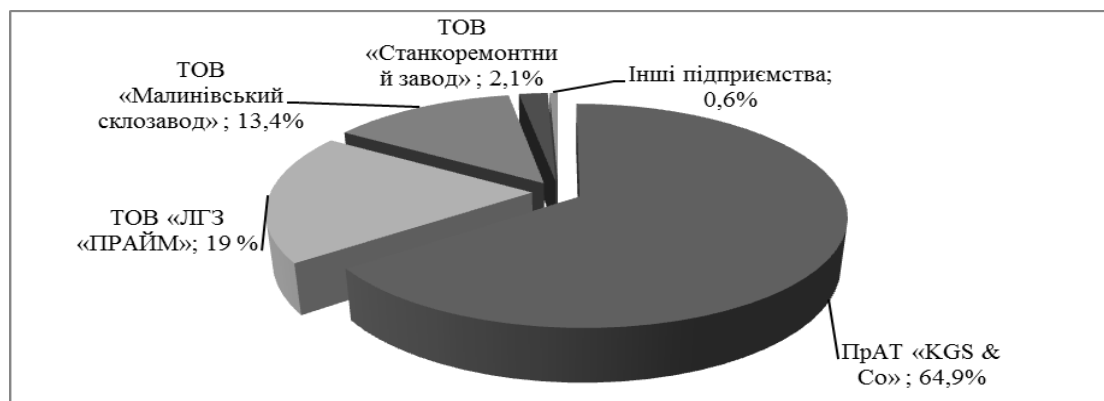

Рис. 3. Структура розподілу імпорту Чугуївського району серед найбільших підприємств у 2011 році (за даними [2, 3])

Чугуївський район посідає другє місце в Харківській облєсті за темпами росту прямих іноземних інвестицій. Сума іноземних інвестицій у район за 2011 р. склала 288 млн. дол. США. Це досягнуто завдяки роботі індустриального майданчику «Малинівка», на якому вже котрий рік поспіль йде реалізація ряду інвестиційних проектів підприємств: ПрАТ «KGS&Со», ТОВ «Малинівський склєзавод» та ТОВ «Лікєро-горілчаний завод «ПРАЙМ», що випускають продукцію високої якості із закінченим технологічним циклом. Частка району в загальному обсязі інвестицій облєсті складає 11,6%. Найбільш значні обсяги прямих іноземних інвестицій вкладєно інвесторами з Кіпру, Сполучєного Корєлєвства та Данії (98% усїх інвестицій у район). Сьогодні прями іноземні інвестиції отримують 5 підприємств району:

ТОВ «Малинівський склозавод» – 45,3 %; ТОВ «Харківський лікєро-горілочаний завод – плюс» – 26,2%; ТОВ «Бікорм» – 15,7%. ПрАТ «KGS&Co» – 12%; ТОВ «Голден Кросс» – 0,8% [2, 3].

З метою покращення показників зовнішньої торгівлі та інвестиційної активності промислових підприємств Чугуївського району вживаються заходи щодо розширення асортименту продукції на експорт та збереження темпів росту експортних поставок. Завдання щодо повного використання експортного потенціалу полягає в тому, щоб до 2015 р. збільшити в районі зовнішньоторговельний оборот до більш ніж 50 млн. дол. США (рис. 4).

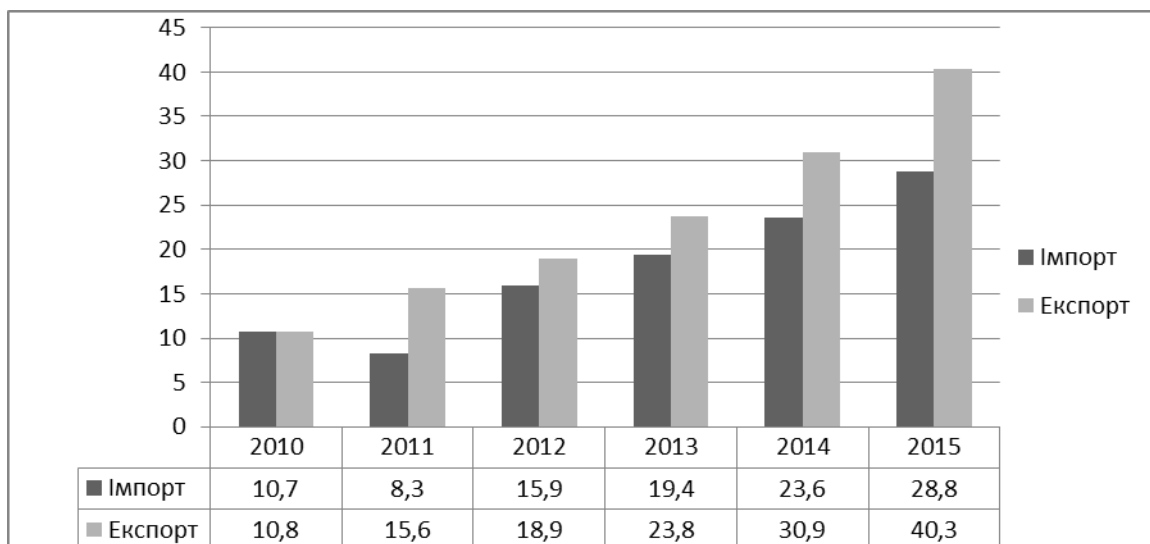

Рис. 4. Прогноз експортно-імпорتنних операцій Чугуївського району до 2015 року (млн. дол. США) (за даними [2, 3])

Зовнішньоекономічна діяльність Чугуївського району є ваговою складовою його соціально-економічного розвитку, завдяки якій вже значно модернізовано економіку, залучено прямі іноземні інвестиції і новітні технології у промислове виробництво, підвищено конкурентоспроможність вітчизняного товаровиробника, здійснено вихід на світові ринки. Проте складна економічна ситуація в країні, недосконалість законодавчої бази, відсутність ринків інноваційних та фінансових послуг перешкоджають посиленню зовнішньоекономічних зв'язків району. Тому збереження існуючих показників та розширення експортно-імпоротної та інвестиційної діяльності є важливим стратегічним завданням стійкого розвитку Чугуївського району та Харківської області в цілому.

Список використаних джерел: 1. Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kharkivoda.gov.ua>. 2. Офіційний сайт Чугуївської районної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chuguev-rda.org.ua> 3. Стратегія соціально-економічного розвитку Чугуївського району до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chuguev-rda.org.ua/page/page113.html> 4. Харківська область у 2011 році: статистичний щорічник / Головне управління статистики у Харківській області / [за редакцією Мамонтова О.Г.]. – Електронний ресурс на диску.

РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ІНВЕСТУВАННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ЕКОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

І.А. Ляско, Л.М. Кушнір

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка

В час налагодження контактів між Україною та державами Заходу створюються нові перспективи для інвестування як традиційних сфер діяльності, так і абсолютно нових галузей функціонування економіки. За рахунок налагодження таких економічних та інформаційних мостів каталізується процес трансформації світогляду українського народу з експлуататора, що екстенсивними методами діяльності зменшує свої витрати задля стрімкого збагачення у економічно грамотного прагматика, що інтенсифікує свої технології виробництва і залишає нащадкам збалансований ландшафт. Такий пережиток нераціональності у нашому світогляді укорінився після епохи Радянського Союзу, де безмежні простори неосвоєних територій, які «залишалися в запасі» створювали ілюзію невичерпності природного ресурсу. Тому на даному етапі першочерговим завданням як для України, так і кожного її регіону та зокрема Полтавщини, є запровадження іноземних технологій виробництва та перерозподіл коштів, що надходять від інвесторів.

Станом на січень-червень 2012 року, Полтавська економіка отримала майже 4,5 мільярдів гривень на розвиток усіх сфер діяльності. Аналізуючи природно-ресурсний потенціал Полтавської області та, як наслідок, спеціалізацію економіки регіону, можна простежити характер розподілу коштів, що інвестуються у неї. Таким чином, найбільш капіталомісткими галузями є добувна та переробна промисловість, що в сумі використовують 38,5% усіх інвестицій. Оцінюючи дані показники, слід звернути увагу на екологічну сторону таких цифр. Полтавщина видобуває сировину та здійснює її первинну обробку. Це брудне й малоефективне виробництво, головним негативним аспектом якого є тяжкий удар по екологічному стану довкілля. Внаслідок цього логічно виникає питання про пошук ефективних шляхів вирішення екологічного аспекту потужності економіки Полтавського регіону.

Ситуація, що склалася, є відображенням перехідного етапу економіки України з відсутністю чітко визначеної стратегії впорядкування промислового землекористування, диспропорцією між вартістю сільськогосподарської та промислової продукції. В світлі цього цікавим є досвід провідних європейських країн в організації відтворення земельних ресурсів, де подолання наслідків гірничого землекористування розглядається як ключове питання підприємницького успіху і де з року в рік зростають капіталовкладення екологічного спрямування [1].

За даними екологічного паспорту Полтавської області за 2011 рік було виділено екологічно небезпечні об'єкти [2], основна маса яких є

підприємствами гірничо-видобувного, нафтогазопереробного та хімічного комплексу. Це ВАТ «Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат» (займається видобутком, збагаченням залізної руди, виробництво окотків), ДП Кременчуцьке управління магістральних нафтопродуктопроводів (транспортування світлих нафтопродуктів по магістральних нафтопроводах), Кременчуцьке лінійно-виробниче управління магістральних газопроводів (трубопровідний транспорт загального користування, газопостачання, автомобільне господарство), філія «Придніпровські магістральні нафтопроводи», Кременчуцьке районне нафтопровідне управління (транспортування сирової нафти, нафтопродуктів трубопроводами, будівництво будівель, інші монтажні роботи, розбирання та знесення будівель, земляні роботи), ПАТ «Транснаціональна фінансово-промислова нафтова компанія «Укртатнафта» (нафтопереробка), газопромислове управління «Полтавагазвидобування» (видобуток і переробка природного газу та газового конденсату), КП ПОР «Полтававодоканал» (транспортування та очищення стічних вод), Хорольський склад пестицидів райсільгоспхімії (зберігання невпізнаних, непридатних та заборонених для використання отрутохімікатів).

Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат станом на 31.12.2008 року порушив 4411,8 га земель, з них: кар'єрами – 865,5 га, відвалами – 1868,9 га, хвостосховищами – 544,6 га, будівництвом лінійних споруд – 132,7 га, знято 4200,1 тис. м³ із 1050 га земель. З початку експлуатації родовищ було рекультивовано 157,5 га порушених земель і покращено 267,3 га малопродуктивних сільськогосподарських угідь. Порушені землі знаходяться в стадії експлуатації. З метою зменшення площ зайнятих і порушених земель частина розкритих порід складається у виробленому внутрішньокар'єрному просторі, а відсіки хвостосховищ, де зберігаються відходи збагачення, нарощуються у висоту [3].

ГПУ «Полтавагазвидобування» має на своєму балансі близько 500 свердловин, 1,2 тис.км трубопроводів та інші об'єкти переробки природного газу та газоконденсату. НГВУ «Полтаванафтогаз» експлуатує майже 300 свердловин, близько 1 тис.км трубопроводів. Кожне з цих підприємств використовує родючі земельні ресурси не за призначенням, що призводить до негативних наслідків. Після консервування свердловин або закінчення терміну рентабельності виробництва більшість земель не проходить процедуру рекультивації та отримує неформальний статус бедлендів, які не потрібні ні промисловості, а ні сільському господарству, адже не можуть давати врожай.

У раціональному напрямку пішли західноєвропейські країни, зокрема Німеччина. Вона на регіональному рівні підійшла до збереження непридатних для сільського господарства земель. Там відбувається постійна еволюція уявлення про те, як має виглядати відновлений ландшафт. Місцева влада контактує з населенням за участю якого обирає шлях зміни відновлених територій. Відвали перетворюються з нікому не потрібних дешевих територій на зони відпочинку або майбутні будівельні майданчики для житлових

масивів. Державою виділяється на збереження вітчизняного ресурсного потенціалу 10% від ВВП. В Україні цей показник у 5 разів менший. Проте якість відновлених земель може бути все одно високою внаслідок досить значної природної якості полтавських ґрунтів, що за останніми даними містять 3,33% гумусу.

Важливим питанням, на яке неможливо не звернути увагу, є співвідношення вкладених коштів у подібну діяльність самими підприємствами та державою. У Німеччині таке співвідношення складає приблизно 50% : 50%. В той же час в Полтавській області співвідношення вкладених коштів виглядає так: 80,8% : 11,1% : 1,9% (власні кошти підприємств та організацій, кредити банків та інші позики, кошти державного та місцевого бюджету відповідно). Це говорить про високий потенційний рівень капіталовкладень у відновлення ландшафтів з боку недержавних комерційних структур та промислових підприємств за умови раціонального розподілу коштів.

Якщо проаналізувати інвестиції на відновлення земель під екологічно небезпечними об'єктами, то стаття їх дуже незначна і розбавлена у комунальних та санітарних статтях витрат – 0,5%. Логічним виходом з такої ситуації може бути направлення інвестицій з сектору оптової торгівлі та посередництва, що поглинає 5,7% виділених коштів [4]. Збереження балансу можна досягнути через зменшення кількості торгових посередників. Такий підхід одночасно з вивільненням коштів дасть змогу посилити контроль над усією сукупністю торгових оптових операцій в Полтавському регіоні.

За сучасними розцінками, середня вартість рекультивації 1 га промислового майданчика становить 30 тис. грн. Таким чином, якщо навіть 20% інвестованих коштів будуть спрямовані на рекультивацію, Полтавський регіон за рік зможе відновити більш ніж 1500 га земель.

Спрощення мережі посередництва у торгівлі приведе до вивільнення коштів, спрямування яких у відновлення ландшафтів, пошкоджених або зруйнованих техногенною діяльністю, дасть змогу Полтавському регіону вирішити велику кількість проблем, пов'язаних з земельним фондом та суспільним благоустроєм.

Список використаних джерел: 1. Терехов Є. В. Аналіз економіки та організації рекультивації земель, порушених гірничими розробками // асп. Є. В. Терехов// Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія «Гірництво», № 16, 2008; 2. Екологічний паспорт Полтавської області 2010 / Сайт міністерства екології та природних ресурсів України / <http://www.menr.gov.ua> Полтава, 2011; 3. Технический проект. Расширение и реконструкция комбината на базе запасов Лавриковского и Горишне-Плавнинского месторождений железных руд. Кн. 4. Рекультивация земель, нарушенных горными работами. – Харьков, 1971; 4. Головне управління статистики у Полтавській області, 2003-2012. <http://poltavastat.pi.net.ua>

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ, ЯКІ СПРИЧИНЯЮТЬ ТРАНСПОРТНУ ДИСКРИМІНАЦІЮ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ)

А.В. Мазурова, П.А. Вірченко

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Актуальність теми. У сучасному світі значущість транспортної системи стрімко зростає. Населення потребує нових технологій обслуговування у сфері перевезень, оптимізованих маршрутів, за допомогою яких можна буде дістатися до потрібного об'єкта з мінімальною витратою часу і коштів. На жаль, навіть у наш час (технічного прогресу та інноваційного розвитку) існують регіони з обмеженою транспортною доступністю. Території, які зовсім або недостатньо забезпечені транспортною інфраструктурою – це території транспортної дискримінації та певної соціальної несправедливості.

Аналіз попередніх досліджень засвідчив, що теоретичні та прикладні проблеми організації транспорту й окремі питання транспортної доступності населення висвітлені у працях Н.Н. Баранського, В.Н. Бугроменка, Н.Н. Казанського, Л.В. Канторовича, Е.П. Качана, Ю.В. Мирошніченко, І.В. Спирина, С. Г. Фрищева та інших науковців. Проте, географічні проблеми транспортної дискримінації в межах України вивчені недостатньо.

Метою дослідження є визначення суспільно-географічних чинників, які спричиняють транспортну дискримінацію населення України. Автори пропонують проаналізувати дану проблему на прикладі залізничного транспорту, який здійснює майже 50% пасажирських та 82% вантажних перевезень [2] серед усіх видів транспорту України.

Викладення основного змісту дослідження. Важливим показником, що впливає на транспортну дискримінацію населення є транспортна доступність. Фрищев С. Г. визначає транспортну доступність, як системний індикатор просторових можливостей суспільства, що реалізується завдяки транспортній інфраструктурі, котрий оцінює конкурентоздатність різних місцеположень, або – показник витрат часу на транспортний зв'язок між різними пунктами в межах системи групового розселення [2].

Інше тлумачення транспортної доступності й інші показники її виміру запропонував В. Н. Бугроменко. Саме він увів поняття «територіальної соціальної несправедливості», під яким розуміє «...недоодержання людьми елементарних життєво важливих послуг із-за їхньої просторової недоступності, що приводить до істотного зниження якості життя» [1].

Загальна забезпеченість транспортом в цілому в країні може бути достатньою. Проте, через зосередженість більшості соціальних та будь-яких інших закладів в столиці або в обласних центрах, люди, які проживають на віддалених від них територіях, будуть відчувати транспортну дискримінацію [2].

На нашу думку, з позицій суспільної географії поняття «транспортна дискримінація» має більш широку сутність і значно коректніше пояснює проблему транспортної територіальної доступності населення певної території. Під транспортною дискримінацією ми розуміємо явище просторової обмеженості транспортних послуг будь-якого територіального утворення (країни, області, району, міста, села) через низький або недостатній рівень розвитку транспортної мережі на даній території. Відповідно, під територією транспортної дискримінації, ми розуміємо, територію, яка характеризується обмеженістю транспортної інфраструктури та недостатнім рівнем розвитку транспортної мережі. Таким чином, транспортна дискримінація обмежує рівність людей, які проживають на певній території, до якісних транспортних послуг, впливає на звуження мобільності населення, призводить до зниження їх конкурентоспроможності (за рівнем освіти, кваліфікації, медичного та культурного обслуговування тощо), змушує їх витратити більшу кількість часу та коштів на поїздки.

Усі чинники, які є причиною транспортної дискримінації території, можна поєднати у наступні групи, зокрема, природні, економічні, демографічні та матеріально-технічні.

На конфігурацію залізничних мереж та транспортну доступність території суттєво впливають природні умови місцевості. На Україні 95% території є рівнинною. Проте навіть 25% височин та 5% гірської місцевості кардинально вплинули на структуру транспортної мережі. Класичним прикладом «втручання» рельєфу у конфігурацію залізничної транспортної мережі є недосконалі залізничні маршрути у західних областях України. Так відстань від Тернополя до Івано-Франківська складає 140 км. по автомобільній магістралі. Але щоб проїхати цей маршрут на залізничному транспорті необхідно заїхати до Львова (загальний шлях \approx 250 км), або до Чернівців (загальний шлях \approx 300 км). Таким чином, і кошти, і час, який витрачають пасажирів при переїзді залізничним транспортом між цими обласними центрами збільшуються вдвічі. Отже, рівень транспортної мобільності населення зазначених регіонів суттєво знижується. Причиною відсутності прямого залізничного сполучення між Тернополем та Івано-Франківськом є Подільська височина, яка ускладнює будівництво залізниці. Інший факт, з Ужгорода до Івано-Франківська або Чернівців по території України залізничним транспортом можна дістатися тільки через Львівську область (враховувались магістральні залізничні шляхи), або по території сусідніх Угорщини та Румунії, що є достатньо незручним для пасажирів. Перешкодою для прокладення прямого залізничного сполучення між Ужгородом та Івано-Франківськом і Чернівцями стали значні гірські масиви Українських Карпат. Гірська система Криму теж є перешкодою для залізничного сполучення між Сімферополем та Ялтою, Алуштою та іншими відомим курортами регіону.

Ще одним природним фактором, що впливає на конфігурацію залізничних транспортних шляхів є водні об'єкти: моря, річки, озера, водосховища, канали, болота. Зрозуміло, що зараз існують технології прокладання залізничних шляхів майже в усіх природних умовах – через гірські системи по їх поверхні,

підземними та підводними тунелями тощо, проте витрати на таке будівництво суттєво зростають.

На конфігурацію залізничних шляхів також впливає рівень економічного розвитку територій. Ще з радянських часів збереглася диспропорція між регіонами України у рівні економічного розвитку. У східних регіонах держави, де зосереджені великі промислові потужності – металургійні комбінати, машинобудівні заводи, шахти, кар'єри тощо, маємо саму високу густоту залізничної мережі.

Чисельність потенційних споживачів транспортних послуг та система розселення населення тісно пов'язані з рівнем транспортної доступності території. Однак, у свою чергу, розвиток транспортної мережі та інфраструктури пов'язаний з конфігурацією і характером системи розселення та чисельність споживачів транспортних послуг. Зазначені явища є взаємозалежними, і вкрай важко визначити ключове ядро у їх взаємозв'язках. Одним з цікавих прикладів, є висока щільність транспортної залізничної мережі на Донбасі, що залежить не лише від економічних чинників, а й від типу системи розселення та чисельності споживачів транспортних послуг.

Опосередкований вплив на конфігурацію залізничного транспорту та транспортну дискримінацію здійснює технічний стан та матеріальна база галузі. Зокрема середня швидкість на вітчизняних залізницях становить 49,2 км/год [4]. Для порівняння, у Японії найвища графікова швидкість поїздів досягає 300 км/год [3]. Проте, з підготовкою до Євро-2012, на українських залізницях почалося впровадження швидкісного руху на основних транспортних коридорах. В той же час, на більшості залізничних шляхів швидкісний рух відсутній, що можна вважати проявом транспортної дискримінації певної частини населення, так як пасажирів, які мешкають на територіях з відсутнім швидкісним рухом поїздів, мають витратити більше часу на подорож.

Висновки. Аналіз суспільно-географічних чинників, які спричиняють транспортну дискримінацію населення України, дозволив зробити наступні висновки. Усі чинники, які є причиною транспортної дискримінації населення, можна поєднати у наступні групи – природні, економічні, демографічні та матеріально-технічні.

Зазначені вище чинники відрізняються за типом та характером впливу й можуть мати прямий або опосередкований вплив на транспортну дискримінацію населення певної території. Зокрема, прямий вплив на транспортну дискримінацію населення мають природні умови, рівень економічного розвитку території, чисельність потенційних споживачів транспортних послуг та відповідна система розселення населення. В той час, як технічний стан та матеріальна база залізничної галузі мають опосередкований вплив.

Суспільно-географічні проблеми транспортної дискримінації населення мають важливе соціальне значення й потребують подальших змістовних досліджень для ефективного забезпечення регіонів України транспортними

послугами, відповідною інфраструктурою та надання рівного доступу населення до транспортних комунікацій.

Список використаних джерел: 1. Бугроменко В. Н. Транспортная составляющая пространственной организации общества // Теория социально-экономической географии: современное состояние и перспективы развития: материалы международной научной конференции (Ростов-на-Дону, 4-8 мая 2010 г.). – Ростов-на-Дону: Изд-во ЮФУ, 2010. – 476 с. 2. Загальний курс транспорту. Навч. посіб. / [під заг. редакцією С.Г. Фрищев]. – К.: Вища школа, 2006. – 162 с. 3. Транспорт в Японии. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82_%D0%B2_%D0%AF%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%B8 4. Українська залізниця набирає швидкість. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2324661.html>.

УДК 911.3

ГОЛОВНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРАРНОЇ СФЕРИ ПРИМІСЬКОГО РАЙОНУ

О.І. Мамчур, Т.М. Кравець

Львівський національний університет імені Івана Франка

Сучасна аграрна сфера характеризується трансформаційними процесами, що мають свої геопросторові особливості у різних регіонах України. Попри загальні негативні тенденції впливу економічних та політичних чинників на сільське господарство одним із важливих чинників трансформації аграрної сфери у приміських адміністративних районах є географічне положення, особливо суспільно-географічне. Розглянемо головні засади трансформації аграрної сфери Пустомитівського району, який розташований у центральній частині Львівської області і оконтурює місто Львів.

В нашому розумінні *трансформація аграрної сфери* – суспільно-географічний процес, що характеризує історичні зміни форми, структури та системи сільського господарства, зумовлений науково-технічною революцією, якісними змінами економічних та соціальних процесів.

У фізико-географічному відношенні Пустомитівський район належить до лісостепової зони, має сприятливі агрокліматичні й водні ресурси, ґрунти. Проте для приміського району великого основний вплив на спеціалізацію сільського господарства мають суспільно-географічні фактори, серед яких найважливішими є потреби міського населення в нетранспортабельних і якісних продуктах харчування. Саме положення району визначило добре розвинену транспортну мережу, щільне заселення території, високий рівень інтенсивності розвитку сільського господарства.

Наявність головного ядра Західного регіону України – міста Львова – призводить до зростання номенклатури продукції, *диверсифікації* сільськогосподарського виробництва. Віддавна для мешканців обласного центру Пустомитівщина була і є основним постачальником свіжої

сільськогосподарської продукції. Сільське господарство спеціалізувалося на вирощуванні зернових, технічних та овочевих культур, виробництві молока та птахівництві.

Особливими тенденціями у трансформації аграрної сфери Пустомитівського району є *субурбанізаційні процеси*, що призводять до впровадження колишніми мешканцями міст культури активного використання сучасних технічних засобів як в особистих господарствах, так і у сільськогосподарських підприємствах.

У сільському господарстві Пустомитівського району збереглися *загальноукраїнські тенденції*, які склалися протягом останніх років:

- скорочення посівних площ у сільськогосподарських підприємствах та збільшення їх у особистих господарствах населення та фермерських господарствах за рахунок організаційної трансформації. Площі особистих господарств населення, у тім числі орендарів, нині становлять 70% від загальної посівної площі в районі, десять років тому вони становили близько 50%;

- структурні трансформації – скорочується виробництво продукції в сільськогосподарських підприємствах і зростає роль особистих господарств населення та фермерських господарств;

- тенденції до передачі землі в особисте користування населенню значно збільшили частку зайнятого населення у сільському господарстві, в подальшому такі збільшуватимуться;

- повільне зростання обсягу інвестицій у сільське господарство, особливо тваринництво;

- неефективна державна підтримка розвитку аграрної сфери;

- розвиток закладів та установ ринкової, в тім числі товарної й фінансової, інфраструктури, зокрема ринкових посередників, товарно-збутових компаній; товарних бірж (розташовані у Львові) тощо;

- впровадження інноваційних заходів вирощування сільськогосподарської продукції, нових сортів (у дослідному господарстві “Оброшине” займаються виведенням кращих сортів пшениці та інших с.г. культур);

- розвиток прибуткових видів діяльності, зокрема рекреаційно-туристичної (наприклад, зелений туризм), що не перешкодають розвиткові аграрної сфери.

Щоб зрозуміти особливості *галузевої структури* сільського господарства Пустомитівсько району, проаналізуємо чистий прибуток основних галузей сільського господарства (табл. 1).

Отже, в структурі сільського господарства (у вартісному вираженні реалізованої продукції) Пустомитівського району переважає *рослинництво*. У структурі ж посівних площ фермерських господарств (рілля – 1795 га) найбільшу частку маю зернові культури (1481 га), особливо пшениця, а зернобобові, картопля та овочі відповідно займають 134, 119 та 116 га.

Основними галузями спеціалізації в рослинництві були і залишаються вирощування зернових, технічних культур, картоплярство та овочівництво.

В галузі рослинництва зберігається ріст валової продукції сільського господарства, це зумовлено великим попитом і порівняно невеликими

капіталовкладеннями для нарощування виробництва, також значним каталізатором є підприємницький хист фермерів.

Таблиця 1

Чистий дохід від реалізації продукції сільського господарства
Пустомитівського району Львівської області, 2010 р. [2]

Показник	Чистий прибуток (виручка)		
	Продукції рослинництва	Продукції тваринництва	Сільськогоспод. продукції
Обсяг чистого прибутку, <i>тис грн</i>	10750,1	5204,6	15954,7
Частка від чистого прибутку від продажу сільськогосподарської продукції, %	67,4	32,6	100

Рослинництво потребує постійних інвестиційних вкладень, адже відносно сприятливі кліматичні умови Пустомитівського району, а також наявність великого ринку збуту (Львів) при правильному підході до справи забезпечить добру рентабельність сільськогосподарського підприємства.

Основною галуззю *тваринництва* району є скотарство м'ясо-молочного напрямку. Розвиваються також такі галузі як птахівництво, скотарство, свинарство, конярство, бджільництво, ставкове рибництво та інші. Найкраще розвинене птахівництво («Пустомитівська птахофабрика»), скотарство – поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) є майже у кожному сільськогосподарському підприємстві, проте поголів'я ВРХ скорочується, що пов'язано з формуванням цін на продукцію тваринництва, адже вигідніше вирощувати продукцію рослинництва, натомість тваринництво нерентабельне. Теперішнє і майбутнє соціально-економічних перетворень у галузі тваринництва пов'язане з необхідністю подолання негативних стереотипів та змін до підходів подальшої роботи. Проте у деяких фермерських та підсобних господарствах триває збільшення поголів'я ВРХ та свиней.

Таким чином, головними чинниками формування сучасної територіальної структури і трансформування аграрної сфери Пустомитівського району є навколільвівське положення, що має загалом позитивне значення. Для забезпечення обласного центру в районі необхідно розвивати такі галузі сільського господарства як молочне, м'ясне тваринництво, овочівництво, картоплярство та садівництво, проте також звертати увагу на інноваційні заходи та нові тенденції у розвитку як сільського господарства, так загальногосподарських пріоритетів зростання Пустомитівського району.

Список використаних джерел: 1. Пустомитівщина. Історико-краєзнавчий нарис. — Пустомити, 2001. — 64 с. 2. Статистичний щорічник Львівської області за 2011 рік: [у 2 ч.] / [за ред. С. О. Матковського].— Львів, 2012. — Ч. 2. — 312 с.

ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА ГОСПОДАРСТВА І РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

В.П. Нагірна

Інститут географії НАН України

Територіальна структура господарства і розселення населення є важливим чинником і водночас результатом регіонального розвитку держави. Вона характеризує розміщення, просторове поєднання і форми територіального зосередження господарської діяльності на основі використання інтегрального потенціалу території, системи поселень та інфраструктури. Це внутрішня територіальна будова країни (регіону), обриси розподілу продуктивних сил, суспільно-економічний каркас держави.

Головними елементами територіальної структури, що найбільшою мірою впливають на регіональний розвиток, є міські агломерації, промислові вузли й центри, а також ареальні (зональні) елементи, що сформувалися на значних територіях завдяки зосередженню певних видів ресурсів за сприятливих соціально-економічних умов. Сюди відносяться промислові (на базі використання корисних копалин), агропромислові (на базі сільсько-господарської сировини), лісопромислові, рекреаційні райони та ін. [1].

Наявність елементів територіальної структури господарства, їх роль у соціально-економічному розвитку країни зумовлюють необхідність врахування цих важливих об'єктів при здійсненні державної регіональної політики для забезпечення збалансованого розвитку регіонів, їх економічної безпеки, вирішення соціальних проблем, зменшення диспропорцій у розміщенні виробництва і розселенні населення.

Невід'ємною складовою територіальної структури господарства є система поселень. Особливо важлива роль належить міським поселенням, зокрема великим містам, промисловим центрам, що виконують виробничі, наукові, транспортні, курортні, торговельні, культурні та адміністративно-господарські функції. Завдяки високому рівню зосередження виробництва, розвитку соціальної сфери, припливу населення міста стають ядрами інтенсивного розвитку економіки. У зоні їх впливу знаходяться навколишні сільські поселення, значна частина населення яких зайнята у місті. До великих міст (столиці, обласних промислових центрів) тяжіють також інші поселення міського типу, формуючи потужні агломераційні утворення. Вони стають важливими районоформуючими елементами. Міські агломерації – це багатокомпонентні динамічні системи з інтенсивними економічними, у т.ч. трудовими, соціальними, адміністративно-територіальними, культурними, побутовими, рекреаційними зв'язками [2].

Розвиток великих міст і формування міських агломерацій, з одного боку, є позитивними явищем, оскільки вони стають осередками ефективної господарської діяльності, впровадження інновацій, інвестиційної активності, численних нововведень науково-технічного, управлінського, комерційного, фінансового характеру. З іншої сторони, через надмірну концентрацію населення, велику щільність інженерно-транспортної інфраструктури, інтенсивну забудову, перенасиченість транспортними засобами тощо виникає ціла низка проблем. Найважливішими серед них є реструктуризація економіки, розосередження населення, оздоровлення міського середовища, істотне вдосконалення транспортної інфраструктури, зниження рівня виробничо-містобудівного освоєння, зниження техногенного навантаження на міську територію [3].

Концентрація господарської діяльності, розвиток соціальної сфери в містах, підвищення соціально-економічного рівня життя населення спричинили масовий відплив робочої сили з периферійних районів. У результаті істотно знизився їх виробничий потенціал, підвищилися темпи спаду виробництва, зросло безробіття, посилилася депресивність. Це особливо стосується віддалених сільських районів.

Значні зміни відбулися в розвитку малих міських поселень, що свого часу були важливими організаційно-господарськими осередками периферійних районів. Завдяки малим містам та селищам підтримувалися процеси життєдіяльності населення, створювалися робочі місця, пов'язані з використанням місцевих сільськогосподарських, мінерально-сировинних, лісових ресурсів. Доволі розвинутою була сфера побутових послуг.

Нині малі міські поселення втратили свої позиції у територіальній структурі господарства і розселення населення. Ринкові перетворення, ускладнення економічних умов для підприємницької діяльності негативно вплинули на їх містоформуючу базу. Чимало державних підприємств припинили своє існування, було закрито філії багатьох виробництв, розташованих у великих містах. Нові робочі місця створюються в основному у торгівлі, сфері послуг, транспорті та зв'язку. Скорочується розвиток малого й середнього бізнесу.

Через низьку конкурентоспроможність продукції, зменшення інвестицій, зниження виробництва у сільському господарстві значно занепали такі традиційні містоформуючі галузі, як харчова і легка промисловість, машинобудування та ремонт устаткування, деревообробна промисловість. Це зумовило істотне зниження ролі малих міст у промисловому потенціалі регіонів, зниження рівня життя населення, зростання його міграційної активності [3].

Особливою проблемою регіонального розвитку є стан сільської місцевості. Це стало результатом недосконалих ринкових перетворень в АПК, несприятливої макроекономічної політики держави щодо села, зменшення можливостей реалізації його трудового потенціалу. Переважання дрібних приватних господарств з низьким рівнем товарності виробництва, невисокою продуктивністю праці, відсутність реальної підтримки з боку

держави, диспаритет цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, надприбутки великих агрохолдингів порівняно з мізерною оплатою праці безпосередніх сільськогосподарських товаровиробників зумовили істотне зменшення виробництва продукції сільського господарства, занепад сільських регіонів. Суттєві зміни відбулися у структурі й спеціалізації сільського господарства. Великий спад виробництва спостерігається в колись потужних спеціалізованих комплексах – бурякоцукровому, плодоовочеконсервному, льонопромисловому і групі тваринницько-промислових комплексів (за винятком птахопромислового).

Такі тенденції і особливості розвитку сільського господарства значно впливають на рівень та якість життя сільських мешканців, їх міграційну активність, стан поселенської мережі. Сільська місцевість дедалі більше набуває депресивних рис, загострюються демографічні, соціальні, екологічні проблеми, продовжує скорочуватись мережа сільських населених пунктів.

Поглиблення відмінностей у соціально-економічному розвитку міських і сільських регіонів зумовлюють посилення диспропорцій у розміщенні продуктивних сил країни, порушення принципу соціальної справедливості як основи регіональної економічної політики держави. Її суть – створення рівних можливостей громадянам щодо працевлаштування, отримання доходів і суспільних благ незалежно від місця проживання.

Нині посилення територіальної концентрації виробництва, нарощування інтегрального потенціалу, активізація інвестиційної діяльності відбувається в основному у Столичному регіоні, центром якого є Київська міська агломерація, а також у великих містах і промислових центрах, таких як Харків, Донецьк, Львів, Дніпропетровськ, Вінниця та ін. Разом з тим, столична агломерація та великі промислові центри поступово вичерпують місткість розміщення матеріального виробництва, тут зростають техногенне навантаження на територію, посилюються несприятливі екологічні явища, що негативно впливає на життєдіяльність населення.

Список використаних джерел: 1. Територіальна структура господарства і розселення населення в Україні / [за ред. В.П. Нагірної]. – К.: Акад. праці і соц. відносин федер. проф. спілок України, 2010. – 280 с. 2. Питюрєнко Е.И. Территориальные системы городских поселений Украинской ССР / Е.И. Питюрєнко. – К.: Наук. думка, 1983. – 140 с. 3. Генеральна схема планування території України. Прийнята у 2002 р. Верховною Радою України як Закон України «Про Генеральну схему планування території України». 4. Петрук С.Л. Малі міські поселення Житомирської області: стан, тенденції і напрями розвитку: Автореф. дис. на здоб. наук. ступеня к. геогр. н.: спец. 11.00.02 – екон. і соц. геогр. / Петрук С.Л. – К, 2010. – 20 с.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Л.М. Немець, О.О. Носирєв

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

За останні декілька років питання конкурентоспроможності стало ключовим для всіх суб'єктів економічних відносин. Необхідно зауважити, що в сучасних умовах глобалізації економічного та політичного життя стираються кордони, окремі галузі виробництва чи навіть регіони постають як самостійні гравці на світовому ринку. Останнім часом дуже важливим у контексті державної регіональної політики, а особливо в Україні, є дослідження конкурентоспроможності регіонів. Досвід високорозвинених країн, особливо країн ЄС, засвідчує, що підвищення конкурентоспроможності держави є можливим при максимальному використанні інвестиційно-інноваційного потенціалу регіонів з урахуванням соціально-економічних особливостей кожного з них [1,3].

Серед дослідників з позицій соціально-економічної ефективності конкурентоспроможності регіонів поширеним є використання моделі Г. Мюрдаля, що відображає залежність між розвитком бізнесу, обсягами доходів фірм і населення, місцевими бюджетами і регіональною інфраструктурою. Чим розвинутіша економіка регіону, тим більші доходи отримують населення і фірми, а це через податкову систему призводить до зростання відрахувань у місцеві бюджети. В результаті органи місцевого самоврядування та муніципального управління мають ширші можливості для розвитку соціальної інфраструктури регіону. Таким чином, на наступному етапі забезпечуються більш привабливі умови для ведення економічної діяльності і створюються стимули для припливу капіталів у даний регіон.

Аналогічний мультиплікативний процес має і питання стосовно доходів населення. Розвинута економіка потребує кваліфікованих трудових ресурсів (такі робітники отримують більш високі доходи); впорядкована і забезпечена соціальними благами територія приваблює широкі верстви населення для проживання, що в свою чергу приводить до подальшого зростання податкових надходжень у місцеві бюджети і т. д. [2].

Інша модель конкурентоспроможності регіонів – Модель Херрода-Домара виходить з того, що райони, які швидко розвиваються, мають високий рівень доходів, внаслідок чого відбувається приплив робочої сили і капіталу. Зростає обсяг податків до місцевих бюджетів, що зумовлює розвиток соціальної сфери регіону.

Неокласична модель, навпаки, виходить з того, що нові райони, які розвиваються, хоча і мають чистий приплив капіталу, однак рівень доходів у них невисокий і робоча сила має тенденцію до відтоку, що в свою чергу,

приводить до низьких надходжень у місцеві бюджети і як результат — до зменшення відрахувань на розвиток соціальної сфери, а, отже, і до її скорочення. Неокласична модель підходить для районів, котрі стали розвиватися на базі використання місцевої робочої сили в добре забезпечених трудовими ресурсами регіонах з відносно низьким рівнем доходів населення та якістю його життя, що склалися традиційно [3].

Існують й інші трактування залежностей між економічним розвитком і розвитком соціальної сфери регіону та якості життя населення. Проте діють кілька положень, які не потребують доведення (аксіоми) і характерні при застосуванні будь-якої моделі регіонального розвитку:

1) рух капіталу відбувається в регіони, які дають найбільший прибуток на вкладений капітал;

2) розвиток основних галузей спеціалізації сприяє розвитку допоміжних галузей, розширенню сфери послуг і створенню досконалішої інфраструктури для населення і розвитку економічної діяльності;

3) розвинутіша виробнича інфраструктура створює привабливі умови для розширення економічної діяльності і відкриття нових фірм;

4) концентрація виробничого і невиробничого капіталу безпосередньо визначає доходи місцевих органів влади. Чим більші доходи бюджету на території, тим більші інвестиції в інфраструктуру і соціальні програми. Вищий рівень індивідуальних доходів забезпечує вищий рівень соціального розвитку, а саме медичного обслуговування, освіти, забезпечення житлом тощо.

Незважаючи на високу економічну динаміку та запровадження останніми роками більш оптимальної регіональної політики, конкурентоспроможність України та регіонів зокрема, залишається низькою, а міжрегіональні диспропорції продовжують поглиблюватися. Аналізуючи рейтинги регіонів за окремими показниками зовнішньоекономічної інтеграції [4], можна відзначити, що найбільший експортний потенціал, як по відношенню до обсягів регіонального виробництва, так і на душу населення, мають промислово розвинені регіони сходу України: Дніпропетровська, Запорізька, Донецька, Харківська області. Експортною базою цих регіонів є потужний металургійний, машинобудівний та хімічний комплекси, що характеризуються високою іноваційною складовою і вираженою експортною спрямованістю виробництва. За обсягами експорту на душу населення, до цієї групи також входить місто Київ, спираючись на потужну фінансову, наукову та промислову інфраструктуру. Водночас, ці ж регіони є найбільшими імпортерами, завдяки відносно високому рівню доходів населення, у порівнянні з іншими областями України, а також величезною залежністю вітчизняної промисловості від імпортованих машин та обладнання, про яку свідчить аналіз, проведений в другому розділі роботи.

Загалом, до переліку регіонів з високим рівнем відкритості економіки (понад 70%) відносяться: столичний регіон (м. Київ, з рівнем відкритості 147,9%), східні промислові регіони – Дніпропетровська (80,0%), Донецька (91,0%), Запорізька (87,7%), ряд прикордонних та приморських регіонів – Закарпатська (128,9%), Миколаївська (97,5%), Одеська (88,3%)

області. Найнижчим рівнем зовнішньоекономічної активності і відкритості економіки характеризуються слабо індустріалізовані регіони Центру, Заходу (в першу чергу ті, що не межують з країнами Європейського Союзу) та Півдня (Херсонська область, Автономна Республіка Крим) України. В цих регіонах рівень відкритості економіки не перевищує 40% [4].

Таким чином, можна говорити про формування в Україні декількох регіональних центрів, які, акумулюючи інтелектуальні, фінансові, економічні, промислові ресурси, формують міцний фундамент, за рахунок якого в майбутньому буде відбуватися інтеграція української економіки до європейської та світової економічної системи.

Список використаних джерел: 1. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації: Монографія. — К.: КНЕУ, 2004. — 275 с. 2. Захарченко В, Захарченко С. Конкурентоспроможність регіонів України: кластерний підхід // Краєзнавство. Географія. Туризм. - № 5 (682). — 2011. — С. 3-6. 3. Захарченко В.І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України. — Вінниця: Гіпаніс, 2004. — 548 с. 4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

УДК [378 : 911.3] – 043. 86 (477. 61)

ДЕЯКІ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ЛУГАНЩИНІ

Т.І. Слоньова, П.А. Вірченко***

**Луганський національний університет імені Тараса Шевченка*

***Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна*

Вища освіта в Україні є дуже вагомим чинником людського розвитку й економічного зростання. Саме тому вона є об'єктом вивчення багатьох наукових дисциплін. Суспільно-географічні дослідження цієї галузі в Україні активізувалися порівняно недавно. Вони стосуються як держави у цілому (К. Січкаренко, Т. Мельниченко), так і окремих регіонів (П. Вірченко, Н. Горожанкіна, Н. Флінта). Ці науковці розглядають вищу освіту і як важливу складову усього освітнього комплексу, і як окреме системно-структурне утворення. На фоні кардинальних змін, що відбулися у суспільстві та економіці держави за останні двадцять років, значні перетворення, безумовно, відбулися і у системі вищої освіти, які призвели до помітних динамічних і структурних змін у ній. Все це, а також відсутність суспільно-географічних досліджень з питань територіальної організації вищої освіти Луганщини, обумовили вибір теми та актуальність нашого дослідження.

Мета даної статті полягає у тому, щоб виявити деякі аспекти динамічного, структурного та географічного характеру стосовно розвитку системи вищої освіти Луганщини, які відбувалися особливо упродовж останніх двадцяти років.

Становлення вищої освіти у регіоні відбувалося у 20-30 ті роки ХХ ст. за рахунок формування мережі середніх спеціальних навчальних закладів (технікумів

і училищ) та вищих (інститутів) навчальних закладів. У післявоєнний період (до початку 90-х років ХХ ст.) система вищої освіти Луганщини якісно і кількісно змінювалася і розвивалася. Упродовж 90-х років та на початку ХХІ ст. розвиток вищої освіти стає особливо бурхливим та динамічним.

Формування та функціонування вищої освіти регіону відбувалося під впливом різноманітних внутрішніх та зовнішніх чинників. Це і специфічні риси географічного положення, і зміни демографічної ситуації, і галузеві особливості господарського комплексу, і характер системи розселення, і суспільно-економічні перетворення у державі упродовж останніх десятиліть.

Сьогодні вища освіта Луганщини є вагомим складовим всього освітнього комплексу України. Займаючи 4,4% території України, Луганщина серед інших областей посідає шосте місце за чисельністю населення та друге за рівнем урбанізації (86,7%). За кількістю ВНЗ III-IV рівнів акредитації (р. а.) вона поділяє 7-8 місце з Хмельницькою областю, а за чисельністю студентів займає 7 місце. ВНЗ I-II р. а. області за чисельністю займають 4 місце, а за кількістю студентів 5 місце в Україні [3].

Роль та значення вищої освіти у регіоні наочно ілюструють показники питомої ваги осіб, які навчаються у ВНЗ I-II та III-IV рівнів акредитації серед усіх тих, що вчаться за різними видами навчання. Так, якщо у 1960 р. їх загальна частка становила всього 7,0%, то у 2010 р. вона вже дорівнювала майже 35%, тобто збільшилася у 5 разів [1, 2].

Динамічні зміни у розвитку системи вищої освіти краще всього характеризують зміни кількості навчальних закладів та чисельності студентів усіх форм навчання. Так, у 2010 р. кількість ВНЗ I-II р. а. у порівнянні з 1966 р. зменшилась з 34 до 28. Відповідно зменшилося й число студентів з 35,3 тис. студентів до 17,3 тис. осіб. Навпаки, чисельність ВНЗ III-IV р. а. значно зросла (з 5 до 10), а відповідно збільшилася і чисельність студентів (з 11,2 тис. до 88,1 тис. осіб, тобто у 8 разів) [1, 2].

Аналіз динаміки чисельності студентів дозволяє виділити певні етапи у розвитку ВНЗ. Перший – це період з початку 20-х до початку 60-х років ХХ ст., для якого характерні невеликі темпи зростання та перевага ВНЗ I-II р. а. На другому етапі (післявоєнний час) спостерігається збільшення кількості ВНЗ, підвищення темпів росту чисельності студентів та кількісне переважання контингенту ВНЗ I-II р. а. Третій етап розпочинається з середини 90-х років і триває до цього часу. Для нього характерне значне зростання чисельності студентів ВНЗ III-IV р. а. і, навпаки, значне зменшення контингенту ВНЗ I-II рівнів акредитації.

Значно змінилися також показники кількості студентів у розрахунку на 10 тис. осіб. Так, якщо у 1990 р. на 10 тис. населення Луганщини приходилося 139 студентів ВНЗ I-II р. а. та 114 студентів ВНЗ III-IV р. а., то в 2010 р. ці показники становили відповідно 76 та 385. Отже, в регіоні значно підвищується роль та значення ВНЗ III-IV р. а. та збільшуються можливості для отримання вищої освіти у власному регіоні за рахунок відкриття у ВНЗ нових, не традиційних напрямів підготовки спеціалістів, бакалаврів та магістрів. Так, наприклад, у ЛНУ імені Тараса Шевченка у середині 70-х років ХХ ст. (коли він був ще педагогічним інститутом) підготовка фахівців велася за

10 спеціальностями, а у 2012 р. абітурієнтів запрошують навчатися на денній формі навчання за 67 напрямками, які ще мають і різні спеціалізації.

Помітні зміни відбувалися також у співвідношенні різних форм навчання. Якщо у 50-60 рр. була поширена вечірня форма навчання, то на сьогодні вона практично відсутня. Так, найбільша частка студентів, що навчалися на вечірніх відділеннях була зафіксована у 1970-71 навч. році. Для ВНЗ I-II р. а. цей показник становив 24,2%, а для ВНЗ III-IV р. а. – 24,5%. Зараз їх частка менша за 1%. Питома вага студентів, що навчаються на заочних відділеннях у ВНЗ I-II р. а. мали стійку тенденцію до зростання. Так, у 1958-59 навч. році їх було 14%, у середині 80-х років цей показник досягає 20%, а у 2006-07 навч. році – до 30%. Для ВНЗ III-IV р. а. питома вага студентів, що навчалися на заочних відділеннях, найбільшою була на передодні війни (52,5%), з 50-х до 90-х років вона стабілізувалася на рівні 30-35%, а з 2005 р. дещо підвищилася до 45-46%. [1, 2]. Останніми роками з'явилися нові форми навчання, а саме, дистанційна та екстернат.

Значно розширилася територіальна сфера діяльності ВНЗ. Вони практично стали освітніми комплексами, які сферою своєї діяльності вже вийшли за межі своєї територіальної локалізації. Їх структурні підрозділи сьогодні розміщені не лише на території Луганщини, а і у сусідній Донецькій області, а консультаційні пункти ті філії у інших областях України.

Останніми роками стала ускладнюватися внутрішня структурованість ВНЗ. Так, наприклад, якщо в ЛНУ ще в середині 80-х років основними функціональними ланками були 8 факультетів, то у 2010 році до його складу входили 7 інститутів, 5 факультетів, Ровеньківська філія, Старобільський відокремлений факультет, 5 ВНЗ I-II рівнів акредитації. Значно розширилося коло допоміжних та обслуговуючих навчальних підрозділів.

Дуже помітно змінилася номенклатура спеціальностей ВНЗ Луганщини. Так, якщо у середині 90-х років половина з них мали промислову спеціалізацію, то зараз їх частка значно зменшилась. З'явилося багато нових, не традиційних для регіону напрямів підготовки фахівців економічного, юридичного, гуманітарного профілів. Але сьогодні, на жаль, є окремі випадки дублювання деяких спеціальностей у регіоні, що створює додаткові проблеми з працевлаштуванням цих фахівців, а також «перевиробництво» юристів і економістів та дефіцит фахівців інженерного профілю.

Отже, система вищої освіти Луганської області пройшла значний шлях свого розвитку, упродовж якого відбувалися не тільки динамічні та структурні зміни, а і територіальні. В період, коли провідні економічні показники роботи промисловості, сільського господарства області значно погіршилися, вища освіта, навпаки, демонструє значний розвиток. Це свідчить про те, що саме ця галузь невиробничої сфери може бути саме тим локомотивом, який піднесе Луганщину на більш високий рівень її соціально-економічного розвитку.

Список використаних джерел: 1. Луганська область за 50 років. Зб. статистичних матеріалів. – Донецьк: Статистика, 1988. – С.95-97. 2. Статистичний щорічник Луганської області за 2010 рік. – Луганськ: Головне упр. статистики у Луганській області, 2011. – С.396-398. 3. Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К.: ПО «АвгустТрейд», 2011. – С.445-450.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Є.Ю. Телебєнєва, В.І. Редін

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Машинобудування – провідна галузь індустріального комплексу Харківщини. На неї припадає 18,6 % загального обсягу реалізації промислової продукції області зосереджено більше п'ятої частини основних засобів переробної промисловості; зайнято 69,1 тис. осіб, тобто 38,8 % від загальної чисельності працівників промисловості [3].

Внесок області у загальнодержавне виробництво машинобудівної продукції досить вагомий. У 2011 році Харківська область посіла перше місце у виробництві насосів відцентрових для перекачки рідин та підйомників рідин її частка у загальнодержавному обсязі цієї продукції склала 61,3%. Машинобудівниками Харківщини вироблено більше третини вітчизняного обсягу велосипедів, майже чверть – тракторів для сільського та лісового господарства, 14,4%, – електродвигунів та генераторів змінного струму, електродвигунів універсальних, 6% – конвеєрів та елеваторів [3].

Збільшення обсягів виробництва пов'язане, перш за все, зі стабільною роботою провідних машинобудівних підприємств, наявністю довгострокових договорів з постачальниками сировини та споживачами готової продукції, активною маркетинговою діяльністю, розширенням асортименту та освоєнням нових видів продукції [3].

В цілому за період 2011 року підприємства машинобудування отримали 12 млн. грн. за реалізацію машинобудівної промисловості з них частка іноземних замовлень складає – 24,1%. У 2010 році обсяг реалізованої промислової продукції склав 9 млн. грн. Щодо кризового 2009 року, то показник реалізації машинобудівної промисловості склав 7 млн. грн. [1,2].

Такий спад в реалізації промисловості пов'язаний з економічною кризою яка відбувалася у цей період, коли більшість підприємств машинобудування майже не працювали або працювали не на повну потужність (рис. 1).

Збільшення кількості замовлень спостерігалось у ПАТ «Харківський підшипниковий завод», ПАТ «Автрамат», Ізюмському казенному приладобудівному заводі, ВАТ Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря», ВАТ «Куп'янський машинобудівний завод», ТОВ фірмі «Антарес-ЮВ». Стабільно працює лідер вітчизняного енергетичного машинобудування – ВАТ «Турбоатом», який випускає рентабельну продукцію, що постачається до 45 країн світу. Позитивна динаміка обсягу виробництва на Державному підприємстві «Завод «Електроважмаш» обумовлена розширенням існуючих та освоєнням нових ринків збуту. Рівномірно виходить на обсяги виробництва ПАТ «Завод «Південкабель». Вдалою маркетинговою та ціновою політикою

пояснює збільшення промислових обсягів ВАТ «Завод ім.Фрунзе», який у поточному році намагається вийти на ринок Близького Сходу.

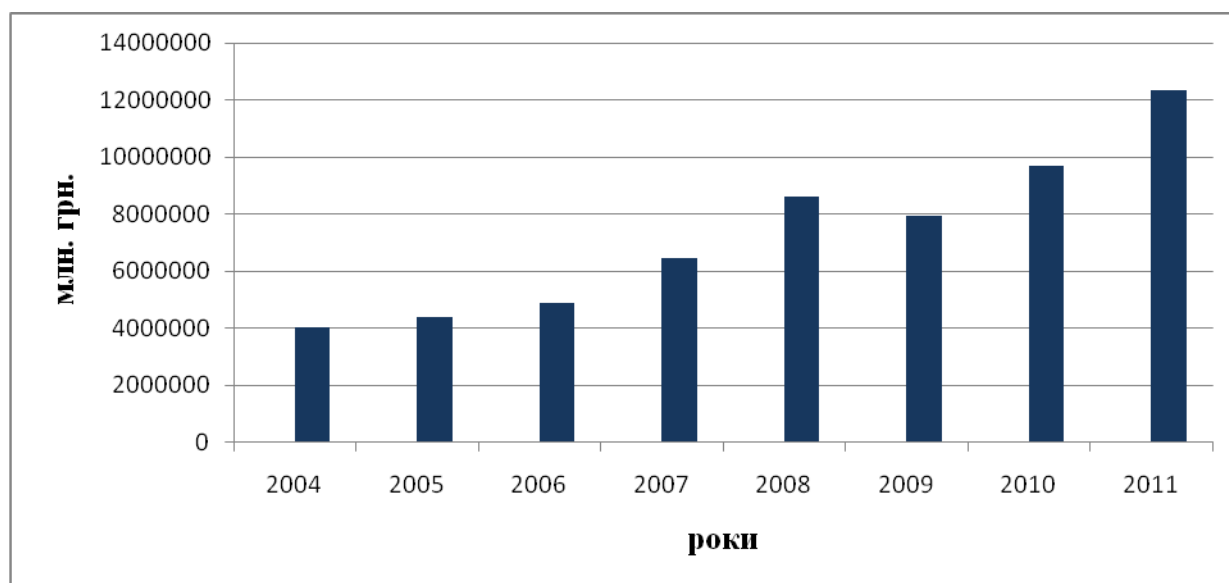

Рис.1. Обсяг реалізованої машинобудівної продукції за 2004-2011 рр.(млн. грн.)
(побудовано автором за даними [1,2])

Динамічний розвиток машинобудування, неодноразові перемоги та широке представництво продукції харківських машинобудівників на спеціалізованих виставках, конкурсах якості сприяють поліпшенню інвестиційного клімату. За 2011 рік найбільші залучення інвестицій в основний капітал відбулися у виробництві машин та устаткування – 94,8 млн.грн., що перевищує на 14,2% обсяги відповідного періоду минулого року [1,2].

Харківські промисловці помітно впливають на стан інноваційної діяльності країни: у 2011 році кількість промислових підприємств області, що займалися інноваційною діяльністю, становила 11% від їх загальноукраїнського числа, їм належить 42,9% нових технологічних процесів, впроваджених в Україні, та 7,9% освоєних інноваційних видів продукції [3].

Головними чинниками, що стримують розвиток виробництва, керівники машинобудівних підприємств визнають: нестачу оборотних коштів, недофінансування держконтрактів, відсутність держзамовлень, цінові коливання на світовому ринку, низький платоспроможний попит на продукцію, що випускається, високі податки, застаріле обладнання, високу конкуренцію з боку зарубіжних аналогічних товарів, надто високі тарифи природних монополій [3].

Машинобудування значною мірою впливає на формування загальнообласних показників; подальшому розвитку сприятиме виважена державна політика, розвиток взаємовигідного співробітництва з країнами як ближнього, так і далекого зарубіжжя, модернізація виробництв з метою виведення машинобудівної продукції на світовий рівень якості.

Список використаних джерел: 1.Статистичний щорічник «Харківська область у 2011 році». 2.Офіційний сайт Головного управління статистики у Харківській області. – Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net>. 3.Офіційний сайт Харківської обласної державної адміністрації. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua/uk>.

**«МІФОЛОГІЧНИЙ» ПРОСТІР ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ
ТУРИСТИЧНОГО КОГНИТИВНО-АТРАКТИВНОГО ОБРАЗУ
СЛОВ'ЯНСЬКО-ІСЛАМСЬКОГО ФРОНТИРНОГО РЕГІОНУ**

О.В. Троценко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Сучасні реалії розвитку України висувають туристичну галузь на перше місце за значущістю для суспільно-економічного буття: вона є шляхом до вирішення економічних та екологічних проблем, складнощів у етноконфесійній сфері тощо. Це, в свою чергу, пожвавлює низку наукових досліджень, серед яких чільне місце посідають питання формування позитивного образу (а за відповідних умов і іміджу) та брендінгу окремих регіонів та усієї країни в цілому, що спираються на розуміння території як відповідної «товарної продукції», або іншими словами – туристичної атракції [5, 8].

На сьогодні в Україні велика увага приділяється проблемам брендінгу регіонів, але при цьому майже не враховуються проблеми т.зв. «міфологічного» простору, який формується віковими етнічними традиціями етно-егоїстичного світосприйняття, тому прив'язаний до конкретної території проживання певної етнічної групи, народу або нації. «Міфологічний» простір – поняття досить умовне, адже відходить від загальноприйнятого філософського трактування міфу як дорелігійного світосприйняття, хоча й ґрунтується на ньому. В сучасній гуманітарній географії, що розуміє територію як певний культурно-географічний образ, сформований внаслідок осмислення людиною місця свого буття, надання йому певних суб'єктивних властивостей через систему вірувань та переживань, інтерпретацію подій, явищ природного та суспільного походження, «міфологічний» шар розглядається як протообраз – засадоформуюча складова культурно-географічного образу [2]. В цьому ракурсі до «міфологічного» шару включаються етнічні, міські та професійні легенди (в т.ч. й туристичні), релігійні притчі, перекази, казки тощо, що під впливом історичного процесу та сучасних реалій наче в «плавильному котлі» перетворюються на єдиний суспільно-духовний простір.

Проблематика дослідження обумовлена міжнаціональним антагонізмом, що простежується в «міфологічному» шарі фронтального регіону, яким є Північне Причорномор'я. Зокрема, «міфологічний» протообраз Середнього та Нижнього Придніпров'я має найбільш негативне спрямування проти мусульманського світу, що пов'язано із історією взаємовідносин двох протилежно поляризованих політико-релігійних світів. Зважаючи на те, що «міфологічний» протообраз є ваговою складовою туристичної сфери регіону, вкрай необхідне визначення проблем та можливостей його використання в моделюванні туристичних когнитивно-атрактивних образів.

Туристичний когнитивно-атракативний образ (ТКАО) – це складна система сприйняття певної території, що має позитивно спрямований вектор, завдяки чому виступає мотиватором особистості до здійснення подорожі (або вибору в якості «продукту» відповідну територію). Будь-який образ території складається на основі території та її властивостей та неможливий без населення, що формує суспільно-духовний простір. Відповідно, панування на певній території етнічної групи видозмінює цей простір, та відповідно й образ території. За умови залучення образу території до туристичної сфери в якості «туристичного продукту», йому надаються нові значення (об'єктивні та суб'єктивні), що дозволяють успішно просувати товар на ринку послуг. Як приклад, можна навести майже сформований ТКАО фронтального регіону Північне Причорномор'я як «держави степових лицарів – козаків Запорізької Січі». При цьому ТКАО створюється на основі потужного «міфологічного» шару: козацьких етнічних та топонімічних легенд, епічних історій, байок тощо, що практично повністю відкидає духовну спадщину інших народів, що існували на даній території, або нівелює її через «ворожість». Зрозуміло, що за відповідних умов такий образ слугував потужним важелем національної консолідації, але в сучасних умовах мирного співіснування різних релігійних громад, поглиблення міжетнічних зв'язків, глобалізації та глокалізації, він стає перепоною для розвитку регіону та країни в цілому. Причина цього – головні властивості ТКАО: універсальність (сприйнятливості для людей різної національності та конфесійної приналежності), коректність, привабливість, ємність та багатогранність, здатність психологічної мотивації до пізнання. Якщо хоча б одна з цих властивостей спотворюється або відкидається, образ перестає бути когнитивно-атракативним, а тому, навпаки, стає негативним і таким, що «відлякує» туристів.

Аналіз «міфологічного шару» Північного Причорномор'я дозволив виділити два майже протилежних когнитивно-географічних протообраза. Перший територіально тяжіє до півдня, і має позитивні тенденції до етнонаціональної мозаїчності «міфологічного» шару, зокрема це виявляється у збереженій тюркській та мусульманській топонімії (назвах об'єктів, населених пунктах), існуванні туристичних легенд, сформованих на основі етнічних та релігійних легенд тощо. Другий протообраз тяжіє до півночі регіону і має монокультурний «міфологічний» шар, обумовлений введенням козацьких традицій у національну ідею, а отже і до ТКАО. При цьому він ґрунтується на негативному сприйнятті та трактуванні як збереженої топонімії, так і легенд, пов'язаних із взаємовідносинами між східно-православним та мусульманським світами. В табл. 1 наведені приклади найвідоміших легенд, що мають негативне забарвлення, але натомість на сьогодні активно залучаються до моделювання ТКАО. Підтвердженням зазначеного слугує те, що «Лист запорожців турецькому султану», який є класичним проявом етнічної нетерплячості, без змін зачитується відвідувачам Дніпропетровського національного музею під час екскурсій, а також пропагандується як об'єкт національної гордості.

Цікаво, що північний когнитивно-географічний протообраз, орієнтований на козацький «міфологічний» шар, був сформований через перекіс у фольклорних дослідженнях регіону наприкінці ХІХ ст. Д. Яворницьким, Залюбовським, Я. Новицьким та іншими, що були «закохані» у козацьку старовину [1, 3-4, 6-7, 9-10].

Таблиця 1

Туристичні легенди Придніпров'я

Об'єкт легендотворення	Приклад легенди
Географічний об'єкт	Легенда про Бесчесну могилу (пагорб), де поневолені втрачали останню надію на визволення, бо перед собою вони бачили ворожу землю, куди їх вели на безчестя
Топонім (назва)	Річка Татарка біля Дніпропетровська названа так через те, що в її гирлі, майже супроти Кодацької фортеці розміщалося тимчасове поселення татар, «які користуючись суперечками між російською владою та козаками, формували тут із награбованого скарбу плоти для спуску через пороги»
Особистість	Легенди про отамана Сірко, що був великим «характерником», що перетворювався на тварин для розвідки або втечі, примушував татар рубати один одного. Навіть після його смерті козаки користувалися його правою рукою для перемоги над ворогом
Легендарна подія	Битва біля Попоного миса (Дніпропетровськ), яка закінчилася перемогою козаків. По легенді, татари тікали, вигукуючи «прокляте місто!» (Огринь). Звідти й пішла назва поселення, а згодом й вернакулярного району Ігрень
Міфічна подія	Написання запорожцями листа турецькому султану

Та на жаль, фольклорний шар інших етнічних груп, що проживали на території краю, майже не досліджений. Повною таємницею на сьогодні залишається «міфологічний» простір мусульманської общини, що компактно проживала в Катеринославі (Дніпропетровську) та зникла на початку Першої світової війни.

Через зазначене необхідно відмітити позитивні прояви взаємодії та накладання міфологічних «протообразів» різних етнічних груп: завдяки спадкоємності формувалися малоросійські легенди, що уходять корінням в мусульманський духовно-міфологічний простір. Як приклад можна навести майже ідентичні козацькі та татарські легенди про походження природних об'єктів (гір та горбів), рослин (чортомлик), тварин (лелеку) та інші.

Проблеми, що витікають із прямого перетворення зазначеного когнитивно-географічного протообразу в ТКАО можна згрупувати у дві категорії.

Проблемою є часто наявне явище погіршення міжетнічних взаємовідносин через просування сформованого ТКАО на внутрішній та зовнішній ринок. Особливістю ТКАО є здатність до змінення світосприйняття людини завдяки предметно-когнитивному впливу. Тому ТКАО є потужним механізмом виховання та освіти. Отже, впровадження ТКАО, що пригноблює національну гордість інших народів, зокрема мусульманського, до туристичної сфери неминуче призведе до загострення міжетнічних конфліктів. Навпаки, впровадження ТКАО, що має етномозаїчну структуру, дозволить сформуванню позитивне відношення до певного етносу та покращить взаємовідносини.

Група економіко-туристичних проблем передбачає звуження туристичних можливостей регіону, зокрема через обмеження переліку туристичних об'єктів лише християнськими святинами, виключення цікавих туристичних атракцій (наприклад, колишньої та сучасної мусульманських мечетей в Дніпропетровську) із екскурсійних програм, збіднення інформаційних ресурсів тощо.

Отже, на сьогодні наявна проблема ретельного дослідження міфологічних мусульманських протообразів усього фронтального регіону, визначення їх внутрішніх та зовнішніх зв'язків, взаємовпливу та взаємоперетину. Таке дослідження потребує укладання комплексної протообразної карти, що створюється шляхом накладання отриманих «текстових» та графічних даних на картографічну основу, що відображає розташування етнічних земель, компактне проживання етнічних груп тощо. Лише за умови повноцінного урахування мусульманського суспільно-духовного простору можливе якісне та результативне моделювання ТКАО такого фронтального регіону, як Північне Причорномор'я.

Список використаних джерел: 1. Жили собі запорожці та на Запоріжжі. – К., 1994. – 120 с. 2. Замятин, Д.Н. Локальные истории и методика моделирования гуманитарно-географического образа города // Гуманитарная география. – Вып. 2. – 2005. – С. 276-322. 3. Казки, прислів'я та ін., записані І. Манжурою – Д.: Вид-во «Січ», 2003. – 228 с. 4. Ковальов А.М. Обеліски над Кодацьким порогом – Д.: Пороги, 2004. – 125 с. 5. Наукові засади підвищення туристичного іміджу регіонів України до ЄВРО-2012: звіт про НДР (заключ.) / Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара; керівник НДР Л. Зеленська – 2011- 170 с. – № ДРО110U000609. 6. Новіцький Я. Твори у 5 томах. – Запоріжжя: Тандем-У, 2007. – Т.2. – 508 с., 7. Омельченко Г. Спогади лоцмана порогів Дніпрових. – Д.: Січ, 1998. – 159 с. 8. Проблеми брендингу регіону [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.region-brand.ru>. 9. Савур-могила. Легенди та перекази Нижньої Наддніпряниці / В.А. Чабаненко – К.: Вид-во «Дніпро», 1990 – 261 с. 10. Сушко Н. Тени забытых городов. – Запорожье: Полиграф, 2003. – 176 с.

МІСТА УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ТИПІЗАЦІЇ*Л.Ю. Шабашова**Інститут географії НАН України*

Дослідження міст як інтегральної форми територіальної організації суспільства не втрачає своєї актуальності. Міста відіграють унікальну роль у регіональному розвитку, виступаючи центрами концентрації людського, економічного, культурного, суспільно-політичного потенціалу, міграційного притоку населення. Завдяки реалізації свого потенціалу міста можуть здійснювати визначальний вплив на прилеглу територію, стимулювати інвестиційні надходження, продукувати імпульси соціально-економічного, інноваційного розвитку.

Залежно від величини потенціалу кожного міста та його реалізації масштаби і територіальні рівні впливу на розвиток суспільно-територіального комплексу суттєво відрізняються: від національного до місцевого (локального, в межах адміністративного району). Однією з методологічних проблем є визначення типологічних особливостей міст, їх місця у системі полюсів соціально-економічного зростання.

Відомі різні варіанти типізації міських поселень, що розроблялися залежно від напрямку і мети дослідження, наявної статистичної інформації: за людністю міст, за географічним положенням, за функціями, інтегральна функціональна типологія міст, що враховує всі ці ознаки. Для українських міст свого часу були розроблені типології за функціональним підходом Б.С. Хорєва, Л.М. Корецького, Ю.І. Пітюренка, А.І. Доценка, Ю.М. Перцика та ін. Загальним підходом у цих типізаціях є виділення багатофункціональних та однофункціональних міст за структурою зайнятості населення. У деяких схемах окремим типом виділялася столиця. В умовах індустріального розвитку найбільш важлива роль ввідводилася промисловості і, відповідно, промислово-виробничим функціям міст. Проводився більш детальний поділ за структурою промисловості, виділялись одногалузеві та багатогалузеві промислові центри, а також транспортні центри, міста-курорти, міста-адміністративні центри низових районів [4, 8-10].

У сучасних умовах роль міст у суспільному поділі праці динамічно змінюється, виникають нові функції, набувають нового значення традиційні, відбувається їх перерозподіл. Поряд з традиційними (адміністративні, промислові, транспортні, рекреаційні, культурно-освітні) відбувається посилення функцій, пов'язаних зі сферою послуг – зв'язок і телекомунікації, фінансове та юридичне обслуговування, інформаційні послуги, реклама, управління людськими ресурсами тощо. Набуття і розвиток нових функцій сприяє становленню міста як полюсу соціально-економічного зростання для прилеглої території. Функції міста тепер визначають не лише його роль у

територіальному поділі праці (як місцеположення підприємств і організацій), важливого значення набуває взаємодія в системі міст (в тому числі на міжнародному рівні), вплив на розвиток території, здатність бути «локомотивом» для розвитку суспільно-територіальних комплексів різного ієрархічного рівня.

Однозначно оцінити функції міста за їх впливом на територію досить складно через динамічність розвитку, неоднозначність критеріїв оцінки функцій, недостатність статистичної інформації. Полюс зростання – це СТК здатний продукувати інновації та поширювати імпульси економічного розвитку на прилеглу територію. Тому для їх виявлення застосовують показники, що відображають потенціал міста (людність міст, чисельність і структура зайнятого населення, обсяги виробленої продукції, частка надходжень податків до міського бюджету тощо [2]), динаміку і напрямок розвитку (індекси терціаризації економіки, якості населення, постіндустріальності [1]), структуру, інтенсивність та територіальний рівень зв'язків, ступінь залучення до процесів економічної інформатизації та глобалізації, імідж міста як один з чинників інвестиційної привабливості [5] та ін.

Найбільш поширені дослідження полюсів соціально-економічного зростання охоплюють рівень держави, тобто аналізують можливості міст стимулювати розвиток країни в цілому або її макрорегіонів [наприклад, 1-7]. Особлива роль в цьому сенсі належить великим багатофункціональним містам. Найбільшим містам властиві особливі функції: організаційно-управлінська, інноваційно-креативна, інформаційно-репрезентативна, духовно-культурна, транспортно-комунікаційна, розвиток яких визначається потужним господарським комплексом інноваційного типу [3]. Для розвитку таких функцій необхідний потужний потенціал, яким характеризуються найбільші міста. Можливості і обмеження розвитку великих міст як полюсів зростання різні, тому серед них можна виокремити *столицю* м. Київ (репрезентує державу на міжнародному рівні); *міста-центри міжрегіонального впливу* – Дніпропетровськ, Донецьк, Львів, Одеса, Харків (першими сприймають інноваційні імпульси від столиці і транслюють їх далі в регіони, певні зв'язки на міжнародному рівні); *міста-обласні центри* (можливості для розвитку і впливу за рахунок статусу).

Слід зазначити, що певною мірою на національному рівні впливовими можуть бути не лише великі багатофункціональні міста. Окремі спеціалізовані центри також можуть здійснювати вплив на національному рівні: все залежить від того, що вони можуть «запропонувати» на національному рівні, яка функція (продукція, послуга) може стати інвестиційно привабливою, за рахунок яких переваг виникне імпульс економічного розвитку. У цьому аспекті переваги є в унікальності послуг, економіко-географічного положення, іміджу міста – галузі, куди можуть залучатися інвестиції.

Переважає більшість міст є полюсами соціально-економічного розвитку на локальному рівні. Головна їх функція полягає у забезпеченні різноманітних потреб життєдіяльності населення, організації зв'язків із сільською місцевістю

(від переробки сільськогосподарської продукції до постачання кадрів для організації соціальної сфери у сільській місцевості тощо).

Таким чином, дослідження міських поселень та їх ролі у суспільному розвитку в сучасних умовах враховує потенціал міст (людський, фінансовий, інформаційний та ін.), появу нових функцій та їх динаміку, глобалізаційні аспекти, інвестиційну привабливість, адміністративний статус, зв'язки на різних ієрархічних рівнях.

Список використаних джерел: 1. Вендина О. Перспективы полицентричного развития пространства России в контексте глобализации / Вендина О. // Россия и ее регионы в XX веке: территория – расселение – миграции. Под ред. О. Глезер, П. Поляна. – М.: ОГИ, 2005. – с. 307-334. 2. Власова Н.Ю. Новые и старые функции крупнейших городов России (эволюция или революция) /Власова Н.Ю. // Крупные города и вызовы глобализации / под ред. В.А. Колосова, Д. Эккерта. – Смоленск: Ойкумена, 2003. – С. 87-103. 3. Денисенко О.О. Процеси метрополізації: світогосподарський аспект: монографія / Денисенко О. О. – К.: Інститут географії НАН України, 2012. – С. 15. 4. Доценко А.І. Територіальна організація розселення (теорія та практика)/ Доценко А.І. – К.: Фенікс, 2010. – С.223-231. 5. Зотова М.В. Трансформація крупних городов России в центри макрорегіонального впливу: Автореф. ... канд. географ. наук 25.00.24 – економічна, соціальна і політична географія / Зотова М.В. – М., 2007. – 30 с. 6. Зубаревич Н.В. Російські міста як центри росту / Зубаревич Н.В. // Російське експертне обзирення. – 2006. - №2 (16). 7. Колосов В.А., Вендина О.И., Эккерт Д. Региональные центры в условиях глобализации: проблемы сравнительных исследований / Крупные города и вызовы глобализации / под ред. В.А. Колосова, Д. Эккерта. – Смоленск: Ойкумена, 2003. – С. 5-15. 8. Перцик Е.Н. География городов (Геоурбанистика) / Перцик Е.Н. – М.: Высшая шк., 1991. 9. Пітюренко Ю.І. Розвиток міст і міське розселення в Українській РСР / Пітюренко Ю.І. – К.: Наукова думка, 1972. – 188 с. 10. Хорев Б.С. Проблемы городов / Хорев Б.С.. – М.: Мысль, 1975. – С. 164.

СЕКЦІЯ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

УДК 911.3

ЛОКАЛЬНА ДЕПРЕСИВНА ТЕРИТОРІЯ ЯК ЧИННИК ГЕОПРОСТОРОВИХ ПРОЦЕСІВ У РЕГІОНІ

I.В. Ванда

Львівський національний університет імені Івана Франка

Актуальність дослідження процесів зумовлена їх підсумовуючими особливостями для регіону: вони характеризують динаміку внутрішнього розвитку [4, с. 151], формують геопросторову організацію [4, с. 152], що є предметом суспільної географії. Вивчення депресивних територій має прикладний характер, оскільки зростає розрив у рівні розвитку між окремими теренами, що загрожує стабільності держави. Географічні розвідки є пріоритетними саме для локального рівня, оскільки специфічні властивості та відношення території значною мірою визначають успішність застосування інструментів регіональної політики, а отже і їхній результуючий прояв для регіону в цілому.

Найповніше проблеми суспільно-географічних процесів розкрив д.г.н. Е. Алаєв [1, с. 88–93], виділено процеси, їхній прояв та антипроцеси; осучаснене трактування розроблено д.г.н. О. Шаблієм [4, с.185–214]. Питання регіональної депресивності як прояву суспільно-просторового процесу ґрунтовно розглядалося д.г.н. М. Барановським [2, с. 61–66].

Поставлене нами *завдання* – з'ясувати вплив локальної депресивної території на перебіг окремих геопросторових процесів в регіоні, не зосереджуючися на особливостях процесів у межах самих депресивних утворень. Локальними вважаємо території, що охоплюють адміністративний район або місто обласного підпорядкування, а регіоном – територію області чи Автономної Республіки Крим.

Депресивна територія характеризується сталими негативними тенденціями економічного розвитку, низькою економічною активністю, низькими параметрами життя населення і неспроможністю забезпечити власне самовідтворення [2, с. 35–36]. При цьому зазначимо, що вважаємо обов'язковою рисою значний соціально-економічний занепад території порівняно з попереднім періодом (динамічний аспект) [3].

Виникнення локальної депресивної території першочергово змінює перебіг *концентрування*, реформує соціально-економічну концентрацію у регіоні. Пришвидшені темпи економічного занепаду призводять до зростання ваги інших локальних територій такого ж рівня, зокрема обласного центру, посилюючи, таким чином, нерівномірність розвитку. З іншого боку, депресивні території у попередній відтинок часу були значними точковими формами

геопросторової концентрації: працювали великі та середні підприємства, мали порівняно високий рівень життя населення. Депресивність зумовлює те, що раніше розвинені території за своїми показниками наближаються до інших одиниць області. Тобто, інтенсифікується процес *вирівнювання*: зростає рівномірність розвитку в межах периферії регіону. Депресивні території характеризуються поєднанням гострих економічних, соціальних та екологічних проблем, є фокусами напруження як в регіоні, так і державі в цілому. Виникнення навіть локальної депресивної території порушує суспільно-географічну систему регіону: руйнуються економічні зв'язки, зв'язки між соціумом, господарством та природним довкіллям, погіршуються соціально-демографічні зв'язки. Зазначене – прояв *дезінтеграції* у всіх сферах буття регіону.

В період власне депресивності локальні територіально-компонентні особливості стабілізуються, тому вплив на перебіг регіональних суспільно-географічних процесів є мінімальним.

При санації депресивних територій дієвим є протилежний до концентрування геопросторовий процес – *деконцентрації* [5, с. 132]. З метою стимулювання розвитку держава може здійснювати регіональну політику, зокрема підтримувати переміщення економічної активності на депресивну територію, спрямовувати капітальні вкладення у розвиток інфраструктури, скеровувати міжнародну допомогу на розв'язання актуальних соціально-економічних та екологічних проблем, надавати різні види підтримки. Випереджуюче соціально-економічне зростання спричинює зменшення економічної ваги інших одиниць регіону, відновлення центру зосередження виробництва поряд з існуючими, що також є проявом *деконцентрації*. Активізація депресивної території спричинює і процес *поляризації* в регіоні, оскільки виникає новий осередок економічного розвитку (полюс зростання), що стягує також соціально-демографічну сферу. Зростання у центрах розвитку, особливо промислове, перебиває спад на інших територіях [5, с. 41]. Тобто, протилежні наслідки спостерігаються в інших локальних одиницях, оскільки часто підприємства, робоча сила переміщуються на території з додатковими перевагами, якими є депресивні утворення в період санації. Утворення нових суб'єктів господарювання, повторне задіяння основних фондів локальної депресивної території спричинює економічну *диверсифікацію*, яка відображається і на регіональному рівні: для активізації необхідно впроваджувати інноваційну діяльність, яка дозволяє досягнути пришвидшеного розвитку. Зміна функцій локальної території, що відбувається, зумовлює встановлення нових зв'язків, таким чином оновлюється суспільно-географічна система регіону. Формується нова регіональна цілісність, що є результатом процесу *інтеграції*. Активізована депресивна територія є промотором *зростання та розвитку* регіону.

Висновки. Локальні депресивні території в час виникнення, існування та санації чинять різноспрямовану дію на перебіг суспільно-географічних процесів, зрушення регіональної геопросторової організації. Перспективою

подальших досліджень є визначення кількісних параметрів геопросторових процесів у регіонів період подолання депресивності локальними територіями.

Список використаних джерел: 1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – Москва: Мысль, 1983. – 350 с. 2. Барановський М. О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України: [монографія] / М. О. Барановський. – Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2009. – 396 с. 3. Ванда І. До визначення поняття «депресивний регіон» / І. Ванда // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – 2000. – №2. – С. 53–57. 4. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : [підручник] / О. І. Шаблій. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003 – 444 с. 5. Mayhew S. A Dictionary of Geography / S. Mayhew. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 544 p.

УДК 913 (477.72)

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ В ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Я.В. Василевська

Херсонський державний університет

Стратегічна мета розвитку туризму в Україні полягає в створенні конкурентоспроможного на внутрішньому та світовому ринку національного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити найвибагливіші смаки як вітчизняних, так і іноземних туристів.

Сільський туризм є перспективною і соціально необхідною галуззю економіки, а також однією з форм раціонального використання вільного часу, проведення змістовного дозвілля, вивчення історії рідного краю, залучення широких верств населення до пізнання історико-культурної спадщини.

Проблема сільського туризму надзвичайно важлива і для Херсонської області. Сприятливі кліматичні умови, мальовничі ландшафти, цікава історико-культурна спадщина є запорукою організації всебічного відпочинку й туризму в сільській місцевості Херсонщини. Розвиток сільського туризму створює сприятливі передумови для досягнення комплексного соціального, економічного та екологічного ефекту, зокрема, для створення нових робочих місць, подолання стану депресивності багатьох сільських територій Херсонської області, для раціонального використання її різноманітного туристичного потенціалу та протидії деградації унікального природного та культурного середовища та для розбудови сучасної сільської соціальної і технічної інфраструктури Херсонщини.

Сільський туризм проголошено одним із пріоритетних напрямків розвитку господарського комплексу України. Для сільських мешканців цей вид туризму є найкращим стимулом для започаткування та розвитку підприємницької діяльності, що дає додаткові прибутки та підвищує рівень зайнятості членів сільських родин. Для городян він є однією з форм раціонального використання вільного часу, проведення змістовного дозвілля, вивчення історії рідного краю,

залучення широких верств населення до пізнання історико-культурної спадщини.

Херсонська область все більше набуває стійкого іміджу одного з туристичних регіонів держави, де вже є значний досвід впровадження сільського туризму. Про це свідчить ефективна діяльність Херсонського обласного відділення Всеукраїнської Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, а саме: реалізація проекту «Зелені хутори Таврії» в Голопристанському районі, креативні форми та методи роботи ряду сільських «зелених» садиб – «Чайка» (м. Гола Пристань), «Рибальський стан» (Білозерський район, с. Велетенське), «Марійкіна садиба» (Голопристанський район, с. Іванівка), «Пілігрим» (Каланчацький район, с. Хорли) тощо, і як результат – досить успішна участь Херсонської області на Міжнародній виставці Uitt-2010 «Україна. Мандрівки та туризм» (березень 2010 р.), VIII Всеукраїнській виставці-ярмарку «Українське село запрошує» (травень 2011 р.), Міжнародній виставці-ярмарку «Агро-2010» (червень 2010 р.), Загальнодержавній виставковій акції «Барвіста Україна-2012» (серпень 2012 р.) [3; 4].

Сільський туризм в області, як новий вид діяльності, поступово стає одним із чинників пріоритетних напрямів туристичної діяльності. Пріоритетність розвитку сільського туризму на Херсонщині зумовлена такими чинниками:

1. Високим потенціалом рекреаційно-туристичних ресурсів.

2. Географічною близькістю до потенційно важливих туристичних ринків Центральної Європи. Зокрема, існує пряме автомобільне сполучення з Туреччиною (міжнародні пароми-переправи «Скадовськ-Зонгулдак» і «Скадовськ-Стамбул»). Функціонують міжнародні морські порти □ Херсон, Скадовськ, Генічеськ.

3. Розвиток сільського туризму стимулює мале підприємництво, важливе для відродження традиційного господарського укладу й оздоровлення економіки.

Особливо це стосується таких галузей сільськогосподарського виробництва, як молочне скотарство, плодівництво, овочівництво, хмелярство, садівництво, бджільництво тощо, які донедавна були традиційними на Херсонщині, але через економічні проблеми країни і краю були занедбані, майже знищені або втратили свою значимість в економіці Херсонської області. Стимулюється також розвиток народних промислів (вишивання, гончарства та ін.), лісове господарство, сфера обслуговування тощо.

4. Поширення (розповсюдження) практики організації агрорекреаційного сервісу вирішує низку напружених соціальних проблем, зокрема, масового безробіття, закордонного заробітчанства, складного соціального клімату.

Саме сільський туризм стає постачальником робочих місць, дає селянам додатковий заробіток. Адже розбудова інфраструктури села для потреб сільського туризму (доріг, транспорту, очисних споруд, засобів зв'язку, стоянок, місць для відпочинку та розваг тощо) розширює сферу зайнятості сільського населення.

5. Практика організації для туристів відпочинку на селі сприяє зміні екологічної свідомості міського і сільського населення, тому здатна відігравати важливу роль у збереженні довкілля.

Останніми роками сільський туризм в Херсонській області склався як форма діяльності сільського населення по наданню послуг проживання й харчування на власній садибі і як форма відпочинку міського населення з використанням туристичного потенціалу українського села.

Як відомо, основним суб'єктом туристичної господарської діяльності при забезпеченні відпочинку на селі виступає сільська родина, яка надає туристові житло, забезпечує харчування, допомагає організувати дозвілля тощо [2, С.76].

На території Херсонської області станом на кінець 2011 року функціонує 31 сільська садиба, власники яких пропонують туристам послуги нічліжного, гастрономічного, екскурсійного й відпочинково-розважального обслуговування.

Саме через сільський відпочинок в Херсонській області, мешканці урбанізованих територій з масовою культурою мають можливість пізнавати справжні традиції, унікальну історико-культурну спадщину.

Багато жителів українських міст – це вихідці із села і для них сільський туризм може бути поверненням до батьківської хати [1, С.290]. Тісна взаємодія міських туристів із традиційною сільською культурою веде до глибокого розуміння та поваги до народної української культури [2, С.58].

Слід зазначити, що потенційними можливостями та вигодами від розвитку сільського зеленого туризму в області стануть:

Розвиток сільського туризму значно збільшить доходи селян, що поліпшить економічний розвиток херсонських сіл і їх соціальну структуру.

Розвиток соціальної інфраструктури, а відповідно створення нових робочих місць в сфері обслуговування, медицині, транспортній мережі дасть змогу надати роботу і випускникам вищих навчальних закладів.

Приїзд туристів сприятиме більшому піклуванню, а відтак, кращому збереженню природних і культурно-історичних пам'яток регіону.

Проте, на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях необхідна належна підтримка розвитку даного виду туризму. У Херсонській області активно розвиваються такі види сільського туризму, як пішохідно-пізнавальний, кінно-пізнавальний, водний, мисливський туризм та рибальство, відпочивальний та фітотерапевтично-оздоровчо-екопродуктовий туризм, етнографічно-фестивальний туризм.

Для подальшого розвитку сільського туризму в Херсонській потрібна належна підтримка розвитку даного виду туризму на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях. Необхідно створити умови, щоб сертифікація стала вигідною для власників садиб, що підвищить конкурентоспроможність сільського туристичного продукту на міжнародному ринку.

Реалізація плану розвитку сільського туризму неможлива без вирішення проблем суміжних галузей – агропромислової, комунальної, транспортної.

Однією із проблем розвитку сільського туризму є низький рівень послуг через низьку професійність кадрів. Гостинній садибі не вистачає добре

підготовлених спеціалістів, які б володіли іноземними мовами, вміли оцінювати історичні та сучасні туристські процеси, мали навички організаторської та управлінської діяльності. З огляду на сказане, важливим є проведення семінарів і тренінгів із основ організації агротуристичного бізнесу.

Важлива увага має приділятися рекламній кампанії. В цьому аспекті важливим є налагодження взаємовигідної співпраці з тур фірмами, які можуть сприяти активізації руху іноземних туристів.

Список використаних джерел: 1. Лужанська Т.Ю. Сільський туризм: історія сьогодення та перспективи: Навч. посіб. / Т. Лужанська, С. Махлинець, Л. Тебляшкіна / За ред. д.г.н., проф. Волошина І.М. – К.: Кондор, 2008. – 385 с. 2. Мягко О.І. Туристичні послуги / О. Мягко. – Львів: Новий світ, 1996. – 217с. 3. <http://www.artkavun.kherson.ua>. 4. <http://www.fst.ks.ua>.

УДК 911.3:338.48

КЛАСИФІКАЦІЯ ЧИННИКІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІЙ ЛОКАЛЬНОГО РІВНЯ

П.А. Вірченко, Т.І. Слоньова***

**Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*

***Луганський національний університет імені Т. Г. Шевченка*

Актуальність теми дослідження. Для сучасного етапу суспільного розвитку України та її регіонів характерне зростання ролі туристсько-рекреаційної сфери в процесі відновлення духових та фізичних сил людини. Саме туризм та рекреація виступають тією складною системою, в якій тісно переплетені інтереси багатьох галузей економіки, культури, екології, зайнятості населення тощо. Отже, туристсько-рекреаційна індустрія виступає потужним соціально-економічним чинником розвитку господарства територій різного рівня, особливо локального.

Аналіз попередніх досліджень. Питання класифікації чинників, що впливають на організацію туристсько-рекреаційної діяльності країн та їх регіонів висвітлені у роботах багатьох авторів, зокрема, у наукових працях О. Бейдика [1], О. Любіцевої [2], М. Рутинського [3], Т. Сокол [4], Н. Чорненко [5] та інших. Проте, проблеми класифікації з позицій їх впливу на організацію туристсько-рекреаційної діяльності територій локального рівня висвітлені недостатньо.

Отже **метою** даного дослідження є класифікація чинників, що впливають на організацію туристсько-рекреаційної діяльності територій локального рівня.

Викладення основного змісту дослідження. У даному дослідженні під туристсько-рекреаційною діяльністю ми розуміємо діяльність спеціалізованих установ та організацій, юридичних та фізичних осіб з організації санаторно-курортного лікування та туристичного обслуговування населення, які мають відповідні ліцензії та інші дозвільні документи на проведення даного виду діяльності.

Під територіями локального рівня ми розуміємо адміністративні райони, які виділяються в межах України. Переважна частина цих адміністративних одиниць – це сільські депресивні регіони, які мають ряд невирішених соціально-економічних проблем, що безпосередньо впливають на їх розвиток. Отже залучення та використання місцевих туристсько-рекреаційних ресурсів цих територій може бути додатковим стимулом їх економічного розвитку.

На формування туристсько-рекреаційної діяльності певної території впливає ряд чинників, зокрема – природні, культурно-історичні, економічні, соціальні, інституціональні, демографічні, політико-управлінські, інфраструктурні тощо (рис. 1). За характером впливу вони можуть бути прямі та непрямі (опосередковані).

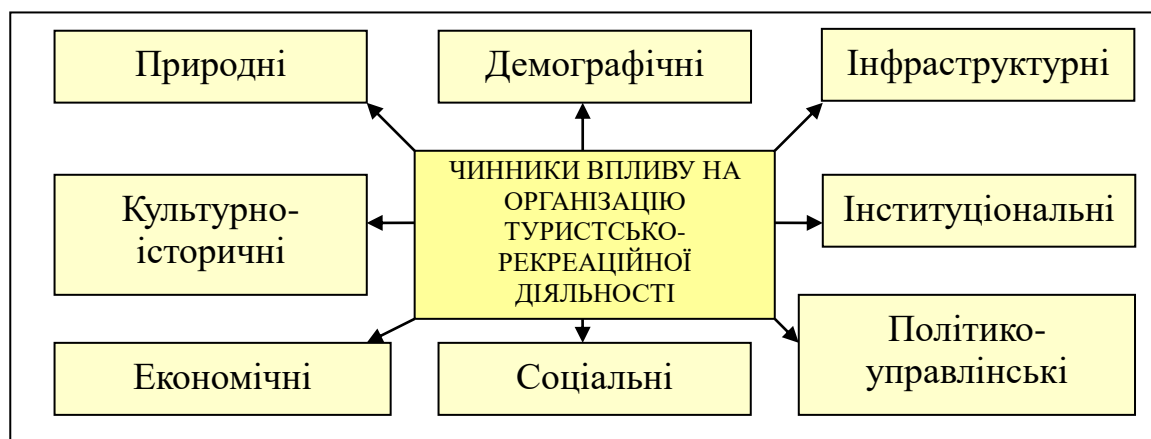

Рис. 1. Чинники впливу на організацію туристсько-рекреаційної діяльності (авторська інтерпретація)

Безпосередній вплив на організацію туристсько-рекреаційної діяльності у межах територій локального рівня здійснюють природні умови – рельєф, клімат, поверхневі та ґрунтові води, рослинний та тваринний світ тощо.

Зокрема, рельєф місцевості впливає на напрями розвитку туризму (види та складність туристичних походів, можливість розвитку альпінізму, велотуризму та його інших видів).

Кліматичні умови позначаються на туристичній привабливості території, сприяють формуванню певної спеціалізації санаторно-курортних закладів та рекреаційної діяльності.

Наявність значних водойм на певній території дозволяє організувати відпочинок на воді, подорожі на байдарках та човнах, аматорську риболовлю. В теплий період року можна організувати відпочинок на пляжах річок, озер, водосховищ та інших водойм придатних для купання. Також на організацію туристсько-рекреаційної діяльності територій локального рівня можуть впливати розвідані джерела мінеральних і термальних вод, лікувальних грязей на базі яких можуть бути створені санаторно-курортні заклади.

Особливості рослинного та тваринного світу також впливають на напрями розвитку туризму та рекреації, зокрема, на види мисливства, організацію зеленого та екологічного туризму, наявність об'єктів природно-заповідного фонду тощо.

Важливу роль в організації туристсько-рекреаційної діяльності територій локального рівня відіграють також наявні туристсько-рекреаційні ресурси, як природного (рис. 2), так й антропогенного походження, які можуть використовуватись для організації екскурсійної діяльності, відпочинку, туризму та рекреації.

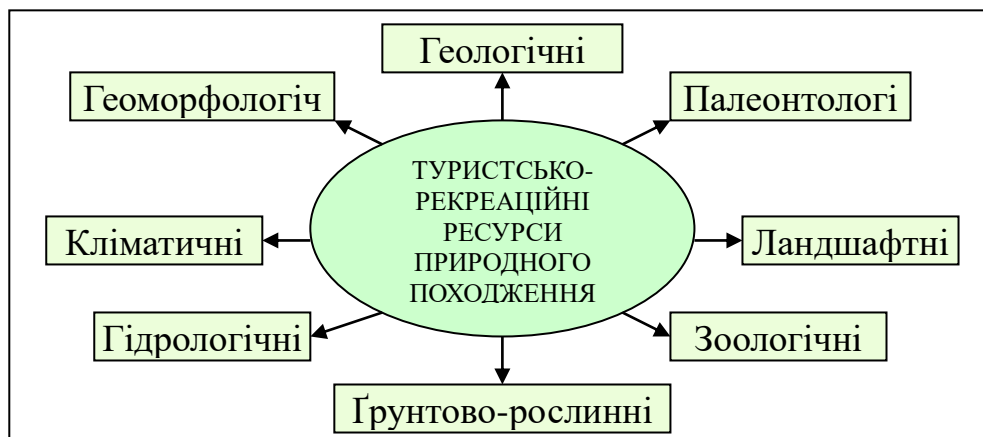

Рис. 2. Компонентна структура туристсько-рекреаційних ресурсів природного походження (авторська інтерпретація)

Для організації туристсько-рекреаційної діяльності територій локального рівня можуть використовуватись такі місцеві ресурси природного походження:

- геологічні (геологічні утворення, розрізи та оголення, гірські породи, мінерали, корисні копалини) та палеонтологічні (викопні рештки давніх рослин та тварин);
- геоморфологічні (багатоманітні форми рельєфу – печери, вулканічні масиви, яри, балки тощо);
- кліматичні (мають опосередкований вплив, однак від них залежить кількість сонячних днів та показники сонячного сйва, кількість опадів, висота снігового покриву тощо, проте, відмінні кліматичні умови неоднаково впливають на спеціалізацію санаторно-курортних закладів та сам процес лікування рекреантів);
- гідрологічні (різні водойми, джерела мінеральних та термальних вод тощо);
- ґрунтово-рослинні (ґрунтові розрізи, червонокнижні рослини, унікальні фітоценози, ендемічні та реліктові рослини);
- зоологічні (червонокнижні та ендемічні тварини);
- ландшафтні (мальовничі та унікальні ландшафти).

Об'єктами туристсько-рекреаційної діяльності також можуть бути промислові підприємства (шахти, кар'єри, заводи, фабрики, електростанції), сільськогосподарські ферми на яких розводять страусів, фазанів, перепелів, лісомисливські господарства, оленячі ферми тощо. Зазначені вище об'єкти мають антропогенне походження.

До культурно-історичних чинників, які впливають на організацію туристсько-рекреаційної діяльності ми відносимо туристичні об'єкти, які мають

певну культурну та історичну цінність, пам'ятки архітектури, культурні та історичні традиції, звичаї населення територій локального рівня тощо.

Істотний вплив на організацію туристсько-рекреаційної діяльності певної території здійснює і ряд економічних чинників, зокрема, такі як рівень фінансування туристсько-рекреаційної сфери, загальний рівень економічного розвитку території, доходи та витрати домогосподарств, заробітна плата населення, зайнятість населення та інші. Від економічного розвитку адміністративної одиниці також залежить рівень розвитку матеріально-технічної бази та інфраструктури туристсько-рекреаційної сфери.

Серед соціальних чинників розвитку туризму та рекреацій необхідно зазначити збільшення тривалості вільного часу населення, що у поєднанні зі зростанням рівня життя населення означає зацікавленість у нових видах відпочинку. Ці тенденції впливають на збільшення кількості потенційних туристів і рекреантів та сприяють пошуку нових пропозицій відпочинку.

Збільшення тривалості вільного часу також пов'язане з сучасною науково-технічною революцією, в умовах якої зростає роль розумової праці, посилюються виробнича і побутова напруженість. Все це призводить до фізичної і психологічної перевтоми людей, що вимагає застосування додаткових заходів по відновленню працездатності. Досягненню цієї мети багато в чому сприяє туризм та рекреація.

До соціальних чинників розвитку туристсько-рекреаційної діяльності ми відносимо також такі як підвищення рівня освіти культури, естетичних потреб населення. Соціологічні дослідження останніх років свідчать про те, що існує пряма залежність між рівнем освіти людей і їх схильністю до подорожей. Це пояснюється тим, що особи з більш високим рівнем освіти і культури здатні раціональніше розподіляти свій вільний час, використовувати його для пізнання навколишнього середовища, ознайомлення з історією, традиціями, побутом населення певних територій тощо.

Зміни в законодавстві про туристсько-рекреаційну діяльність також впливають на функціонування цієї сфери. За роки незалежності в Україні було створено практично нове законодавство, яке регламентує правові відносини у туристичній та рекреаційній галузях. Ці чинники впливу ми відносимо до інституціональних.

Демографічні чинники також здійснюють вплив на організацію туристсько-рекреаційної діяльності певної території. Зростання чисельності населення веде до зростання попиту на туристичні та рекреаційні послуги за рахунок збільшення числа потенціальних туристів і рекреантів. І навпаки, зменшення населення зумовлює зниження попиту на послуги туристсько-рекреаційної сфери. Ці тенденції також впливають на залучення потенціальних працівників у даний сектор економіки.

Стабільна політична, криміногенна, епідемічна та екологічна ситуація у межах територій локального рівня сприяє притоку туристів, екскурсантів та рекреантів. Розвитку туристсько-рекреаційної інфраструктури також сприяє прийняття розважливих і зважених постанов та рішень місцевими органами влади (у межах їх компетенцій) щодо функціонування цієї сфери господарства.

Зазначені вище чинники ми відносимо до політико-управлінських.

У формуванні туристсько-рекреаційної спеціалізації територій локального рівня не останню роль відіграє рівень розвитку відповідної інфраструктури, зокрема транспортної, торгівельної, готельної, наявність підприємств харчування, зв'язку, розважальних закладів тощо. Ці чинники ми відносимо до інфраструктурних.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що на формування туристсько-рекреаційної діяльності територій локального рівня впливає ряд чинників, зокрема – природні, культурно-історичні, економічні, соціальні, інституціональні, демографічні, політико-управлінські, інфраструктурні тощо. У рамках кожної групи чинників можна виділити їх підгрупи, вплив яких може бути прямим або опосередкованим, різним за характером, наслідками та інтенсивністю. Проте, всі зазначені вище чинники одночасно впливають на організацію туристсько-рекреаційної діяльності територій локального рівня, їх спеціалізацію та ефективне функціонування їх туристсько-рекреаційної сфери. Тому дана проблема потребує подальших ґрунтовних суспільно-географічних досліджень характеру, інтенсивності та наслідків впливу чинників, що впливають на організацію туристсько-рекреаційної діяльності територій локального рівня.

Список використаних джерел: 1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. – К., 2001. – 395 с. 2. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти)- 3-є видання з переробками та доповненнями – К.: «Альтерпрес», 2005. – 436 с. 3. Рутинський М.Й. Географія туризму України. Навчально-методичний посібник. – К., 2004. – 160 с.; 4. Сокол Т.Г. Основи туристичної діяльності. Підручник / за ре. В.Д. Орлова – К.: Грамота, 2006. – 264с.; 5. Чорненька Н.В. Організація туристичної індустрії: навчальний посібник. – К.: Атака, 2006. – 264

УДК 911.3

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ ОСНОВНИХ ПОКАЗНИКІВ ВАНТАЖНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ НА ПІВДЕННІЙ ЗАЛІЗНИЦІ

О.О. Капустяний

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Обсяги навантаження на Південній залізниці (у середньому на добу) у 2011 р. становили 1313 вагонів (питома вага – 8 %, 5-те місце серед 6 залізниць). Базисний темп зростання показника у порівнянні з 1993 р. становив 0,59 (0,67 по «Укрзалізниці» загалом). Обсяги вивантаження (у середньому на добу) у 2011 р. становили 845 вагонів (питома вага – 5 %, 6-те місце серед 6 залізниць). Базисний темп зростання показника у порівнянні з 1993 р. становив 0,39 (0,64 по «Укрзалізниці» загалом). Обсяги задіяних у роботі вагонів (у середньому на добу) у 2011 р. становили 4827 одиниць (5-те місце серед 6 залізниць). Базисний темп зростання показника у порівнянні з 1993 р. становив 0,61 (0,7 по «Укрзалізниці» загалом).

Обсяг відправлення вантажів у 2011 р. на Південній залізниці становив 29,98 млн. тонн (питома вага – 8 %, 5-те місце серед 6 залізниць). Базисний темп зростання показника у порівнянні з 1993 р. становив 0,67 (0,73 по «Укрзалізниці» загалом). У структурі відправлених вантажів найбільші питомі частки становили: руда залізна – 33,4 %, будівельні вантажі – 21,2 %, нафтопродукти – 12,2 %, зерно та продукти перемолю – 11 %.

Тарифний вантажообіг у 2011 р. на Південній залізниці становив 21,07 млрд. т*км (питома вага – 9 %, 5-те місце серед 6 залізниць). Базисний темп зростання показника у порівнянні з 1993 р. становив 0,78 (0,99 по «Укрзалізниці» загалом). Вивізний тарифний вантажообіг (експорт) у 2011 р. становив 3,86 млрд. т*км (5-те місце серед 6 залізниць). Базисний темп зростання показника у порівнянні з 1993 р. становив 0,93, у порівнянні з 1995 р. – 1,33 (1,84 по «Укрзалізниці» загалом). Ввізний тарифний вантажообіг (імпорт) у 2011 р. становив 2,72 млрд. т*км (6-те місце серед 6 залізниць). Базисний темп зростання показника у порівнянні з 1993 р. становив 0,71, у порівнянні з 1995 р. – 1,21 (1,78 по «Укрзалізниці» загалом). Транзитний тарифний вантажообіг (міжнародний транзит) у 2011 р. становив 13,37 млрд. т*км (4-те місце серед 6 залізниць). Базисний темп зростання показника у порівнянні з 1993 р. становив 0,85, у порівнянні з 1995 р. – 1,13 (1,26 по «Укрзалізниці» загалом). Місцевий тарифний вантажообіг у 2011 р. становив 1,12 млрд. т*км (6-те місце серед 6 залізниць). Базисний темп зростання показника у порівнянні з 1993 р. становив 0,33 (0,52 по «Укрзалізниці» загалом). Тарифний вантажообіг вагонів порожніх приватних та орендованих у 2011 р. становив 3,03 млрд. т*км (5-те місце серед 6 залізниць). Базисний темп зростання показника у порівнянні з 2006 р. становив 1,72 (1,71 по «Укрзалізниці» загалом).

Експлуатаційний вантажообіг у 2011 р. на Південній залізниці становив 20,48 млрд. т*км нетто (питома вага – 8 %, 5-те місце серед 6 залізниць). Базисний темп зростання показника у порівнянні з 1993 р. становив 0,69 (0,9 по «Укрзалізниці» загалом). Експлуатаційний вантажообіг у 2011 р. в електровозній тязі становив 15,75 млрд. т*км нетто (питома вага – 7 %, 6-те місце серед 6 залізниць). Базисний темп зростання показника у порівнянні з 1993 р. становив 1,09 (1,05 по «Укрзалізниці» загалом). Експлуатаційний вантажообіг у 2011 р. у тепловозній тязі становив 4,73 млрд. т*км нетто (питома вага – 20 %, 2-те місце серед 6 залізниць). Базисний темп зростання показника у порівнянні з 1993 р. становив 0,31 (0,38 по «Укрзалізниці» загалом). Експлуатаційний вантажообіг загалом у 2011 р. становив 43,78 млрд. т*км бруто (питома вага – 9 %, 5-те місце серед 6 залізниць). Базисний темп зростання показника у порівнянні з 1993 р. становив 0,63 (0,82 по «Укрзалізниці» загалом). Експлуатаційний вантажообіг в електровозній тязі у 2011 р. становив 32,17 млрд. т*км бруто (питома вага – 8 %, 6-те місце серед 6 залізниць). Базисний темп зростання показника у порівнянні з 1993 р. становив 0,95 (0,97 по «Укрзалізниці» загалом). Експлуатаційний вантажообіг в тепловозній тязі у 2011 р. становив 11,61 млрд. т*км бруто (питома вага – 8 %,

2-те місце серед 6 залізниць). Базисний темп зростання показника у порівнянні з 1993 р. становив 0,33 (0,39 по «Укрзалізниці» загалом).

Обіг вантажного вагона у 2011 р. на Південній залізниці становив 2,66 діб (у 1993 р. – 2,05 діб).

Простій вагонів під однією вантажною операцією у 2011 р. на Південній залізниці становив 44,6 годин (34,71 по «Укрзалізниці» у середньому) у порівнянні з 22,37 годин у 1993 р. (22,34 по «Укрзалізниці» у середньому).

Простій вагонів на одній технічній станції у 2011 р. на Південній залізниці становив 10,06 годин (7,53 по «Укрзалізниці» у середньому) у порівнянні з 6,28 годин у 1993 р. (6,32 по «Укрзалізниці» у середньому).

Питома вага електричної тяги у загальному вантажообігу у 2011 р. на Південній залізниці становила 76,9 % (90,5 % по «Укрзалізниці» у середньому) у порівнянні з 48,4 % у 1993 р. (77,8 % по «Укрзалізниці» у середньому).

Частка порожнього пробігу вагонів до загального на Південній залізниці у 2011 р. становила 41,4 % (39,8 % по «Укрзалізниці» у середньому) у порівнянні з 36,8 % у 1993 р. (36,6 % по «Укрзалізниці» у середньому).

Середня статичне навантаження на вагон на Південній залізниці у 2011 р. становило 62,55 тонн/вагон (63,32 тонн/вагон по «Укрзалізниці» у середньому) у порівнянні з 55,22 тонн/вагон у 1993 р. (58,29 тонн/вагон по «Укрзалізниці» у середньому).

Середньодобова продуктивність вагона на Південній залізниці у 2011 р. становила 4364 т*км нетто (5537 т*км нетто по «Укрзалізниці» у середньому) у порівнянні з 5015 т*км нетто у 1993 р. (5598 т*км нетто по «Укрзалізниці» у середньому).

Список використаних джерел: 1. Довідник основних показників роботи залізниць України (1993 – 2003 роки) / під кер. О. В. Юрченко; виконавці Л. І. Пасічник, О. В. Смокал, Н. В. Гринь, Л. М. Солод, С. В. Іванченко. – К.: Укрзалізниця, 2004. – 41 с. 2. Довідник основних показників роботи залізниць України (2001-2011 роки).) / під кер. Н. В. Котіль. – К.: 2012. – 54 с.

УДК 911.3

СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА КРАСНОКУТСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Л.В. Ключко, О.С. Нища, О.В. Полевич

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

В сучасних ринкових умовах і одночасної соціалізації всього суспільного виробництва, пріоритетного розвитку потребують ті галузі господарства, що пов'язані з безпосереднім задоволенням потреб населення, які одночасно виступають елементом інфраструктури ринку. До таких найважливіших функціональних галузей належить соціальна інфраструктура.

До соціальної інфраструктури належать заклади підприємства і комунікаційні мережі сфери послуг. Як зазначає Топчієв О.Г., соціальна

інфраструктура на відміну від виробничої інфраструктури, що забезпечує функціонування суспільного виробництва, створює умови для нормальної життєдіяльності, для відтворення населення та трудових ресурсів, для побутового, освітньо-культурного, духовно-релігійного та медичного обслуговування населення [4, 6].

Отже, соціальна інфраструктура – це сфера, що безпосередньо забезпечує обслуговування різних потреб людини, її можна характеризувати як комплекс галузей господарства, що виконують соціально-економічні функції, задоволення матеріальних і духовних потреб населення, створення нормальних умов життєдіяльності.

До галузей соціальної інфраструктури належать: торгівля, що здійснює реалізацію продукції, громадське харчування, житлово-комунальне господарство і побутове обслуговування населення, пасажирський транспорт і зв'язок, що обслуговують населення і невиробничі галузі; освіта й охорона здоров'я; фізкультура і спорт; організації, що займаються туристично-екскурсійною діяльністю; соціальне забезпечення; культура і мистецтво; засоби масової інформації; наука та наукове обслуговування; підготовка кадрів; банківські та страхові установи; органи державного управління і громадських організацій [3]. Соціальна інфраструктура має галузеву та й територіальну структури. Одиницями територіальної структури соціальної інфраструктури є країна, регіон, автономна республіка, область, місто, сільський адміністративний район, населений пункт. Організація та підтримання необхідного (оптимального) рівня розвитку соціальної інфраструктури в галузевому і територіальному аспектах залежить певною мірою від політики регіонального розвитку.

Житлово-комунальне господарство Краснокутського району складається з 4 підприємств, одного об'єднання співвласників багатоквартирних будинків. В житловому фонді району нараховується 110 багатоквартирних житлових будинків [1].

У 2010 р. в Краснокутському районі введено в експлуатацію житлових будівель загальною площею 0,4 тис. кв. м. Аналіз динаміки показав невпинне скорочення цього показника, подібна тенденція спостерігається майже в усіх районах Харківської області.

В 2011 р. проведено значний обсяг робіт в напрямку реформування та розвитку житлово-комунального господарства Краснокутського району. Так, за кошти місцевих бюджетів виконано ремонт багатоквартирних житлових будинків на загальну суму 100,0 тис. грн.

Тарифи на житлово-комунальні послуги в цілому приведені до рівня економічно обґрунтованих витрат на їх виробництво.

Кількість суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) у 2011 р. у Краснокутському районі становило 393 одиниці. Найбільша їх кількість з 2001 по 2011 рр. спостерігалася у 2006 р. і становила 429 одиниць. На 1000 населення району припадало в середньому 13 суб'єктів ЄДРПОУ. В середньому по Харківській області цей показник становить 28 [2, 5].

Кількість малих підприємств у 2010 р. у Краснокутському районі становила 27 у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, по Харківській області цей показник дорівнював 76. Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств району у 2010 р. становив 65836,2 тис. грн., що на 2934,2 тис. грн. більше ніж у 2009 р. Частка продукції малих підприємств у загальних обсягах реалізованої продукції (робіт, послуг) малими підприємствами становила 44,1 %.

Рис. 1. Динаміка обсягу реалізованих послуг у Краснокутському районі за період 2005–2010 рр. (побудовано за даними [2, 5])

За 2010 р. по підприємствах та організаціях району, основним видом діяльності яких є надання послуг, обсяг реалізованих послуг склав 17305,4 тис. грн. і збільшився у 2,5 рази в порівнянні з 2009 р. (у фактичних цінах). Населенню реалізовано послуг на 3303,8 тис. грн., що складає 19,1% до загального обсягу. У порівнянні з 2009 р. цей показник збільшився на 33%.

Роздрібна торгівля в районі представлена 11 магазинами, кількість яких з кожним роком зменшується: у 2009 р. їх нараховувалося 14, у 2008р. – 18, у 2005 р. – 53, у 2000 р. – 80. Також в районі нараховується 13 об'єктів ресторанного господарства. У 2000 р. їх кількість становила 46.

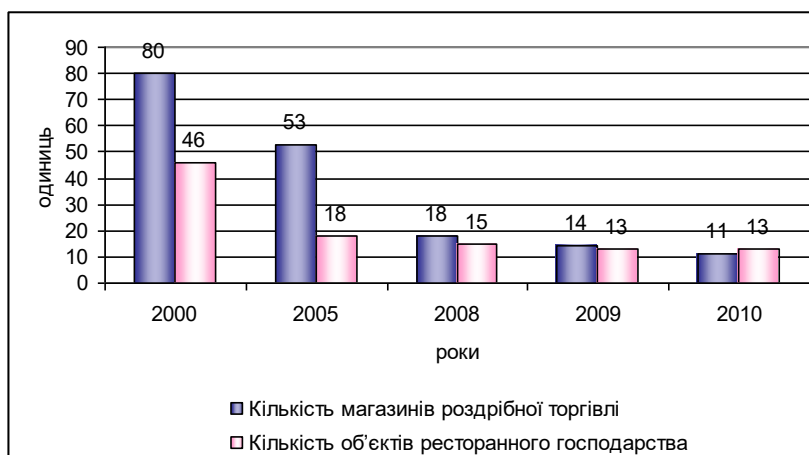

Рис. 2. Динаміка кількості магазинів роздрібної торгівлі та об'єктів ресторанного господарства у Краснокутському районі за період 2000-2010 рр. (побудовано за даними [2, 5])

Роздрібний товарооборот підприємств, включаючи ресторанне господарство Краснокутського району у 2010 р. становив 37,5 млн. грн., що на 3,4 млн. грн. більше показника 2009 р.

За останні 20 років відзначається стійка тенденція щодо зменшення торгової мережі та об'єктів ресторанного господарювання у Краснокутському районі, що можна пояснити складністю соціально-економічної ситуації, недосконалістю адміністративно-правової бази та постійним зменшенням чисельності населення району, які є споживачами послуг, що надаються цими підприємствами.

За 2010 р. пасажирським автомобільним транспортом з урахуванням обсягів підприємців – фізичних осіб перевезено 339,5 тис. пасажирів, що на 9% більше обсягів перевезень 2009 р.

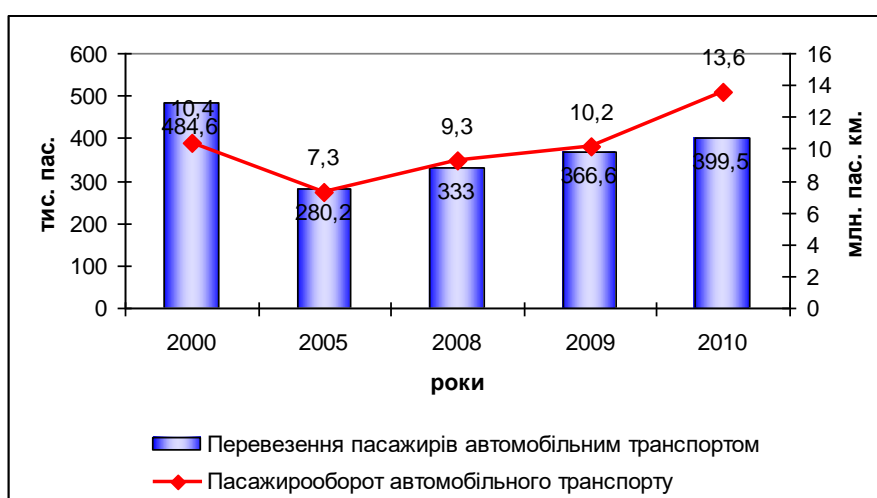

Рис. 3. Динаміка перевезення пасажирів автомобільним транспортом та пасажирообороту автомобільного транспорту Краснокутського району за період 2000-2010 рр. (побудовано за даними [2, 5])

В районі розвинений міський і сільський зв'язок, радіомовлення, Інтернет-мережа по існуючих лініях телефонії, телеграфний зв'язок. В районі нараховується 19 телефонних станцій, телефонних апаратів – 5,476 тис. Кількість стаціонарних телефонів на 100 сімей – 44.

Освітній комплекс Краснокутського району представлений 23 навчальними закладами, 10 дошкільними закладами та 2 будинками творчості [1].

В загальноосвітніх школах у 2010 р. навчалося 2709 дітей, що на 9% менше ніж у 2009 р., працювало 409 вчителів. В Краснокутській гімназії в період навчалося 724 учнів та працювало 72 вчителя. У 2010 р. було випущено 221 9-тикласника та закінчили 12 клас 270 осіб [2, 5].

В 14 школах району функціонують 15 комп'ютерних класів (в Краснокутській гімназії 2 класи). В Мурафській, Пархомівській загальноосвітніх школах і в Краснокутській гімназії учні мають можливість користуватися Інтернетом.

У Краснокутському районі функціонує два позашкільних навчальних заклади: Краснокутська дитячо-юнацька спортивна школа Краснокутської

районної державної адміністрації та Краснокутський центр дитячої та юнацької творчості Краснокутської районної ради.

Каплунівський навчально-виховний комплекс (загальноосвітня школа I-II ступенів – дошкільний навчальний заклад) Краснокутської районної ради Харківської області

В районі функціонує 1 середньо–спеціальний заклад – Краснокутський аграрний ліцей, в якому навчається 360 учнів за спеціальностями: трактористи-машиністи, зварювальники, кухари-кондитери, конторські службовці, оператори комп'ютерного набору. Можливості відкриття нових технічних спеціальностей немає.

В Краснокутському районі у 2010 р. нараховувалося 33 медичні установи, у тому числі: 1 лікарняний заклад, в якому 130 ліжок, 13 амбулаторно-поліклінічних закладів, планова ємність яких 418 відвідувань за зміну. На 10 тис. населення припадає 44,3 ліжок, 143,4 відвідувань за зміну, та 225,9 населення припадає на 1 лікарняне ліжко.

У 2009 р. планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (кількість відвідувань за зміну) Краснокутського району становила 418 осіб, на 10 тис. населення припадає 43,9 ліжок, відвідувань за зміну становило 141,1 і на одне лікарняне ліжко припадало 228 осіб.

Заклади культури та спорту представлені 30 бібліотеками, в тому числі у сільській місцевості 25, 27 закладами клубного типу, в тому числі у сільській місцевості 25, 10 демонстраторами фільмів у сільській місцевості. У селищі немає театрів і кінотеатрів, кіно показують в районному Будинку культури [2].

Кількість місць у закладах культури клубного типу на 100 населення становить 23,2, книжковий фонд бібліотек, на 100 населення – 3349 примірників, кількість місць для глядачів у залах для демонстрування фільмів на 100 тис. населення – 4,0.

На даний час на території району функціонує 14 спортивних залів. У селищі є сучасний стадіон «Газовик», розрахований на 1170 індивідуальних місць.

Динаміка кількості оздоровчих закладів (таборів) та місць у них в Краснокутському районі має тенденцію щодо незначного збільшення у порівнянні з 2000 р. За 10 років кількість таборів збільшилася у 3,5 рази, місць у них – в 2 рази. Кількість оздоровлених дітей у 2009 р. становила 1881 особу, а у 2000 р. цей показник становив всього 278 дитини.

Серед засобів масової інформації в Краснокутському районі працюють: Краснокутська радіокомпанія (виходить в ефір щодня), районна газета «Промінь» (співзасновники – Краснокутська районна рада і трудовий колектив редакції газети). Транслюються телеканали: Перший Національний (колишній УТ-1), «Інтер», «1+1», «Новий».

Релігійна сфера Краснокутського району представлена 5 релігійними громадами.

У 2010 р. в Краснокутському районі було вивільнено 14 працівників, це вдвічі менше показників 2009 р. Кількість зареєстрованих громадян, не зайнятих трудовою діяльністю у 2010 р. становило 1013 осіб,

на 6% перевищило показники 2009 р. Потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць дорівнювала 30, тобто попит значно перевищував пропозицію. У 2009 р. потреба у працівниках дорівнювала 19. Навантаження на одне вільне робоче місце, вакансію у 2010 р. становило 34, у 2009 р. – 50.

Працевлаштування не зайнятих трудовою діяльністю громадян у 2010 р. становило 1015 осіб, що на 4,7% нижче показника попереднього року. Рівень зареєстрованого безробіття у 2010 р. у районі становив 5,9%, у 2009 р. – 5,6% [2].

Станом на 1.01.2011 року в Краснокутському районі на обліку перебуває 9270 пенсіонерів, з них 7588 осіб отримують пенсію за віком, 955 осіб – по інвалідності, 488 осіб – у разі втрати годувальника, 106 осіб – за вислугу років, 132 – соціальні пенсії, 1 – довічне грошове утримання суддям.

Зареєстровано 23 фізичні особи – суб'єкти господарювання. За договорами найму у фізичних осіб створено 30 робочих місць. Активними заходами охоплено 161 особа, в тому числі працевлаштовано 61 особа, до громадських робіт залучено 52 особи, на профнавчання направлено 48 громадян. Проведено семінарів 241, охоплено цими заходами 2180 осіб.

До управління праці та соціального захисту населення у 2011 р. надійшло 40 звернень, в тому числі письмових – 40, з питань надання матеріальної допомоги – 30. Звернення своєчасно розглядались і кожному заявнику надана кваліфікована відповідь.

Підводячи підсумки, необхідно зазначити, що розвиток соціальної інфраструктури потребує повнішого урахування не тільки потреб населення в послугах, а й попиту на них та пропозицій, усебічного обґрунтування управлінських рішень щодо формування ринкових відносин у сфері реалізації послуг.

Для покращення житлових умов мешканців району, необхідно поступово збільшити обсяги житлового будівництва, сприяти залученню капітальних інвестицій. Це в свою чергу буде сприяти створенню нових робочих місць, залученню населення, покращення їх житлових умов та демографічної ситуації.

Для ефективного розвитку побутового обслуговування у перспективі необхідне впровадження нових видів і прогресивних форм надання послуг населенню, цілеспрямоване та ощадливе використання капіталовкладень. Розширення мережі підприємств, покращення матеріально-технічної бази галузі.

Кризові явища в економіці не обійшли і сфери роздрібної торгівлі та громадського харчування. Різко зменшилися доходи населення. Це негативно позначилося на його купівельній спроможності, процесі товарообороту й на життєвому рівні людей. Проте різкого погіршення матеріально-технічної бази роздрібної торгівлі не спостерігається. За 2000–2010 рр. у сфері роздрібної торгівлі має місце незначне зменшення кількості підприємств при загальному збільшенні торговельної площі магазинів. За той же період значно зменшилася кількість підприємств громадського харчування та місць у них.

Отже, для задоволення повсякденних потреб (побутових, культурно-освітніх, оздоровчих, комунікаційних, духовно-релігійних) населення Краснокутського району, створені всі необхідні умови. Спостерігається певне покращення ситуації в галузях соціальної інфраструктури Краснокутського району (відбуваються роботи з ремонту вже існуючих та будівництву нових об'єктів соціальної інфраструктури, розширення номенклатури послуг, що надаються). Серед стримуючих факторів розвитку необхідно зазначити недостатність фінансування та інвестування цієї галузі. В цілому соціальна інфраструктура району вимагає подальших досліджень для обґрунтування її оптимального розвитку.

Список використаних джерел: 1. Довідка-презентація Краснокутського району // Сайт Харківської обласної державної адміністрації. [Електронний ресурс] – [Режим доступу]: <http://www.kharkivoda.gov.ua/uk/mainmenu/index/id/229>. 2. Офіційний сайт Головного управління статистики у Харківській області. [Електронний ресурс] – [Режим доступу]: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net>. 3. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Підручник / Д.М. Стеченко. – К.: Вікар, 2006. – 396 с. 4. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: підручник для студ. географ.спеціальностей вищих навч. закладів/ О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с. 5. Харківська область у 2010 році: Стат. щорічник / За ред. О.С. Никифорова; Відп. за вип. М.О. Григорчук. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2011. – 568 с. 6. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії: підручник/ О.І. Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.

УДК 911.3

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

П.О. Кобилін, К.А. Нємець

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Готельне господарство є важливим елементом не тільки сфери обслуговування, але й ще однією з головних складових туристичної індустрії. Готельне господарство – це господарська діяльність, пов'язана з надання послуг по розміщенню [4]. Розвиток внутрішнього та міжнародного туризму стимулює створенню готельних підприємств, їх розгалуженості та різноманітності мережі, зростанню якості та обсягів послуг. Готельні підприємства виконують одну з основних функцій у сфері обслуговування приїжджих – забезпечують їх житлом і побутовими послугами під час подорожі.

Поряд з постійним розвитком цієї діяльності наявні територіальні диспропорції на регіональному рівні, зокрема у Харківській області. Аналіз попередніх літературних джерел показав, що питаннями суспільно-географічних аспектів розвитку готельного господарства присвячені праці С.М. Жовнір [2], І.В. Запотоцької [3] О.Г. Корнус [4], та інших вчених, проте бракує літературних джерел на цю тематику з точки зору суспільної географії по Харківській області. Тому метою даного дослідження виступає аналіз

територіальних відмінностей в розвитку готельного господарства Харківської області.

Слід зазначити, що до підприємств готельного господарства відносяться: готелі, гуртожитки для приїжджих, мотелі, кемпінги та інші види підприємств. До числа приїжджих можна віднести відряджених, іногородніх та іноземних туристів та інших людей, які потребують місця для коротко термінованого перебування [4]. З гістограми на рис. 1 видно, що в цілому динаміка кількості готелів за 2005-2010 рр. має негативну тенденцію, що пов'язано із кризовими явищами в країні, в результаті чого підприємства ставали збитковими. Проте зараз намічається тенденція до зростання кількості готелів, що пов'язано з підготовкою до футбольного чемпіонату Євро-2012, де Харків є приймаючим містом. Причому готелі з'являються саме у м. Харкові.

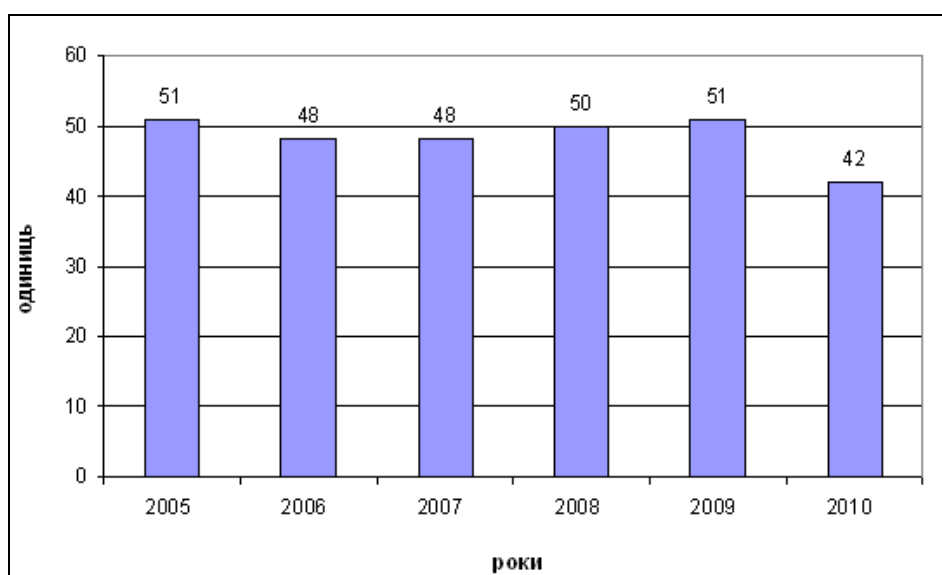

Рис. 1. Динаміка кількості об'єктів готельного господарства Харківської області за 2003-2010 рр. (побудовано автором за даними [5])

На рис. 2 можна побачити, що існує нестабільна тенденція в обслуговуванні населення в готелях, що в значній мірі пов'язано з кризовими явищами, неспроможністю значних верств населення подорожувати, тим паче зупинятися в об'єктах готельного господарства. У той же час чисельність іноземців, яка обслуговувалася у готелях області у 2010 р., постійно зростає, оскільки Харківська область є великим промисловим, науковим, освітнім центром, вона приваблює іноземний капітал, розвивається сфера послуг, підприємства поступово збільшують обсяги зовнішньоторговельної діяльності – все це призводить до зростання чисельності іноземців. В певній мірі отримання права приймати Євро-2012 також послужило поштовхом для розвитку туристичної діяльності іноземців.

В структурі номерного фонду переважають звичайні двомісні та одномісні номери (двомісних – 572, одномісних – 569). Дещо менша чисельність напівлюкосових номерів (239), трьохмісних і більше – 139, люксів – 132. Найвищу категорію «5 зірок» підтвердили 2 готелі, «4 зірки» – 7 готелів, «3 зірки» – 6 готелів, «2 зірки» – 3, «1 зірка» – 2 готелі. У Харківській області

переважають, в першу чергу, готелі (24 підприємства). Також функціонують гуртожитки для приїжджих (8 підприємств), 1 кемпінг та 1 мотель [1,5].

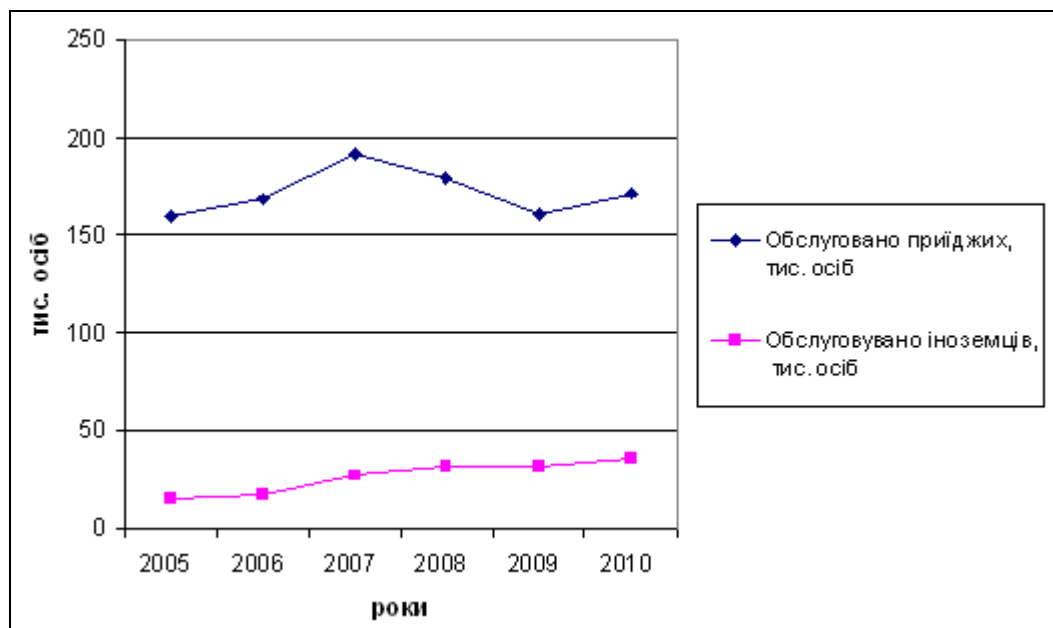

Рис. 2. Динаміка кількості приїжджих, що зупинилися в закладах готельного господарства Харківської області за 2003-2010 рр. (побудовано автором за даними [5])

На рис. 3 видно, що найбільша чисельність готелів переважає в Харкові, оскільки Харків – обласний центр, промисловий, науковий центр, місто відвідує значна чисельність приїжджих, бізнес-еліт, науковців з інших регіонів країни, закордону, отже, необхідні умови для розташування приїжджих. Відносно велика кількість місць на 1000 населення в готелях Зміївського та Красноградського районів, в них по 2 готелі. В Зміївському районі готелі розташовані в Змієві та с. Коропово. Справа в тому, що Зміївський район є привабливим місцем для відпочинку харків'ян за рахунок поєднання водних рекреаційних (р. Сіверський Донець) та лісових (борові соснові тераси) ресурсів. Окрім того, діє Національний природний парк «Гомільшанські ліси». Красноградський район виділяється за рахунок свого транспортного положення: через район проходить автомобільна дорога міжнародного значення М-18, яка сполучає Москву з Кримом, відповідно, в Краснограді є значні потоки туристів, що є передумовою розвитку готельного господарства. Менша кількість місць на 1000 населення в Ізюмському районі, що пояснюється також транспортним положенням району – через Ізюм проходить автомобільна дорога міжнародного значення М03 та залізничні шляхи, але потоки значно менші. Куп'янський район також є потужним транспортним вузлом області, в ньому функціонує 1 готель, отже, кількість місць в ньому значно нижча. Балаклійський район, як і Зміївський, має значні запаси рекреаційних ресурсів, проте значна віддаленість від Харкова стає причиною меншої кількості номерів та місць в них. Валки та Первомайський є також транспортними вузлами, в яких також існує необхідність забезпечувати приїжджих тимчасовим житлом. В Краснокутському районі є певні об'єкти, що використовуються в туристичній діяльності

(Пархомівка, дендрологічний парк) – є необхідність в забезпеченні туристів житлом.

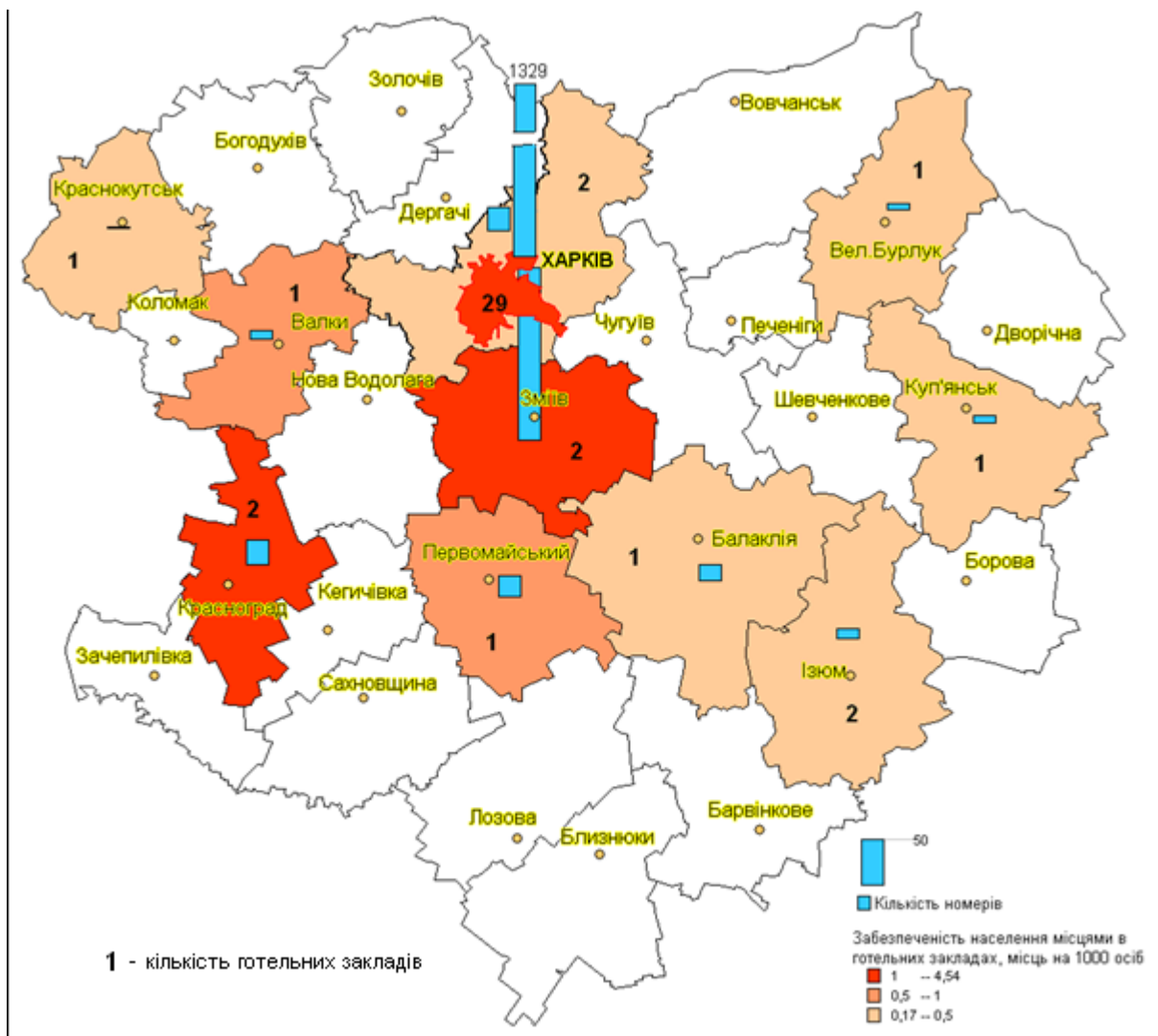

Рис. 3. Готельне обслуговування населення Харківської області за 2010 р. (побудовано автором за даними [1])

Таким чином, динаміка кількості підприємств готельного господарства характеризується негативною тенденцією, в структурі готельного господарства регіону переважають саме готелі, найбільша чисельність підприємств готельного господарства спостерігається в тих районах, через які проходять найважливіші транспортні магістралі, які локалізують значну чисельність приїжджих, а також поширення природних туристсько-рекреаційних ресурсів, які стягують туристів до даних районів, міст. Наявність територіальних диспропорцій в забезпеченості населення готельними послугами залишається актуальною, і тому існує потреба в продовженні подібних суспільно-географічних досліджень для вирішення проблем рівномірного розвитку готельного господарства по районах Харківської області.

Список використаних джерел: 1. Готельне господарство Харківської області: [під ред. О.В. Фінашиної]. – Х.: Б.в., 2011. – 25 с. 2. Жовнір С.М. Суспільна та територіальна організація сфери послуг регіону в умовах ринкової трансформації (на прикладі Вінницької області): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд.. геогр.. наук: спец. 11.00.02

«Економічна і соціальна географія». – К., 2008. – 21 с. 3. *Запотоцька І.В. Територіальна організація соціальної сфери Черкаської області та основні напрямки її вдосконалення: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд.. геогр.. наук: спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія»*. – К., 2007. – 21 с. 4. *Корнус О.Г. Сфера обслуговування населення Сумської області: суспільно-географічні аспекти / О.Г. Корнус, К.А. Немець, Л.М. Немець, А.О. Корнус*. – Х. : Видавництво ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – 225 с. 5. *Харківська область у 2010 році: статистичний щорічник : [під ред. О.С. Нікіфорова]*. – Х.: Б.в., 2007. - 561 с.

УДК 911.3

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ МІСТА СУМИ

О.Г. Корнус, А.О. Корнус, А.В. Ємець

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка

Актуальність теми. Промислове виробництво дає близько 40% ВВП країни і зосереджене переважно у містах. Не є винятком і місто Суми, у якому промисловість є провідною галуззю економіки, як за чисельністю зайнятих, так і за обсягами надходжень до міського бюджету. Разом з тим, за останні 20 років міський промисловий комплекс зазнав істотних змін, у зв'язку з чим важливо оцінити сучасну галузеву структуру Сумського промислового вузла та прослідкувати динаміку його промислового потенціалу.

Аналіз попередніх наукових досліджень і публікацій. Промисловому комплексу м. Суми присвячено кілька економіко-географічних праць. Одну з перших згадок про нього ми зустрічаємо у роботі К.І. Залеського [3], де зазначається, що наслідком розвитку буряко-цукрової промисловості «стало надзвичайне зростання повітового міста Суми, яке за 10 років із занепаłego з неможливими вулицями перетворилося в місто з 40-тисячним населенням, електричним освітленням, водопроводом та ін». Деякою мірою Сумський промисловий вузол описано у роботі П.А. Гудзенка [2]. Вагомий внесок у дослідження промислового комплексу м. Суми зробила у своїх публікаціях Г.Г. Леонтєва [4].

Виклад основного матеріалу. Суми – багатогалузевий промисловий центр північного сходу України, у якому нараховується 309 промислових підприємств [5]. Найрозвиненішими галузями є машинобудування, хімічна, легка та харчова галузі промисловості, які володіють значним експортним потенціалом (45 підприємств міста експортують 96,6% загальнообласного обсягу промислової продукції) [5]. Найбільший обсяг реалізованої продукції промисловості спостерігається у машинобудуванні – 46% до загального обсягу реалізованої продукції та хімічній промисловості – 28,6% [5].

Машинобудування – основна галузь спеціалізації Сумського промвузла. Основними її підприємствами є: ПАТ «Сумське НВО ім. М.В. Фрунзе», що виробляє устаткування для нафтової, газової, атомної та хімічної промисловості; ПАТ «Сумський завод „Насосенергомаш”», яке спеціалізується

на виробництві насосного обладнання, силових агрегатів і гідравлічних систем для енергетики, металургії, трубопровідного транспорту, водного господарства та ЖКГ; концерн «Укрросметал», підприємства якого виробляють компресорні станції різних модифікацій, автомобільні газонаповнювальні компресорні станції, маслоочисне обладнання, роторні компресори, насосні та зварювальні агрегати. Названі підприємства забезпечують майже 70% загального обсягу виробництва промислової продукції та є основними бюджетоутворюючими підприємствами.

Разом з тим, машинобудівний комплекс міста Суми наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття зазнав і суттєвих втрат. Найбільш вагомою з них стала зупинка ВАТ SELMI («Сумські електронні мікроскопи»), яке серійно випускало дослідницькі і аналітичні прилади та наукомістке технологічне устаткування й забезпечувало робочими місцями понад тисячу населення. Зупинилися й дрібніші машинобудівні підприємства міста: ВАТ «Сумсільмаш», ДП Сумський ремонтно-механічний завод, авторемзавод, АТ завод «Метал».

Серед інших втрат варто виділити зупинку чавуноливарного виробництва на ВАТ «Центролит» – єдиному у Сумському промвузлі підприємстві металургії, що мало потужність 91 тис. т. чавуну на рік. Зараз ця галузь представлена виробництвом обважнювальних бурильних і ведучих труб у складі ПАТ «Сумське НВО ім. М.В. Фрунзе» та ливарними цехами на названих вище машинобудівних підприємствах. Так з економічної карти міста зникла чорна металургія, яка раніше давала до 2% загального обсягу промислового виробництва.

Хімічна та хіміко-фармацевтична промисловість є іншою галуззю спеціалізації Сумського промвузла. Одне із провідних підприємств цієї галузі – ПАТ «Сумхімпром» виробляє мінеральні добрива, коагулянти та добавки до цементу, кислоти, двоокис титану, пігменти та інші види хімічної продукції. Це також містоутворююче підприємство, де працює близько 5 тис. осіб.

Фармацевтична підгалузь представлена біологічною фабрикою – єдиним підприємством в Україні, що виробляє весь спектр продукції для захисту тварин від таких небезпечних захворювань як сибірка, сказ, туберкульоз, чума свиней, чума птиці, лептоспіроз, хламідіоз та ін. У 2009 р. до складу промвузла увійшов новий фармзавод ТОВ «КусумФарм» із випуску кардіологічних, гастроентерологічних, педіатричних та антидіабетичних препаратів.

Однак і ця галузь спеціалізації не уникла втрат. Зупинився завод гумотехнічних виробів, на місці зруйнованих корпусів якого було створене нове підприємство будівельної промисловості – компанія «Керамея».

Легка і харчова промисловість. Легка промисловість представлена текстильною, швейною та взуттєвою галузями. Умовно до неї можна віднести і ПАТ «Сумський фарфоровий завод», який виготовляє різноманітний посуд і сувеніри. Відносно молодим підприємством є ТОВ «Сумикамволь» – єдине підприємство в Україні, що спеціалізується на виробництві напіввовняної трикотажної пряжі. Донедавна у місті працювала суконна фабрика, продукція якої відома на ринку пальтових тканин з 1913 р. У 2006 р. вона була викуплена ТОВ «Лана текс», яке випускає більше 50-ти найменувань тканин

з різною структурою і колірною палітрою. У планах підприємства перевести два цехи фабрики з трьох – апаратно-прядильний і ткацький – до Нижньої Сироватки (яка таким чином увійде до Сумського промвузла) у приміщення колишнього консервного заводу. Оздоблювальне ж виробництво залишиться в м. Суми.

Виробництво взуття здійснює ТОВ «Преміум Стар» (колишня взуттєва фабрика). Фабрика з італійськими інвестиціями працює виключно на експорт, за замовленнями з ЄС. У 2011 р. тут вироблено 732 тис. пар взуття.

Харчова промисловість, з одного боку, представлена великою кількістю підприємств, а з іншого – зазнала чи не найбільших втрат. До останніх слід віднести зникнення виробництва колись республіканського значення – цукрової промисловості, яка була представлена рафінадним і двома цукровими заводами у смт. Степанівка і Низи. Зникли або зупинилися пивзавод, плодоовочекносервний завод, м'ясокомбінат та багато інших.

Важливими галузями харчової промисловості у місті залишаються хлібопекарська (ВАТ «Сумський хлібокомбінат»), кондитерська (ВАТ «Сумська кондитерська фабрика»), лікєро-горілчана (ТОВ «Горобина»), пивобезалкогольна (ТОВ «Завод „ЕКО-Продукт”» у с. Іволжанське Сумського району, що спеціалізується на виробництві мінеральної води «Іволжанська», виготовленні безалкогольних напоїв та пива), молочна (Сумський молочний завод, який зараз є філією ДП «Аромат» компанії «Мілкіленд»). Умовно до харчової промисловості можна віднести недавно створене ТОВ з італійськими інвестиціями «Гуала Кложерс Україна» – високотехнологічне підприємство європейського типу з виготовлення широкого асортименту коркувальних засобів, що використовуються у харчовій промисловості.

Висновки. У цілому Сумський промисловий вузол зберіг свої традиційні галузі спеціалізації, такі як машинобудування, хімічну, легку та харчову галузі промисловості та достатньо динамічно розвивається (за 2011 р. реалізація промислової продукції на 1 особу збільшилася більш ніж у 1,5 рази проти 2010 р.). Разом з тим, у структурі промислового комплексу міста відбулися помітні негативні зміни, до яких слід віднести закриття підприємств і втрати цілих галузей: чорної металургії, цукрової та м'ясної промисловості.

Список використаних джерел: 1. Борисенко Г.Г. Сумы: экономика-географическая характеристика / Г. Г. Борисенко, Т. А. Еременко. – Сумы, 1991. – Деп. в УкрНИИНТИ 04.09.1991. – №493. – Ук-91. 2. Гудзенко П. А. Сумська область (географічний нарис) / Відп. ред. О. Т. Діброва. – К.: Рад. школа, 1958. – 123 с. 3. Залесский К. И. Очерк природы и населения Сумского уезда Харьковской губернии / К. И.Залесский . – Харьков, 1915. – 19 с. 4. Леонтьева Г. Г. Сумський промисловий вузол : [навчальний посібник] / Г. Г. Леонтьева. – Суми: Вид-во «Слобожанщина», 1996. – 64 с. 5. Соціально-економічне становище м. Суми за 2011 рік (повідомлення Головного управління статистики) / [відп. за вип. Л.І. Олехнович]. – Суми : Головне управління статистики у Сумській області, 2012. – 3 с.

ЗАЛЕЖНІСТЬ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ УПОДОБАНЬ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ВІД ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОКАЗНИКІВ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ

А.В. Кузишин

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка

В останні роки значна увага науковців різних галузей знань прикута до аналізу та прогнозування електоральних симпатій населення України загалом або окремих її регіонів. Проводиться вибір та ранжування факторів, що мають вплив на ці процеси. Поряд з впливом етнічного складу населення, історичних умов, що мали вплив на формування електоральних уподобань, на нашу думку значущим є і показник добробуту населення, що можна оцінювати за низкою розмаїтих показників (ми обрали для дослідження показники рівня заробітної плати та витрат населення через роздрібну мережу, заклади масового харчування та побутове обслуговування).

Актуальність дослідження. Дана проблематика вже частково знайшла своє відображення в працях Ю.С. Брайчевського, О.В. Бородієнка, М.Д. Дністрянського, А.О. Подольського, В.І. Стафійчука, Б.П. Яценко, але динаміка розвитку українського суспільства робить її актуальною на цікавою постійно.

Під час проведеного дослідження, нами *ставились наступні завдання:*

- визначення чинників, що мають вплив на формування електоральних уподобань населення Тернопільської області;
- аналіз останніх результатів виборів в межах області;
- проведення співставлення результатів електоральних уподобань на показників рівня добробуту населення, що втілюється в грошовому вимірі витрат та доходів населення обласного регіону.

Виклад основного матеріалу. Варто погодитись з думкою А.О. Подольського, що електоральна поведінка виборців залежить від багатьох чинників: демоетнічного й соціального складу населення, особливостей його розселення й урбанізації, рівня розвитку і спеціалізації господарства, історичних традицій та регіональної політичної культури [1, с. 110]. В цьому контексті суттєвим доповненням могла б бути оцінка соціально-психологічної поведінки електорату у відповідності до рівня добробуту та проявів соціальної справедливості.

Для аналізу нами було обрано історично єдиний регіон – Поділля, в складі трьох областей – Тернопільської, Хмельницької та Вінницької, які в силу суспільно-географічних, соціально-політичних та економічних причин зазвичай показують далеко не тотожні електоральні уподобання. Важливо, що в сучасних умовах соціальна складова визначає характер електоральних уподобань населення, а не навпаки – партійно-електоральна спрямованість визначає

характер розвитку регіону чи субрегіону. Нажаль, на сучасному етапі рівень недовіри до політичних партій та політичних течій, які вони представляють зріс настільки, що безпосередньо впливає на поведінку громадян та виливається в суттєві економічні диспропорції.

Так, за даними Л. Шавалюка, з посиланням на Держкомстат, ще в 2011 р. українські сім'ї перевищили витрати докризового 2008 р., в той час як ВВП країни ще на 7,2 % відстає від аналогічних показників до кризового рівня. Парадоксальність ситуації спостерігається і в тому, що частка зарплат та пенсій в у ВВП також знизилась із 49,6 % до 47,7 %, населення практично припинило заощаджувати як офіційно (частка депозитів, купівлі цінних паперів, доходи від оренди тощо з 2007 р. до 2011 р. знизилась з 22 % до 10,9 %), так і не офіційно (відкладання частки прибутків без залучення фінустанов для їх зберігання). Також не відбувається за останні роки приріст кредитування населення, що також є ознакою росту добробуту та фінансового благополуччя. Можливо частина приросту національного виробництва знову відійшла в «тінь» і це обґрунтовує ріст загального споживання завдяки пасивним та тіншовим доходам.

Показовою в цьому плані є Тернопільська область, яка за багатьма показниками соціально-економічного розвитку знаходиться на останніх місцях України, хоча рівень споживчих витрат є посереднім, як для держави. І в останні роки, судячи з результатів виборчих перегонів, спостерігається поступовий відхід від підтримки націонал-патріотичних партій, що зазвичай займають праві та правоцентриські позиції до партій ліберального центриського спрямування, що базуються на яскраво вираженій економічній (часто далеко не національній) платформі.

Так, вибори до Тернопільської обласної ради (дострокові) 15 березня 2009 р. були другими в області, котрі відбувались на пропорційній основі; для того, щоб пройти до обласної ради партіям та блокам необхідно було набрати не менше 3 % голосів виборців. Загалом участь в голосуванні взяло всього 52 % населення, що є досить низьким показником, як для Тернопільської області.

У порівнянні із попередніми виборами (2006 р.), до складу обласної ради потрапили наступні політсили, що не мали представництва у попередньому скликанні: Всеукраїнське об'єднання «Свобода», Єдиний центр, Партія Регіонів та Блок Литвина. В той же час, не змогла отримати достатньо голосів, і, відповідно, не потрапила до нового складу облради Соціалістична партія; також не вдалося подолати 3 %-ий бар'єр КУНу, представники якого на попередніх виборах пройшли за списками блоку «Наша Україна». Дві найбільші партії попереднього скликання – Блок Юлії Тимошенко і Наша Україна отримали значно менше представництво. Також незначно скоротилась чисельність депутатів від Української народної партії (табл. 1). Якщо ж оцінювати ідеологічну спрямованість окреслених партійних об'єднань, то вимальовується три ідеологічні блоки – крайньоправі сили (ВО «Свобода»), правоцентриські сили (БЮТ, Наша Україна, Блок УНП) та лівоцентриські партії (Партія Регіонів та Блок Литвина). Якщо перші два політичні блоки позиціонують себе як націонал-патріотичні, то третій є яскравим представником ідей економічного

спрямування без акценту уваги на національній позиції (популярність такої сили на Тернопіллі є загалом нетрадиційним явищем).

Таблиця 1

Результати виборів до Тернопільської обласної ради
15 березня 2009 року

	Назва району	Загальна кількість виборців	Кількість виборців, що прийняли участь в голосуванні	Кількість недійсних бюлетенів	Кількість голосів, поданих проти всіх	Результати голосування за партії та блоки, що пройшли до обласної ради						
						«Єдиний центр»	БЮТ	Блок Литвина	«Свобода»	Партія Регіонів	Наша Україна	Блок УНП
1.	Бережанський	32863	16272	279	1040	1786	885	451	5804	1136	1878	1203
2.	Борщівський	146345	30030	607	1660	5198	2438	444	10175	4594	1072	1599
3.	Бучацький	47503	31850	0	2231	2761	2335	1917	9822	2181	1479	4958
4.	Гусятинський	47890	31284	649	2334	2927	2808	1708	10733	1322	4375	2525
5.	Заліщицький	39373	23806	0	0	6211	2044	554	7039	2408	1702	830
6.	Збараський	46049	24674	173	1562	2236	2019	1117	7733	4079	1280	2062
7.	Зборівський	35735	24409	446	1599	4095	2122	930	9126	1651	903	2446
8.	Козівський	30759	19314	354	1239	3193	1277	588	7096	2371	627	1289
9.	Кременецький	54410	22173	533	1425	3166	2222	1102	5153	4142	823	1275
10.	Ланівецький	24327	13148	320	865	2367	1447	644	2736	2295	432	838
11.	Монастирський	25493	15914	305	0	3392	1687	0	4694	0	0	798
12.	Підволочиський	33576	20576	7862	1056	7862	1056	347	5820	1266	522	951
13.	Підгаєцький	16393	10422	227	648	1357	698	501	3008	1410	1191	679
14.	Теребовлянський	53457	32748	639	1422	5620	1938	539	10993	3189	2405	2877
15.	Тернопільський	50479	28194	540	2208	1678	1894	1009	11536	1924	1319	4762
16.	Чортківський	61236	28678	478	1663	3185	3363	788	11005	2122	1745	2849
17.	Шумський	26199	16008	315	804	2312	1632	744	2249	3860	777	927
18.	м. Тернопіль	174202	55379	1053	5627	3786	4187	1680	27949	2086	1492	2509
	Всього	946289	444879	14780	27383	63132	36052	15063	152651	42018	24022	35377

В територіальному розрізі праві націонал-патріотичні партії, представлені ВО «Свобода», здобули перемогу (перше місце) в 15 адміністративних районах області (виключенням був Шумський район) і обласному центрі, а в Підволочиському районі праві націонал-патріоти здобули друге місце. Максимальну підтримку ця політична сила отримала в обласному центрі – 52 %. Найменше «Свободу» підтримали в північних районах області. Якщо ж оцінювати ці адміністративні одиниці з позиції оцінки показників добробуту, то навіть серед тих п'ятнадцяти районів можна відслідкувати досить пряму залежність – вищі показники підтримки властиві для відносно благополучних районів Тернопільської області – сам обласний центр, Борщівський, Бучацький, Теребовлянський Чортківський райони, де показники рівня витрат та рівня заробітної плати відповідають пересічно обласним або навіть їх дещо перевищують. Інші райони починають розпорошувати свою політичну прихильність. Хоча і віддають перевагу політичним силам націонал-патріотичного спрямування. Так, згадана ВО «Свобода» мала незначне лідерство в Підгаєцькому, Козівському, Монастирському районах, де за цю

політсилу проголосувало до 1/3 тих, хто взяли участь в голосуванні. Водночас в цих адміністративних районах спостерігаються найнижчі показники і доходів населення, і витрат населення в торгівельній мережі та витрат на послуги побутового обслуговування.

Націонал-патріотичні сили право-центриського спрямування суттєво втратили електоральні позиції в порівнянні з виборами 2006 року. В жодному з адміністративних районів області вони не отримали безумовного лідерства, хоча партії та блоки цього ідеологічного спрямування (БЮТ, Українська народна партія, НУНС) зайняли друге місце у Бережанському, Тернопільському, Гусятинському, Бучацькому районах та м. Тернополі. І хоча традиційно ці райони підтримують націонал-патріотично налаштовані сили, але показники рівня добробуту за останнє десятиліття в цих районах суттєво коливаються, від вищесередніх в області до досить помірних та низьких. Така невпевненість в майбутньому, що відображається в конкретних показниках витрат та доходів населення, обумовлює хитання електорату до різних політичних сил, хай навіть ідеологічно близьких. Можна прогнозувати, що на найближчих виборах ці райони можуть показати далеко не передбачувані результати.

Різкою відміною у порівнянні з попередніми виборчими процесами є ріст популярності ліберальних партій (Партія регіонів та «Єдиний центр») та їхніх ідей. Так, в дев'яти адміністративних районах області (Кременецькому, Збаразькому, Зборівському, Козівському, Теревовлянському, Монастириському, Чортківському, Заліщицькому, Борщівському) вони здобули друге місце, а в Шумському та Підволочиському районах вони навіть отримали перемогу. Такі результати можна оцінити двояко – з однієї сторони партії цього спрямування на той час відносились до так званої «партії влади» і є ймовірність використання традиційного в Україні впливу «адмінресурсу», а з іншої сторони таке голосування може бути реакцією на психологічну зневіру місцевого населення до націонал-патріотичних сил, які не в повній мірі виправдали сподівання електорату. Ці адміністративні одиниці відносяться в області до таких, що показують суттєвий розрив між показниками доходів (рівень заробітної плати) та витратами в торгівельній мережі й закладах побутового обслуговування. Тому видається логічним підтримка місцевим населенням саме економічних ідей, які сповідують партії центриського спрямування типу Партії регіонів, партії «Єдиний центр» чи Блоку Володимира Литвина.

Висновки. Проблема впливу різних чинників на формування електоральних уподобань загалом не нова. Але останнім часом все більшої уваги набуває оцінка взаємозалежності результатів виборчих процесів та показників соціально-економічного рівня сформованості території і рівня добробуту зокрема. Не зважаючи на свою одноманітність за багатьма критеріями (національний склад, мовна ідентичність, показники зайнятості та безробіття, історичне минуле) адміністративні райони Тернопільської області мають відмінні показники доходів та витрат населення, що дозволяє говорити про пряму залежність вибору політичних уподобань, що оцінюються через прихильність до певних політичних сил. Зазвичай, адміністративні райони, що мають відносно благополучний рівень добробуту і незначний розрив між

показниками доходів та витрат підтримують політичні сили націонал-патріотичного спрямування (сюди варто відносити райони центральної та південної частини області). Райони, де ситуація за останнє десятиліття погіршувалась або залишалась беззмінною можуть продовжувати підтримку загалом того ж політичного крила, але хитатись між вибором різних партій/блоків приблизно одного спрямування. І на кінець, в адміністративних районах з найбільш нестабільною соціально-політичною ситуацією (Підгаєцький, Шумський, Підволочиський) спостерігається повільний відхід від традиційних для краю націонал-патріотичних позицій до ліберально-економічних. Отже, до аналізу електоральних процесів варто враховувати і показники соціально-економічного розвитку, що можуть бути суттєвою передумовою виборчих симпатій населення конкретних територій.

Список використаних джерел: 1. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики. Монографія. – Літопис; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 490 с. 2. Дністрянський М.С. Політична географія та геополітика України. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2010. – 344 с. 3. Кузишин А.В. Зміна електоральних уподобань населення Тернопільської області в світлі результатів місцевих виборів // Наукові записки. Серія: Географія. – Тернопіль, 2010. – № 2. – С. 59-63. 4. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2010 рік. / За ред. В.Г. Кирича. – Тернопіль, 2011. – 463 с. 5. Політична географія і геополітика: Навчальний посібник / Б.П. Яценко, В.І. Стафійчук, Ю.С. Брайчевський та ін.; за ред. Б.П. Яценка. – К.: Либідь 2007. – 255 с. 6. Шавалюк Л. Скільки коштує довіра? // Український тиждень. – № 25, 22-28 червня 2012. – С. 34-36. 7. <http://zz.te.ua/yak-vlada-narizhe-okruhy-na-ternopilschyni-tara/>

УДК 911.3

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ ПОСЛУГАМИ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Г.О. Кулешова, І.М. Барило

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Сучасні зовнішні зв'язки України з країнами світу стають одним з важливих чинників розвитку економіки нашої держави. Зовнішньоекономічна діяльність дає змогу прискорювати науково-технічний прогрес завдяки організації спільних досліджень, швидкому переоснащенню сучасною технікою цілих галузей і виробництв, сприяє розв'язанню багатьох соціальних проблем тощо. В умовах інтегрування України та її регіонів у Європейський Союз та інші міжнародні структури формується ефективний механізм взаємодії внутрішнього та зовнішнього ринків послуг, завдяки чому підвищується роль зовнішньої торгівлі послуг у міжнародній діяльності.

Зовнішньоекономічні послуги являються товаром, що не проходить митний контроль і на який не оформляється вантажна митна декларація. Послуги не приймають форму матеріальних об'єктів, на які розповсюджуються права власності. Виробництво та реалізація послуг невідокремлені один від одного.

Головним в торгівлі послугами є те, що повинна здійснитися операція купівлі-продажу, яка охоплює діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними та має місце як на території України, так і за її межами [1].

За результатами рейтингової оцінки діяльності регіонів України за I півріччя 2012 р., яка проводилась Державною службою статистики України та органами державної статистики України і включала показники економічного розвитку, інвестиційної та інноваційної діяльності, державних фінансів, споживчого ринку, населення та ринку праці, житлово-комунального господарства, захисту прав людини, рівня злочинності тощо, Полтавська область посідає 4 місце [2]. Це обумовлено наявністю високих показників соціально-економічного розвитку області, зокрема і в сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Обсяги зовнішньої торгівлі товарами та послугами Полтавської області збільшуються щороку, що свідчить про розширення міжнародного співробітництва регіону. Так, зовнішньоторговельний оборот у 2011 р. склав 4927,5 млн. дол. США, що на 23,5 % більше, ніж у 2010 р. (3767,9 млн. дол. США) (рис.1) [3].

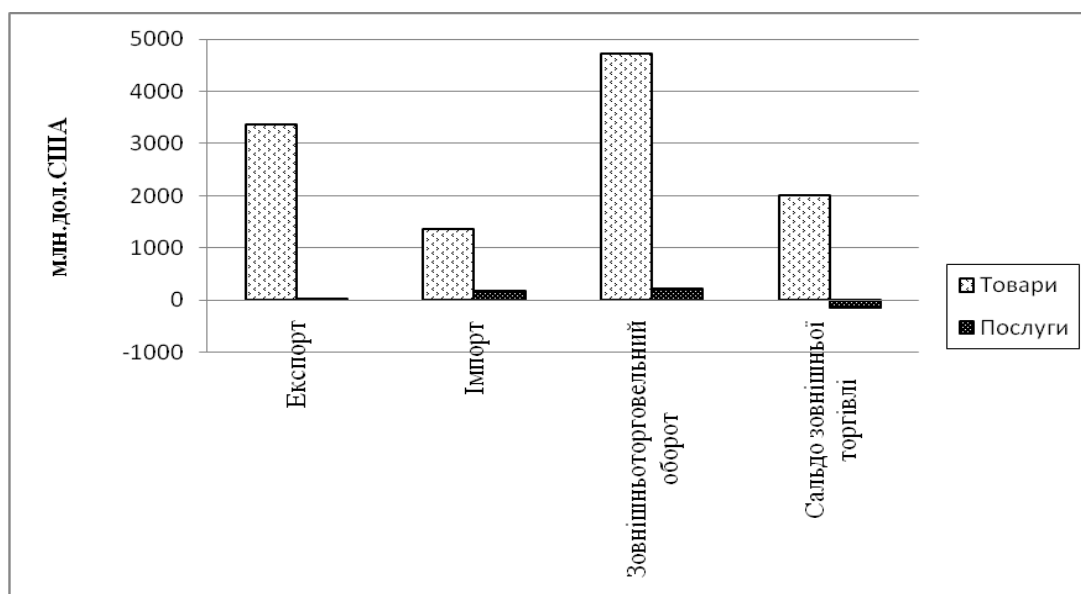

Рис. 1. Зовнішня торгівля товарами та послугами Полтавської області у 2011 р. (за даними [3])

Проте частка зовнішньої торгівлі послугами від загального зовнішньоторговельного обороту Полтавської області є незначною. Експорт послуг у 2011 р. від загального зовнішньоторговельного обороту товарів та послуг становив 0,7% (32,7 млн.дол.США), а імпорт послуг – 3,7 % (183,6 млн. дол. США) (рис.1) [3].

Зовнішня торгівля послугами підприємств Полтавської області спрямована, в першу чергу, на налагодження та поглиблення багатостороннього ефективного економічного співробітництва з країнами світу, збільшення обсягів експорту та

імпорту, розширення діапазону видів послуг, які надають та отримують підприємства регіону [4].

Експорт послуг у 2011 р. зменшився порівняно з 2010 р. на 28,9 %, що пов'язано зі зниженням показників міжнародних транспортних перевезень, що займають значну частку у структурі зовнішньої торгівлі послугами. Імпорт послуг у 2011 р., навпаки, на 41,4 % збільшився у порівнянні з показниками 2010 р. Спричинено це збільшенням імпорту страхових та туристичних послуг, а також послуг транспорту та зв'язку (рис. 2) [4].

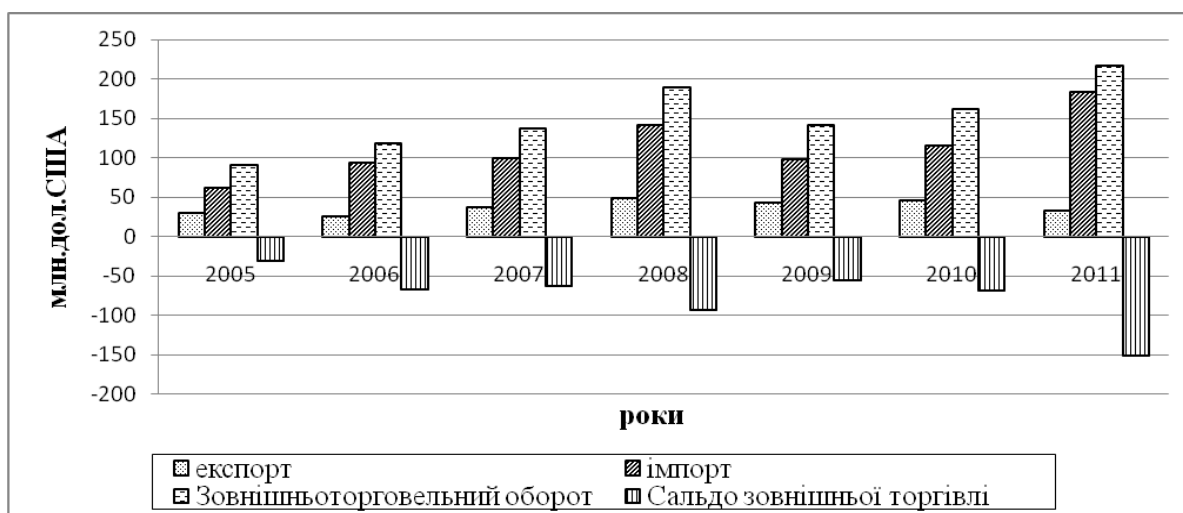

Рис. 2. Зовнішня торгівля послугами Полтавської області за період 2005–2011 рр. (за даними [3])

Частка послуг Полтавської області як в експорті, так і в імпорті у загальному обсязі зовнішньої торгівлі послугами України залишилась незначною. У 2011 р. експорт послуг регіону становив лише 0,4 % від загальнодержавного експорту послуг, а імпорт – 2,2 %. У 2011 р. Полтавська область посіла 21 місце серед регіонів України за експортом послуг та 7 місце за імпортом [2].

Упродовж 2007–2011 рр. Полтавська область поступово нарощувала обсяги зовнішньої торгівлі послугами. Винятком став 2009 рік, за підсумками якого експорт послуг скоротився на 26,4 %, імпорт – на 28,5 % від рівня відповідних показників 2008 р., що обумовлено впливом світової економічної кризи. Поступове вирівнювання темпів росту зовнішньої торгівлі послугами області спостерігається в 2010 р., проте у 2011 р. відбулося зменшення експорту послуг, хоча завдяки збільшенню імпорту послуг зросли показники зовнішньоторговельного обороту в цілому. Збереглася тенденція попередніх років щодо переважання імпорту послуг над експортом. Як наслідок цього – сальдо зовнішньої торгівлі послугами регіону залишається негативним протягом 2005 – 2011 рр. (рис. 2) [3].

Основними підприємствами Полтавської області, що здійснюють експортні операції послугами є ПАТ «Полтавхіммаш», ВАТ «Полтавський автоагрегатний завод», ТОВ «Футбольний клуб «Ворскла»», ДП «Полтавський регіональний

науково-технічний центр стандартизації, метрології та сертифікації», ПП «СВ-Транс», ПП «Аналіт-Експрес», ПП «Укрбуденерго», ПП «Фоліна» та інші [4].

У 2011 р. в структурі експорту переважали послуги транспорту та зв'язку і послуги в операціях з нерухомістю, здаванням під найм та послуги юридичним особам (відповідно 33,2 % та 27,9 %) (рис. 3) [1, 3].

Рис. 3. Структура експорту послуг Полтавської області у 2011 р. (за даними [3])

Протягом 2005–2011 рр. в експорті послуг відбулися структурні зміни: спостерігається збільшення частки послуг в операціях з нерухомістю, здаванням під найм та послуг юридичним особам (порівняно з 2005 р. – більше на 21,7 %) та послуг у сфері освіти (на 8,3 %). Натомість зафіксовано скорочення частки послуг в обробній промисловості (на 27,7 %) [3].

В структурі імпорту у 2011 р. переважали послуги в операціях з нерухомістю, здаванням під найм та послуги юридичним особам, а також послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю (відповідно 34% та 20 %) (рис. 4), в той час, як у 2005 р. найбільшу питому вагу мали послуги, пов'язані з державним управлінням (30,7 %) [1, 3].

Головними підприємствами, що здійснювали імпортні операції послугами були ПАТ «Полтавський турбомеханічний завод», ПАТ «Полтавхіммаш», ЗАТ «Полтавська фірма «Ворскла»», ПАТ «Полтавський олійноекстракційний завод – кернер груп», ТОВ «Полтавське науково-технічне підприємство «Колан»», ПАТ «Полтавський машинобудівний завод», ТОВ «Футбольний клуб «Ворскла»», ТОВ «Мегалюкс», ТОВ «Яс-Полтава», ВНЗ «Полтавський університет економіки і торгівлі» тощо [4].

Експорт послуг Полтавської області у 2011 р. до країн Європи становив 54% , у т. ч. до країн ЄС – 37,9 % від загального обсягу експорту, до країн СНД – 28 % (рис. 5).

На Російську Федерацію припадає 22,4 % експорту послуг Полтавської області. Найбільшим попитом у 2010 р. у російських партнерів користувалися

послуги в обробній промисловості, які становили 41,1 % експорту, в операціях з нерухомістю та послуги юридичним особам – 36,7 %, транспорту та зв'язку – 12,8 %. Із отриманих від іноземних партнерів послуг 5,5 % належить послугам з Російської Федерації. Імпортуються з цієї країни переважно послуги в операціях з нерухомістю, здаванням під найм та послуги юридичним особам – 62,5 %, послуги готелів і ресторанів – 28,3 %, транспорту та зв'язку – 6,3 % [1].

Рис. 4. Структура імпорту послуг Полтавською областю у 2011 р. (за даними [3])

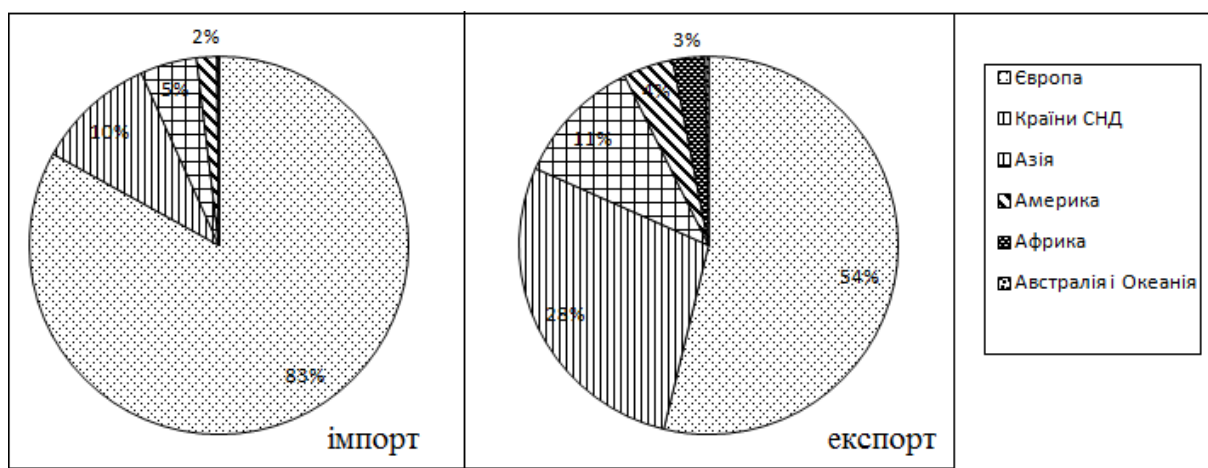

Рис. 5. Географічна структура зовнішньої торгівлі послугами Полтавської області у 2011 р. (за даними [3])

Значна частка експорту послуг від загального обсягу експорту належить Швейцарії – 10,9 %, Австрії – 7,5 %, Португалії – 5,7 %, Латвії – 4,5 %, Сполученим Штатам Америки – 4,2 % та Сполученому Королівству – 4,1 %. У 2011 р., порівняно з попередніми роками, експорт послуг Полтавської області збільшився до Сполучених Штатів Америки, Австрії, Швейцарії, Латвії, проте зменшився до Португалії, Сполученого Королівства.

Імпорт послуг у 2011 р., порівняно з попередніми роками, з країн Європи збільшився і становив 83% від загального обсягу імпорту послуг, у т. ч. з країн ЄС – 57,4 %, з країн СНД зменшився і склав 10,7 % (рис. 5). Найбільшу питому вагу в загальному обсязі імпорту послуг у 2010 р. мали Сполучене Королівство – 42,3 %, Швейцарія – 15,9 %, Російська Федерація – 6,0 %, Нідерланди – 4,1 %.

Отже, можна зробити висновки, що рівень розвитку зовнішньої торгівлі послугами Полтавської області, як і України в цілому, залишається невисоким, в експортно-імпортних операціях спостерігається негативне сальдо зовнішньої торгівлі. Структура експорту-імпорту послуг зазнала суттєвих змін протягом 2005 – 2011 рр., що свідчить про переорієнтацію у зовнішньоекономічній діяльності, зокрема у сфері надання послуг. У 2011 р. збільшився експорт послуг у сфері фінансів та операцій з нерухомістю, тоді як зменшилися обсяги послуг в обробній промисловості. Також спостерігаються зміни в імпорті послуг – послуги в обробній промисловості значно зменшилися у 2011 р., порівняно з 2005 р., проте загальна кількість імпортованих послуг зростає.

Спираючись на досвід розвитку зовнішньої торгівлі багатьох країн світу, слід зазначити, що саме торгівля послугами є важливою та перспективною складовою зовнішньоекономічних зв'язків як Полтавської області, так і України в цілому, тому потребує значної уваги з боку науковців та регіональних органів влади.

Список використаних джерел: 1. Зовнішня торгівля Полтавської області послугами у 2005 – 2010 рр.: Стат. збірник // [під заг. ред. Л.В. Калашиник]. – Полтава: Головне упр. стат. у Полтавській області, 2011. – 55 с. 2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. 3. Офіційний сайт Головного управління статистики у Полтавській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poltavastat.gov.ua>. 4. Офіційний сайт Полтавської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.adm-pl.gov.ua>.

УДК 911.3

СУЧАСНИЙ СТАН СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

А.С. Лемехова

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Волинська область відноситься до найменш екологічно напружених регіонів України. Вона розташована на крайньому північному заході України на перехресті важливих транспортних шляхів зі Східної у Західну Європу, що особливо важливо для розвитку зв'язків із різними країнами світу. Волинь нерідко називають «Вікном в Європу». Це територія українсько-польсько-білоруського Єврорегіону «Буг», що сприятливо позначається на економічному розвитку регіону. Площа території області становить 20,1 тис. км². Чисельність населення станом на 01.01.2012 р. нараховується 1038,6 тис. осіб.

Природні умови і ресурси сприятливі для господарського розвитку. Область займає західну частину Східноєвропейської рівнини і знаходиться на заході рівнинних просторів двох природно-географічних зон України – Полісся і Лісостепу. Більша частина її (майже три чверті всієї площі) розташована в низинному Західному Поліссі, а менша – у лісостеповій зоні Волинської лесової височини. Через територію області проходить частина Головного європейського вододілу, який розділяє басейни рік Чорного і Балтійського морів [1].

В надрах Волинської області знаходиться досить значний мінерально-сировинний потенціал, який характеризується наявністю родовищ кам'яного вугілля, природного газу, торфу, сапропелю, різних видів будівельних матеріалів, самородної міді, свинцю і цинку, ртуті, благородних металів, германію, глиноземистої сировини та інших, що створює умови для динамічного економічного розвитку області. Північна частина області є зоною поширення фосфоритів, які можуть використовуватись як нестандартні калійно-фосфатно-вапнякові добрива.

Але не зважаючи на наявність сировинної бази і вигідного географічного положення, для соціально-економічного розвитку області характерні певні проблеми, що пов'язані з низькою розвиненістю господарського комплексу, недостатньо розвинутою транспортною мережею, недосконалою соціальною сферою, радіаційним забрудненням території. Тому в наш час є досить актуальним вирішення цих питань, яке покращить стан економіки області.

Населення області є одним із найменших в Україні. Проте, не дивлячись на низьку щільність населення пересічно (51,6 особи на 1 км²) і низький рівень урбанізації (51,9 %) в області простежується високий показник природного приросту +0,8 % порівняно з іншими областями України.

Серед проблем в соціальній сфері виділяємо такі: 1) низький рівень урбанізації області; частка міського населення становить 51,9 %; 2) високий рівень безробіття; 3) одна із найнижчих в Україні середніх заробітних плат у поєднанні з високими цінами на житло спонукає міське населення переселятися у сільську місцевість, де вартість життя нижча, а ведення особистого підсобного господарства дає змогу зекономити на продуктах харчування.

Рівень економічного розвитку і особливості формування господарського комплексу Волинської області у 2011 р. характеризуються такими показниками, як валова додана вартість (ВДВ), що становить 13579 млн. грн. від середнього по країні 999973 млн. грн., або ВДВ у розрахунку на одну особу – 13096 грн. і 21800 грн. відповідно; валовий регіональний продукт за 2010 р. – 14429 млн. грн. і 1082569 млн. грн. відповідно; індекс промислової продукції 112,6 %, що на 14,1 % менше, ніж рік тому, натомість середньоукраїнський показник фіксує 107,6%, що на 3,6 % менше; індекс продукції сільського господарства збільшився на 7,7 % порівняно з минулим роком і становить 109,6 % від середнього по країні 119,9 % [1].

Успішний економічний та соціальний розвиток області прямо залежить від активності інвестиційно-інноваційних процесів. Інвестиції в основний капітал на одну особу становлять 2116,7 грн. від середнього для України 4593,7 грн. Одним із вагомих джерел інвестування, як і раніше, залишаються власні кошти

підприємств та організацій, за рахунок яких освоєно 47 % загального обсягу капіталовкладень. Близько третини всіх інвестицій в основний капітал направлено у розвиток промисловості. Негативною є динаміка інноваційного забезпечення області. У 2010 р. частка підприємств, що впроваджували інновації, становила лише 10,3 %, а питома вага реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі продукції області – 4,2 % [2].

У 2011 р. іноземними інвесторами вкладено в економіку області 241,2 млн. дол. США прямих інвестицій від середньоукраїнського 49362,3 млн. дол. США. Основними країнами-інвесторами є Польща, Кіпр, на які припадає 74 % загального обсягу.

На розвиток регіону також впливає зовнішньо-економічна діяльність. Значну роль відіграють показники експорту та імпорту товарів і послуг, які становлять 679,7 млн. дол. США і 1084,2 млн. дол. США, що відповідно на 15,8 млн. дол. США і на 485,2 млн. дол. США більше, ніж у 2010 р. Зовнішньоторговельні операції товарами здійснювались з партнерами 91 країни світу [2].

Ознакою низького чи високого соціального розвитку є якість і рівень життя населення регіону. Значною перешкодою для розвитку суспільства Волинської області є досить високий рівень бідності, який визнається показниками доходів населення і рівнем заробітної плати. У 2011 р. наявний дохід на одну особу становить 16390,8 грн. порівняно з відповідними показниками по Україні (21249,5 грн.), а середньомісячна заробітна плата – 1994 грн., що є значно нижчою, ніж середня по країні. Важливим показником також є індекс споживчих цін, що у 2011 р. становив 103,2 % , що на 4,9 % менше, ніж рік тому, у той час як відсоток для усієї України – 104,6 % (на 4,5 % менше) відповідно. Суспільна єдність вимірюється показниками рівня безробіття та зайнятості населення. Вона показує, що рівень зареєстрованого безробіття на кінець 2011 р. у Волинській області становив 1,8%, що прирівнюється до середньоукраїнського 1,8%, а кількість зайнятих становить 440,1 тис. осіб, що на 6,5 тис. осіб більше, ніж рік тому [1].

Отже, основними проблемами формування соціально-економічного потенціалу регіону на сьогодні є: нераціональне використання наявних ресурсів; низька ефективність виробництва; низька заробітна плата; недостатня привабливість регіону для іноземних інвесторів внаслідок відсутньої стабільної економічної політики [2].

Вирішенням цих проблем займається регіональна політика, яка спрямовується на забезпечення однакових умов функціонування господарських комплексів регіонів і збереження територіальної цілісності.

Серед основних принципів регіональної політики є: правове забезпечення подальшого посилення економічної самостійності районів внаслідок розмежування повноважень між центральними та місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування, підвищення відповідальності у розв'язанні завдань життєзабезпечення і комплексного розвитку територій; дотримання пріоритетів органічної єдності розвитку продуктивних сил районів завдань соціально-економічного розвитку країни

загалом; урахування вимог екологічної безпеки під час реформування структури господарських комплексів районів розміщення нових підприємств.

Отже, при проведенні правильної регіональної політики забезпечуються формування раціональної та збалансованої просторової структури економіки, розвитку ефективних конкурентоспроможних видів економічної діяльності, раціонального використання трудових ресурсів. Це в свою чергу підвищить економічні та соціальні стандарти життя кожного громадянина. Чітке реформування промисловості та використання природних ресурсів значно покращить соціально-економічний розвиток області.

Список використаних джерел: 1. Волинь-2011 (статистичний щорічник) [за ред. В.Ю. Науменка]. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2012. 2. Потапова А. Г. Оцінка економічного потенціалу Волинського регіону /А Г. Потапова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2012. – № 9 : Геогр. науки. –С. 64-69.

УДК 911.3:504.03:796.5

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД ПОЛТАВЩИНИ ТА ДУХОВНО-ЕКОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

І.В. Литовченко, М.М. Логвин

ВНЗ Укоопспілки Полтавський університет економіки та торгівлі

Заповідний фонд Полтавської області складається з заказників, заповідних урочищ, регіональних ландшафтних парків, пам'яток природи, дендропарків, парків-пам'ятників садово-паркового мистецтва, які формують загальнодержавну екологічну мережу. Кількість об'єктів заповідного фонду становить 337, які розмістилися на площі 63572,23 га, або 2,2% від загальної площі області. Основу заповідного фонду області складають заказники, з яких 14 загальнодержавного, а 133 місцевого значення. За напрямками збереження окремих природних комплексів заказники поділяються на ландшафтні (45 об'єктів), гідрологічні (5 об'єктів), ботанічні (34 об'єкти), загальнозоологічні (4 об'єкти), лісові (2 об'єкти), орнітологічні (2 об'єкти), ентомологічні (1 об'єкт), іхтіологічні (1 об'єкт), геологічні (2 об'єкти) [2].

Значну частку в оптимізованій заповідній мережі області займають заповідні урочища. Створені з метою збереження в природному стані відповідних частин ландшафту, вони займають площу більше 7 тис. га, а їх загальна кількість становить 49 об'єктів. Заповідні урочища області – це еталонні ділянки широколистяних лісів та фрагменти лучних степів із багатою рослинністю, тваринним світом та численними популяціями рідкісних рослин. Об'єктом поліфункціонального значення у структурі природно-заповідної мережі є єдиний регіональний ландшафтний парк Лівобережної України – Диканський, який займає площу 11945 га, або 18,8% площі природно-заповідного фонду області.

На території Полтавщини створено 18 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, відкрито багато джерел мінеральної води, існують комплексні, ботанічні, гідрологічні, геологічні та зоологічні пам'ятки природи.

В територіальному розподілі об'єктів і площ природно-заповідного фонду виділяються Полтавський район із найбільшою кількістю об'єктів – 47 і Диканський район із найбільшою їх площею – 12176 га. Територіальний аналіз розміщення природно-заповідного фонду по території області дає можливість виділити чотири групи районів за часткою фонду від загальної площі адміністративного району (рис. 1).

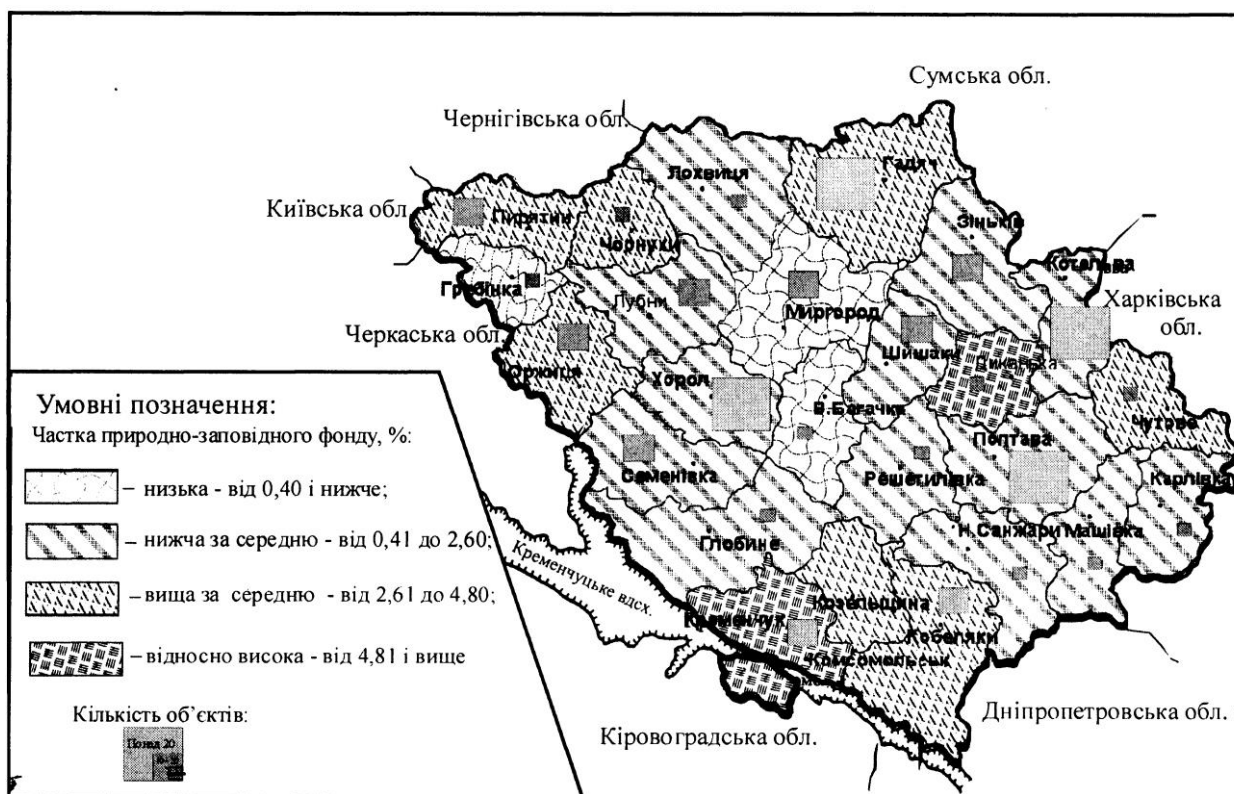

Рис. 1. Природно-заповідний фонд Полтавської області [1].

Заповідний режим територій заповідного фонду області передбачає обмеження або заборону таких видів господарської діяльності, як розорювання земель, випас, викошування, лісокористування певних видів, забудову, меліоративні роботи, використання отрутохімікатів, рибальство, мисливство, видобуток корисних копалин [3].

Сучасний стан економічного розвитку України піднімає на високий рівень питання пошуку нових форм господарювання, які б враховували інтереси виробників та споживачів товарів та послуг, при цьому зберігали екологічну рівновагу в регіоні. Однією з таких форм виступає сільський зелений туризм.

В останні десятиліття туризм є потужним чинником розвитку національної економіки. Подорожування впевнено займає одну з провідних позицій в сфері послуг, демонструючи при цьому високий та стабільний рівень розвитку економіки та зростання доходів населення. Виступаючи одним з основних

джерел створення робочих місць, туризм забезпечує зайнятість як кваліфікованої, так і некваліфікованої робочої сили.

Успішний розвиток сільського зеленого туризму має ґрунтуватися на специфічних рисах, якими повинен володіти агротуристичний регіон. До таких рис, зокрема, зараховуємо: 1) чисте природне середовище; 2) низький рівень урбанізації та індустріалізації; 3) низька зайнятість працездатного населення в сільській місцевості; 4) обмежена інтенсивність сільськогосподарського виробництва.

Одним із вагомих чинників розвитку сільського зеленого туризму виступає екологічний, який стає фундаментом успішного процесу розвитку екоагротуристичного бізнесу. Сільський зелений туризм на відміну від інших видів туризму дає можливість туристу переміститись із напруженого урбанізованого простору до спокійного екологічно зорієнтованого сільського, в якому поєднуються традиційний сільський спосіб життя, пізнання культури, духовної спадщини, традиції сільського побуту, нерукотворність природних заповідних об'єктів. Так, туристична Полтавщина пропонує споживачам туристичних послуг 73 об'єкти сільського зеленого туризму в районах області [6].

Паломницький туризм був з давніх часів поширений на території Полтавської області. Більш інтенсивно паломницький туризм почав розвиватись з 1990 року, коли почалося відродження діяльності храмів. Центрами паломницького туризму стали Мгарський монастир, Козельщинський та Хрестовоздвиженський монастирі, які відновили свою роботу після оголошення незалежності України. Всього на території області до 1917 року було близько 800 церков. На кінець 1960-х років їх залишилось близько 50 [5, с. 432], і тільки тому, що свого часу вони були пристосовані під клуби, школи, сільські ради, склади. Підірвані або розібрані споруди були унікальними зразками сакральної архітектури. Ситуація була схожою, нажаль, на всій території Полтавської області. Величезний потенціал було назавжди втрачено.

Отже, найважливішим фактором впливу на мету та мотивацію вибору відпочинку у сільській місцевості стає те, що продукт сільського туризму чітко відповідає екологічним та духовним запитам нового споживача, який складає відповідний сегмент платоспроможного попиту.

Список використаних джерел: 1. Дудник І.М., Литовченко І.В. Суспільно-екологічне районування території (географічний підхід): Монографія / За ред. І.М.Дудника. – К.: ІМВ НАУ, 2011, - 189 с.; 2. Еталони природи Полтавщини. Розповіді про заповідні території / Полтав. обл. держ. амін.; Держ. упр. екології та природних ресурсів у Полтав. обл. [та ін.] / Ред. О. М. Байрак та ін. – Полтава: Верстка, 2003. – 212 с.; 3. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000 – 2015 роки» // Офіційний вісник України. – 2000. – № 43. – С. 5–33; 4. Логвин М.М. Духовно-екологічні проблеми регіону і їх вплив на демографічні процеси і захворюваність населення / М.М. Логвин // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. – Серія: Географія. – Вінниця, 2006. – Вип.12. – С.173-181. 5. Полтавіка. Полтавська енциклопедія. Том 12: Релігія і церква / [головний редактор О.А. Білоусько] – Полтава: Видавництво «Полтавський літератор», 2009. – 756 с. 6. Полтавщина туристична – Режим доступу: <http://poltava-tour.gov.ua/ua/2304.htm>.

ДЕЯКІ МІЖРЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

І.Г. Мельник

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Однією з тем, що активно обговорюються світовою спільнотою, є демографічне старіння населення. Як наголошувалось на II Міжнародній асамблеї ООН з цього питання, за останні 20 років світ надзвичайно змінився ... старіння більше вже не є «однією з першорядних проблем», а стає «першочерговою» в XXI столітті, але незмінною залишилась загальна основоположна ціль – створити суспільство для всіх людей, незалежно від їхнього віку [1].

Через свій комплексний характер, проблема старіння привертає увагу багатьох наук, серед яких – суспільна географія, що вивчає просторово-часові особливості, передумови, закономірності, а також наслідки незворотних змін у віковій структурі населення. Неоднорідність характеру, відмінності в стадіях та трендах старіння спостерігаються в Україні на всіх територіальних рівнях та посилюються від національного рівня до місцевого, потребуючи відповідних досліджень.

Метою нашої публікації стало висвітлення соціально-гуманітарного аспекту проблеми старіння з позицій суспільної географії. Обмеження життєдіяльності в похилому віці, незадовільний стан здоров'я, нестійке матеріальне становище та бідність, соціальна ізоляція, самотність та зростання залежності – це далеко не повний перелік загроз, що зростають у міру старіння населення. За останні два-три десятиріччя Україною накопичено потужний інерційний потенціал, що проявляється в старінні суспільства. На початку 2011 р. чисельність осіб у віці 60 і старше складала 9,5 млн. осіб, або 20,3% від загалу населення, у т. ч. осіб у віці 65 і старше – майже 7 мільйонів осіб, або 15,3%. Для покращення соціально-економічного стану представників «третього покоління» та запобігання численних проблем у майбутньому необхідно здійснювати соціальне планування та регіонально-диференційовану політику. У цьому контексті важливим науковим завданням є з'ясування існуючих відмінностей стосовно територіального розподілу окремих, специфічних категорій населення та можливостей забезпечення їхніх потреб на регіональному рівні. Такими категоріями населення є літні люди, що проживають відокремлено від дітей або взагалі є самотніми. За умов давності матеріалів останнього перепису щодо шлюбно-сімейного складу населення ми скористалися результатами обстеження домогосподарств.

Тривалий час сумісне проживання було однією з головних форм взаємодії поколінь та джерелом їх спільного благополуччя. У наш час роздільне проживання батьків та дітей, погіршення взаємостосунків між ними

(у т.ч. з-за неефективності виховного процесу), збільшення частки самотніх літніх людей ставлять перед органами влади та громадами завдання організації соціального захисту, догляду та опіки над цими людьми. У 2011 р. в Україні на домогосподарства, що складаються з однієї дорослої людини, припадало 22,5%. У свою чергу, з них майже 70% з них складала особи в непрацездатному віці. Серед регіонів України найбільший відсоток таких домогосподарств зафіксовано в Чернігівській (31,1), Кіровоградській (30,7), а також у Полтавській (27,5), Черкаській (26,2), Вінницькій (25,9), Дніпропетровській (25,2), Житомирській (25,0) областях та Севастопольській міськраді (28,9). Найбільшою групою ризику серед таких домогосподарств є ті, що складаються з «одинаків» непрацездатного віку. Відомо, що приблизно дві третини таких господарств утворені старими й самотніми жінками, здебільшого – удовицями. Серед загалу домогосподарств, що складаються з однієї людини, найбільший відсоток «непрацездатних» одиноких осіб мають аграрно-промислові регіони західної України – Тернопільська (91,0), Рівненська (84,6), Івано-Франківська (79,4), Волинська (78,6) та Житомирська (76,3) області. Значний внесок у формування такого складу домогосподарств у цих районах має міграція (заробітчанство).

Останнім часом у дослідженнях, пов'язаних зі старінням населення, усе частіше використовують коефіцієнт підтримки батьків, що відіграє важливу роль для оцінки можливості неформальної допомоги найбільш старим людям. Він обчислюється як відношення загальної кількості осіб у віці 85+ до кількості осіб у віці 50-64 років, помножене на 100 [2]. Диференціація регіонів за цим показником відображає відмінності в інтенсивності демографічних процесів та неоднаковість соціальних фінансових та соціальних витрат сімей на надання своїм старим родичам підтримки та догляду. Ми адаптували зазначену формулу до умов України й розрахували цей показник для осіб у віці 80+. З рис. 1 видно, що порівняно з іншими регіонами України, неформальні, сімейні механізми догляду за старими людьми є найслабшими в таких областях як Чернігівська, Полтавська, Вінницька, Житомирська, Хмельницька (найбільше значення коефіцієнту підтримки батьків).

У цих регіонах функції опіки та догляду має взяти на себе держава. Оцінюючи ступінь навантаження на державу та регіони в питанні організації опіки над людьми похилого віку, слід звертати увагу на сучасний стан здоров'я населення (рівень захворюваності вплине в подальшому на рівень інвалідизації населення похилого віку) та міжрегіональні особливості в тривалості життя (попит на якісний тривалий догляд буде зростати в міру того, як люди будуть жити довше).

Зростання навантаження на місцеві бюджети в зв'язку з необхідністю організації опіки, закладів довготривалого перебування й т. ін. потребує, таким чином, оцінки можливостей регіонів забезпечувати фінансування цієї діяльності. Якщо виконати нескладні підрахунки та поділити валовий регіональний продукт у млн. гривень на кількість домогосподарств, що складаються з однієї особи в непрацездатному віці, то отримаємо показник, значення якого суттєво диференціюються в регіонах індустріальних та аграрно-

індустріальних. Регіонами „найбільших можливостей” (понад 0,4 млн. грн. на рік із розрахунку на одне таке домогосподарство) є Одеська, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська та, як не дивно, Закарпатська області. Найменший економічний потенціал для здійснення політики „підклубання” (менше 0,2 млн. грн. на рік на одне господарство з однієї особи) мають Кіровоградська, Вінницька, Житомирська, Чернігівська, Тернопільська та Черкаська області, у яких, до того ж більшість одиноких осіб похилого віку – це сільські мешканці.

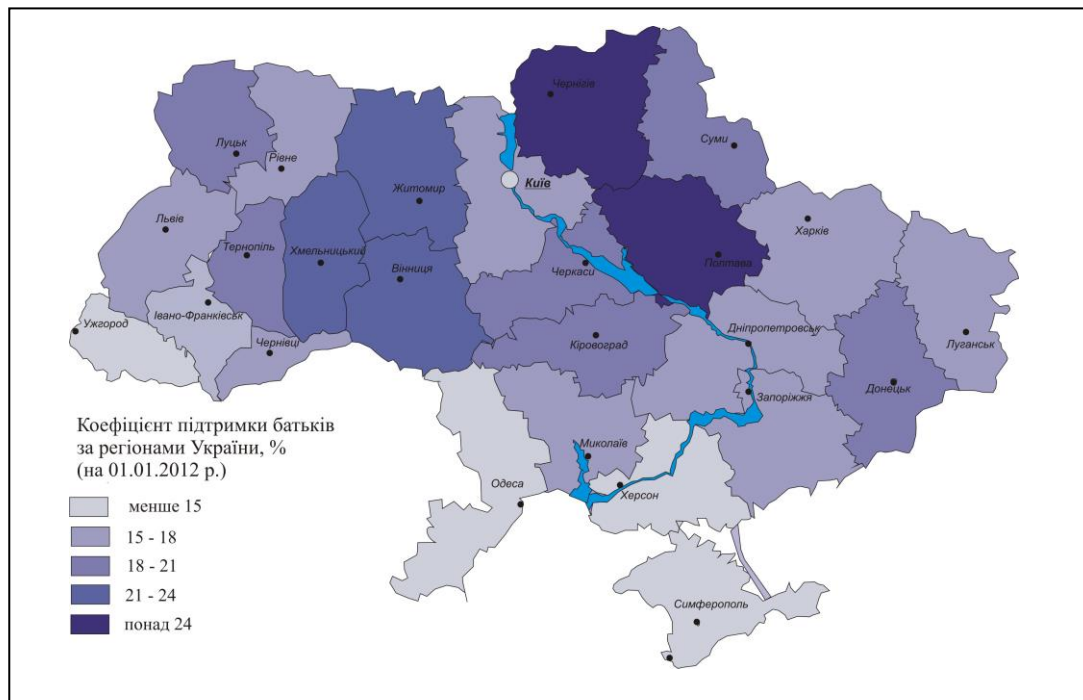

Рис. 1. Коефіцієнт підтримки батьків за регіонами України (розрахований шляхом ділення загальної кількості осіб у віці 80+ до кількості осіб у віці 50-64 років, помножене на 100).

Проведене дослідження ще раз дозволяє впевнитися в тому, що існує нагальна потреба в науковій інтерпретації проблеми старіння в контексті економічних, соціально-економічних, демографічних, розселенських та інших особливостей регіонів для більш ефективного обґрунтування та реалізації соціальних програм.

Список використаних джерел: 1. Яцемирская Р. С. Социально-демографическая ситуация в современной России / Р. С. Яцемирская, Н. Л. Хохлова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sir35.narod.ru/Karla/S_0806.htm. 2. Сафарова Г. Демографические аспекты старения населения России / Г. Сафарова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.demoscope.ru/weekly/2008/0317/analit03.php>

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ю.В. Надтока, Ю.І. Кандиба

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Актуальність економіко-географічного дослідження сільськогосподарського виробництва зумовлена необхідністю комплексного вивчення особливостей розвитку сільського господарства в сучасних умовах та зміни його структури, оскільки на Полтавщині існують певні територіальні відмінності у спеціалізації та рівнях розвитку сільського господарства, які необхідно враховувати при плануванні розвитку територій.

Доцільним є виокремлення на території Полтавської області чотирьох сільськогосподарських районів, головним критерієм виділення яких є спорідненість господарської спеціалізації, зумовлена близькістю географічного положення, подібністю природних та соціально-економічних умов (рис. 1).

Рис. 1. Сільськогосподарські райони Полтавської області (побудовано авторами за [1])

1. Цукро-буряко-зерновий район з м'ясо-молочним скотарством і виробництвом соняшнику. Цей тип поєднання виробництва є переважаючим у центральному сільськогосподарському районі, до складу якого входять: Великобагачанський, Миргородський, Шишацький, Котелевський, Чутівський, Карлівський, Решетилівський, Семенівський, Хорольський, Оржицький райони.

2. Картоплярсько-буряко-зерновий район з молочно-м'ясним скотарством є головним поєднанням галузей у північному сільськогосподарському районі (Гребінківський, Пирятинський, Чорнухинський, Лохвицький, Гадяцький, Зіньківський адміністративні райони).

3. Зерно-буряковий район з м'ясо-молочним скотарством, розвинутим свинарством, вівчарством і виробництвом соняшнику є головним типом поєднань виробництв у південному районі (Глобинський, Козельщинський, Новосанжарський, Кобеляцький, Машівський адміністративні райони).

4. Молочно-овочево-картоплярський район з розвинутим птахівництвом. Таке поєднання галузей найхарактерніше для приміського типу сільського господарства. Цей тип сформувався поблизу великих міст: Полтави (Полтавський і Диканський райони), Кременчука (Кременчуцький район), знаходиться в стадії формування в Лубенському районі.

Процес формування сільськогосподарських районів області та оптимізації їх виробничої структури у відповідності з природно-економічними умовами ще далеко не завершений. Існує необхідність глибокого наукового дослідження ефективності територіальної спеціалізації сільського господарства області та формування його оптимальної територіальної структури.

Використання математико-статистичних методів дозволило визначити рівень розвитку сільського господарства у Полтавській області. Поняття «депресивні аграрні території» було використано для характеристики адміністративних районів, які мають низькі показники виробництва сільськогосподарської продукції на душу населення. Для їх виділення побудовано криву Паретто (рис. 2), яка дозволяє згрупувати адміністративні райони за рівнем розвитку їх сільського господарства.

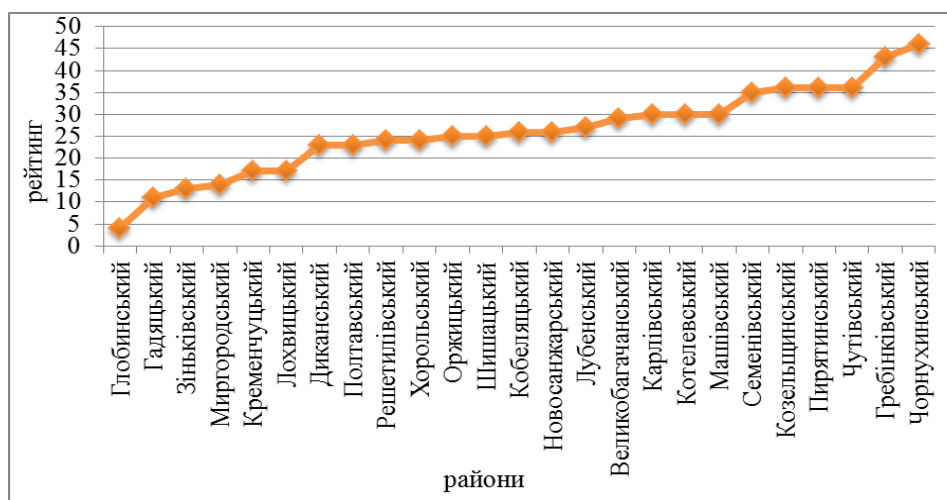

Рис. 2. Ранжування адміністративних районів Полтавської області за рівнем розвитку сільського господарства (побудовано авторами за [1])

У Полтавській області виділено такі групи районів:

- райони-лідери, що характеризуються найвищими показниками рівня розвитку сільськогосподарського виробництва. До цієї групи відносяться Глобинський, Гадяцький, Зіньківський, Миргородський, Кременчуцький та Лохвицький адміністративні райони. Дані райони мають найбільші показники виробництва сільськогосподарської продукції, їх господарства використовують новітні агротехнічні досягнення при вирощуванні культур та виробництві продукції, продукцією власного сільськогосподарського виробництва вони повністю забезпечують потреби населення та мають можливості для експорту. Особливо виділяється Глобинський район, який є абсолютним лідером з виробництва продукції як рослинництва, так і тваринництва;

- райони з середнім рівнем розвитку сільського господарства. До даної категорії (20-30 позиції в рейтингу) відноситься найбільша кількість районів, що в цілому характеризує позитивні тенденції сільськогосподарського виробництва в області: Диканський, Полтавський, Решетилівський, Хорольський, Оржицький, Шишацький, Кобеляцький, Новосанжарський, Лубенський, Великобагачанський, Карлівський, Котелевський та Машівський;

- райони з низьким рівнем розвитку сільського господарства: Семенівський, Козельщинський, Пирятинський та Чутівський райони, де показники виробництва сільськогосподарської продукції дещо нижчі за середні значення по області (середній рейтинг – 35-40 позиції);

- депресивні аграрні території (займають найнижчі позиції в рейтингу): Чорнухинський та Гребінківський райони. Причиною їх депресивності стало те, що ці райони характеризується найменшим рівнем рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції відносно інших районів області.

В цілому Полтавщина має розвинене сільське господарство з потужним потенціалом, що є гарантом економічного зростання області. Одним із стратегічних напрямів аграрної політики в Полтавській області є створення умов для збалансованого поєднання державного регулювання економіки агропромислового виробництва з економічною свободою підприємств і організацій у ринкових відносинах.

Список використаних джерел: 1. Сільське господарство області у 2010 році. Статистичний щорічник / Л.М. Безхлібняк – Полтава, 2011. – 370 с. 2. Полтавщина. Історичний нарис / Г.М. Михайленко. – Полтава: Дивосвіт, 2007. – 592 с. 3. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/>. 4. Головне управління агропромислового розвитку Полтавської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apk.poltava.ua/>. 5. Хорунжий М.Й. Організація агропромислового комплексу. – К.: КНЕУ, 2003. – 340 с.

**МОРСЬКІ ТОРГОВЕЛЬНІ ПОРТИ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ:
СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ***Н.Є Нефедова**Одеський національний університет імені І.І. Мечникова*

В Одеському регіоні функціонують сім державних морських торговельних портів (Одеський, Іллічівський, Ізмаїльський, «Южний», Білгород-Дністровський, Ренійський, Усть-Дунайський), потужність яких у 2011 році становила 65% від загальної потужності всіх державних портів України [2]. Загальна довжина причального фронту морських портів регіону складає 44 км. Одеський, Іллічівський порти та порт «Южний» приймають судна з осадкою до 13-14 м, Білгород-Дністровський порт – до 6,8 м. Дунайські порти у зв'язку з реалізацією проекту глибоководного суднового ходу (ГСХ) «Дунай – Чорне море» отримали у 2011 році можливість приймати судна з осадкою до 7,2 м. Кількість суднопроходів через ГСХ «Дунай – Чорне море» зросла за 2007-2010 роки майже вдвічі (з 847 до 1522). У 2011 році було здійснено 1339 суднопроходів. На 1 січня 2012 року через ГСХ «Дунай-Чорне море» всього пройшло 6371 судно, у тому числі 2588 – під українським прапором [6].

Морські торговельні порти (МТП) Одеського регіону займають провідне місце в Україні за обсягами переробки морських вантажопотоків (експортних, імпортних, транзитних, каботажних) – 58% від загального обсягу вантажопереробки всіх державних морських портів України [4]. Але по окремих видах вантажопотоків частка морських портів регіону значно вище – 82% всіх перероблених імпортних та 71% всіх транзитних вантажів України. У той же час, в структурі вантажопереробки морських портів регіону переважають експортні вантажі – більше половини всього обсягу переробки (52,9%), на другому місці – транзитні вантажі (37,6%), на третьому – імпортні вантажі (тільки 8,8%). Обсяги переробки каботажних вантажів незначні. За обсягами переробки вантажів найбільшими є порти Одеський, Іллічівський та порт «Южний». На них приходиться близько 85% всього обсягу переробки вантажів морських портів Одеського регіону та близько половини обсягу всіх державних морських торговельних портів України. Динаміки обсягів вантажопереробки за 2000-2011 роки відображує нестабільність та проблеми розвитку морських портів регіону і країни в цілому у зв'язку з перебудовою економіки на ринкові відносини, введення нових форм господарювання, спадом виробництва, відсутністю відповідного правового забезпечення регулювання відносин між суб'єктами господарської діяльності в морських портах. Але у 2011 році обсяги перевантаження на причалах Одеського МТП збільшилися у порівнянні з 2010 роком на 3,7% і становили 25 млн. тонн (рис. 1). Зростання вантажопереробки Одеського порту досягнуто за рахунок зростання обсягів перевалки зерна, руди, контейнерів, цукру-сирцю. У той же час спостерігається падіння перевалки

нафти (85% до показника 2010 року) і металопродукції (85,7% до рівня 2010 року). Однією з причин падіння обсягів перевантаження нафтопродуктів – це призупинення транзиту венесуельської нафти до Білорусі. Зменшення обсягів перевантаження металопродукції обумовлено зменшенням обсягів експорту, а також підвищення тарифів «Укрзалізниці».

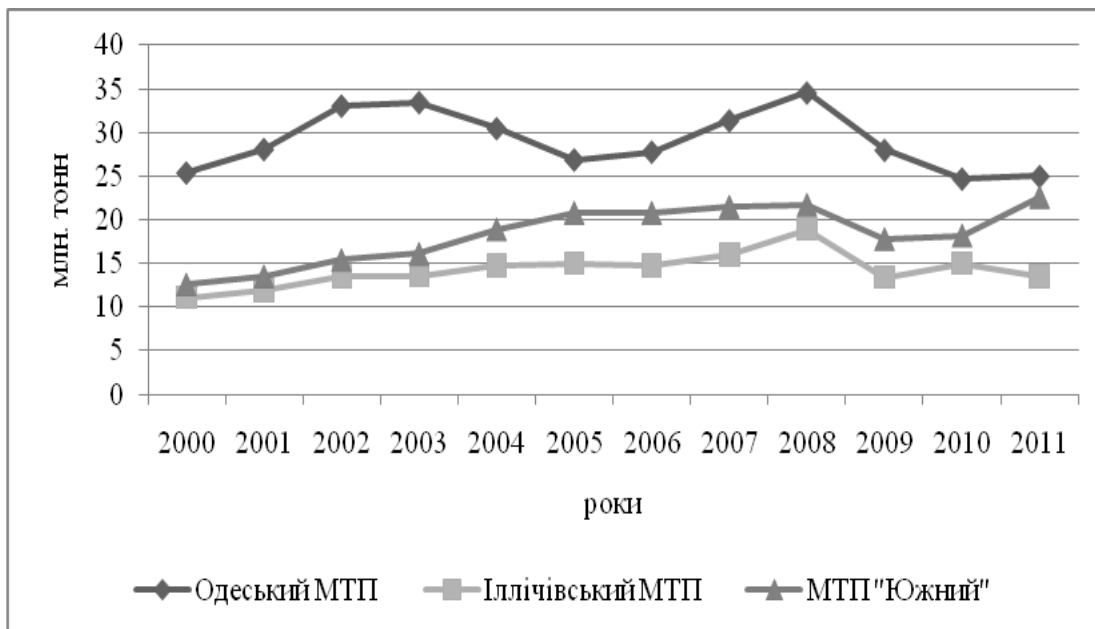

Рис. 1. Обсяги переробки вантажів головних морських торговельних портів Одеського регіону за 2000-2011 роки

У 2011 році значно зросли обсяги переробки вантажів в МТП «Южний» та становили 22,6 млн. тонн, що є найвищим результатом за всю історію існування підприємства (до цього рекордним вважався 2008 рік, коли було перевантажено 21,7 млн. тонн). На причалах порту у 2011 році було оброблено 880 суден. Із загального обсягу переробки вантажів 48% становило перевантаження руди (10,4 млн. тонн). Серед основних вантажів переробки порту – вугілля, а також продукція припортового заводу – карбамід та аміак.

Іллічівський МТП продовжує скорочувати обсяги вантажопереробки – у 2010 році порт втратив 1,5 млн. тонн вантажів (на 7,6% від 2009 року), у 2011 році обсяги переробки вантажів скоротились на 10% у порівнянні з 2010 роком до 13,5 млн. тонн. У той же час підприємство має найвищі показники серед всіх портів України зростання переробки транзитних вантажів. За 2010 рік обсяги транзиту зросли на 17%, за 2011 рік – на 7% і становили 4,5 млн. тонн. У структурі переробки вантажів переважають сухі вантажі (90%), серед яких понад чверті – рудні вантажі, більш 10% – чорні метали (чавун, прокат, металобрухт), більш 15% – контейнерні вантажі. Серед наливних вантажів переважають харчові олії (85% всього обсягу наливних вантажів) і нафта (15%).

В Іллічівському порту функціонує мультимодальний термінал – єдиний в Україні, унікальний за своїми можливостями, що спеціалізується на обслуговуванні залізнично-поромних і автопоромних ліній, а також суден типу

«ро-ро». Потужності терміналу забезпечують функціонування Євро-Азійського транспортного коридору, що з'єднує країни Західної Європи, Україну, Грузію і країни Азії. Комплекс обслуговує залізничне-паромне сполучення на лініях: «Іллічівськ – Варна (Болгарія)», «Іллічівськ – Поті – Батумі (Грузія)» та «Іллічівськ – Деріндже (Туреччина)». У лютому 2011 р. відкрито нову автопаромну лінію SIA «SEA LINES LTD» між Україною та Туреччиною між Іллічівськом та Стамбулом. Але за 2011 рік вантажооборот поромної переправи «Іллічівськ – Варна» зменшився майже вдвічі і становив тільки 12 тис. тонн. У порівнянні з максимальним показником роботи цієї лінії (3,2 млн. тонн у 1989 році) вантажооборот зменшився в 200 разів. Робота поромної переправи підтримується тільки завдяки наявності вантажопотоку «Варна – Батумі», який у 2011 році зріс на 70%. Головна причина – це не спад обсягів торгівлі, але нестача залізничних вагонів для забезпечення перевезення вантажів, що практично паралізувало міжнародні перевезення.

Перспективи розвитку морських портів Одеського регіону пов'язані, перш за все, з портовою реформою та державною Стратегією розвитку морських портів України, що передбачені прийнятим Верховною Радою Законом України «Про морські порти України» (№ 4709-VI від 17.05.2012 р., набрання чинності 13.06.2013 р.) [1]. Сучасний порт є формою державно-приватного партнерства, в якій беруть участь велика кількість компаній малого та середнього бізнесу, що виконують широкий спектр портових послуг та надають велику кількість робочих місць. Наприклад, з Одеським портом співпрацюють понад 400 компаній, де налічується понад 8 тисяч робочих місць та ще близько 100 тисяч робочих місць у приватних і державних підприємствах, робота яких прямо або побічно пов'язана з діяльністю порту. На території Одеського порту працюють стивідорні компанії, які спеціалізуються на переробці контейнерів, металопрокату, зерна, хімічних добрив, технічної, тропічної і рослинної олії та інших вантажів [3]. Тому регулювання господарської діяльності, інвестування перспективних проектів, вирішення організаційно-правових питань є найбільш актуальною проблемою подальшого розвитку портів. Але стратегічним напрямком розвитку морських портів є входження до світового ринку транспортно-логістичних послуг та формування портово-логістичних систем.

Список використаних джерел: 1. Закон України «Про морські порти України» // Офіційний вісник України – 2012. – № 45 – с. 16. 2. Морські бізнес-новини України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.blackseanews.net/allnews/ukrain>. 3. Нефедова Н.Є. Транспорт і зв'язок // Одеський регіон: передумови формування, структура і територіальна організація господарства: навч. посібник / Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова; авт. кол.: О.Г. Топчієв [керівник], І.І. Кондратюк, В.В. Яворська [та ін.]. – Одеса: Астропринт, 2012. – с. 105-148. 4. Порты Украины. – 2012. – № 01 (113) – Режим доступу до журн.: <http://portsukrain.com/taxonomy/term/960>. 5. Порты Украины. – 2012. – № 02 (114) [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн.: <http://portsukrain.com/taxonomy/term/975>. 6. Порты Украины. – 2012. – № 05 (117) [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн.: <http://portsukrain.com/taxonomy/term/1101>

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ФЕРМЕРСЬКИМИ ГОСПОДАРСТВАМИ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В.Ф. Ліхван

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Виробництво сільськогосподарської продукції в Харківській області має досить специфічні особливості. Зокрема це стосується фермерських господарств, які займають значну частку в області. Тому перш за все потрібно визначитися, що ж таке фермерське господарство.

Фермерське господарство – форма підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією, з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства [2].

Відповідно до закону України «Про фермерське господарство» даний вид господарства може бути створений одним громадянином України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї [1].

Згідно статті 12 цього ж закону землі фермерського господарства можуть складатися із [1]:

а) земельної ділянки, що належить на правах власності фермерському господарству як юридичній особі;

б) земельних ділянок, що належать громадянам - членам фермерського господарства на правах приватної власності;

в) земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

Сільськогосподарські угіддя – земельні ділянки, які систематично використовуються для одержання сільгосппродукції та знаходяться у користуванні господарств (у приватній власності та в оренді) [2].

До них відносяться: рілля, перелоги, багаторічні насадження (сади, ягідники, виноградники та інше, крім посадок захисного насадження), сінокоси, вигони та пасовища.

Одним з дуже важливих параметрів, які характеризують виробництво сільськогосподарської продукції є урожайність сільськогосподарських культур.

Урожайність сільськогосподарських культур – з 1 га зібраної площі обчислюється в центнерах, виходячи з валового збору з основних, повторних і міжрядних посівів та фактично зібраної площі даної культури [2].

У 2010 році під посівами сільськогосподарських культур у фермерських господарствах Харківської області було зайнято 179,7 тис.га земель, або на 6,9% менше, ніж у попередньому році.

Найбільшу частку у структурі посівної площі займали посіви зернових, питома вага яких складала 54,1% (у попередньому році – 66,4%). Майже 41,4% відведено під технічні культури, з яких 80,4% було засіяно соняшником, і тільки 7,5 % – цукровими буряками. Під кормові культури було відведено 3,8% площ (у попередньому році – 2,9%). Близько 0,7% посівів займають картопля та овоче-баштанні культури (0,4%).

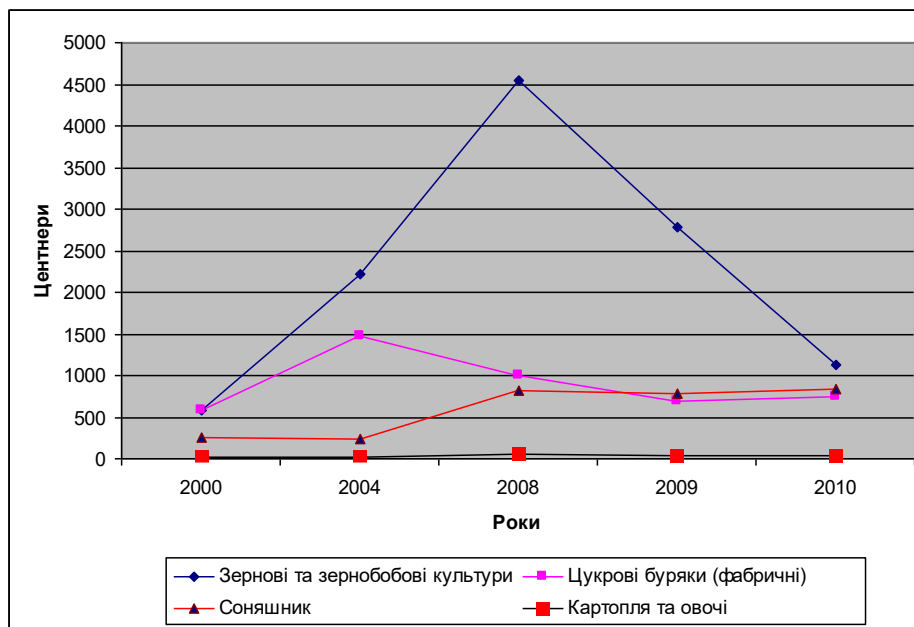

Рис. 1. Динаміка виробництва основних сільськогосподарських культур у фермерських господарствах Харківської області за період 2000 – 2010 років (побудовано автором за даними [2])

Отже, основну частку сільськогосподарських культур фермерських господарств в Харківському регіоні займають зернові та зернобобові культури. Найбільший пік виробництва припав на 2008 рік, що було досить прогнозовано і обумовлено економічною та продовольчою ситуацією в Україні. Економічна криза в країні зумовила збільшення посівних площ та виробництва усіх видів продукції не тільки в Харківській області, але й на території усієї України. До 2010 року ситуація дещо змінилася і структура виробництва мала наступний вигляд (рис. 2).

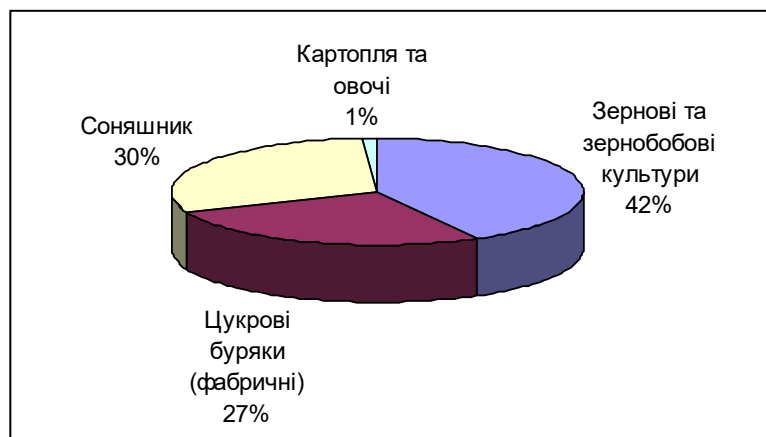

Рис. 2. Структура виробництва сільськогосподарської продукції фермерських господарств Харківської області у 2010 році (побудовано автором за даними [2])

Після спаду економічної та фінансової кризи в Україні стан виробництва основних сільськогосподарських культур у фермерських господарствах Харківської області стабілізувався і дещо нагадував структуру виробництва 2000 року.

Також протягом цього періоду змінювалась і урожайність сільськогосподарських культур (рис.3).

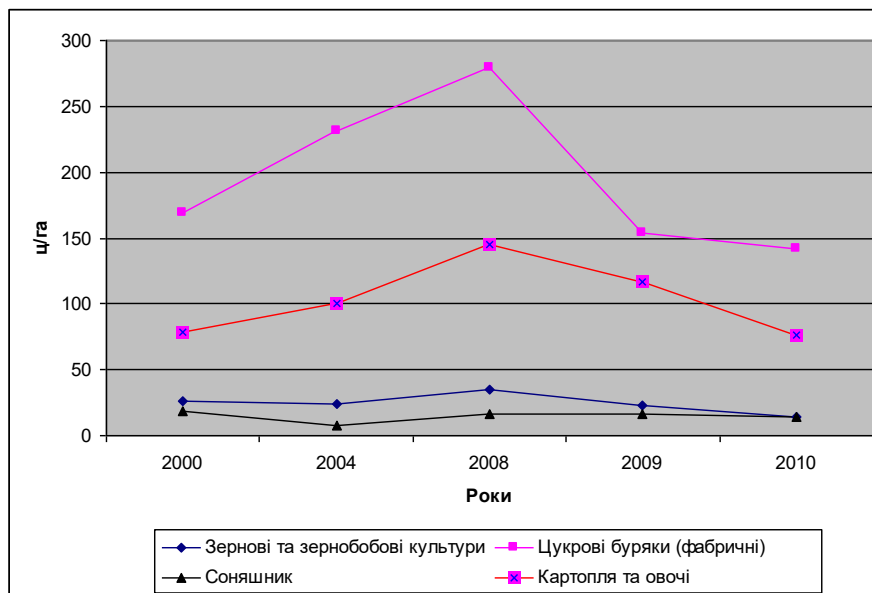

Рис. 3. Динаміка урожайності основних сільськогосподарських культур у фермерських господарствах Харківської області за період 2000 – 2010 років (побудовано автором за даними [2])

Особливо це стосується цукрових буряків, які маючи досить високу врожайність у 2000 році, збільшили її у 2008 році більше ніж на 60%. У 2008 році спостерігається деяке підвищення врожайності сільськогосподарських культур і поступове її зменшення до 2010 року. Перш за все це пояснюється високими цінами на різну продукцію, яка впливає на врожайність сільськогосподарських культур.

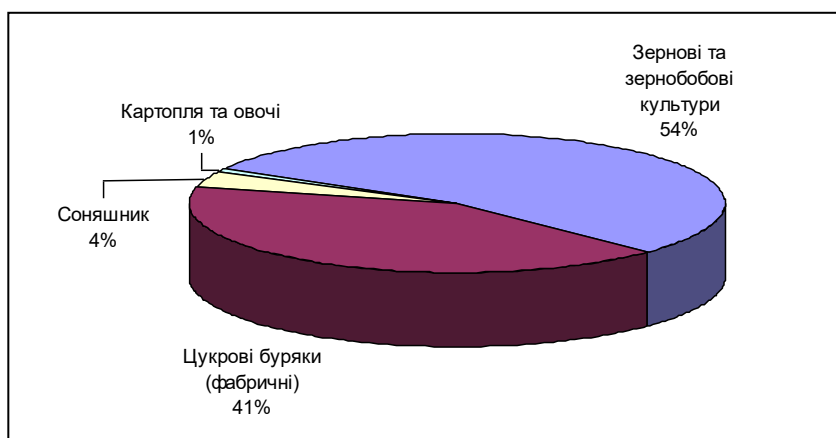

Рис. 4. Структура посівних площ фермерських господарств Харківської області у 2010 році (побудовано автором за даними [2])

Структура посівних площ фермерських господарств Харківської області у 2010 році відображена на рис. 4. З даної структури посівних площ ми можемо зробити висновок, що в Харківській області фермерські господарства в основному орієнтовні на зернові та технічні культури (рис.5). Менше уваги приділяється вирощуванню картоплі та овочів, які виробляються в основному приватними підприємствами та населенням, які живуть на приміських територіях.

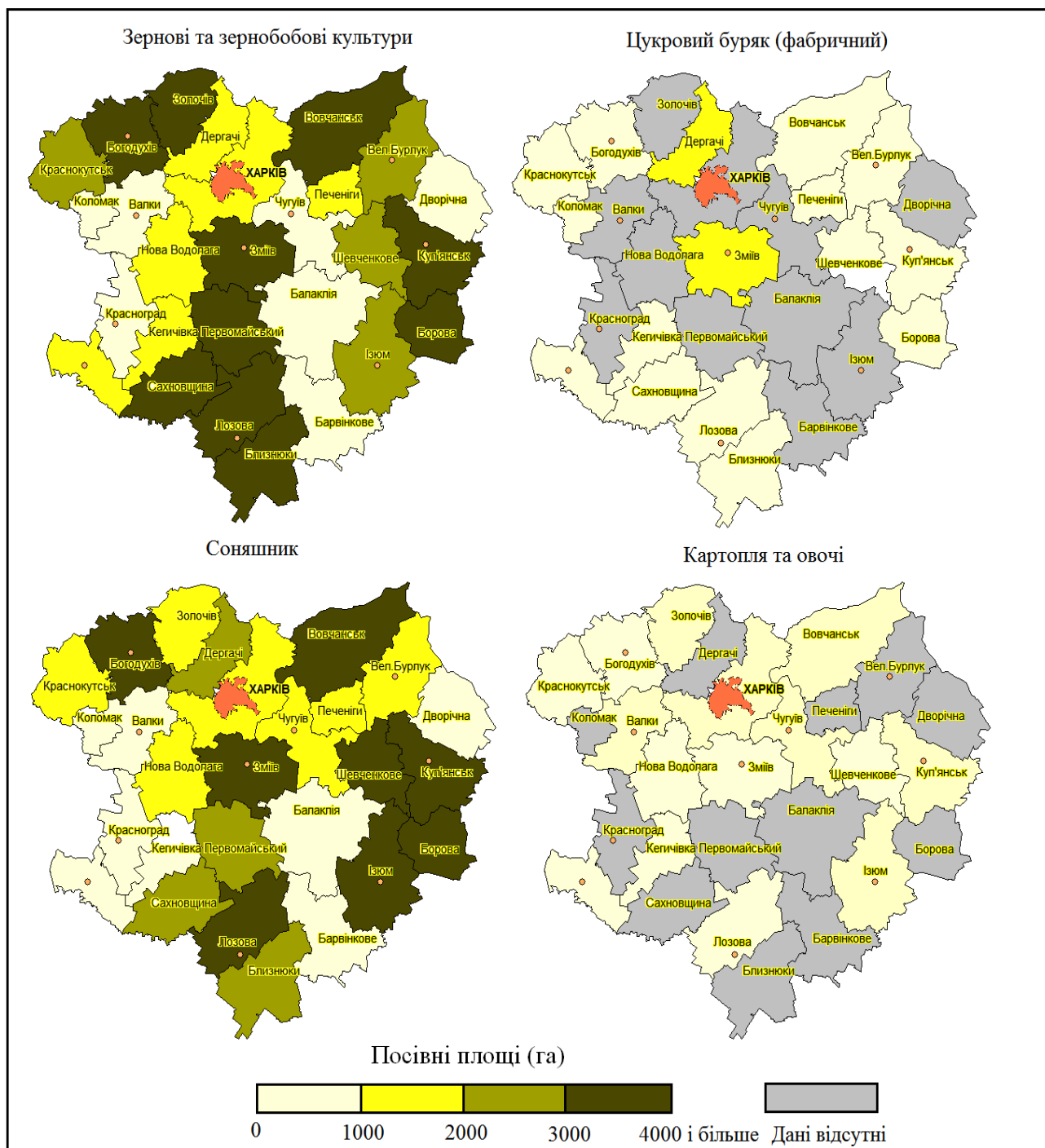

Рис.5. Посівні площі сільськогосподарських культур фермерських господарств у 2010 році за районами Харківської області (побудовано автором за даними [2])

Порівняно з попереднім роком валовий збір зернових зменшився на 59,1%, картоплі – на 44%. Поряд з тим, збір овочів збільшився на 14,6%, соняшнику – на 7,1%, цукрових буряків (фабричних) – на 6,4%.

Урожайність усіх сільськогосподарських культур у 2010 році була меншою, ніж у попередньому і склала:

- зернових та зернобобових культур – 14,6 ц з га (менше на 8,6 ц від попереднього року);
- цукрових буряків (фабричних) – 142 ц з га (на 12 ц);
- соняшнику – 14,5 ц з га (на 1,4 ц);
- картоплі – 31 ц з га (на 27 ц);
- овочів – 123 ц з га (на 52 ц).

Вище наведені показники є загальнообласними, проте по районах Харківської області валовий збір та урожайність розподілені не рівномірно, що зумовлено в першу чергу економічними, кліматичними та іншими природними умовами (наприклад: наявністю родючих ґрунтів та ступеню їх родючості). Результати дослідження цих показників за районами Харківської області відображені на рис. 6 та 7.

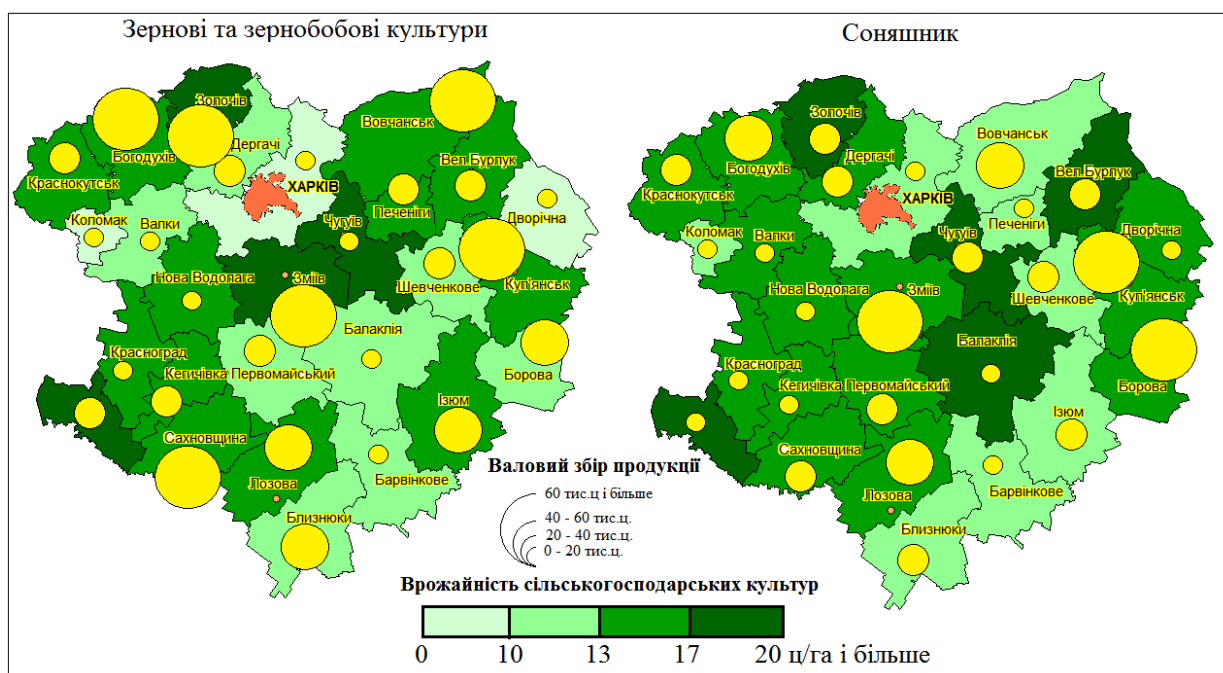

Рис.6. Валовий збір та врожайність зернових культур та соняшника фермерських господарств у 2010 році по районах Харківської області (побудовано автором за даними [2])

З рис. 6. можна зробити висновок, що значний валовий збір сільськогосподарської культури не завжди залежить від високої врожайності в певному районі. Проте якщо порівняти дані картосхеми з рис. 5 то можна побачити залежність цих трьох показників (валового збору, площі посівних та урожайності) між собою.

Аналогічна ситуація і з вирощуванням цукрового буряку, картоплі та овочів. Проте тут набагато вища залежність валового збору від самої

врожайності. Утруднює аналіз територіальних особливостей відсутність даних в багатьох районах Харківської області або відсутність даних про посаджені сільськогосподарські культури на їх території.

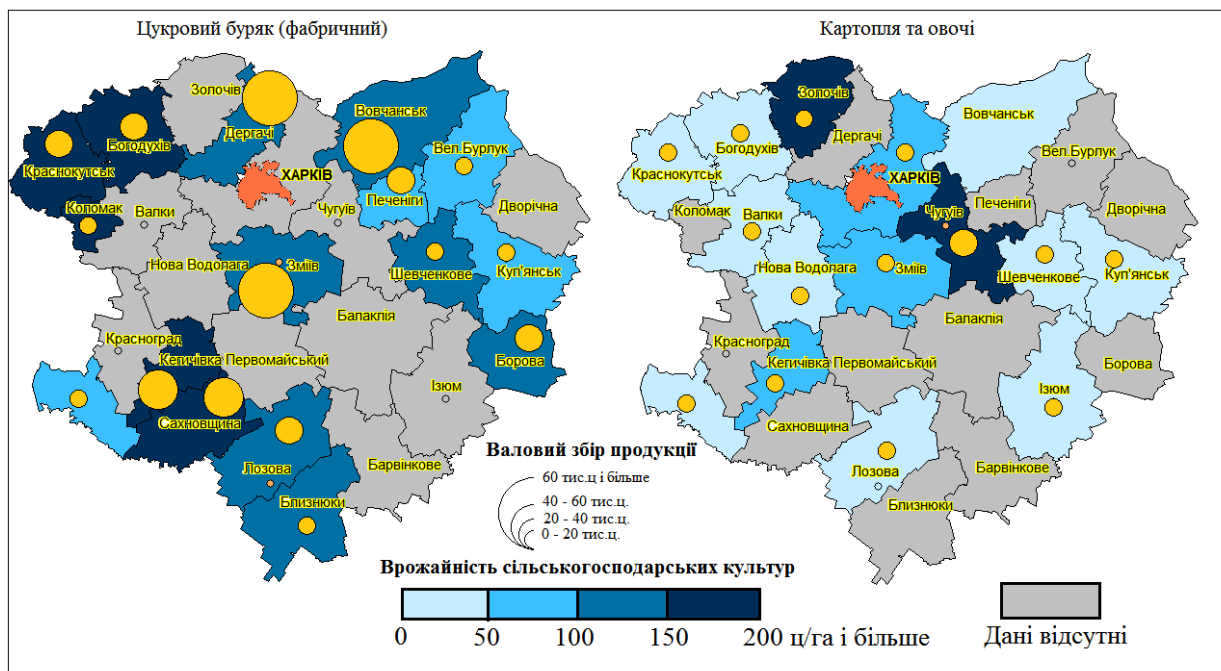

Рис.7. Валовий збір та врожайність цукрового буряку і картоплі та овочів фермерських господарств у 2010 році по районах Харківської області (побудовано автором за даними [2])

Отже, на сьогодні фермерські господарства Харківської області за загальним розвитком перебувають на рівні 2000 року. Невеликий стрибок та пік виробництва спостерігався у 2008 році, що спричинено рядом відзначених вище факторів. З того часу всі показники виробництва сільськогосподарської продукції фермерських господарств впали приблизно на 50%, що спричинено післякризовим становищем в країні. В міжрайонному розрізі для фермерських господарств характерне переважання вирощування зернових культур та соняшнику. На розподіл виробництва даних сільськогосподарських культур по районах Харківської області впливає значна кількість факторів, серед яких найбільш впливовими є природні та економічні.

У відповідності зі Стратегією сталого розвитку Харківської області до 2020 року [3], основним напрямком розвитку фермерських господарств в межах регіону має стати збільшення обсягів переробки й виробництва продукції рослинництва за рахунок прийняття комплексних заходів, розроблених органами місцевого самоврядування.

Список використаних джерел: 1. Закон України «Про фермерські господарства». – К.: Міленіум, 2001. – С.363. 2. Фермерські господарства Харківської області (статистичний збірник) / [відп. за вип. К.П.Воловікова]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2011. – 94 с. 3. Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року. – Режим доступу: <http://www.kharkivoda.gov.ua/documents/2922/104.pdf>.

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Л.М. Немець, Ю.К. Яковлева, К.Ю. Сегіда, І.О. Полевич
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Донеччина відома як один з найбільш урбанізованих регіонів. Вона характеризується досить вичерпними природними ресурсами, великими промисловими підприємствами та іншими складними функціональними об'єктами. Враховуючи світові тенденції урбанізації, які із року в рік поширюються на розвинені регіони України, не може залишатися без уваги розвиток сільської місцевості Донеччини, що з одного боку сприятиме більш повному освоєнню території і рівномірному навантаженню на неї, з іншого – підвищенню рівня і якості життя населення.

Однією з найважливіших передумов стійкого соціально-економічного розвитку сільської місцевості є функціонування та розвиток об'єктів соціальної інфраструктури. Сьогодні на шляху формування ринкової економіки в нашій країні основним напрямом повинен стати курс на підвищення її соціальної орієнтації та послідовну переорієнтацію економіки на задоволення потреб населення. Тобто необхідні якісні зміни у продуктивних силах і виробничих відносинах, без яких неможливо забезпечити належний рівень життя і, як наслідок, духовне збагачення та гармонійний розвиток сільського населення. Соціальній інфраструктурі відведена роль задоволення загальнолюдських запитів пов'язаних з життєдіяльністю, проживанням у сільській місцевості, забезпеченням належних умов праці, відпочинку, культурно-освітнього рівня, якості життя, споживання матеріальних благ, в тому числі раціональне природокористування, що в цілому є запорукою добробуту, благополуччя, розвитку головної продуктивної сили суспільства – людини [4].

Одним із найважливіших напрямів регіональної політики, спрямованої на підвищення життєвого рівня населення, є забезпечення функціонування та розвитку соціальної сфери села. Однак глибока економічна криза негативно позначилася на розвитку соціальної інфраструктури села: катастрофічно скорочується мережа її підприємств і організацій, спостерігається низький рівень забезпеченості населених пунктів її об'єктами соціального призначення, внаслідок чого жителі все дедалі більшої кількості сіл не можуть задовольнити свої найважливіші життєві потреби. Відповідно до Указу Президента «Про деякі заходи щодо поліпшення умов господарювання недержавних сільсько-господарських підприємств» від 9 березня 2000 року № 398, сьогодні пропагується збереження мережі соціальних об'єктів сільської місцевості та їх функціонального призначення, а також розробка, побудова і

забезпечення сільського населення новими об'єктами соціальної інфраструктури, що і є головним видом робіт ТОВ «Ясинуватинська пересувна механізована колона».

Ці та інші чинники спонукають до пошуків шляхів збереження діючих об'єктів соціальної інфраструктури й більш ефективних моделей сільської забудови Донецького регіону на основі раціонального природокористування. У зв'язку з вищевикладеним, можна зробити висновок, що забудова сільської місцевості та вдосконалення її соціальної інфраструктури є одним з головних напрямів розвитку Донецького регіону в умовах і розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки України [2, 5].

Добробут і соціальна захищеність населення багато в чому залежать від рівня розвитку соціальної інфраструктури в сільській місцевості. Соціальна інфраструктура сільської місцевості представлена житловим і комунальним господарством, освітою, культурою і мистецтвом, охороною здоров'я, фізичною культурою, зайнятістю і безробіттям; службою побуту, транспорту і зв'язку в частині, яка пов'язана з обслуговуванням населення, іншими галузями невиробничої сфери, а також торгівлею і громадським харчуванням.

Аналізуючи соціально-економічні процеси розвитку суспільства, приходимо до висновку, що соціальні теорії трансформуються в окрему сферу, яка визначає процеси відтворення людини – соціальну. В науковій літературі зустрічається різне трактування терміну «соціальна інфраструктура сільської місцевості», під якою розуміємо економічну категорію, що включає в себе сукупність об'єктів, які опосередковано впливають на ефективність виробництва в залежності від типу ролі, яку вони відіграють в задоволенні потреб населення [1].

Аналіз її стану в Донецькій області виявив недостатній розвиток цієї інфраструктури. Частина соціальних об'єктів застаріла і непридатна для подальшої експлуатації. За даними Головного управління статистики регіону, в в Донецькій області за період 1990-2010 роки кількість лікарів усіх спеціальностей скоротилася на 6% [3].

Що стосується забезпеченості сільських населених пунктів Донецької області постійними дошкільними закладами освіти, то необхідно відмітити, що за період 1990-2010 роки їх кількість скоротилася на 32,2%. Причому за даними Головного управління статистики у Донецькій області дошкільними закладами охоплено лише 43% дітей. Це свідчить про те, що в сільській місцевості існує проблема дошкільної освіти у зв'язку з неспроможністю батьків доставляти свою дитину у дитячий садок, який знаходиться в іншому населеному пункті. Кількість шкіл в сільській місцевості за аналогічний період скоротилася на 11%. Звідси і низький рівень підготовки дітей при вступі до школи та проблеми їх подальшого навчання. Аналіз функціонування соціальної інфраструктури сільської місцевості Донецької області виявив тенденцію до згортання діяльності об'єктів соціально-культурного призначення.

Все це обумовлюється, в першу чергу, зменшенням доходів підприємств, які утримували ці заклади; зниження чисельності сільського населення;

погіршенням його вікової структури, а також розвитком відео- і аудіотехніки, що у свою чергу, змінює моральні і ціннісні орієнтири людей, особливо молоді.

Значна частина соціально-культурних закладів потребує капітального ремонту. Покращання фінансового становища об'єктів інфраструктури на думку респондентів можливе при розробці цільової кредитної лінії на пільгових умовах для закупівлі нової техніки, устаткування, технічних засобів, а також при наданні додаткових пільг у водо-, газо-, електропостачанні [5].

Даючи характеристику об'єктам соціальної інфраструктури Донеччини не можна не відмітити негативної динаміки розвитку житлового фонду населених пунктів регіону. Покращення житлових умов в сільській місцевості можливе за умов активізації програми «житло молодим сім'ям», відбудови нових об'єктів на умовах пільгового кредитування. Демографічну ситуацію на селі, особливо в депресивних, вимираючих селах, можна поліпшити тільки створивши сприятливе життєве середовище. Воно включає в себе екологічно безпечний стан навколишнього середовища, розвинуту соціальну інфраструктуру, забезпечення високопродуктивними робочими місцями сільських жителів, які б по оплаті, престижності відповідали робочим місцям, створеним в містах [3].

Соціальна інфраструктура сільської місцевості регіону повинна вирішувати нижче зазначені завдання:

- створення умов для продуктивної зайнятості та підвищення доходів сільського населення;
- істотне покращення матеріального становища та підвищення престижу сільської інтелігенції;
- посилення соціального захисту незахищених, уразливих верств сільського населення;
- забезпечення стабільного функціонування, розвитку і підвищення якості соціальної інфраструктури;
- створення екологічно сприятливих умов життєдіяльності населення [1].

Соціальна інфраструктура відіграє важливе значення в формуванні сприятливого життєвого середовища в сільській місцевості. Вихід з кризового стану, в якому опинилася соціальна сфера в сільській місцевості, необхідно шукати в удосконаленні механізму фінансування діяльності об'єктів соціальної інфраструктури. У цілому вельми важливим є переведення їх на ринкові принципи діяльності, кооперація засобів місцевих бюджетів, підприємницьких структур і домогосподарств на соціальний розвиток, створення на регіональному рівні фондів соціального розвитку сільських територій.

Умови успішного розвитку соціальної інфраструктури села визначаються також і зовнішніми факторами, і насамперед, залежать від сучасного механізму державної підтримки. Основним завданням державного регіонального регулювання розвитку соціальної інфраструктури села є створення рівних можливостей для її розвитку на основі диференційованого підходу до окремих територіальних утворень з урахуванням загальної соціально-економічної ситуації, ступеня бюджетної забезпеченості, та інших факторів з метою недопущення значної диференціації рівнів їхнього розвитку [4].

При дослідженні соціальної інфраструктури сільської місцевості Донеччини широко застосовується статистичний метод, який ґрунтуються на обробці кількісних показників, що передбачає збір первинних статистичних матеріалів, їх обробку та аналіз відповідно до поставленої мети. Кількісні методи дозволяють вибирати і розробляти конкретні показники і характеристики стану розвитку соціальної інфраструктури. В якості таких основних кількісних показників можуть використовуватись різноманітні статистичні показники, а також експериментальні дані. Для досягнення поставленої мети планується застосування кореляційного, кластерного, факторного аналізу, конкретних методик дослідження територіальних диспропорції тощо.

Сучасні умови господарювання вимагають розробки та впровадження в практику нових наукових підходів до визначення рівня та напрямків розвитку соціальної інфраструктури села. У процесі дослідження з'ясовано, що необхідно визначити пріоритети розвитку соціальної інфраструктури. Для цього вважаємо за доцільне рівень розвитку соціальної інфраструктури села розглядати як цілісну систему рівнів розвитку окремих її структурних підвидів на основі запропонованої класифікації. Визначення величини загального рівня розвитку соціальної інфраструктури і виявлення ступеня використання його структурних підвидів дозволяє знайти найбільш ефективні шляхи розвитку.

Принципово нові вимоги до методів дослідження соціальної інфраструктури на селі пред'являються в пореформений період в умовах загострення соціальних проблем, що зумовлюється різнохарактерністю форм господарювання, які неможливо охопити однорідними показниками, а також недостатністю інформаційної бази. Для виявлення закономірностей, пропорцій, тенденцій розвитку соціальної інфраструктури необхідно провести її аналіз, який передбачає:

- 1) характеристику динаміки і структури соціальної інфраструктури;
- 2) оцінку сучасного рівня забезпечення сільських населених пунктів соціальною інфраструктурою;
- 3) порівняльний аналіз рівня розвитку соціальної інфраструктури;
- 4) обґрунтування якісних змін потреби населення в об'єктах соціальної інфраструктури в сільській місцевості;
- 5) характеристику якісно нових тенденцій в зміні потреб в об'єктах соціальної інфраструктури;
- 6) розробку моделі нової сільської забудови території Донецької області; прогноз необхідних обсягів робіт по удосконаленню соціальної інфраструктури [2, 5].

Суспільно-географічний підхід до управління соціальною сферою потребує розробки механізму функціонування сільської соціальної інфраструктури, у якому чільне місце має належати місцевим органам влади та органам місцевого самоврядування, це стосується і забезпечення пріоритетності села як територіального сектора суспільства, і створення жителям різних сільських поселень соціально рівних можливостей задовольнити свої найнеобхідніші життєві потреби. Важливою складовою залишається розробка необхідних

еколого-природоохоронних заходів з метою, зокрема збереження зон відпочинку та оздоровлення населення.

Список використаних джерел: 1. Бондар С. І. *Розвиток соціальної інфраструктури села в ринкових умовах / Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.07.02 / С.І. Бондар; Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. — Х., 2005. — 19 с. — укр.* 2. Гоголь Т. В. *Економічні аспекти розвитку соціальної інфраструктури села / Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.07.02 / Т.В. Гоголь; Луг. нац. аграр. ун-т. — Л., 2003. — 19 с. — укр.* 3. *Головне управління статистики в Донецькій області: офіційний сайт: <http://donetskstat.gov.ua/>* 4. Немец Л.Н. *Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография / Людмила Николаевна Немец. — Х.: Факт, 2003. — 383 с.* 5. Немец К.А. *Дослідження проблем регіонального розвитку. / К.А. Немец, Ю.І. Кандиба. Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. — Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2009. — Вип. 7(2). — 207 с.— С. 200–201.*

УДК 911.3

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В.В. Панкратьєва

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Дошкільна освіта – первинна складова безперервної системи освіти України, головним завданням якої є всебічний розвиток дитини дошкільного віку відповідно до її задатків та здібностей, психічних та фізіологічних особливостей. Важлива роль у дошкільному процесі навчання та виховання дитини належить соціальному становленню особистості, формуванню моральних цінностей та норм поведінки в суспільстві.

Відповідно до Закону України «Про дошкільну освіту» [1], систему дошкільної освіти становлять дошкільні навчальні заклади (ДНЗ) незалежно від підпорядкування, типів і форми власності; наукові і методичні установи; органи управління освітою; освіта та виховання в сім'ї. До дошкільних навчальних закладів належать ясла, ясла-садки, дитячі садки, ясла-садки сімейного, комбінованого, компенсуючого типу (спеціальні та санаторні), навчально-виховні комплекси тощо. Головними показниками, що характеризують просторову організацію дошкільної освіти на регіональному та державному рівнях є мережа дошкільних навчальних закладів; кількість місць та чисельність дітей в дошкільних навчальних закладах; охоплення дітей дошкільною освітою; кількість педагогічних працівників у закладах дошкільної освіти та їх якісні характеристики.

У 2011 р. за даними Головного управління статистики у Луганській області [2] в регіоні налічувалося 556 ДНЗ, що склало 3,45% від їх загальноукраїнської кількості, хоча з них 71 заклад не працював.

За період 1995 – 2010 рр. спостерігалось поступове зменшення кількості ДНЗ в регіоні (рис. 1). Значне їх скорочення відбулося в 1996 р. у порівнянні з 1995 р. (на 13,3%), в 2000 р. по відношенню до 1999 р. (на 10%) та в 2008 р.

порівняно з 2007 р. (на 5%), що пояснюється хвилями демографічної та економічної кризи як в Луганській області, так і в Україні в цілому. Слід зазначити, що скорочення кількості ДНЗ більш інтенсивно спостерігається в сільській місцевості, ніж в міських поселеннях. Так, у 2010 р. порівняно з 2005 р. в міських поселеннях кількість ДНЗ зменшилася на 2,8%, тоді як в сільській місцевості – на 20,2% (рис. 2).

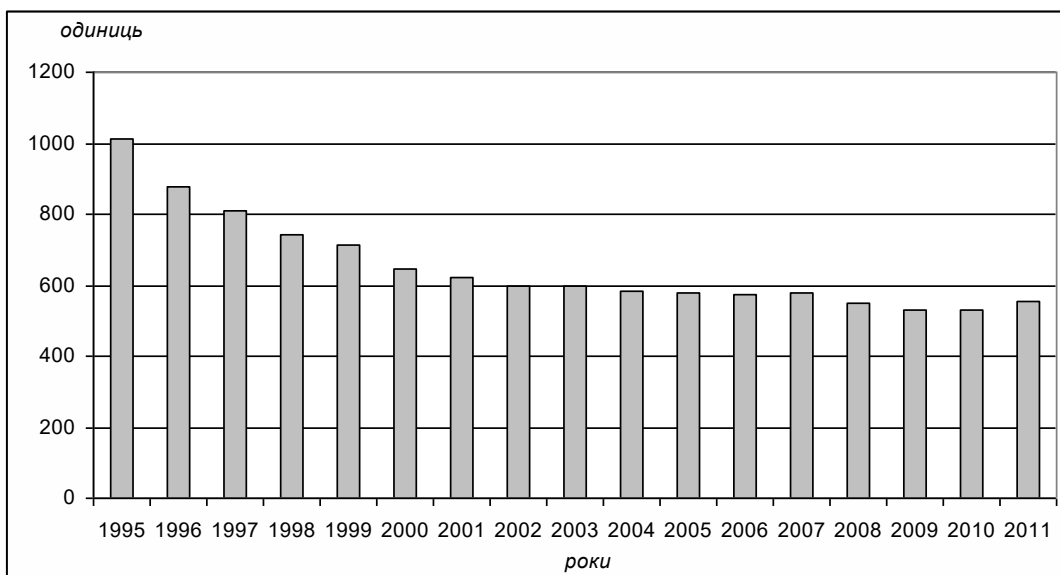

Рис. 1. Динаміка кількості дошкільних навчальних закладів у Луганській області за період 1995 – 2011 рр. (за даними [2, 5])

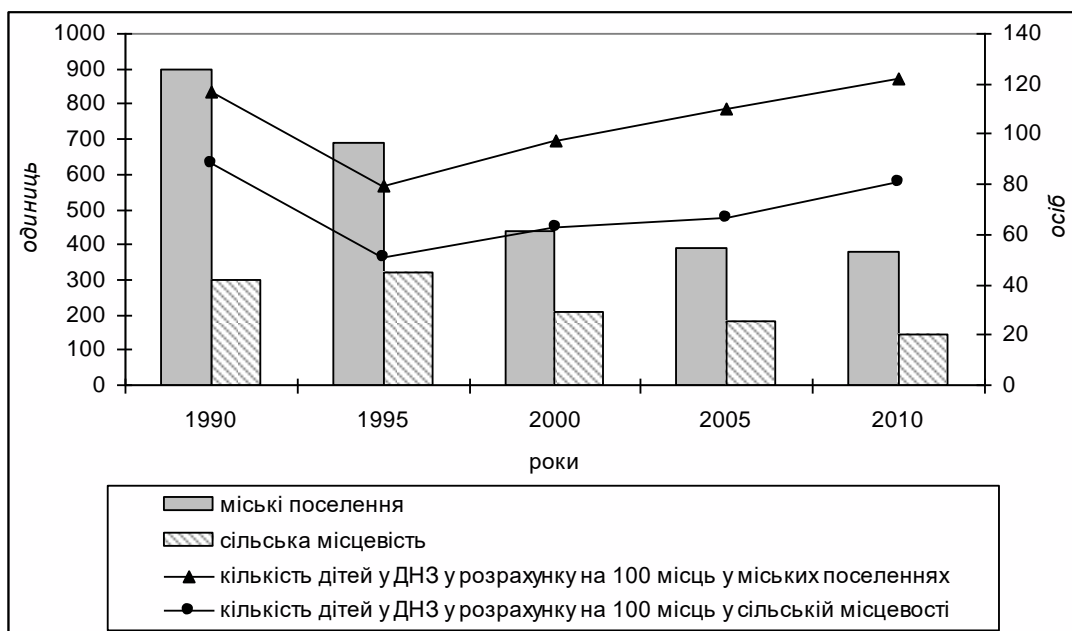

Рис. 2. Динаміка чисельності ДНЗ та кількості дітей у них у міських поселеннях та в сільській місцевості в Луганській області за період 1990 – 2010 рр. (за даними [2, 5])

Серед міст Луганської області найбільша кількість ДНЗ знаходиться в містах Луганськ (69), Алчевськ (29), Красний Луч (25), Свердловськ (23), Антрацит (20), Ровеньки (20); найменша – в містах Кіровськ (8), Брянка (10), Рубіжне (10). Серед районів області найбільша кількість ДНЗ працює

в Станично-Луганському (19), Старобільському (19), Слов'яносербському (18) районах; найменша – в Свердловському (4), Білокуракинському (7), Попаснянському (7) районах [5]. За період дії регіональної цільової програми «Освіта Луганщини. 2007 – 2011 роки» збільшено мережу ДНЗ на 59 одиниць в Лисичанську, Свердловську, Луганську, Красному Лучі, Антрацитівському, Сватівському, Станично-Луганському, Троїцькому, Біловодському, Білокуракинському, Новоайдарському, Перевальському, Міловському районах [4].

Зменшення кількості ДНЗ у Луганській області протягом 1995 – 2004 рр. у свою чергу призвело до істотного скорочення кількості місць у них (рис. 3). Так, у 2004 р. кількість місць у ДНЗ скоротилася на 59,% у порівнянні з 1995 р., тоді як кількість самих ДНЗ – на 42,4%. Впродовж 2005 – 2010 рр. кількість ДНЗ в області зменшилася на 8,3%, а кількість місць в них зросла на 6,6%, що можна пояснити зміною типових штатних нормативів ДНЗ, оскільки дошкільна освіта стала обов'язковою для дітей п'ятирічного віку, тобто виконується соціальне замовлення батьків. У 2011 р. кількість дітей у ДНЗ Луганської області становила 53415 осіб.

Помітно зросло навантаження ДНЗ Луганської області кількістю дітей у розрахунку на 100 місць, яке на кінець 2010 року в середньому по області склало 118 осіб, тоді як у 2005 р. – 107, у 2000 р. – 95, у 1995 р. – 74. В міських поселеннях навантаження на 100 місць у ДНЗ становить 122 дитини, тоді як в сільських поселеннях – 81 дитина. Слід зазначити, що показники навантаження ДНЗ як в міських поселеннях, так і в сільській місцевості зростають щороку (рис. 2).

Найбільше навантаження у розрахунку на 100 місць мають ДНЗ, які розташовані у міських поселеннях, зокрема в містах Луганськ (136), Свердловськ (135), Сєвєродонецьк (131), Стаханов (129), Антрацит (126) [5]. Це свідчить про те, що існуюча мережа ДНЗ Луганської області не задовольняє потреби населення на здобуття дошкільної освіти.

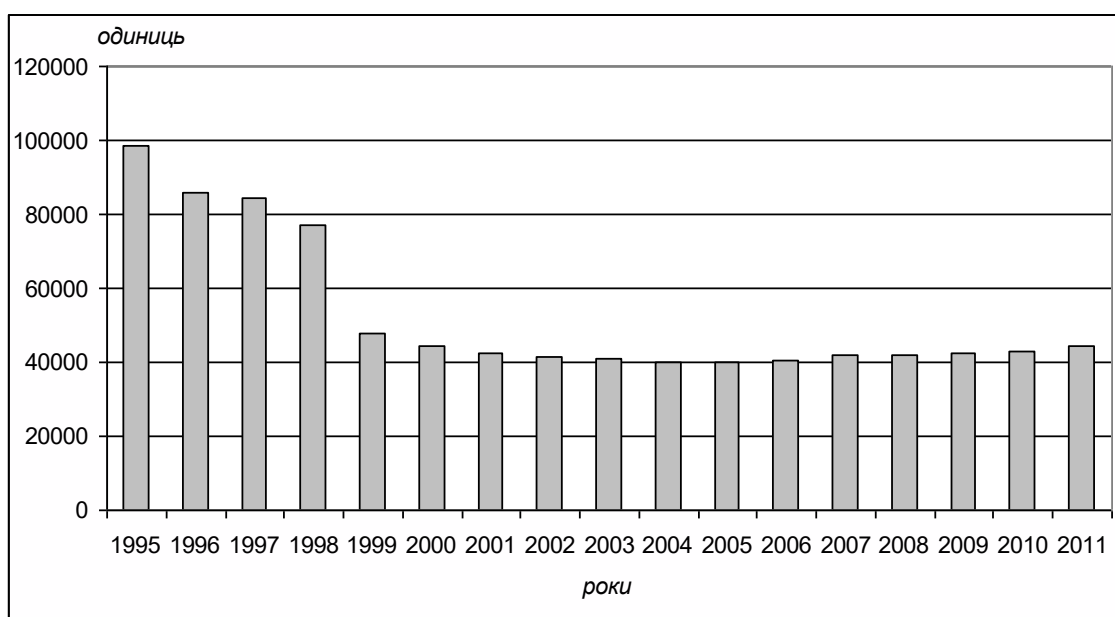

Рис. 3. Динаміка кількості дітей у дошкільних навчальних закладах Луганської області за період 1995 – 2011 рр. (за даними [2, 5])

Охоплення дітей ДНЗ, що розраховується як відношення чисельності дітей у дошкільних закладах до загальної чисельності дітей відповідного віку, у 2011 р. в Луганській області становило 53%, тоді як в цілому по Україні – 57%. У 2010 р. цей показник в середньому по області склав 50%. Спостерігається достатньо відчутна різниця за цим показником у міських поселеннях та в сільській місцевості (54% та 24% відповідно).

Останнім часом в Луганській області спостерігається збільшення кількості дітей дошкільного віку, які охоплені різними формами освітніх послуг (соціальний патронат, робота груп вихідного дня в позашкільних навчальних закладах, короткотривале перебування дітей у дошкільних закладах). Проте нижче обласного (98,9%) залишається відсоток дітей п'ятирічного віку, охоплених усіма формами дошкільної освіти у сільській місцевості, зокрема в Попаснянському, Біловодському, Міловському, Антрацитівському районах [6].

Значну увагу системі дошкільної освіти Луганської області приділено в регіональній цільовій програмі «Освіта Луганщини. 2012-2016 роки» [4], відповідно до якої в області планується протягом найближчих чотирьох років провести реконструкцію п'ятдесяти і побудувати десять нових дитячих садків, забезпечити 100-відсоткове охоплення дітей п'ятирічного віку дошкільною освітою та завершити формування системи дошкільної освіти в регіоні відповідно до потреб населення [6]. Важливою проблемою ДНЗ Луганської області залишається також те, що майже 13% від загальної їх кількості не працюють, оскільки більшість з них не придатна до цільового призначення або перебуває на капітальному ремонті та потребує значних коштів для його завершення.

Отже, виявлення специфіки системи дошкільної освіти Луганської області, зокрема її часових та територіальних особливостей, є дуже важливим завданням, що спрямоване на розв'язання проблеми оптимізації мережі ДНЗ та визначення ефективних шляхів подальшого розвитку системи освіти Луганської області в цілому.

Список використаних джерел: 1. Закон України «Про дошкільну освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>. 2. Офіційний сайт Головного управління статистики у Луганській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lg.ukrstat.gov.ua, 3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>, 4. Регіональна цільова програма «Освіта Луганщини. 2012 - 2016 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oblrada.lg.ua/content/pro-zatverdzhennya-regionalnoi-tsilovoi-programi-%C2%ABosvita-luganshchini-2012-2016-roki%C2%BB>. 5. Статистичний щорічник Луганської області за 2010 рік / [за редакцією С.Г. Пілієва]. – Електронний ресурс на диску, 6. Цимбал І. Підсумки роботи закладів освіти Луганської області в 2010 році та перспективи розвитку освіти в 2011 році / І. Цимбал // Освіта на Луганщині: науково-методичний журнал. – 2011. - №1(34). – С. 4 – 11.

АНАЛИЗ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ РАССЕЛЕНИЯ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ПЛОТНОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ

Т.А. Полякова

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

Плотность населения – главный относительный показатель в территориальной организации населения. Кроме того, она наиболее часто используется при оценке экологического состояния территории. Однако, объективно она отражает только размещение населения и не учитывает степени антропогенного давления. Экологическое же значение плотности населения должно определяться формами и степенью антропогенного воздействия на природную среду изучаемой территории. Поэтому возникла необходимость во введении нового интегрального показателя, который давал бы общее представление об интенсивности антропогенных нагрузок на территорию и косвенно определял качество окружающей природной среды исследуемого региона.

Такой показатель был предложен И. Д. Рыбкиной. В своих работах [2, 3] она предлагает использовать понятие «Экологической плотности населения» – итоговый показатель, полученный путем умножения исходной плотности населения и поправочных коэффициентов:

$$K_{ЭПНi} = P_{Hi} \times ((K_{Ki} + K_{Эi})/2),$$

где $K_{ЭПНi}$ – коэффициент экологической плотности в i -ом муниципальном районе, P_{Hi} – плотность населения в i -ом муниципальном районе (чел/км²), K_{Ki} – коэффициент концентрации населения и производства в i -ом муниципальном районе; $K_{Эi}$ – коэффициент экологической опасности промышленного производства в i -ом муниципальном районе.

Используя данную методику, мы оценили экологическое состояние муниципальных районов Белгородской области. Полученные данные были сведены в таблицу.

Результирующий показатель экологической плотности населения, учитывающий, в том числе, и хозяйственную освоенность территории, существенно отличается от «традиционной». Качественные различия уровня экологической плотности населения районов различается в 9,5 тыс. раз: от 0,39 в Красненском до 3728,79 в Старооскольском муниципальных образованиях.

По экологическому неблагополучию наиболее выделяются три муниципальных образования Белгородской области: Старооскольский, Губкинский и Белгородский. Они являются самыми густонаселенными и промышленно развитыми районами региона – «лидеры» по объемам выбросов, сбросов и уровню загрязнения атмосферы. Ситуацию усугубляет

функционирование на их территории промышленных предприятий с наивысшим классом опасности – предприятия стройиндустрии и горнообогатительные комбинаты. Наличие добывающей промышленности также обусловило высокую экологическую плотность в Яковлевском МО.

Таблица 1

Экологическая плотность населения по муниципальным районам
Белгородской области

	Плотность населения, чел. км ²	Коэффициент концентрации населения и производства	Коэффициент экологической опасности промышленного производства	Коэффициент экологической плотности
Алексеевский	36,5	0,37	17,8	331,60
Белгородский	73,9	0,14	28,6	1061,94
Борисовский	40,3	0,57	17,1	356,05
Валуйский	40,4	0,53	16,7	348,05
Вейделевский	15,9	0,12	15,4	123,38
Волоконовский	25,4	0,20	19,5	250,19
Грайворонский	34,0	0,88	10,1	186,66
Губкинский	80,0	2,74	41,2	1757,60
Ивнянский	27,0	0,28	16,1	221,13
Корочанский	26,4	0,31	12,6	170,41
Красненский	15,6	0,05	-	0,39
Красногвардейский	23,0	0,15	18,9	1,73
Краснояржужский	31,0	0,45	18,6	295,28
Новооскольский	30,9	0,58	15,1	242,26
Прохоровский	21,7	0,22	12,0	132,59
Ракитянский	37,7	0,27	26,7	508,38
Ровеньский	17,6	0,10	22,7	200,64
Старооскольский	151,3	1,99	47,3	3728,79
Чернянский	26,5	0,26	17,6	236,65
Шебекинский	49,4	0,44	15,7	398,66
Яковлевский	53,0	0,99	18,6	519,14

Напряженным экологическим состоянием характеризуются районы с высокой развитием перерабатывающей отрасли агропромышленного комплекса, требующей значительного потребления водных ресурсов: Алексеевский, Борисовский и др. районы.

Низкий показатель экологической плотности населения Красненского муниципального района, объясняется в первую очередь отсутствием промышленного производства и городских населенных мест. Однако, малая экономическая плотность района, в свою очередь, существенно снижает уровень и качество жизни населения.

Таким образом, возникает необходимость в поиске путей оптимального баланса экологических и социально-экономических приоритетов развития общества.

Список использованных источников: 1. Дончева А.В. Экологическое проектирование и экспертиза / А.В. Дончева. — М.: Аспект Пресс. 2002. — 286 с. 2. Рыбкина, И.Д. Оценка экологического состояния административных районов г. Барнаула/ И.Д. Рыбкина // Ползуновский Вестник. — 2006. — №2. —С. 235-241 с. 3. Рыбкина, И.Д. Экологическое значение плотности населения/ И.Д. Рыбкина // Экологический анализ региона (теория, методы, практика) - Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2000. - С. 232-238.

УДК 911. 3:30 (075.8)

ГЕОГРАФІЯ ЗАКЛАДІВ РОЗМІЩЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

І.В. Поплавська

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка

Україна, володіючи численними історичними та культурними цінностями, унікальними рекреаційними ресурсами, зможе досягти значного соціально-економічного ефекту в туристичному бізнесі. Для підвищення їх туристичної привабливості важлива роль має відводитись системі соціального обслуговування – туристичній інфраструктурі. Особливе місце в ній займають підприємства готельного господарства, що сприяють задоволенню такої важливої потреби туристів як проживання.

Останнім часом суттєву конкуренцію підприємствам готельного господарства, й в тому числі великим готелям, створюють фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності, які переважно утримують невеличкі готелі та є власниками приватних будинків та квартир, кількість яких за останні роки інтенсивно зростає. Вони пропонують відвідувачам повний спектр основних та додаткових готельних послуг при значно нижчій їхній вартості. У 2009 р. за даними Державної податкової адміністрації, кількість фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, що надавали послуги з тимчасового розміщення приїжджих, становила в цілому 3548 осіб, з яких утримували готелі – 1530 осіб, або 43 % від загальної кількості підприємців, що займалися послугами з розміщення приїжджих. Порівняно з 2007 р. кількість фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, що утримували готелі, збільшилась на 633 особи, або 70,6 %. Ними одержано дохід від реалізації готельних послуг на 159,9 млн. грн. (60,8 % загального доходу) фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, що надавала послуги з тимчасового розміщення приїжджих,) що на 79,3 млн. грн., або майже в два рази більше 2007 р. Найбільша кількість фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності надавала послуги готелів в Закарпатській (156 осіб, або 10,2 %) та Львівській (139 осіб, або 9,1%) областях, ними було отримано більше чверті (26,0 %) всього доходу фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності всієї України.

Готельне господарство Західноукраїнського регіону

Області	1990		1995		2000		2005		2009	
	Кількість, одиниць	Місткість, номерів	Кількість, одиниць	Місткість, номерів	Кількість, одиниць	Місткість, номерів	Кількість, одиниць	Місткість, номерів	Кількість, одиниць	Місткість, номерів
Закарпатська	32	2995	25	2606	36	2839	38	3152	69	5554
Івано-Франківська	30	1159	31	1195	34	1188	33	1142	37	1560
Львівська	81	7423	65	6612	55	4893	110	8701	155	11364
Чернівецька	22	1001	20	985	18	943	27	1370	28	1453
Тернопільська	22	1059	25	1157	27	1187	29	1094	39	1118
Волинська	34	3088	31	2455	32	2378	26	1961	30	2148
Рівненська	25	2693	23	2152	22	1833	22	2519	23	2675
Хмельницька	34	898	32	801	30	763	22	728	29	957
Західноукраїнський регіон	280	20316	252	17963	254	16124	307	12667	410	26729

Як ілюструє статистика, кількість закладів розміщення за період 1990-2009 рр. збільшилась майже на 55 %,.. Але ця тенденція не в усіх регіону однозначна. Суттєвий приріст числа прибуттів спостерігається в Львівській області, де число закладів розміщення зросло більш ніж на 91 %. Щоправда місткість згаданих закладів зросла лише на 53 %. В Закарпатській області відбулось подвоєння закладів розміщення; одноразова місткість цих закладів зросла на 85 %. Але навіть в цих областях на внутрішньо обласному рівні спостерігаються неоднозначні тенденції. Так, в Львівській області за період 2000-2009 рр. число закладів розміщення скоротилось в містах Дрогобич, Самбір, Червоноград, а також в Миколаївському, Радехівському та Старосамбірському районах (в частому випадку в цих адміністративних одиницях позалишалось по одному закладу, що не можна вважати позитивною тенденцією). Основний приріст числа закладів в Львівській області спостерігався в Львові та Трускавці, вже знаних туристичних центрах області.

Середні темпи приросту закладів розміщення властиві для Івано-Франківської, Чернівецької, Тернопільської та Хмельницької областей. Так, в Тернопільській області число закладів досить суттєво зросло (з 22 до 39 одиниць), але їх загальна місткість практично не змінилась. В цій області є адміністративні райони, в яких офіційна статистика взагалі не фіксує закладів розміщення (Зборівський, Кременецький, Монастирський та Підгаєцький

райони). Тільки в м. Тернополі, Борщівському та Бучацькому районах номерний фонд перевищує 100 номерів. Ці факти підтверджують недостатність уваги до готельного господарства в Тернопільській області. В інших згаданих областях приріст спостерігається виключно за рахунок обласних центрів та добре рекреаційно освоєних територій (в Івано-Франківській області це Долинський, Надвірнянський, Коломийський райони, в Чернівецькій області – Заставнівський та Сторожинецькі райони). Про ці області можна сказати як про такі, що перебувають на стадії формування відповідного рівня готельної інфраструктури.

Із загальної позитивної ситуації випадають волинські області, де за аналізований період навіть скоротилось і число закладів (у Волинській області – з 34 до 30, в Рівненській області – з 25 до 23 одиниць), і їх місткість (з 3,1 тис. місць до 2,1 тис. місць у Волинській області, з 2,7 тис. місць до 2,6 тис. місць).

Подальший розвиток готельного господарства регіону неможливий без сучасного обладнання і новітніх технологій. Це стосується насамперед інформаційних технологій, ефективних і надійних систем захисту, без чого неможливо досягти високого рівня якості послуг. В Україні загалом, і в Західноукраїнському регіоні зокрема недостатньо застосовуються туристичні технології, які в розвинутих країнах набули ознак повсякденної уживаності: електронні інформаційні довідники щодо готелів, транспортних маршрутів і туристичних фірм з переліком і вартістю послуг, які ними надаються; у світі практично всі довідники з туризму випускаються в електронному, а більшість – у Інтернет-форматах, що дає їх користувачам можливість бронювати місця в готелях у режимі реального часу – «on-line».

Висновки. Отже, готельне господарство – важлива складова сфери послуг Західноукраїнського регіону. Його ефективне функціонування є індикатором позитивних змін в економіці держави, важливою передумовою інтенсифікації міжнародних зв'язків та інтеграції країни у світове співтовариство. Пріоритетним напрямом розвитку сфери готельних послуг є доведення їхньої якості до міжнародних стандартів та удосконалення туристичних технологій, впровадження нових видів і форм обслуговування, що дозволить у більш повному обсязі задовольнити потреби клієнтів.

Список використаних джерел: 1. Закарпаття 2007 / Статистичний щорічник – Державний комітет статистики, Головне управління статистики у Закарпатській області. Ужгород, 2008. – 572 с. 2. Статистичний бюлетень: Готельне господарство Буковини / Під керівн. В. Самойлової. – Чернівці: Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2007. – 36 с. 3. Статистичний щорічник Волинь-2009 / за ред. М.І. Мотиль. – Луцьк, 2010. 560 с. 4. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2009 рік. / за ред. М.М. Колімбровського. – Івано-Франківськ, 2010. – 514 с. 5. Статистичний щорічник: Львівська область за 2009 рік / за ред. С.О. Матковського. – Львів, 2010. Частина 1. – 365 с. 6. Статистичний щорічник Рівненської області за 2009 рік / за ред. Ю.В. Мороза. – Рівне, 2010.– 547 с.

**ІСТОРИЧНІ МІСТА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПОЛЮСІВ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ
(НА ПРИКЛАДІ СТОЛИЧНОЇ ОБЛАСТІ)**

Н.І. Середа

Інститут географії НАН України

В ситуації зростання полярності процесів глобалізації та формування національної ідентичності актуальним постає питання розшифрування історично-культурного коду окремих територій. Пришвидшення процесу обміну інформації через зростання доступності засобів комунікації, робить актуальним пошук унікальних, відмінних від інших географічних образів, що визначають прив'язку до певного культурно-історичного середовища.

Проблеми національної, регіональної ідентичності, питання формування мозаїчності культурного ландшафту перебувають у полі зору науковців істориків, соціологів, культурологів. Суспільна географія, охоплюючи багато аспектів життєдіяльності людини та їх прояв у просторі, має значний потенціал щодо вивчення територіального прояву таких процесів. Формування локальних культурних полюсів є однією з точок дотику до проблематики ідентичності та формування сучасної системи полюсів зростання. Історичні міста є реальним віддзеркаленням минулих історичних подій, у результаті яких формувалася культурний ландшафт території. Їх місце у сучасній системі полюсів зростання різне, воно зумовлено ще рядом функцій, які виконують ці міста зараз.

Простір має не тільки економічний потенціал, він є носієм культурного коду, який передається через географічні образи. Вивчення історичних міст через призму формування полюсів соціально-економічного зростання дає можливість: по-новому визначити їх місце в системі відносин центр – периферія, провести позиціонування окремих населених пунктів в регіональному просторі, відмовитись від традиційних стереотипів і окреслити можливості щодо подальшого розвитку.

Кожна культура розвивається в географічному середовищі з унікальним набором природних та соціокультурних компонентів. Сформовані міські простори є одним з елементів культурного розвитку.

Столична область – це особлива арена взаємодії різних за величиною і потенціалом міст. До історичних міст визнаних на державному рівні, крім міста Києва, належать Біла Церква, Богуслав, Васильків, Вишгород, Переяслав-Хмельницький, Фастів, Яготин та смт. Ржищів. В сучасних умовах їх історичність як передумова розвитку туризму та рекреації розвинені по-різному. Історична функція міста в першу чергу визначає передумови для формування галузі спеціалізації туризму та рекреації. А ця сфера за умов її цілеспрямованого розвитку має значні можливості у підвищенні ролі таких міст у системі полюсів зростання.

Столичне місто є полюсом зростання національного масштабу, його давня історія робить його одним з унікальних туристичних об'єктів. Формування національної ідентичності відбувається навколо столичного міста від якого поширюються імпульси на решту території. Міська історія Київщини не обмежується тільки столичним містом. Це територія давнього освоєння, міські поселення репрезентують історію від найдавніших часів до сьогодення.

Однак під впливом столичності деякі міста «губляться», як це відбувається з максимально наближеними до туристичних потоків Києва Васильковом та Вишгородом. Сучасний розвиток цих міст тісно пов'язаний із розростанням м. Києва, тут відбувається інтенсивна забудова, їх історичність має другорядне значення.

Місто Біла Церква є полюсом зростання регіонального масштабу, це одне з найстаріших міст, історичній функції якого зараз приділяється мало уваги.

Міста Переяслав-Хмельницький, Богуслав та смт. Ржищів у територіальному відношенні займають позицію периферії відносно столиці. Для посилення значення туризму і рекреації, що є найбільш перспективним для них, необхідно консолідувати зусилля навколо створення історичного іміджу цієї території. Переяслав-Хмельницький є містом музеїв культурного розвитку, Ржищів – неформальна столиця трипільської культури, Богуслав також має свої історичні символи.

Місто Яготин має давню історію розвитку, однак слабо розвинену інфраструктуру. Відсутні пам'ятки, а також символи що ілюструють історичність цього населеного пункту.

Промислово-транспортний вузол Фастів зберіг дуже мало пам'яток давньої історії, однак місто має значний потенціал для розвитку музеїв та інших об'єктів туризму пов'язаних із розвитком транспорту та промисловості.

Полюси соціально-економічного зростання – це міста, що за рахунок розвитку однієї чи декількох господарських функцій демонструють зростання соціально-економічних показників, сприяючи активізації навколо себе інших населених пунктів за рахунок інтенсифікації товарних, грошових, транспортних потоків. Історичні міста, у вузькому розумінні, мають досвід полюсів зростання у певних історичних періодах. В сучасних умовах їх історичність може стати важливим поштовхом до зростання через розвиток туризму. Сфера обслуговування туристів може стати однією з містоутворюючих функцій. Необхідними умовами для цього є позиціонування цих населених пунктів як об'єктів культурного туризму, розвиток інфраструктури та збереження наявних пам'яток, а також проведення культурних подій пов'язаних з минулим та сучасним жителів цих міст.

Таким чином, на прикладі історичних міст столичної області ми бачимо, що в межах цієї території існують потенційні полюси, з різним радіусом впливу і ступенем пізнаваності. Історичність міста в столичній області не завжди асоціюється з розвитком туризму та рекреації. Відсутність популяризації історичних міст, низький рівень об'єктів інфраструктури перетворює ці населені пункти в локальні туристичні центри зі слабкою промоцією. Формування позитивного іміджу історичних міст, включення в туристичні маршрути всіх територіальних рівнів, включаючи міжнародний, відкриє нові

можливості для їх зростання, наблизить до перетворення на бренди місць та подій, який поступово формується у столиці. В перспективі це сформує нові полюси зростання на основі туризму та рекреації та згладить існуючі територіальні диспропорції в столичному регіоні. Вивчення об'єктів культурної спадщини, пам'яток містобудування та архітектури, а найголовніше їх належне збереження та популяризація – це шляхи до поступового підвищення пізнавального інтересу до історичних міст Київської області, переосмислення їх ролі в історичному розвитку та сучасного позиціонування. Транспортна доступність, поширення новітніх засобів комунікації посилюють можливості практичної реалізації зростання цих міст.

УДК 911.3

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

А.О. Сліпчук

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Волинська область займає вигідне географічне положення, розміщена на перехресті європейських торгових шляхів. За адміністративно-територіальним поділом область має 16 районів та включає 4 міста обласного значення. Обласний центр – м. Луцьк.

Волинська область розвивається як аграрно-індустріальний регіон. Упродовж 2008-2010 рр. обсяг виробленої продукції в промисловості перевищив цей показник у сільському господарстві і становив 62,7 % від сукупного обсягу.

Одним із пріоритетних напрямків розвитку господарського комплексу області є забезпечення сталого зростання промислового виробництва. В області випуском промислової продукції займається понад 800 промислових підприємств, з яких 147 великих, середніх та вагомих за обсягами. Промисловість спеціалізується на виробництві автомобілів, підшипників, приладів, засобів автоматизації і запасних частин до них, видобутку кам'яного вугілля і торфу, виробництва меблів, цукру і тваринницької продукції. Виробництво промислової продукції в області зросло більш як на чверть (по Україні – на 11 %). За темпами зростання промислової продукції Волинь займає третє місце серед регіонів України [1].

Найбільший вплив на приріст промислового виробництва мало збільшення випуску продукції у переробній промисловості, а саме у машинобудуванні та виробництві харчових продуктів та напоїв, де зосереджено понад половину обсягів промислової продукції області.

На зростання обсягів виробництва у машинобудуванні найбільше вплинули результати роботи ДП «Автоскладальний завод № 1», ПАТ «Автомобільна компанія “Богдан Моторс”», ПАТ «СКФ Україна», товариств з обмеженою відповідальністю «Кромберг енд Шуберт» та «Хан-Електробау Україна».

У виробництві харчових продуктів випуск продукції збільшився з виробництв цукру з буряків, кормів для сільськогосподарських тварин та свійської птиці, круп, шоколадних цукерок, свіжої чи охолодженої свинини, м'яса і субпродуктів свійської птиці в 2,2-2,1 раза [1].

У галузі сільськогосподарського машинобудування постійно проводиться пошук джерел фінансування, інвесторів для створення нових конкурентноздатних моделей і впровадження сучасних технологій виробництва техніки для агропромислового комплексу.

На розвиток регіону значний вплив має зовнішньо-економічна діяльність. Основною країною партнером області традиційно є Російська Федерація. Зовнішньоторговельний оборот з нею склав 368,2 млн. дол. США. Експорт товарів у цю країну зріс на 31,5 %. Основними підприємствами, які постійно підтримують економічні зв'язки з Російською Федерацією є ВАТ «Ковельсьільмаш», ТзЗОВ «Гербор-холдинг», ВАТ «Ковельмолоко», ВАТ «Луцький підшипниковий завод» [2].

Область досягла значних позитивних результатів у сфері транскордонного співробітництва, підтримуючи тісні контакти з суміжними регіонами Республіки Польща й Республіки Білорусь в рамках Єврорегіону «Буг», Угоди про розвиток прикордонного співробітництва між Волинською областю України та Брестською областю Республіки Білорусь від 4 лютого 1998 р. та Угод між Волинською областю та Люблінським воєводством (Республіка Польща) про економічне, торговельне, науково-технічне і культурне співробітництво від 1 жовтня 2002 р.

Основним стратегічним ресурсом держави, її регіонів, а також головним фактором економічного зростання є люди. Чисельність економічно активного населення віком від 15 до 70 років зменшилась на 5%, або на 26,6 тис. осіб. Така тенденція зумовлена зменшенням обсягів зайнятості у сільській місцевості (на 16,2%), у той час як у міській спостерігається зростання цього показника (на 1%). Рівень зайнятості населення зазначеного віку знизився із 65 до 60%. У сільській місцевості цей показник скоротився із 82,6 до 71,2%, натомість у міській зріс на 0,5% [2].

Оплата праці є однією з основних економічних категорій, що поєднує інтереси працівників, підприємців, держави з огляду на задоволення суспільних потреб. Рівень, динаміка оплати праці, механізм її формування безпосередньо впливають на рівень життя і соціальне самопочуття населення, ефективність виробництва, динаміку економічного зростання. Тому, одним з найважливіших завдань органів місцевої влади є забезпечення зростання рівня заробітної плати. Незважаючи на те, що темпи росту заробітної плати в нашій області є одними з найвищих серед регіонів, її рівень продовжує залишатися одним з найнижчих в Україні.

Основними причинами, що впливають на рівень оплати праці регіону є: існування надлишкової чисельності працюючих, низька ефективність використання робочого часу, специфіка галузевої інфраструктури господарського сектора області та ряд інших.

Актуальним щодо соціального захисту працюючих та підвищення рівня життя населення є й питання забезпечення своєчасної виплати заробітної плати. Але найгостріша проблема залишається – це питання оплати праці у сільському господарстві, що становить лише 60% середнього рівня заробітної плати в економіці області. Кожні 15 із 100 працюючих зайняті у найнижче оплачуваному секторі економіки [2].

Зростання добробуту наших громадян – комплексна проблема. Її вирішення можливе лише у поєднанні активної соціальної політики, спрямованої на зростання реальних доходів працездатного населення, з ефективними заходами соціального захисту найбільш уразливих його категорій як на державному, так і регіональному рівнях.

З метою запобігання успадкованості бідності, яка здебільшого притаманна сільському населенню, та поліпшення соціальної інфраструктури села необхідно поліпшити взаємозв'язок між органами праці та соціального захисту населення з виконавчими комітетами сільських (селищних) рад. Одним з напрямків є при сільських радах створення комісій з виявлення найбільш нужденних сімей.

Для подальшого розвитку регіону потрібно подолати таку проблему як безробіття. Щоб запобігти масове безробіття внаслідок структурної перебудови економіки, потрібно створити гарантії щодо працевлаштування працездатних громадян працездатного віку, які потребують соціального захисту і не здатні з незалежних від них причин на рівних конкурувати на ринку праці, а також надати допомогу у пошуку роботи молодим людям, які закінчили вищі навчальні заклади.

Тому на сьогодні необхідна стратегія економічного та соціального розвитку Волинського регіону. Виникла гостра необхідність радикальних структурних перетворень економіки за рахунок модернізації виробництва на засадах новітніх технологій, розширення внутрішнього ринку і розвитку його інфраструктури, нарощування експорту, активізації інвестиційних процесів, реформування базових секторів економіки, розвитку ефективного підприємництва в аграрному секторі, підвищення конкурентоспроможності його продукції [2].

Головною метою якої є: підвищення рівня якості життя теперішніх і майбутніх поколінь – жителів області, створення для них умов самореалізації та розвитку. Для цього необхідно насамперед зберегти високий рівень зростання виробництва, також високими мають залишатися темпи зростання інвестицій в основний капітал, а у соціальній сфері головним буде зниження рівня бідності, посилення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення, стимулювання випереджальних темпів зростання заробітної плати у структурі доходів населення, поліпшення добробуту населення.

Список використаних джерел: 1. Потапова А. Г. Оцінка економічного потенціалу Волинського регіону /А. Г. Потапова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2012. – № 9 : Геогр. науки. – С. 64-69.
2. Стратегія економічного і соціального розвитку Волинської області – Офіційний сайт Волинської обласної ради [Електронний ресурс] //Режим доступу <http://volynrada.gov.ua/node/29409>.

ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ МУНИЦИПАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ ПО УРОВНЮ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

А.Б. Соловьев, Н.В. Сазонова, Д.В. Богат

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

Муниципальные образования области различаются по уровню социально-экономического развития и качества жизни населения, что обусловлено сложившимся размещением производительных сил, наличием различных видов ресурсов, эффективностью управления ими. Группировка муниципальных районов и городских округов области по уровню социально-экономического развития была проведена с использованием метода многомерной характеристики на основе статистических показателей, отражающих развитие экономики и социальной сферы муниципалитетов.

Выявлено, что лидерами роста в области являются 3 городских округа: г. Белгород, Старооскольский и Губкинский. Уровень их развития характеризуется наиболее высокими значениями по большинству рассмотренных социально-экономических показателей. В частности, в 2011 году г. Белгород занял 1-е место по основным фондам в расчете на душу населения, интегрированному показателю развития потребительского рынка, среднему размеру пенсии, обеспеченности медицинским персоналом, уровню естественной убыли населения; Губкинский городской округ лидирует по объему производства, сальдированному финансовому результату на душу населения, уровню зарегистрированной безработицы; Старооскольский городской округ находится на первом месте по среднемесячной зарплате и значительно опережает все муниципалитеты области (кроме Губкинского городского округа) по объему производства на душу населения.

В группу с уровнем социально-экономического развития выше среднего вошли 6 муниципальных районов: Ракитянский, Новооскольский, Краснояружский, Белгородский, Ивнянский районы, Алексеевский район и г. Алексеевка. Данные районы в целом характеризуются положительной динамикой развития экономики и социальной сферы. В них интенсивно наращивается производственный потенциал.

Наиболее многочисленна группа со средним и ниже среднего уровнем социально-экономического развития. В нее вошли 10 муниципальных районов области: Красногвардейский, Борисовский, Грайворонский, Яковлевский, Чернянский, Вейделевский, Ровеньский, Шебекинский и г. Шебекино, Волоконовский, г. Валуйки и Валуйский район. Районы данной группы демонстрируют умеренные темпы экономического и социального развития, а в ряде случаев – и ухудшение отдельных показателей.

В 2011 году группа наиболее проблемных территорий представлена Корочанским (20 место), Прохоровским (21 место), Красненским (22 место) районами. Состав «замыкающей» тройки районов в анализируемом периоде изменялся. И только Красненский район неизменно входил в данную группу.

Как показывает анализ, дифференциация муниципальных районов и городских округов по уровню социально-экономического развития не слишком значительна (1,8 раза). Вместе с тем, негативной тенденцией является некоторое увеличение дифференциации в 2009-2011 годах.

По уровню экономического развития муниципалитеты области различаются значительно (в 5 раз). Самый высокий уровень экономического развития наблюдается в Губкинском городском округе, самый низкий – в Красненском районе. По качеству социальной сферы на 1 месте стоит городской округ г. Белгород, на 22 месте – Прохоровский район. Их интегральные оценки различаются в 1,7 раза. Наименее выражена дифференциация муниципальных районов и городских округов области по уровню жизни населения (1,3 раза).

Таким образом, главной причиной дифференциации муниципалитетов по уровню социально-экономического развития являются серьезные различия в степени эффективности их экономики, а положение в социальной сфере сглаживает дифференциацию.

В этой связи среди стратегических задач внутрирегионального развития Белгородской области следует особо выделить: обеспечение достойного уровня жизни граждан независимо от места проживания, повышение степени однородности социально-экономического развития муниципальных районов и городских округов, уменьшение отставания экономически менее развитых муниципалитетов и дальнейшее развитие так называемых «муниципалитетов-локомотивов» посредством максимально полной реализации их потенциала и преимуществ, комплексного устойчивого развития сельских территорий области.

На основе планировочных центров, выделенных в Схеме территориального планирования Белгородской области, в зависимости от специализации экономики, с учетом близости местоположения, наличия финансовых, трудовых ресурсов, производственной базы, инженерной, транспортной и социальной инфраструктуры можно сформировать следующие межмуниципальные объединения:

Центральное объединение (центр – г. Белгород), включающее городской округ «Город Белгород» и 5 муниципальных районов: Белгородский, Шебекинский и г. Шебекино, Яковлевский, Корочанский, Прохоровский. Основными приоритетами развития экономики данного объединения являются создание центра, выполняющего функцию «локомотива» инновационного развития экономики области, строительство и последующее развитие предприятий новой экономики, горнодобывающих предприятий, внедрение высоких технологий в горном и сельскохозяйственном машиностроении, производство потребительских товаров высокого качества, создание крупной

мультимодальной транспортно-логистической зоны, развитие химического производства, а также производства строительных материалов и жилищного строительства.

Северное объединение (центр – г. Старый Оскол), включающее Старооскольский и Губкинский городские округа и Чернянский муниципальный район, в перспективе развивающееся в направлении дальнейшего повышения экологичности, снижения ресурсоемкости добычи и обогащения железорудного сырья, повышения эффективности металлургического производства для наращивания объемов производства продукции с более высокой степенью добавленной стоимости, развития горного машиностроения, добычи и переработки вскрышных пород.

Западное объединение (центр – пгт. Ракитное), включающее 5 муниципальных районов: Ракитянский, Краснояружский, Ивнянский, Борисовский, Грайворонский;

Южное объединение (центр – г. Валуйки), включающее 4 муниципальных района: Новооскольский, Красногвардейский, Волоконовский, г. Валуйки и Валуйский район;

В Западном и Южном объединениях основное внимание будет сосредоточено на развитии агропромышленных кластеров в животноводстве: интенсификации существующих производств и создании новых высокотехнологичных предприятий в свиноводстве, птицеводстве, молочном животноводстве; наращивании кормовой базы, производства комбикормов; обеспечении переработки продукции животноводства, утилизации отходов. В Западном объединении среди перспективных направлений следует выделить развитие производства строительных материалов.

Восточное объединение (центр – г. Алексеевка), включающее 4 муниципальных района: Алексеевский район и г. Алексеевка, Вейделевский, Красненский, Ровеньский. Здесь перспективно формирование зоны интенсивного развития растениеводства и глубокой переработки продукции данной отрасли сельского хозяйства в сочетании с наращиванием объемов производства продукции животноводства, а также развитие производства строительных материалов.

Учитывая, что треть населения области проживает в сельской местности, особое внимание в перспективе необходимо уделить устойчивому развитию сельских территорий, решению социальных проблем сельского населения как одному из основных условий бесконфликтного, демократического развития общества, его экономического и социального благополучия.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДОНЕЦЬКОГО РЕГІОНУ

Ю.К. Яковлєва

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Сьогодні Донецька область є одним із лідерів економічного розвитку в Україні. Зосереджуючи на своїй території значну частину економічного потенціалу країни, регіон забезпечує близько 20 % загальнонаціонального обсягу реалізованої промислової продукції, понад 25 % загальнонаціонального експорту, 23% видобутку мінеральної сировини, близько половини випуску такої стратегічно важливої продукції, як чавун, прокат, сталь, кокс, вугілля; внесок економіки регіону в загальнодержавний обсяг ВВП – 11 %. На підприємствах та організаціях Донецької області працює 10 % зайнятого населення України.

Однак провідні позиції в економічному розвитку, а точніше в економічному зростанні, забезпечуються за рахунок винятково екстенсивного способу господарювання. Як і раніше, у формуванні регіонального ВВП значна питома вага доводиться на сировинні галузі й важку індустрію. Ще однією характерною рисою соціально-економічного розвитку старопромислового регіону є й негативні тенденції в соціально-демографічній сфері, де особливо критична ситуація із захворюваністю громадян і функціонуванням сфери охорони здоров'я.

Привертають до себе увагу показники захворюваності населення області, які стабільно зростають рік у рік, у тому числі й серед дітей (таб. 1). У структурі захворювань домінують хвороби системи кровообігу, органів дихання, травлення, онкологічні захворювання. Як презентовано на рисунку 1, найбільші показники захворюваності характерні для міських територій, серед яких лідирують індустріальні центри регіону: міста Донецьк, Маріуполь, Ясинувата, Горлівка, Шахтарськ, Костянтинівка, Дебальцеве, Краматорськ.

У 2010 році в кожному із цих міст реєстрували понад 7000 уперше встановлених випадків захворювань на 10 000 населення. Високі показники захворюваності зафіксовані й серед населення менш великих гірничопромислових міст, таких як Торез, Єнакієве, Авдіївка, Сніжне, а також у ряді сільських районів. Неоднорідність територіальної структури захворюваності населення Донецької області визначається різними соціально-економічними чинниками, типовими для сучасного етапу розвитку старопромислових регіонів України. Так, у великих містах ситуація погіршується в результаті негативного впливу забрудненого навколишнього й урбанізованого середовища, більш тривалим робочим днем, напруженим міським ритмом життя, відсутністю вільного часу для повноцінного сімейного відпочинку й лікування, що ніяк не компенсується більш доступними в містах можливостями охорони здоров'я та зумовлює високий рівень захворюваності міських жителів.

Таблиця 1

Деякі показники захворюваності населення Донецької області [1]

<i>Показник</i>	<i>2002</i>	<i>2004</i>	<i>2006</i>	<i>2008</i>	<i>2010</i>
Поширеність хвороб серед населення області (кількість випадків на 10 000 усього населення)	15646.4	16379.4	16912.1	17495.1	18105.4
Захворюваність населення (кількість випадків захворювань, що зафіксовано протягом року на 10 000 усього населення)	6269.9	6249.8	6151.9	6193.8	6394.4
Поширеність хвороб серед дітей області (кількість випадків на 10 000 дитячого населення)	17368,0	18667.7	18599,2	19162,6	21274,1
Захворюваність серед дітей області (кількість випадків захворювань, що зафіксована протягом року на 10 000 дитячого населення)	11956,4	12618.1	11681,2	12264,5	14235.3

Більш низькі показники захворюваності характерні для населення сільських регіонів області (рис. 1), що пояснюється відсутністю впливу багатьох чинників, характерних для міських територій.

Однак тут ситуація погіршується за рахунок розповсюдженого в сільському середовищі алкоголізму й обмеженого доступу до ресурсів охорони здоров'я, а в деяких сільських населених пунктах повної його відсутності. У таких сільських районах, як Волноваський і Тельманівський, де найвищі показники захворюваності серед населення сільської місцевості (рис. 1), негативним чинником впливу виступає активна гірничодобувна діяльність, наявність численних кар'єрів (гранітних, щебеневих та ін.), відвалів, териконів.

Що ж до проблеми захворюваності, то необхідно звернути увагу на ті її складові, соціальний характер обумовленості яких очевидний. У 2010 році на 100 000 населення області доводилося 1422 хворих на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю й 220 хворих на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання наркотичних речовин [1]. Ці показники зростають: за період з 2002 по 2010 рік – на 8,5 % кожний. На сьогодні серед наркологічних хворих близько 3000 чоловік, хворих на туберкульоз, понад 150 чоловік, хворих на СНІД, понад 4500 ВІЛ-інфікованих, близько 5000 хворих на гепатит.

Щороку в Донецькій області виявляють близько 5000 випадків ВІЛ-інфекції, за даними на 01. 01. 2011 року загальну кількість ВІЛ-інфікованих уже склали 33992 людини, з яких 3 % – підлітки у віці від 15 до 18 років. Негативно характеризує соціально-демографічну ситуацію в регіоні й зростаючий рік у рік показник «ранніх» абортів і пологів (щороку близько 300 легальних абортів і 700-900 пологів проводять у пацієнток у віці від 15 до 17 років) [1].

Слід зазначити, що близько 95 % усіх померлих протягом кожного року жителів області йдуть із життя через захворювання (близько 5 % становлять нещасні випадки та нез'ясовані причини). У структурі смертності населення за віковими групами збільшується питома вага категорій молодого працездатного

віку [2]. Так, до 2010 року порівняно з 1990 роком значно зросли показники смертності серед громадян у віці від 25 до 29 років – на 50 %, у віці від 30 до 39 років – більш ніж на 70 %, вікова категорія 40-44 – на 65 %. Щороку в Донецькій області вмирає близько 600 дітей у віці від 0 до 14 років [1].

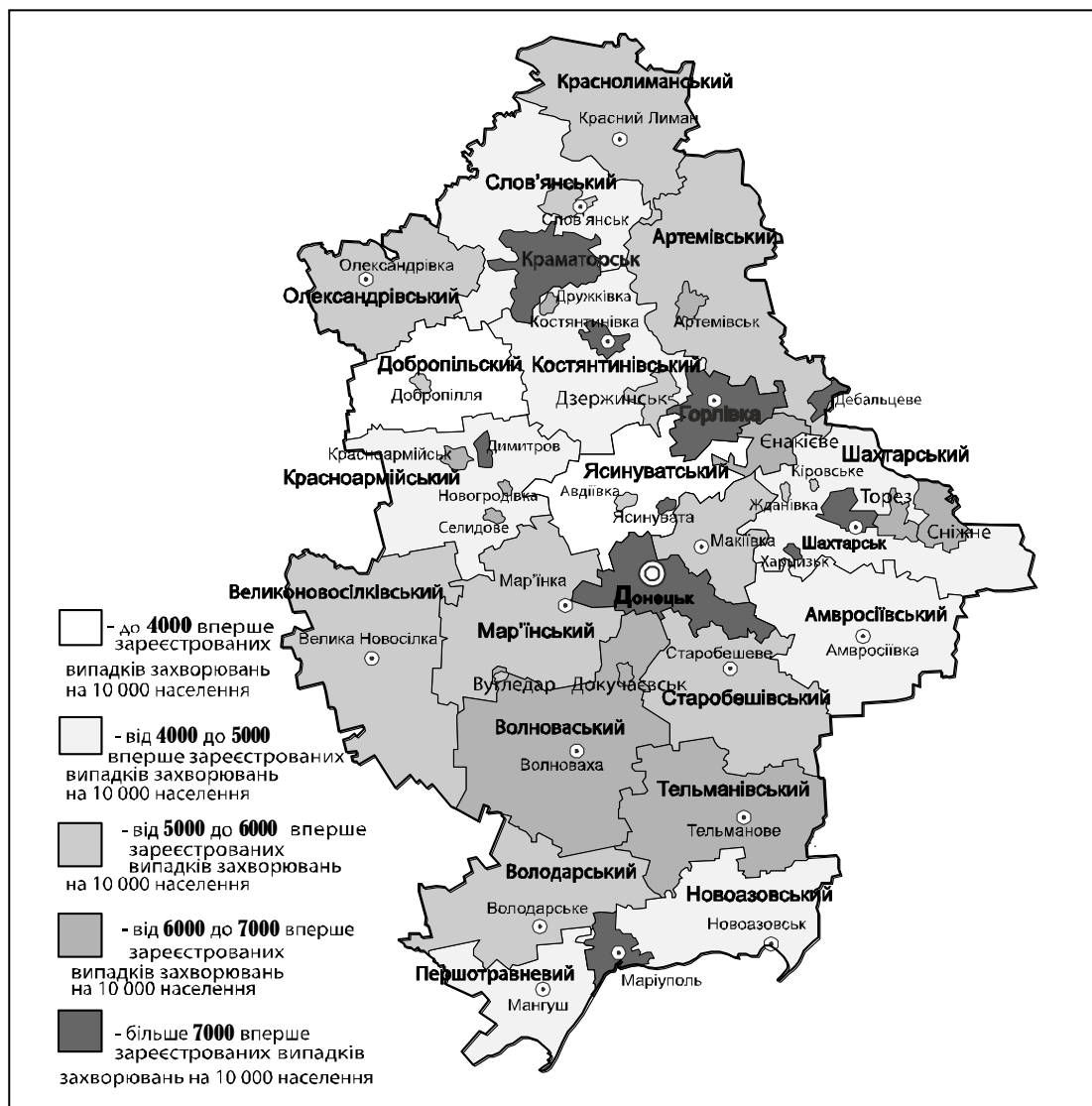

Рис. 1. Територіальні особливості захворюваності населення Донецької області (складено автором з використанням статистичних даних [1])

Захворюваність і тривалість життя населення – одні з найважливіших критеріїв оцінювання рівня та якості життя, підвищення й поліпшення яких є пріоритетними цілями соціально-економічного розвитку регіону і країни в цілому. Тому порушені проблеми повинні привертати увагу відповідних фахівців і керівників для мобілізації ресурсів у їх вирішенні, а «не приховуватися» за зрослими макроекономічними показниками.

Список використаних джерел: 1. Показники здоров'я населення та діяльності медичних установ Донецької області за 2010 рік (статистичні матеріали) / [відп. за вип. Р.С. Макаренко]. – Д.: Головне управління охорони здоров'я. Інформаційно-аналітичний центр медичної статистики, 2011. – 277 с. 2. Статистичний щорічник Донецької області за 2010 рік / [відп. за вип. Л.О. Мішина]. – Д.: Головне управління статистики у Донецькій області, 2011. – 501 с.

СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКОГО ТУРИЗМУ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

І.А. Скриль

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Дитячо-юнацький туризм є складовою частиною туристично-рекреаційного комплексу України. Він орієнтований на важливу соціальну категорію населення – учнівську молодь. Тому розвиток дитячо-юнацького туризму повинен стати пріоритетним для нашої держави, адже підростаюче покоління – це її майбутнє. Значна увага проблемам дитячо-юнацького туризму приділяється як на державному, так і на регіональному рівнях. Про необхідність розвитку дитячо-юнацького туризму наголошується в Законі України «Про туризм», Указі Президента України «Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року», комплексній Програмі розвитку гуманітарної сфери в Харківській області на 2009-2013 роки. У зв'язку з цим набули актуальності аналіз структури та територіальної організації дитячо-юнацького туризму в регіоні.

Туристично-рекреаційна діяльність з учнівською молоддю здійснюється за трьома видами. По-перше, це відпочинок і оздоровлення дітей в дитячих оздоровчих закладах. На цей вид дитячо-юнацького напрямку ТРД впливає елемент ситуативності: може виникнути така ситуація, коли заклад, який працював в минулому році, в цьому з якихось причин не працює, може бути складне фінансове становище родини, що призводить до неможливості оплати путівки до табору і т.д. тому такий вид дитячо-юнацького напрямку ТРД ми називаємо *ситуативною*.

Другий вид дитячо-юнацького напрямку ТРД полягає у залученні школярів до екскурсійної діяльності в рамках навчальних програм з курсів природознавства, біології, географії. Це можуть бути екскурсії до пам'яток природи, на виробництво, практичні заняття на місцевості під керівництвом вчителя. Оскільки така діяльність передбачена навчальними програмами, є обов'язковою для виконання, то ми пропонуємо назвати її *програмною*.

Третій вид дитячо-юнацького напрямку ТРД здійснюється шляхом залучення учнівської молоді до занять в гуртках туристично-краєзнавчого профілю, які працюють у позашкільних навчальних закладах або на базі школи. Відвідування занять туристично-краєзнавчого гуртка відбувається за бажанням учня, він же обирає і туристичний або краєзнавчий напрям гуртка – водний, пішохідний, велосипедний, гірський, геологічний, археологічний і т.д. Тому гурткову туристично-рекреаційну діяльність ми називаємо *опціональною*.

Програмний вид дитячо-юнацького напрямку ТРД включає практичні заняття на місцевості та екскурсії, що передбачені навчальними програмами

Міністерства освіти і науки України для загальноосвітніх навчальних закладів. Такі заняття включено до програм з природознавства (5-6 класи), географії (6-8 класи), біології (7,8,9,11 класи).

Територіальний розподіл охоплення учнівської молоді програмним видом ТРД має такі особливості: найбільше учнів припадає на Харківський (9113), Лозівський (5418), Балаклійський (4890) райони. Якщо аналізувати відносні показники, то найбільше учнівської молоді охоплено програмною ТРД в Кегичівському (63,35 %), Коломацькому (62,55 %), Борівському (61,46 %), Сахновщинському (61,06 %) районах.

Ситуативний вид дитячо-юнацького напрямку ТРД. У Харківській області традиційно приділяється значна увага відпочинку дітей в дитячих оздоровчих таборах. Проте у 1990-тих роках відбулось значне скорочення таких установ. Причини такої негативної ситуації різні: перепрофілювання дитячого оздоровчого закладу, приватизація приватними особами, незадовільний санітарно-гігієнічний стан закладу.

У 2011 році на території Харківської області працювали 37 заміських оздоровчих таборів, 2 – санаторного типу, 852 – з денним перебуванням. Найбільше дитячих оздоровчих закладів знаходиться у Харківському (56), Вовчанському (42), Балаклійському (37), Зміївському (33), Красноградському (33), Лозівському (31) районах. Найбільшу кількість дітей було оздоровлено в таборах Харківського (8044 чол.), Зміївського (6241чол.), Чугуївського (4689 чол.), Вовчанського (4040 чол.) районів.

Опціональний вид дитячо-юнацького напрямку ТРД. В останні 25 років в Харківській області дитячо-юнацький туризм і краєзнавство мають стабільний розвиток. Для цього є всі передумови: наявний туристично-рекреаційний потенціал, система позашкільних закладів. Центром організаційно-методичної, масової туристично-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю є Харківська обласна станція юних туристів, яка є найбільшою серед позашкільних закладів такого типу.

Пріоритетними напрямками діяльності облСЮТур є розвиток видів туризму, удосконалення форм краєзнавчої роботи, оздоровлення дітей, екскурсійна діяльність, робота з обдарованими дітьми, підготовка туристичних кадрів для роботи з учнівською молоддю, профорієнтаційна діяльність. Харківська облСЮТур співпрацює з загальноосвітніми та позашкільними навчальними закладами області. У Харківській області до мережі спеціалізованих туристично-краєзнавчих закладів, крім обласної станції юних туристів, входять Чугуївський міський центр туризму і краєзнавства, Чугуївський районний центр туризму, краєзнавства і екскурсій, Валківський районний центр туризму, краєзнавства, екскурсій та оздоровлення учнівської молоді. Крім того, дитячо-юнацький туризм є складовою частиною системи комплексних позашкільних закладів – палаців, центрів, будинків дитячої та юнацької творчості. Для залучення школярів до туристично-краєзнавчої діяльності використовуються різноманітні організаційні форми – гурткова робота, походи, експедиції, масові туристично-краєзнавчі заходи тощо.

За даними Головного управління освіти і науки Харківської обласної державної адміністрації, у 2011 році в області було 240524 учнів. Гуртки туристично-краєзнавчого профілю діють в усіх районах міста Харкова, області та містах обласного підпорядкування. Середній показник охоплення учнів гуртковою роботою становить 8 % по області, 3,8 % - по місту Харкову, є райони, де цей показник перевищує 20 % - Печенізький (65 %), Золочівський (22,8 %), Чугуївський (22,5 %). У семи районах цей показник перевищує 10 %: Богодухівський, Валківський, Зачепилівський, Ізюмський, Коломацький, Лозівський, Сахновщинський. В одинадцяти районах більше 5 % учнів займаються в гуртках туристично-краєзнавчого профілю. У 2017 році в Харківській області, за даними МКК, було проведено 127 ступеневих, категорійних походів зі школярами, в яких брали участь 1734 учасників, з них 115 пішохідних (1609 учасників), 2 гірських, 8 водних, 1 лижний, 1 велосипедний. В обласних змаганнях з різних видів туризму, зльотах юних туристів-краєзнавців брали участь 5489 учасників. В дитячих туристичних таборах і базах оздоровлено 4611 учнів. Враховуючи, що в поході, в туристичному таборі беруть участь учні-старшокласники, то такими активними формами туристично-краєзнавчої роботи охоплено 15 % учнівської молоді Харківщини.

Харківська обласна станція юних туристів підтримує зв'язки і плідно співпрацює з вищими навчальними закладами, технікумами, науково-дослідницькими інститутами, виробничими та громадськими організаціями, які допомагають науково-методичним забезпеченням туристично-краєзнавчої діяльності, у проведенні різноманітних масових заходів, під час роботи секцій історико-географічного напрямку МАН, в організації роботи обласних очно-заочних шкіл юних істориків та географів тощо.

УДК 911.3

ФАКТОРИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

І.І. Кучер

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Розвиток національного сільського господарства тісно пов'язаний з адаптацією України до новітніх умов світової економіки, що на даний момент найкраще репрезентовано вимогами СОТ, що у свою чергу проявляється у поглибленні лібералізації умов торгівлі сільськогосподарськими товарами та послугами, переорієнтації на вимоги зовнішнього ринку, посиленні вимог до якості сільськогосподарських товарів. На жаль, тривалий час функціонування та розвитку національного агропромислового комплексу здійснювався без доцільного врахування викликів сучасних світових процесів, що негативно вплинуло на формування сільськогосподарської інфраструктури України, в свою

чергу це проявилось у скороченні загальних темпів економічного зростання, втраті потенційних переваг на світових ринках, різкому зниженню сільськогосподарської безпеки країни.

Для виявлення основних факторів розвитку сільського господарства Полтавської області був застосований факторний аналіз. Для аналізу були відібрані 96 статистичних показників по районах Полтавщини за період з 2005 по 2010 роки. Головними принципами їх відбору були доступність, достовірність та відповідність критеріям дослідження. Ці принципи були закладені Терстоном, який відзначав такі методологічні вимоги до даного методу дослідження, як простота, інваріантність та єдність. Загалом, це методологічні вимоги, які повинні бути пред'явлені кожній науковій теорії [1]. Дані показники охоплюють: площі районів, основні показники по населенню (кількість, внутрішня та зовнішня міграція, показники у відсотках вікових груп населення тощо), основні показники по сільському господарству області та районів (кількість фермерських господарств по районах, рівень рентабельності, прибуток сільськогосподарських підприємств тощо) та конкретні показники розвитку рослинництва і тваринництва області. Таким чином, до статистичної бази увійшли економічні, демографічні, соціальні й екологічні показники та ін.

Так, факторний аналіз вихідних даних – це аналіз співвідношення статистичних показників і чинників, що характеризують процеси функціонування сільського господарства Полтавської області. На особливості суспільно-географічних процесів, що протікають у сільському господарстві, впливає велика кількість тісно взаємодіючих та взаємопов'язаних чинників – економічних, демографічних, соціальних тощо, внесок кожного з яких окремо оцінити вкрай важко. Щоб проаналізувати дії чинників, що впливають на формування та функціонування сільського господарства Полтавщини, доцільно застосувати факторний аналіз. Його основним завданням є скорочення числа показників (так звана редукція даних) та визначення їх структури взаємозв'язків, тобто їхня певна класифікація. Даний аналіз надає можливість одночасно враховувати значну кількість показників, що для даного суспільно-географічного дослідження має важливе значення, оскільки вибіркові дані представлені багатьма демографічними, соціальними, економічними показниками. В його основі лежить ідея розрахувати відносно невелику кількість гіпотетичних факторів, що є лінійною комбінацією всіх без виключення вихідних показників. У свою чергу, матриця факторних навантажень дає змогу виділити для кожного фактора групу параметрів, що найбільше взаємопов'язані між собою. А кожен фактор об'єднує групу показників за подібністю впливу з найбільшими факторними навантаженнями, в результаті чого визначається прихований сукупний вплив цієї групи показників на досліджуваний параметр [2].

Відповідно до критерію «кам'яного осипу» Кеттеля (рис. 1) на основі отриманих результатів з відібраних показників було визначено 5 груп факторів, що впливають на розвиток сільського господарства Полтавської області.

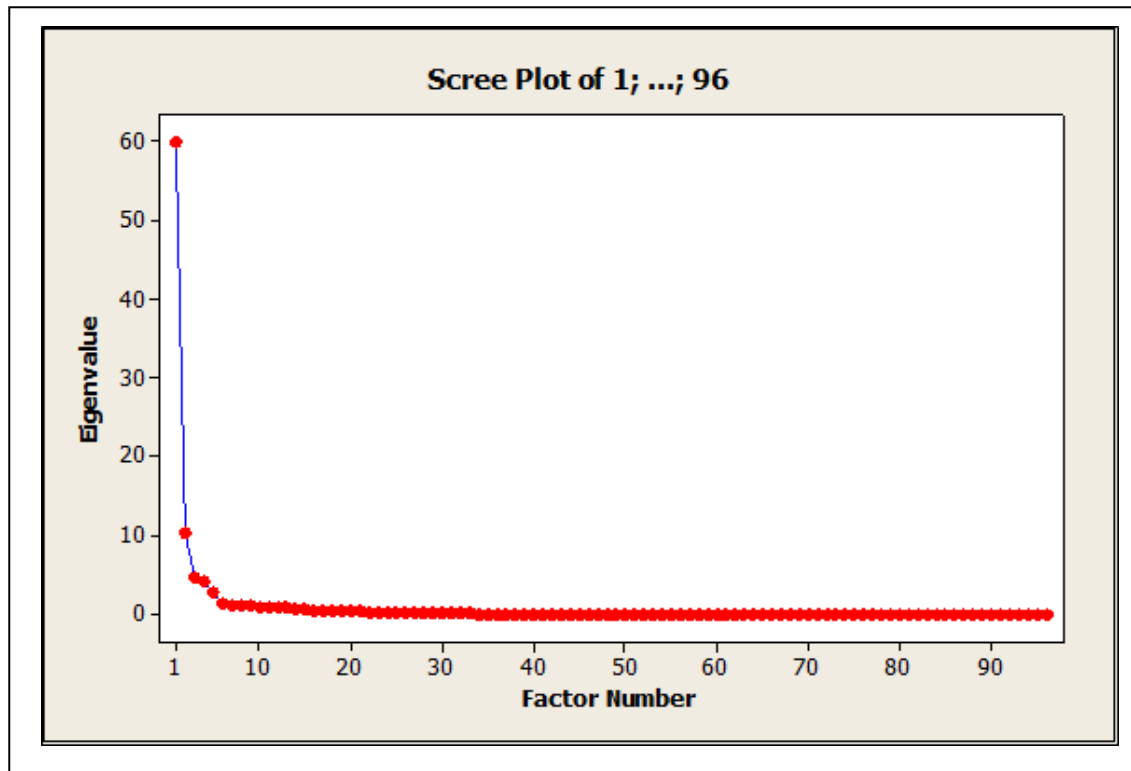

Рис. 1. Графік дисперсій для визначення кількості факторів
(побудовано автором)

Процедури варімаксного обернення осей координат отримали в результаті матрицю факторних навантажень, що дало можливість інтерпретувати фактори.

Перший фактор ми виділили як суспільно-географічний, який в основному формують показники по рослинництву та тваринництву районів Полтавської області, а також кількісні та міграційні показники по населенню регіону. Отже, першою головною складовою є показники розвитку рослинництва як провідної галузі сільського господарства, і саме на ці фактори необхідно звертати першочергову увагу при розробці стратегії розвитку сільського господарства регіону з метою досягнення більш вигідного результату від вступу України до СОТ.

Другий фактор можна інтерпретувати як сільськогосподарський, адже в основі його лежать показники розвитку сільського господарства та декілька показників по населенню. Вплив даних факторів є негативним на розвиток сільського господарства Полтавської області, в першу чергу це пов'язано з особливостями умов членства України у СОТ.

Третій фактор ми інтерпретуємо як демографічний, бо його «кістяк» формують показники, пов'язані з населенням, та лише один фактор, що відноситься до сільського господарства, яким можна нехтувати. Цей фактор є суперечливий, що вказує на значні проблеми у демографічній політиці держави та на її непослідовність.

Четвертий фактор можна назвати фактором «продуктивності», адже показники, що є у даному факторі, відносяться до продуктивності сільського

господарства районів Полтавської області. Цей фактор засвідчує негативний вплив на розвиток сільського господарства Полтавської області, що є досить дивним, адже продуктивність є результативним показником функціонування кожної системи. Єдиним логічним поясненням є «кабальні» та поспішно заключні домовленості в рамках членства України у СОТ, що проявляються у дезінтеграції та нестійкому розвитку сільського господарства регіону.

П'ятий фактор, з огляду на показники, що його формують, можна назвати матеріально-технічним. Цікавим є те, що він теж є негативним фактором впливу на сільське господарство Полтавської області.

Варто зазначити, що лише перші чотири фактори мають значний вплив на розвиток сільського господарства у районах Полтавської області. Особливо це стосується першого фактору, що у своєму складі має найбільшу кількість показників та відповідно є найбільш впливовим. Негативний вплив показників, що повинні, навпаки, мати найбільш позитивний вплив на функціонування та розвиток сільського господарства Полтавської області, вказують на серйозні проблеми у розвитку сільського господарства регіону. Це пояснюються перш за все вкрай неефективною політикою держави у сфері сільського господарства та згубними умовами членства України у СОТ для даної сфери, а також те, що саме за досліджуваний період у світі розпочалася світова фінансово-економічна криза, яка нанесла економіці в цілому та сільському господарству зокрема значних збитків. І як результат, виникає питання перегляду умов членства України у СОТ задля більш ефективного розвитку сільського господарства регіонів та країни в цілому та розробки відповідної національної і регіональної програм розвитку сільського господарства.

Список використаних джерел: 1. Андреев Э.П., Осипов Г.В. Методы измерения в социологии Москва: Наука, 2003 – 106 с.; 2. Маруняк Є.О. Глобалізація та її вплив на розвиток регіонів України / Маруняк Є.О. – К.: Реферат, 2007. – 208 с.

СЕКЦІЯ 4. ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА

УДК 551.44

СПЕЛЕОРЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КРЫМА И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОСНОВ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РЕГИОНА

Г.Н. Амеличев

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского

Рациональное использование и охрана спелеоресурсов Крымского полуострова одна из основных составных задач, входящих в разрабатываемый проект государственной программы хозяйственного освоения закарстованных территорий Украины.

Согласно Кадастру карстовых полостей Крыма автономия обладает самым мощным в стране спелеоресурсным потенциалом. На 01.07.2012 здесь известно более 1500 пещер разных размеров, форм и происхождения, которые в соответствии с карстологическим районированием [1] относятся к 3 карстовым областям и 28 районам (табл. 1).

Таблица 1

Географическое положение и морфологические показатели пещер Крыма

Карстовая область	Количество	Общие		
		Длина, м	Глубина, м	Объем, м ³
Горно-Крымская	1400	107786	34404	1733612
Предгорно-Крымская	92	2829	481	36920
Равнинно-Крымская	72	1986	201	53453

Пещеры Горно-Крымской области развиты преимущественно в верхнеюрских известняках на плато и склонах Главной гряды. Преобладают вертикальные полости – шахты и колодцы. Для них характерны гравитационные, водно-механические, хемогенные, криогенные, биогенные, антропогенные отложения. Есть подземные реки и озера. Воздух имеет среднюю температуру 6-9°C, повышенное (0,3-3,0%) содержание CO₂. Среди пещерных животных много эндемиков. Глубочайшие полости: Солдатская (517 м), Каскадная (400 м), Нахимовский (395 м); длиннейшие: Красная (более 23000 м), Алешина вода (3200 м), Мамут-Чокрак (свыше 2000 м).

Пещеры Предгорно-Крымской области заложены в меловых и палеогеновых известняках и мергелях Внутренней и Внешней гряд. Преобладают изометричные полости и слабонаклонные галереи вдоль

тектонических трещин. В прошлом они использовались человеком в хозяйственных целях. Глубочайшая пещера – Душевского (50 м); длиннейшие: Таврская (507 м), Змеиная (320 м), Мангупская-1 (230 м).

Пещеры Равнинно-Крымской области сформированы в неогеновых известняках береговой полосы Черного и Азовского морей. Это переработанные абразией горизонтальные полости, иногда подтопленные морем. Они образовались за счет совокупной растворяющей деятельности пресных подземных и соленых морских вод. Длиннейшие из них - Тарханкутская (150 м) и Туннель (116 м).

Крым обладает большими возможностями для роста спелеоресурсного потенциала. По инженерно-геологическим оценкам около 84% его площади сложено карстующимися породами, в которых формируются пещеры. Расчеты, основанные на статистических распределениях отдельных параметров карстовых полостей, свидетельствуют, что общее их количество может превышать 2000 [2].

Карстовые пещеры Крыма образуют особую природную среду со специфическими свойствами всех ее компонентов - внутреннего рельефа, отложений, микроклимата, подземных вод, фауны и флоры. К числу таких свойств относятся ограниченность объема, полная темнота, высокая влажность, постоянство температуры, дефицит органического материала. Эта среда является экологически уникальной, что обуславливает высокую специфичность и уязвимость пещерных организмов. Пещеры содержат большое разнообразие минеральных образований, многие из которых редкие. Стабильность среды пещер в масштабах геологического времени обусловила их свойство накапливать и сохранять разнообразные свидетельства о прошлых эпохах: о животном и растительном мире, климате, деятельности подземных вод, жизни древнего человека и т. п. Пещеры часто представляют собой коллекторы высококачественных карстовых вод, которые в отдельных районах Крыма служат основным источником водоснабжения. Девять красивейших карстовых полостей полуострова оборудованы для экскурсионного посещения, в них ведутся постоянные научные исследования. Таким образом, пещеры — это особые природные комплексы, имеющие большую научную, культурно-просветительскую, эстетическую и рекреационную ценность. Все чаще осознается важнейшее значение пещер как уникальных (универсальных, детальных и устойчивых) депозитариев разнообразной информации о природных условиях, процессах, флоре и фауне прошлых эпох и истории человека. В практической плоскости изучение пещер направлено на решение прикладных задач природопользования в карстовых районах (водоснабжение, охрана подземных вод, прогноз и предотвращение провальной опасности).

В связи с этим в автономии необходим априорный охранный подход к пещерным ресурсам – на все природные пещеры, без дополнительных обоснований, априори распространяется охранный статус – по факту их открытия и внесения в кадастр. Этот подход основывается на следующем постулате: даже если конкретное знание об аспекте (аспектах) особой ценности

данной пещеры отсутствует на текущем уровне ее изученности или текущем уровне развития научно-технологических методов исследования, сами эти аспекты особой ценности потенциально присутствуют и нуждаются в охране практически в любой пещере [3].

Таким образом, современная экологическая политика в отношении пещер должна заключаться в том, что пещеры необходимо рассматривать как особый тип интегральных природных ресурсов, обладающий повышенной научной и культурной ценностью и требующий охраны и особых подходов к использованию. В Украине специальная нормативно-правовая база по охране и использованию пещер отсутствует. Формальный режим охраны распространяется только на пещеры, входящие в государственный природно-заповедный фонд (ПЗФ) в качестве памятников природы различного ранга (в Крыму 13 пещер или 0,8%), либо в составе заповедников и заказников, основанных по другим ведущим основаниям, например – ботаническим или гидрологическим (в Крыму 700 пещер или 45%). Почти все пещеры в статусе памятников природы проходят по категории геологических памятников, что не учитывает принципиальное отличие их (подземных ландшафтов-геосистем) от прочих геологических объектов. Почти все пещеры с охранным статусом получили его еще во времена СССР; совершенствование и дополнение пещерного ПЗФ с 1991 г. практически не проводилось, несмотря на появление новых методик оценки природоохранной значимости пещер [4] и открытие целого ряда новых выдающихся спелеобъектов. В качестве примера достаточно привести пещеру Мраморная на Чатырдаге, уникальную по своим характеристикам и широко известную ввиду экскурсионной эксплуатации, до сих пор не имеющую никакого охранного статуса.

В Украине и Крыму отсутствует какое-либо специальное нормативно-правовое регулирование вопросов использования пещер. Использование пещер подпадает под «использование недр в целях, не связанных с добычей полезных ископаемых», либо под «специальное использование объектов ПЗФ» (в случаях, если пещера имеет формальный охранный статус). В обоих случаях соответствующие законы и подзаконные акты не выделяют и не учитывают специфики пещер как природных объектов. Очевидно, что имеющаяся нормативно-правовая база не позволяет адекватно решать вопросы охраны и использования пещер и требует серьезной доработки.

Список использованных источников: 1. Вахрушев Б.А. Районирование карста Крымского полуострова // Спелеология и карстология. - №3. - 2009. - С.39-46. 2. Амеличев Г.Н. Итоги и перспективы спелеологических исследований в Крыму // Природа. - Симферополь, 2001, №1. - С.8-14. 3. Климчук О.Б. Карст // Экогеология Украины. - К.: ВПЦ Київський університет. - 2011. - С.566-583. 4. Амеличев Г.Н., Лукьяненко Е.А. Оценка спелеоресурсного потенциала карстовых полостей и массивов Горного Крыма // Географія і сучасність. - К.: КНУ, 2003. - Вип.10. - С.134-154.

ПЕСТИЦИДИ У ВОДНОМУ СЕРЕДОВИЩІ (ДЖЕРЕЛА НАДХОДЖЕННЯ, ШЛЯХИ МІГРАЦІЇ, МЕТОДИ ЗАХИСТУ)

А.А. Бересток

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Вступ. Пестициди складають незначну частину загальної маси забруднювачів, які потрапляють у зовнішнє середовище, але ці речовини небезпечні в зв'язку з їх високою біологічною активністю. В даний час світовий асортимент пестицидів нараховує більше 100 тис. препаратів на основі, приблизно 1000 хімічних сполук. Зараз, щорічно виробляється біля 2,0 млн. т засобів захисту рослин. Світове виробництво хімікатів складає понад 100 млн. т. Враховуючи, що асортимент пестицидних препаратів щорічно зростає за обсягом та номенклатурою, в сучасних умовах значно погіршився екологічний стан водних об'єктів.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з посиленням антропогенним навантаженням, якого зазнає в останні роки гідросфера Землі, дедалі більшої значущості набувають проблеми якості води, повернення природним водоймам їх вихідного чистого стану. Якість води – особливо важлива проблема в системі охорони природи та здоров'я населення. У водному середовищі налічується близько 20 тис. хімічних сполук антропогенного походження, із багатьма з яких водна екологічна система ніколи раніше не взаємодіяла і виявилася еволюційно невідповідною для їх перероблення і засвоєння без негативних наслідків для водойм або окремих ланок трофічних ланцюгів у них. Щодо цього нова група речовин – пестициди посідають особливе місце.

Пестициди (від лат. *pestis* – зараза і *caedo* – вбиваю) – хімічні засоби, що використовуються для боротьби з шкідниками і хворобами рослин, бур'янами, шкідниками зерна та зернопродуктів, деревини, виробів з бавовни, вовни, шкіри, з ектопаразитами домашніх тварин, а також з переносниками небезпечних захворювань людини і тварин.

Їх небезпека зумовлена такими чотирма загальними властивостями:

- 1) високотоксичність навіть у незначній кількості; ще більша токсичність продуктів, що утворюються у результаті їхнього розкладу;
- 2) стійкість до розкладу (важко руйнуються і залишаються незмінними у довкіллі впродовж: багатьох років після використання);
- 3) здатність концентруватися в жирових тканинах людини і тварин, які представляють верхні ланки харчового ланцюга;
- 4) здатність долати значні відстані за допомогою повітряних потоків, водними шляхами та у зв'язку із міграціями птахів, тварин і риби [1].

Пестициди об'єднують такі групи таких речовин:

- гербіциди, що знищують бур'яни;
- інсектициди, що знищують комах-шкідників;
- фунгіциди, що знищують патогенні гриби;
- зооциди, що знищують шкідливих теплокровних тварин і т. д.

Забруднення поверхні водою пестицидами відбувається кількома шляхами. Дані речовини можуть потрапляти у воду при змиві внесених у ґрунт хімічних засобів боротьби із шкідниками сільськогосподарських культур, при зносі внаслідок обробок земельних ділянок, особливо авіаційним методом, при неправильній технології обприскування і запилення, за рахунок надходження забруднених ними ґрунтових вод в районах зрошувального землеробства, при попаданні води, що фільтруються із зрошувальних систем, і нарешті в результаті вимивання пестицидів з ґрунту.

Доведено, що змив з оброблених сільськогосподарських угідь може становити до 25% внесених пестицидів, які в результаті міграційних процесів потрапляють у поверхневі та підземні водойми [2].

У зв'язку з широким застосуванням та тривалою залишковою активністю в зовнішньому середовищі найбільшу небезпеку для водою становлять хлорорганічні пестициди:

- ДДТ;
- гексахлорциклогексан (ГХЦГ);
- гептахлор.

Застосування цих речовин призводить до нагромадження їх у гідробіонтах та проникнення в складні системи живої природи.

Негативні наслідки застосування пестицидів в цілому пов'язані з тим, що ці речовини не тільки знищують шкідливі організми – бур'яни, шкідники, фітопатогенні мікроби, а і пригнічують життєдіяльність деяких інших організмів. Шкідливий вплив пестицидів проявляється у дії на людину – у прямій дії, чи в отруєнні харчовими продуктами, які вміщують залишкові кількості цих речовин. Одним із механізмів негативної дії цих речовин – передача і скупчення залишків стабільних пестицидів по трофічним ланцюгам. Стійкі до відповідних пестицидів флора і фауна можуть накопичувати їх у значних концентраціях. Цей процес біологічного концентрування має особливо важливе екологічне значення у харчових ланцюгах пов'язаних з водним середовищем. Найбільшим коефіцієнтом кумуляції характеризуються водні безхребетні, особливо личинки деяких комах і ракоподібних.

Класичний приклад біологічного концентрування – накопичення ДДТ і препаратів ртуті в організмах морських птахів.

Птахи – кінцева ланка трофічного ланцюга: морська вода – планктон – риба, що вживає планктон – риба хижак – птахи хижаки, які харчуються рибою.

При цьому концентрація токсиканта від початкової ланки (морська вода) до кінцевої (птахи) може зростати у багато разів. По даним вітчизняних дослідників концентрація деяких гербіцидів у синьо-зелених водоростях може перевищувати початкову концентрацію у іригаційній воді у 150-200 разів. Причому в процесі міграції по трофічним ланцюгам пестициди, вступаючи в метаболізм можуть створювати речовини більш токсичні, ніж вихідні. Це відноситься до поліхлорбіфенілу (ПХБ), який у зовнішньому середовищі виявився більш стійким, ніж такі хлорорганічні сполуки як ДДТ.

Більш широке застосування мають хлорорганічні та фосфорорганічні сполуки, які використовуються для боротьби з хворобами та шкідниками. Серед

них дуже відомі карбофос, метатіон, хлорофос. Всі вони дуже добре розчиняються у воді і дуже небезпечні для мешканців водоймищ [3].

Широка міграція пестицидів у водному середовищі призвела до того, що вони, поширюючись повсюдно, в деяких регіонах планети вже призвели до серйозних порушень біологічної рівноваги.

Для захисту довкілля від негативного впливу пестицидів необхідно дотримуватися всіх регламентів щодо застосування пестицидів: норм внесення, строків, способів внесення, також необхідно суворо дотримуватися ГДК препарату у продукції, ґрунті, воді, робочій зоні застосування препарату. Більш глибоке вивчення біологічних процесів, пов'язаних з вирощуванням сільськогосподарських культур за сучасного рівня землеробства, дослідження популяційної динаміки шкідливих і корисних організмів, вдосконалення тактики боротьби за рахунок повнішого використання агротехнічного методу, стійких сортів, біологічних засобів дасть можливість скоротити застосування пестицидів і зменшити негативний вплив на водне середовище і на довкілля в цілому [4].

Для обмеження надходження пестицидів у водні об'єкти передбачають наступні заходи:

- вдосконалення методів їх застосування і обмеження використання стійких препаратів (тільки при сильній зараженості шкідниками);
- зменшення розсіювання пестицидів у навколишньому середовищі (застосування осередкової, стрічкової або крайової обробки замість суцільної; витрата пестицидів при цьому знижується в кілька разів);
- заміну пестицидів біологічними методами захисту рослин [5].

Висновки. Пестициди (ДДТ, ТХАН, ГХЦГ та ін.) здатні до біоаккумуляції, тобто накопичуються в усіх живих організмах у більших концентраціях, ніж у навколишньому середовищі. Результат міграції пестицидів у довкіллі – забруднення повітря, ґрунтів та вод і подальше надходження їх через трофічні ланцюги та накопичення в рослинах і тваринах.

Основним джерелом надходження пестицидів є поверхневий стік з сільськогосподарських територій. У зв'язку з цим застосування пестицидів у сільському господарстві має бути строго регламентоване і використовуватися тільки в тому випадку, коли інші методи захисту (агротехнічні, селекційні, біологічні та ін) не дозволяють уникнути втрат врожаю вирощуваних культур від шкідників, хвороб і бур'янів.

Список використаних джерел: 1. <http://www.kazedu.kz/referat/192205#>. 2. Арсан О.М. Екологічна оцінка небезпечності пестицидів для водної екосистеми /О.М. Арсан //Матеріали науково-практичних семінарів «Сучасні наукові підходи до реєстрації пестицидів». – К.: 1988. – с. 76-81. 3. Гончар М.Т. Экологические проблемы сельскохозяйственного производства. – Львов: 1986. – 154 с. 4. <http://intkonf.org/kostogriz-tv-ekologichni-naslidki-zastosuvannya-pestitsidiv>. 5. «Экология и охрана окружающей среды при химическом загрязнении» С.В. Яковлев, И.Г. Губий, И.И. Павлинова. – М.: 2008. – 79 с.

АНАЛІЗ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МІСТА КИЄВА

В.В. Бойко

*ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України»*

Київ – це сучасне місто, столиця України, одне з найбільших міст Європи та адміністративний, економічний, культурний і науково-освітній центр. Площа міста складає 835,6 км². На 01.08.2012 р. у Києві проживало близько 2,81 млн. осіб.

Екологічна безпека Києва визначається як соціально-економічними особливостями розвитку міста так і його фізико-географічними умовами.

Місто Київ є одним з найбільш екологонесприятливих міст Європи [4] та регіонів України [2]. Стабільно висока забрудненість атмосферного повітря, водних ресурсів, неефективне використання міських земель призводить до виникнення всіх видів екологічних негараздів і надзвичайних ситуацій природного і техногенного походження.

Аналіз показників антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище у Києві свідчить про те, що хоча тенденція до зростання викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря призупинилась і пішла на зменшення, але їх рівень залишається високим. Так, після піку викидів у 2009 р. – 277,9 тис. т., у 2011 р. вони зменшились до 254,5 тис. т. При цьому, на одну особу в 2011 р. припадало близько 91 кг викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря. Щільність забруднення атмосфери міста склала близько 304,5 т./км². Для порівняння у 2009 р. на одну особу припадало близько 100 кг шкідливих викидів, а їх щільність була на рівні 322,5 т./км².

Основним джерелом забруднення водних ресурсів міста Києва є стічні води, що скидаються промисловими підприємствами в поверхневі водні об'єкти та підземні горизонти. У 2010 р. кількість стічних вод що скидалася у поверхневі водні об'єкти становила близько 649.5 млн м³. На одну особу, при цьому, припадало близько 235 л.

Значною проблемою залишається висока засміченість міста. Утворення несанкціонованих сміттєзвалищ, неефективне поводження з відходами виробництва та споживання призводять не тільки до значного засмічення території міста, а й до погіршення стану земельних і водних ресурсів, рекреаційних зон, тощо. В Києві, за даними УкрЕкоРесурсу [3] зареєстровано 6104 несанкціонованих звалища. Це надзвичайно багато, враховуючи, наприклад, те, що на всю Донецьку область таких звалищ нараховується 3946. При цьому ведеться неефективна політика, стосовно переробки та утилізації відходів. У 2011 р. на території Києва утворено 7087,7 тис. т. відходів, при цьому спалено 155 тис т., а перероблено лише 6 тис т. Левова частина всіх відходів транспортується на захоронення.

Значну роль у визначенні стану екологічної безпеки міста Києва відіграють небезпеки природнього і техногенного походження. Природні небезпеки у Києві представлені небезпечними процесами і явищами геологічного і гідрометеорологічного характеру. До небезпечних геологічних явищ, що притаманні Києву варто віднести зсуви. Площа зсувонебезпечних ділянок міста становить близько 40 км². Загроза зсувних процесів надзвичайно небезпечна у містах, адже їх розвиток на територіях з високою щільністю населення, значною кількістю підприємств та широкою інфраструктурою може призвести до важких наслідків.

Серед гідрометеорологічних явищ найбільший вплив на екологічну безпеку Києва мають сильні дощі (43%), сильний вітер (20%) та заморозки (10%) [1]. Метеорологічні умови багато в чому визначають гідрологічний режим. На разі близько 180 км² території міста під загрозою можливої повені.

Рівень техногенної небезпеки Києва зумовлений розміщенням на його території потенційно небезпечних об'єктів яких нараховується більше 300. Можна виділити наступні види техногенних небезпек: радіаційна, хімічна, біологічна, вибухова і пожежна, гідродинамічна, а також небезпеки на транспорті. Найбільшу потенційну радіаційну небезпеку являє собою комбінат «Радон». Основними чинниками хімічної небезпеки в місті є різного роду підприємства, що мають холодильні установки, або використовують у своїй діяльності хлор та аміак. Київ класифікується за II ст. хімічної небезпеки. Особливу біологічну небезпеку для Києва становлять міські каналізаційні колектори, Бортницька станція аерації, а також деякі об'єкти комунального господарства. Найбільш вибухо- і пожежонебезпечними об'єктами є крупні підприємства промисловості (заводи «Авіант», «Київ-гума» та ін.), об'єкти інфраструктури міста, теплоелектроцентралі ТЕЦ-5 і ТЕЦ-6 та інші споруди. Гідродинамічну небезпеку становить гребля Київського водосховища, яка за висновками багатьох фахівців перебуває у незадовільному стані. Київ має значну розвинену транспортну мережу через яку проходить щодня, за різними оцінками 800 тис. – 1,1 млн. автомобілів. До мережі міста включено 404 км залізничних шляхів, а також 2 магістральні газопроводи «Тула-Шостка-Київ» і «Південний промінь».

Отже, на сьогоднішній день, Київ не можна вважати екологічно-безпечним містом. На це вказує ряд проблем:

- високі рівні викидів шкідливих речовин та неефективне використання природніх ресурсів;
- значна зношеність та застарілість виробничих фондів і інфраструктури;
- відсутність функціональної нормативно-правової бази, що відповідає б сучасним нормам і правилам екологічної безпеки;
- недостатнє впровадження інновацій в економіку та природоохоронну діяльність;
- неефективне виконання контрольних функцій за дотриманням норм і правил екологічної безпеки з боку владних структур;
- недостатній розвиток системи швидкого реагування для вирішення проблем пов'язаних з надзвичайними ситуаціями.

З метою покращення екологічного стану міста Києва та раціонального використання його природних ресурсів потрібно вживати заходи для підвищення якості і безпечності довкілля міста. На мою думку до основних першочергових завдань мають належати такі:

- створення надійної інфраструктурної системи та впровадження екологобезпечних та інноваційних технологій у виробництві, енергетиці, транспорті, утилізації відходів, тощо;
- скорочення кількості потенційно небезпечних об'єктів;
- перейняття досвіду розвинутих країн Заходу у містобудуванні та архітектурно-планувальному устрої;
- створення нових підприємств з переробки відходів та збільшення обсягів перероблених відходів;
- введення європейських стандартів на викиди шкідливих речовин автотранспортом та збір платежів за їх недотримання;
- вдосконалення нормативно-правової та інформаційної бази, створення єдиної мережі моніторингу навколишнього середовища, вдосконалення Київської міської системи попередження надзвичайних ситуацій;
- збільшення фінансових витрат на охорону навколишнього середовища та розробка програм на основі ідей закладених у Європейській директиві EU-2020.

Список використаних джерел: 1. Данилишин Б. М., Степаненко А.В., Ральчук О. М. та ін. Безпека регіонів України і стратегія її гарантування: [монографія]: у 2 т. / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України / Богдан М. Д. (ред.) – К. : Наукова думка, 2008. – (Проект «Наукова книга»). Т. 1 : Природно-техногенна (екологічна) безпека. – К. : Наукова думка, 2008 — 391с. 2. Згуровський М.З. Аналіз сталого розвитку - глобальний і регіональний контексти. Ч. 2. / М. З. Згуровський. – К.: НТУУ «КПІ», 2010. – 217 с. 3. Тымкив К. Пластиковая мина / К. Тымкив // Корреспондент – 2012 . – №35. – С. 42 4. Green City Index (Europe) [електронний ресурс] / Karen Stelzner // The Economist Group і Siemens AG –2010.–98с. – Режим доступу до джер.: <http://www.siemens.com/entry/cc/en/greencityindex.htm>.

УДК 556.314

БРОМ В ПОДЗЕМНЫХ ВОДАХ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО БОРТА ДНЕПРОВСКО-ДОНЕЦКОЙ ВПАДИНЫ

О.В. Гаврилюк

Харьковская национальная академия городского хозяйства

Бром – химический элемент, который широко распространен в подземных водах региона. В различных их типах элемент образует обширные по площади ореолы рассеяния с концентрацией в них до 100-300 мг/дм³.

Гидрогеохимические ореолы брома прослеживаются в подземных водах различных водоносных горизонтах и комплексах от четвертичных до каменноугольных. Среднее фоновое содержание брома, в которых 1,5-2,5 мг/л [2].

Миграция брома происходит в виде ионов Br^- , комплексов с металлами, галогенами, редкими элементами [1].

Бром присутствует в различных геохимических типах подземных вод, однако большинство его контрастных ореолов установлено в хлоридно-натриевых рассолах выщелачивания галогенной толщи нижней перми [2].

По наблюдениям автора гидрогеохимические ореолы брома приурочены к участкам современного тепломассопереноса, с которыми связаны скопление углеводородов, гидротермальная минерализация в породах и активные участки глубинных разломов.

В связи с тем, что глубинный тепломассоперенос связан с ослабленными зонами в апикальных частях антиклинальных структур, наиболее контрастные природные ореолы брома часто формируются в ядрах этих складок.

Аномалии брома пространственно совпадают в районе с гидрогеотермическими аномалиями с температурой воды до 20°C , а также с участками проявления современной тектонической активности.

По мнению исследователей, изучающих геохимию брома в подземных водах, на таких участках земной коры миграция рассматриваемого элемента может осуществляться в парообразной форме. [3]

Поскольку бром имеет важное бальнеологическое значение, то подземные воды, содержащие его в высоких концентрациях, представляют большой практический интерес. Эти воды, с применением которых в практике курортологии лечат многие заболевания (язвенные болезни, эпилепсию, сердечно-сосудистые заболевания, опухоли и др.), носят название бромных вод.

На территории исследований проявление бромных вод встречено в пределах ряда антиклинальных структур (Балаклеевской, Шебелинской, Спиваковской, Алексеевской). Перспективы их поисков носят оптимистический характер и обуславливают необходимость постановки детальных поисков бромных вод в пределах северо-восточного борта Днепровско – Донецкой впадины.

Список использованных источников: 1. Крайнов С.Р., Швец В.М. Гидрогеохимия. – М.: Недра, 1992. – 463 с. 2. Суярко В.Г. Геохимия подземных вод восточной части Днепровско - Донецкого авлакогена. – Харьков: ХНУ им. В.Н. Каразина, 2006. – 225с. 3. Щербаков А.В. Геохимия термальных вод. – М.: Наука, 1968. – 234с.

РАЗВИТИЕ ОПАСНЫХ ГЕОМОРФОЛОГИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НА УРБАНИЗИРОВАННЫХ ТЕРРИТОРИЯХ (НА ПРИМЕРЕ Г. БЕЛГОРОДА)*

Н.И. Гайворонская

*Белгородский государственный национальный исследовательский
университет*

Геоэкологические проблемы урбанизированных территорий приобретают в настоящее время глобальный характер. Это связано, прежде всего, с ростом городов и все возрастающей техногенной нагрузкой на их геолого-геоморфологическую среду. Усиливающийся антропогенный пресс вызывает активизацию опасных природных и техноприродных процессов, нередко приводящих к техногенным катастрофам, так как разработка и внедрение плана застройки городских территорий нередко осуществляется без их учета [1].

На территории г. Белгорода активно развиваются опасные природные и техноприродные процессы, приводящие к нарушению динамического равновесия в эксплуатации природно-технических систем и возникновению чрезвычайных ситуаций.

Эколого-геоморфологическое исследование рельефа территории города Белгорода позволило выделить следующие типы морфоскульптуры:

- флювиальная, представленная эрозионными формами;
- флювиально-гравитационная, представленная оползнями и оплывинами на склонах;
- эоловая, приуроченная к поймам рек и левобережью Белгородского водохранилища;
- техногенная, возникшая в результате хозяйственной деятельности (добычи полезных ископаемых, промышленного и гражданского строительства, прокладке дорог и трубопроводов и т.д.) и широко представленная на территории г. Белгорода.

Флювиальная морфоскульптура создана постоянными и временными водотоками. Наиболее распространенными формы водно-эрозионного рельефа, составляющие первооснову гидрографической сети, являются потяжины, водороины, привершинные овраги. Они формируются на длинных и пологих склонах, крутизна которых не превышает 5°. В рельефе это целые системы параллельных понижений, ориентированных, как правило, под прямым углом к главной форме. На долю этих систем приходится около 80 % всех эрозионных форм рельефа. На долю склоновых и долинных оврагов, сухих балок и балок с временными водотоками приходится более 15 %. На территории города

* Работа выполнена при поддержке внутривузовского гранта по программе «Инициатива» НИУ «БелГУ», ВКГИ-038-2012

выделяются такие крупные балки, как Сапрыкин Лог, Крутой Лог, Западный, Шевелев Яр и др. Тальвеги этих балок обычно на всем протяжении бывают заболоченными и заросшими болотной растительностью. Имеется также несколько более мелких оврагов. Наиболее крупными эрозионными формами являются долины рек Северский Донец и ее притоков Везелки, Гостенки, Разумной, Нижегородки. На их долю приходится около 5 %. Эрозионные формы возникают не только под действием природных факторов, но и в результате антропогенной деятельности. Так, в районе городской подстанции в результате размыва почвогрунтов водами из трубы городского стока, образовалась промоина шириной от 3 до 5 м и длиной около 20 м. Размеры промоины постоянно увеличиваются. Размыв представляет угрозу для находящихся рядом гаражей.

Густая и глубоко врезанная долинно-балочная сеть осложнена мелкими оползневыми деформациями и оплывинами, локализирующимися на крутых склонах оврагов и балок. Оползневые процессы развиваются под влиянием двух групп факторов: природных и техногенных. Что касается техногенных факторов, то решающее значение здесь имеют подмыв грунтов канализационным трубопроводом и перегрузка грунтов от движущегося транспорта. Совместное действие природных и техногенных факторов приводит к активизации оползневых процессов. Так, например, на южной окраине г. Белгорода развит небольшой оползень по балке. Он связан с выходом палеогеновых глин. Размер оползня достигает 150 м, амплитуда смещения определилась глубиной балки и составила 15-20 м. Тело одного из микрооползней в районе авторынка имеет следующие размеры: ширина составляет 18 м., а высота 25 м., причем его размеры постоянно увеличиваются. Оползень представляет угрозу для рядом расположенных строений. Оползень, находящийся на окраине ул. Есенина представляет собой немалую угрозу для планируемой здесь застройки территории, а также находящихся неподалеку автомобильных гаражей. Размеры оползня увеличиваются около 1 м в год. Этому способствует подмыв грунтов канализационным трубопроводом. Выполненные исследования и наблюдения показали, что мероприятия по инженерной защите не всегда проводятся на должном уровне, следовательно, оползневые процессы продолжают свое развитие.

На территории г. Белгорода просадочными грунтами являются суглинки делювиального происхождения. Они, как правило, залегают под почвенным слоем и имеют мощность от 0,5 до 10 м. Лессовидные породы склонны к уплотнению при замачивании и к просадочным явлениям, что может вызвать неравномерные осадки сооружений и их деформации.

Техногенное воздействие на геологическую среду урбанизированных территорий оказывает исключительно большое влияние на ее состояние и устойчивость природно-технических систем. На территории г. Белгорода источниками техногенных воздействий являются:

- строительство различных объектов в городской черте;
- эксплуатация объектов жилых домов, водонесущих коммуникаций;

- утечки воды из водонесущих коммуникаций;
- пригрузка склонов при строительстве зданий и сооружений на оползнеопасных территориях;
- динамические нагрузки, передаваемые от движущегося транспорта, на грунтовые массивы;
- техногенное подтопление территорий.

Строительство объектов в пределах склонов и присклоновых территорий в городе Белгороде осуществляется с подрезкой их в нижней части и пригрузкой в верхней части. Примером такого строительства в г. Белгороде является район Харьковской горы. Большое влияние на состояние геологической среды оказывает массовая застройка территорий с применением свайных фундаментов. Использование последних привело к появлению барражного эффекта и подъему уровней подземных вод в различных частях города [2]. В районе Харьковской горы за последние 15-20 лет уровни подземных вод поднялись с 20 м до 4-5 м. Подъем уровней подземных вод приводит к изменению напряженно-деформированного состояния грунтовых массивов, резкому снижению несущей способности грунтовых оснований. Техногенное подтопление территорий способствует затоплению подвальных помещений жилых домов и промышленных зданий, разрушению фундаментов зданий и неравномерным осадкам и деформации.

Неудовлетворительная эксплуатация жилых домов, промышленных зданий и сооружений, водонесущих коммуникаций является причинами значительных утечек воды. В отдельных случаях утечки составляют до 25-30 %. Это приводит к формированию техногенных водоносных горизонтов, замачиванию грунтовых оснований, потере их несущей способности и устойчивости. Появление техногенных горизонтов нередко провоцирует развитие и активизацию оползневых процессов на склонах [4].

Таким образом, государственная политика обеспечения безопасности населения и хозяйственных объектов, осуществление градостроительной, природоохранной деятельности в районах развития опасных природных геоморфологических процессов (ОПП) должна базироваться на профилактике этих опасностей, а не на ликвидации их последствий.

Список использованных источников: 1. Анализ и оценка природного и техногенного риска в строительстве. – М.: ПНИИС, 1996. – 104 с. 2. Кофф Г.Л. Опыт оценки геологической опасности и риска ущерба для зданий и сооружений на территории г. Москвы. Материалы международного симпозиума «Инженерно-геологические проблемы урбанизированных территорий» / Г.Л. Кофф, В.Ф. Котлов, А.С. Петренко - Екатеринбург: «АКВА - Пресс», 2001. – С. 256 – 261. 3. Симонов Ю.Г. Инженерная геоморфология: Учебное пособие. / Ю.Г. Симонов, В. И. Кружалин – М.: Изд-во МГУ, 1993. – 208 с. с ил. 4. Сергеев Е.М. Инженерная геология./ Е.М. Сергеев - М., Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 384 с. ил.

ОЦЕНКА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА РЕКРЕАЦИОННЫХ ЗОН УРБАНИЗИРОВАННЫХ ТЕРРИТОРИЙ (НА ПРИМЕРЕ Г. БЕЛГОРОД)

Л.Ю. Гордеев, А.Г. Корнилов

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

Проблема загрязнения атмосферного воздуха является ключевой в рамках изучения экологического состояния окружающей среды. Основным вклад в загрязнение атмосферы многих городских территорий вносят автотранспорт (в г. Белгород в настоящее время он является источником более 60 % суммарных загрязняющих выбросов) и некоторые отрасли промышленного производства: горнодобывающая, металлообрабатывающая, химическая, нефтехимическая, деревообрабатывающая, пищевая, машиностроение, промышленность строительных материалов и др. Постоянный рост автопарка города в последние годы привел к увеличению выбросов загрязняющих веществ, поступающих в атмосферу с автомобильными выхлопами. Так, за пятилетний период они увеличились почти на 20 % [1]. Основными загрязняющими веществами поступающими в атмосферу городов с выхлопами автомобилей, являются: оксиды азота, угарный газ, свинец, бенз(а)пирен, альдегиды, летучие углеводороды и сажа. Преимущественно эмиссия загрязняющих веществ автомобильным транспортом определяет и рост уровня индекса загрязнения атмосферы в городе, который за последние 6 лет увеличился с 3,71 до 5,1 [2,3].

Для оценки экологического состояния атмосферного воздуха в основных рекреационных зонах города Белгорода был проведён сравнительный анализ уровней загрязнения воздуха для озеленённых территорий и участков, прилегающих к основным городским автомагистралям.

Данные для анализа были получены в ходе измерений концентраций загрязняющих веществ в приземном слое атмосферы автоматическим микропроцессорным газоанализатором «ГАНК-4». Измерения осуществлялись в мае-августе 2012 года, в дни с метеорологическими условиями, неблагоприятными для рассеивания загрязняющих веществ. Исследованием охвачены территории 6 рекреационных зон и 14 участков озеленения на дворовых территориях, а также 28 створов наблюдений на потенциально экологически опасных участках, расположенных у автомагистралей в различных районах города (рис. 1).

Результаты измерений после статистической обработки внесены в сводную базу данных, фрагмент которой представлен в таблице 1.

На основании анализа результатов наблюдений за концентрациями загрязняющих веществ в приземном слое городской атмосферы можно сделать ряд выводов:

1) Максимально разовые концентрации в границах рекреационных зон города относительно невысоки и составляют для оксида углерода 0,15-0,2 ПДК_{мр}, формальдегида 0,01-0,03 ПДК_{мр}, оксида азота (II) – 0,001-0,06 ПДК_{мр}, диоксида азота – 0,05-0,12 ПДК_{мр}, пыли неорганической – 0,15-0,2 ПДК_{мр}, свинца и его соединений – 0,03-0,25 ПДК_{мр}.

Рис. 1. Расположение точек и створов наблюдения за уровнем загрязнения атмосферного воздуха в городе Белгород

2) Различия в уровнях загрязнения атмосферного воздуха на территориях парковых зон города незначительны и в основном не превышают 0,01-0,03 долей ПДК_{мр} для каждого из определяемых поллютантов. Схожая ситуация отмечена и для большинства изученных участков дворовых территорий.

3) Максимально разовые концентрации на участках, являющихся потенциально экологически опасными – расположенных у автомагистралей, значительны и составляют для оксида углерода 0,4-1,6 ПДК_{мр}, формальдегида 0,2-2 ПДК_{мр}, оксида азота (II) – 0,2-2,4 ПДК_{мр}, диоксида азота – 0,2-3,5 ПДК_{мр}, пыли неорганической – 0,2-0,7 ПДК_{мр}, свинца и его соединений – 0,5-1,5 ПДК_{мр}.

4) Выявлены существенные различия в экологическом состоянии атмосферного воздуха на элементах экологического каркаса (парковые зоны и участки озеленения дворовых территорий) и экологически опасных участков, прилегающих к городским автомагистралям. Уровни загрязнения атмосферного

воздуха на территориях городских рекреационных зон на порядок ниже, чем в зонах прямого воздействия автотранспортных потоков. Так, средние уровни концентрации угарного газа у автодорог выше в 3-5 раз, формальдегида 5-20 раз, окиси азота в 5-150 раз, двуокиси азота 2-15 раз, свинца и его соединений в 3-10 раз, пыли неорганической в 2-4 раза.

Таблица 1

Усредненные значения концентраций определяемых поллютантов в приземном слое атмосферного воздуха в г. Белгород (фрагмент базы данных)*

	СО	НСОН	NO	NO2	Пыль неорг.	Рь
Парковые зоны						
урочище Сосновка (пойма реки Северский Донец)	0,928	0,000468	0,000268	0,00934	0,0256	0,0000758
Архиерейская роща	0,898	0,000568	0,000426	0,00845	0,0246	0,000126
парк Памяти (им. Гагарина)	0,956	0,000476	0,000533	0,00745	0,0235	0,0000864
парк им. Ленина	0,877	0,000369	0	0,00637	0,0241	0,0000362
парк Южный	0,939	0,000381	0,000365	0,00896	0,0228	0,0000546
парк Победы (пойма р. Боховец)	0,947	0,000452	0,000584	0,00954	0,024	0,0000941
Дворовые территории						
просп.Б.Хмельницкого	0,983	0,000576	0,000658	0,0156	0,0216	0,000154
ул. Восточная	1,08	0,000487	0,00233	0,0208	0,0304	0,000228
ул. Волчанская	1,06	0,000324	0,00736	0,0390	0,0357	0,000365
просп. Славы	1,16	0,000947	0,0265	0,0423	0,0275	0,000213
Участки, прилегающие к автомагистралям						
просп. Славы	7,35	0,00452	0,123	0,0213	0,0308	0,000406
ул. Студенческая	4,58	0,00268	0,0367	0,174	0,0247	0,000327
ул. Корочанская	4,61	0,0383	0,688	0,429	0,0615	0,000847
просп. Б. Хмельницкого	2,03	0,00857	0,156	0,0449	0,0385	0,000489
Михайловское шоссе	5,29	0,0654	0,944	0,689	0,106	0,00156

Таким образом, экологическая ситуация с антропогенным загрязнением атмосферного воздуха в пределах рекреационных территорий относительно благополучная по сравнению с городскими территориями, расположенными вблизи источников загрязнения атмосферы.

Список использованных источников: 1. Доклад об экологической ситуации в Белгородской области в 2010-2011 годах. – Режим доступа: <http://www.belregion.ru/region/ecology/> 2.Перечень показателей муниципальной статистики городского округа «Город Белгород» за I полугодие 2011 года. – Режим доступа: www.beladm.ru/mobilization/uchet_bron/MunSTAT_1_pol_2011.doc 3. Корнилов А.Г. Мониторинг автотранспортного загрязнения воздушного бассейна города Белгорода в переходные периоды года. / А.Г. Корнилов, Л.Ю. Гордеев // Экологические системы и приборы. – 2012. – №1. – с.46-51. 4. Корнилов А.Г. О формировании зон загрязнения автотранспортных магистралей на примере выбросов оксида углерода и оксида азота в г. Чебоксары // А.Г. Корнилов, А.А. Миронов // Проблемы региональной экологии. – 2008. – №5. – с.139-144.

* Полужирным курсивом выделены значения, превышающие предельно допустимые максимально разовые концентрации для данных загрязняющих веществ.

СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ДЕЯКІ ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ЗЕМЛЕРОБСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Н.В. Добровольська, В.А. Бережний

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Сучасна ситуація, що складається в ряді країн, у тому числі і на пострадянському просторі, відзначається, з одного боку, рисами продовольчої кризи, а з іншого — всезростаючими вимогами до стану довкілля, насамперед, підтримання геосистемного балансу територій за рахунок оптимальних співвідношень площ та конфігурацій природних та антропогенно перетворених угідь. Природньо, що при цьому все важливішого значення набуває *раціональна територіальна організація сільськогосподарського виробництва*. Стосовно Харківської області, як і решти території України, остання характеризується надзвичайно високою землемісткістю та вкрай нераціональним використанням земельних угідь. Сучасний стан використання земельних ресурсів Харківської області не відповідає вимогам раціонального природокористування. Сільськогосподарська освоєність земель значно перевищує екологічно допустиму. В той же час, значні площі родючих земель, розташованих в умовах сприятливого рельєфу, що впродовж переважно 90-х рр. використовувались як приватні наділи для городництва, натепер перетворились на перелоги, де відбуваються процеси самовідновлення природного довкілля. З іншого боку, велика кількість фермерських господарств визначається наявністю частки деградованих або малопродуктивних земель, та, найголовніше, ділянками, що за низкою умов природного довкілля (найперше — морфометрією рельєфу) є потенційно уразливими до площинного та лінійного розмиву.

Станом на 1 січня 2012 року із загальної площі Харківської області, яка становить 3141,8 тис. га., сільськогосподарські угіддя займають 2418,6 тис. га (76,9 %), з них рілля — 1927,6 тис. га (79,7 %), пасовища — 308,7 тис. га (12,7 %), сіножаті — 119,5 тис. га (5 %), перелоги — 14,1 тис. га (0,6 %), та багаторічні насадження — 49,3 тис. га (2 %). У структурі посівних площ за 2011 рік зернові культури становлять 57 %, технічні — 27,8 %, кормові — 7,9 %, овочі та картопля — 7,3 % [3]. Водночас, за роки земельної реформи в структурі сільськогосподарських угідь відбулися певні зрушення. Питома вага ріллі в площі сільськогосподарських угідь зменшилась відповідно з 82,0 % у 1992 році до 76,9% у 2011 році, до того ж з'явилися перелоги загальною площею 14,1 тис. га. Отже, спостерігаються деякі позитивні тенденції у зміні структури угідь, що ведуть до зменшення розораності земель, проте вказані темпи трансформації орних земель в інші види угідь не можна визнати достатніми, суцільними по території області та збалансованими відносно виробництва сільськогосподарської продукції у необхідних обсягах.

Впровадження заходів з *оптимізації землекористування* неможливе без *оптимізації співвідношення земельних угідь*. Вважається оптимальним, коли відношення дестабілізуючих способів землекористування (рілля, сади) до стабілізуючих (природні кормові угіддя, ліси, лісосмуги) не перевищує одиниці. До цього відношення не входять урбанізовані і техногенно змінені території. Тобто, розораність земель області не повинна перевищувати 40 %, а частка ріллі від площі сільськогосподарських угідь — 50 % [4].

На одного жителя області припадає 0,84 га сільськогосподарських угідь, з них рілля — 0,70 га. Щорічно в процесі оранки розпушується та перевертається 25–30 сантиметровий шар ґрунтового профілю, що відповідає близько 50 км³ ґрунту [4]. Таке надмірне антропогенне навантаження призводить до забруднення та виснаження ґрунтів, а в сукупності з природними факторами підсилює та прискорює розвиток однієї з найголовніших геоекологічних проблем Харківської області — ерозії земель, що зумовлює значні економічні втрати у сільському господарстві.

Станом на 01 січня 2010 року на території Харківської області налічувалося 1192,4 тис. га еродованих земель що складає 38 % від загальної площі області, та 13,7 тис. га підтоплених земель або 0,4 % [3].

Ерозійні процеси, які завдають найбільшої шкоди у системі землеробства, проявляються у вигляді площинного змиву та яроутворення. Найбільше (до 70 %) зруйновані родючі ґрунти — українські чорноземи, серед яких частина слабозмитих збільшилась за останні 15 років на 26 %, а середньо- і сильно змитих — на 23 % [2].

Частка еродованих земель Харківської області сільськогосподарського призначення постійно зростає й на 2011 рік досягла вже 37 % від площі ріллі. З кожного гектара землі щорічно змивається від 5 до 15 м³ ґрунту, що призводить до зменшення врожайності на 30–70 % та до зниження якості сільськогосподарської продукції. На найбільш еродованих ділянках вартість проведення відповідних меліоративних заходів настільки велика, що економічно доцільнішим є переведення їх до категорії земель несільськогосподарського використання (лісогосподарського, рекреаційного, природоохоронного).

Зважаючи на значні збитки від ерозії сільськогосподарських угідь, потрібно негайно впроваджувати заходи з *оптимізації територіальної структури землеробства*.

Для підвищення ефективності протиерозійних заходів та оптимізації землеробства в цілому, необхідно замінити стратегію боротьби з ерозією ґрунтів на стратегію управління ерозійно-аккумулятивними процесами як природними процесами рельєфоутворення. Передумовою цього є проектування таких *природно-антропогенних геотехнічних систем* (ПАГТС), що б відповідали наступним вимогам [2]:

- 1) забезпечення раціонального використання води культурними рослинами;
- 2) відведення надлишків води (при її інтенсивному надходженні) за напрямками, які б не допускали розмиваючих швидкостей потоків;

3) узгоджене функціонування ПАГтС із природним флювіальним рельєфом, виключаючи можливість розвитку несприятливих геоморфологічних процесів;

4) забезпечення можливості контролю за стоком води і наносів на всіх рівнях їх формування.

На сьогодні проблема оптимізації землеробства Харківської області ускладнюється через низку причин:

- повсюдне нехтування основними правилами ерозійно-безпечного землекористування, відсутність належного впровадження у землеробську практику актуальних та дієвих заходів протиерозійної безпеки;

- недостатня розробленість методологічних та методичних основ системи територіальної оптимізації землеробства;

- відсутність чітких державних та регіональних програм і місцевих проєктів з оптимізації землеробства та землекористування;

- відсутність дієвих механізмів економічного стимулювання захисту земель від антропогенного перевантаження;

- відсутність на практиці юридичної відповідальності за недбале землекористування;

- низький рівень фінансового забезпечення впровадження заходів з оптимізації землеробства та впровадження нових технологій вирощування сільськогосподарських культур;

- занепад попередніх систем лісомеліорації, полезахисних лісосмуг та гідротехнічних споруд;

Окремим аспектом проблеми виступає відсутність системи реалізації нормативно-правових актів України, що регламентують діяльність у сфері оптимізації землеробства. Нова земельна реформа поділила орні землі на паї, межі яких юридично не дозволяють створювати контурну організацію території, здійснювати відповідне розміщення лісомеліоративних та гідротехнічних заходів, впроваджувати заходи з оптимізації землеробства. Протягом останніх років майже не розроблювалися проєкти землеустрою з контурно-меліоративною організацією території сільськогосподарських підприємств, на місцевості не відбулося жодного закріплення контурних меж полів і робочих ділянок. Виникла необхідність у створенні нової системи з територіальної організації та оптимізації землеробства, яка б враховувала вищезазначені проблеми та працювала б у напрямку їх подолання.

Обсяги землеохоронних заходів в Харківській області продовжують залишатися недостатніми і фактично є неспівставними з рівнем поширення деструктивних процесів.

Науково необґрунтоване ведення землеробства стало причиною не тільки значного економічного ризику, але сприяло розпорошенню матеріально-технічних ресурсів, що призвело до підвищення собівартості продукції, зменшення прибутків, незворотних змін стану земельних ресурсів. Як свідчить світовий досвід, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва можливе лише за інтенсивного використання

високородючих ґрунтів і за рахунок зниження грошових вливань у малопродуктивні землі.

Таким чином, у викладених умовах оптимізація землекористування Харківської області постає нагальним питанням, що потребує всебічного вивчення, наукового обґрунтування, з урахуванням, у тому числі, наступних положень, що витікають з даного та ряду попередніх [5] досліджень авторів:

1. Попереднє вивчення процесів флювіального морфогенезу на території є певним засобом регламентації землекористування та встановлення обсягів залучення земельних ресурсів до сільського господарства. Певний показник розвитку ерозійних процесів на території, що характеризує «напруженість» геоситуації, визначає верхню межу освоєння ресурсу та є одним з «природничих суб'єктів» визначення природного потенціалу території загалом (тобто таким, що пояснюється стійкістю природних геосистем), на відміну від економічного та технічного суб'єктів встановлення лімітів природо-користування.

2. Нами встановлено, що області впливу природних та антропогенного фактору розвитку ерозійних процесів не завжди співпадають, тобто наслідком господарського освоєння стало виникнення яружних форм та посиленій змив на ділянках, що за низкою природних передумов не є потенційно ерозійно небезпечними.

3. Через попередній аналіз та бальне оцінювання ерозійної небезпеки, що проводилось нами раніше на прикладі ключової ділянки в межах Куп'янського району Харківської області [5], однією з головних стратегій природокористування визначено виведення частки земель з інтенсивної експлуатації, як таких, що відповідають ділянкам водозборів з максимальною вірогідністю прояву ерозійних процесів за комплексом внутрішніх та зовнішніх факторів морфогенезу.

Список використаних джерел: 1. Булигін С.Ю. Оцінка географічного середовища та оптимізація землекористування. / Булигін С.Ю., Думін Ю.В., Куценко М. В. — Х.: ТОВ «Світло зі Сходу», 2001. — 168 с. 2. Грабак Н.Х. Основи ведення сільського господарства та охорона земель. / Грабак Н.Х., Топіха І.Н., Давиденко В.М., Шевель І.В. — К.: Професіонал, 2006. — 570 с. 3. Харківська область у 2011 році (статистичний щорічник) / [під ред. О.Г. Мамонтової]. — Х., 2012. — 582 с. 4. Швєбс Г.И. Теоретические основы эрозиоведения: / Швєбс Г.И. — К.: Вища шк., 1981. — 222 с. 5. Добровольська Н.В. Моделювання ерозійної небезпеки земель для територіальної організації землеробства / Н.В. Добровольська, В.А. Бережний // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць. — Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2011 — Вип. 11 (2) — 2011. — С. 182–185.

ВЛИЯНИЕ АГРОИСПОЛЬЗОВАНИЯ РАЗНОЙ ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТИ НА СОДЕРЖАНИЕ ОРГАНИЧЕСКОГО ВЕЩЕСТВА В ПАХОТНЫХ ПОЧВАХ

Е.А. Заздравных, Т.Б. Зуенко

Белгородский национальный научно-исследовательский университет

Серые лесные почвы и чернозёмы – преобладающие почвы лесостепной зоны Европейской части России. Интенсивное сельскохозяйственное использование приводит к изменению содержания органического углерода в пахотных почвах по сравнению с целинными участками. Для разных зонально-генетических типов почв направленность и степень трансформации органического вещества отличаются. Это связано с тем, что антропогенез накладывает на естественные факторы, влияющие на гумус. А для каждого типа почв набор и специфика этих факторов свои [1].

Целью данной работы явилось изучение поведения содержания органического вещества в пахотных серых лесных почвах центральной лесостепи Белгородской области разных сроков освоения.

Объекты и методы исследований. В качестве объектов исследования были выбраны пахотные и естественные серые лесные почвы ключевых участков «Самарино», «Мелехово», «Казачья Лисица» и «Поляна» на территории Белгородской области. Сравнивалось содержание гумуса в естественных (фоновых) серых лесных почвах лесостепи и их пахотных аналогов разных сроков распашки. Содержание гумуса определялось по методу Тюрина [2].

Результаты исследований. Длительной распашки в исследуемых почвах приводит к уменьшению содержания гумуса в пахотных горизонтах. Это объясняется тем, что пахотные горизонты постоянно перемешиваются под действием агротехники и органическое вещество минерализуется довольно быстро. На быструю минерализацию органического вещества гумуса и растительных остатков влияет также насыщенность пахотных горизонтов бактериями и микроорганизмами, которые активно минерализуют органику. Однако происходит накопление гумуса в средней части почвенных профилей исследуемых пахотных почв (глубина 30-50 см). Причем в пахотных почвах более древнего освоения в срединных частях профиля содержится больше гумуса, чем в более молодых пахотных аналогах. Развитие гумусово-аккумулятивного процесса характерно для горизонтов: A₁Bt(g) 100-летней пахотной почвы участка «Самарино», гумусовых горизонтов A₁ 100-летней и 150-летней пахотных почв участка «Поляна», горизонтов A_пах^{II} и A₁ 220-летней пахотной почвы участка «Мелихово», A₁A₂B_{тh} 100-летней пахотной почвы участка «Казачья Лисица» и горизонтов A₁Bt, BA₁t 220-летней пахотной почвы ключевого участка «Казачья Лисица». Анализ описаний почвенных разрезов пахотных почв позволяет установить еще одну тенденцию: в пахотных

почвах происходит наращивание гумусных профилей. В нижней части профиля (70-100 см) исследуемых почв содержание гумуса в фоновых и их пахотных аналогах практически не различается. Ощутимые отличия характерны только для ключевого участка «Казачья Лисица», где под лесом на этой глубине наблюдается большее содержание гумуса, чем на пашне с возрастом освоения 100 лет. По показателю содержания гумуса в слое 0-20 см все изученные пахотные почвы характеризуются низким содержанием органического вещества (2-4 %). Профильное распределение гумуса в исследуемых почвах агрохронорядов характеризуется аккумулятивным типом. В почвах под лесом изменение содержания гумуса по профилю происходит по регрессивно-аккумулятивному типу (накопление гумуса идет в верхнем горизонте и резкое его падение с глубиной). Профильное распределение гумуса в пахотных почвах носит прогрессивно-аккумулятивный характер (до некоторой глубины количество гумуса не меняется, но потом происходит резкое снижение его содержания). Отличие в характере профильного распределения данного показателя между лесом и пашней объясняется наличием пахотного горизонта.

Таблица 1

Корреляционная связь между содержанием гумуса (у) и содержанием гигроскопической влаги (х) в исследуемых почвах

Почвы агрохроноряда	Ключевой участок	Коэффициент корреляции	Оценка тесноты связи	Коэффициент детерминации, r^2 %
Почва под лесом (фон)	Самарино	-0,80	Тесная	64
Пашня 100 лет		-0,87	Весьма тесная	76
Пашня 150 лет		-0,82	Тесная	67
Почва под лесом (фон)	Поляна	-0,87	Весьма тесная	76
Пашня 100 лет		-0,95	Весьма тесная	90
Пашня 150 лет		-0,97	Весьма тесная	94
Почва под лесом (фон)	Мелихово	-0,96	Весьма тесная	92
Пашня 100 лет		-0,94	Весьма тесная	88
Пашня 220 лет		-0,98	Весьма тесная	96
Почва под лесом (фон)	Казачья Лисица	-0,86	Весьма тесная	74
Пашня 100 лет		-0,94	Весьма тесная	88
Пашня 220 лет		-0,89	Весьма тесная	79

На основании коэффициента корреляции была установлена степень связи между содержанием гумуса (у) и гигроскопической влагой (х) в исследуемой почве (табл. 1). Для почв всех ключевых участков между содержанием гумуса в почве и гигроскопической влагой прослеживается отрицательная связь, при чем в большинстве случаев она весьма тесная. Наибольшая корреляционная связь отмечается для пахотной почвы ключевого участка «Мелихово» с возрастом распашки 220 лет ($r = -0,98$).

Для изученных агрохронорядов почв был рассчитан коэффициент детерминации (см. таб. 1), который дает представление о варьировании одного признака за счет варьирования другого. Из таблицы 1 видно, что распашка приводит к увеличению варьирования гумуса за счет варьирования гигроскопической влаги (r^2 в фоновых почвах меньше, чем в пахотных аналогах). Влияние длительности распашки на r^2 прослеживается лишь на уровне тенденций.

Регрессионный анализ позволил установить количественную связь между содержанием гумуса (у) и гигроскопической влагой (х) (табл. 2).

Таблица 2

Регрессионная связь между содержанием гумуса (у) и содержанием гигроскопической влаги (х) в исследуемых почвах

Почвы агрохронорядов	Ключевой участок	Вид уравнения регрессии, (у = const ± х)
Почва под лесом	Самарино	$y = 3,2 - 0,4 * x$
Пашня 100 лет		$y = 5,2 - 0,7 * x$
Пашня 150 лет		$y = 4,3 - 0,5 * x$
Почва под лесом	Поляна	$y = 12,8 - 2,6 * x$
Пашня 100 лет		$y = 9,6 - 1,7 * x$
Пашня 150 лет		$y = 7,2 - 1,3 * x$
Почва под лесом	Мелихово	$y = 10,0 - 1,6 * x$
Пашня 100 лет		$y = 8,3 - 1,4 * x$
Пашня 220 лет		$y = 11,7 - 2,2 * x$
Почва под лесом	Казачья Лисица	$y = 6,2 - 1,1 * x$
Пашня 100 лет		$y = 9,8 - 2,2 * x$
Пашня 220 лет		$y = 15,2 - 3,5 * x$

Полученные уравнения регрессии имеют теоретическую значимость, т.к. позволяют построить прогноз изменения содержания гумуса в почве при изменении гигроскопической влаги. Так, в пахотной почве участка «Самарино» с возрастом распашки 100 лет изменение гигроскопической влаги на 1% приводит к уменьшению содержания гумуса в этой же почве на 0,7 %.

Список использованных источников: 1. Андроников, В.А. Об изменении свойств серых лесных почв при окультуривании / В.А. Андроников // Сб. материалов международного научно-методического совещания научных учреждений социалистических стран. – М., 1965. – С. 79-92. 2. Практикум по почвоведению. Под ред. И.С. Кауричева. - М.: Колос, 1973.- 279 с.

ОЦІНКА ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

А.В. Зарубіна, І.Ю. Мошна

Кіровоградський державний педагогічний університет імені В. Винниченка

В світовій практиці зелений туризм є вигідною альтернативою сільському господарству. Ці види туризму є перспективними для розвитку в такому аграрному регіоні як Кіровоградська область. Кіровоградщина в даному аспекті має низку позитивних і негативних факторів. До сприятливих можна віднести зростаючий попит мешканців великих міст та іноземців на відпочинок у сільській місцевості; вигідне транспортно-географічне положення області (централізованоукраїнське положення та розвинута мережа автомобільних та залізничних доріг); унікальна історико-етнографічна спадщина сіл (на Кіровоградщині існує 5940 об'єктів, які входять до потужного комплексу культурно-історичних пам'яток); достатній природно-ресурсний та трудоворесурсний потенціал; сприятливі природно-кліматичні умови; традиційна гостинність господарів та доступна ціна на відпочинок; можливість надання комплексу додаткових послуг з екскурсій, риболовлі, збирання ягід і грибів, катання на конях; потенційні можливості розширення мережі природно-заповідного фонду [6].

Проте Кіровоградщина є досить проблемним регіоном у рекреаційно-туристичному аспекті. Стримуючими факторами розвитку сільського туризму в області є: відсутність належного правового забезпечення розвитку даного виду туризму; відсутність механізму раціонального та екологічно збалансованого використання природного та історико-культурного потенціалу області для потреб туризму; низький рівень інфраструктури та комунікацій; недостатній рівень кадрового та рекламно-інформаційного забезпечення; відсутність дороговказів про місця розташування музеїв в області; відсутність об'єктів природно-заповідного фонду вищої категорії заповідання, що мінімізує розвиток зеленого сільського туризму; незадовільний стан більшості культурно-історичних пам'яток на території області; недостатня кількість розроблених туристичних маршрутів у межах області [6].

Авторами для оцінки туристичної привабливості області і, відповідно, перспектив розвитку зеленого туризму на цій території, використано метод початкового поля за Бартковським та метод бонітету (бального бонітету) [7]. Метод початкового поля являє собою накладання на карту Кіровоградської області сітки квадратів. Усього було виділено 225 квадратів.

Наступним етапом була оцінка методом бонітету кожного початкового поля (квадрата). Оцінювалась наявність природних і соціально-антропогенних рекреаційних ресурсів та їх концентрація в даному полі. Оцінювані показники були поділені на класи, кожному з яких була нарахована відповідна кількість балів.

В ході виконання оцінювання туристичної привабливості було враховано такі показники: показник лісистості, наявність річок та інших водних об'єктів, мережа транспортних шляхів, наявність природно-заповідних об'єктів, існуючі туристичні маршрути, наявність об'єктів історико-культурної спадщини, музеїв, культових споруд. Адже всі ці об'єкти мають важливе значення для підвищення туристичної привабливості регіону.

Наступним етапом створення картосхеми було об'єднання квадратів із однаковими показниками, а також визначення квадратів із максимальним (16) і мінімальним значеннями (6). Найбільшу кількість балів набрало лише 2 квадрати в Світловодському районі, а мінімальну кількість балів (6) набрав 21 квадрат — здебільшого це малопривабливі території на кордоні області. Далі авторами виділено на цій шкалі три відрізки. Таким чином, шкала туристичної привабливості, а відповідно, і перспективності в плані розвитку зеленого туризму виглядає так:

- до 9 балів — мало привабливі території;
- до 14 балів — привабливі території;
- від 14 і більше — дуже привабливі території.

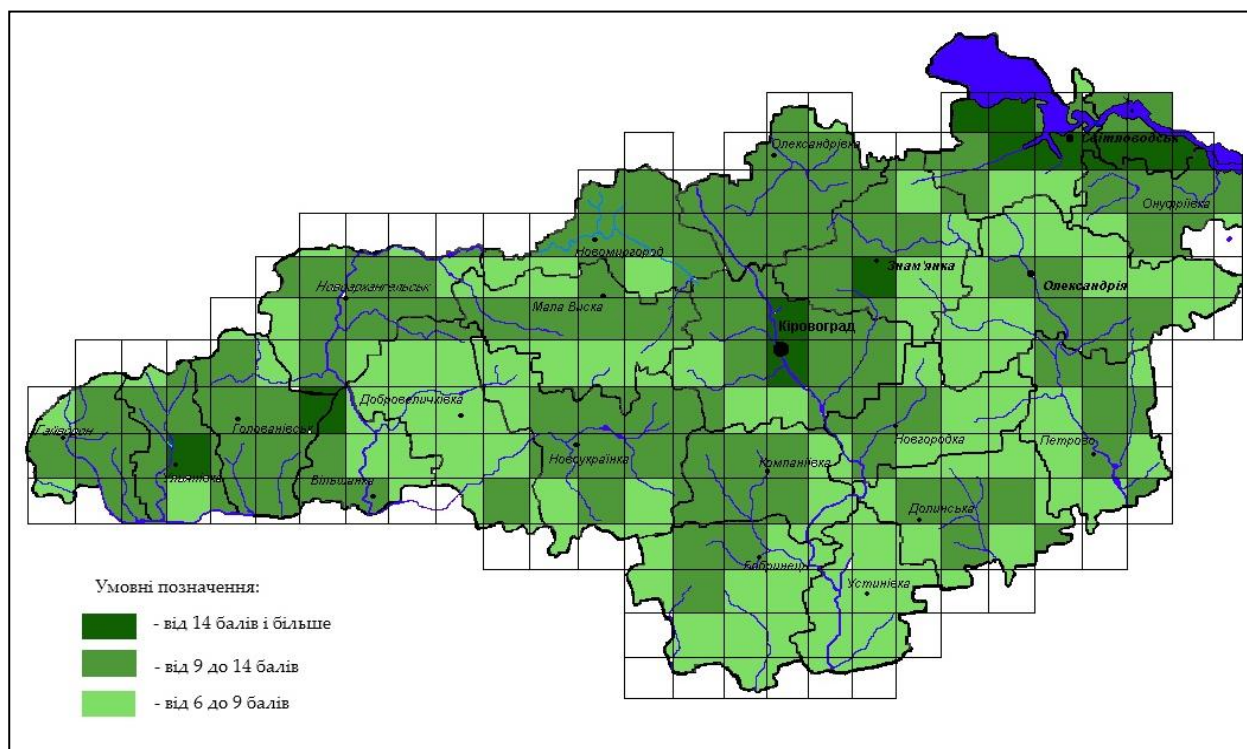

Рис. 1. Туристична привабливість Кіровоградської області [2, 4, 5, 6]

Таким чином були оцінені всі поля (225) та визначено їх відсоткове співвідношення. Менше 9 балів отримали 105 полів (44.7% від загальної кількості), від 9 до 14 балів отримали 118 полів (відповідно 50.2% відповідно) і від 14 і більше балів отримали 12 полів (5.1% відповідно).

На основі проведених досліджень туристичної привабливості Кіровоградської області методом бонітету та отриманих результатів, використовуючи картографічний метод, авторами розроблена

картосхема (рис. 1), на якій виділено території з різним ступенем насиченості рекреаційними ресурсами, і, відповідно, з різною придатністю для розвитку зеленого туризму.

На основі досліджень природно-ресурсного потенціалу та історико-культурної спадщини виявлено, що Кіровоградська область володіє достатнім потенціалом для розвитку зеленого туризму, але для цього потрібно вдосконалювати інфраструктуру, слідкувати за станом історико-культурних об'єктів, а також розвивати існуючу мережу зелених садиб, санаторіїв та баз відпочинку. Також для зацікавлення туристів можна розвивати такі специфічні послуги як катання на конях, екстремальні розваги на мотузках, сплави по річках області, тощо [6].

Список використаних джерел: 1. Антал А.Ю. Оцінка привабливості Закарпатської області для потреб екотуризму / А.Ю. Антал, Ж.І. Бучко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. серія: географія. – Тернопіль: СМП «Тайп», - № 1 (випуск 27). – 2010. – С. 359-364. 2. Заповідні куточки Кіровоградської землі. - Колектив авторів під заг.ред.д.б.н. Т.Л. Андрієнко. – Київ: Арктур-А:1999. – 240 с. 3. Кекушев В.П., Сергеев В.П., Степаницкий В.Б. Основы менеджмента экологического туризма. Учебное пособие. – М.: Издательство МНПЭУ, 2001. - 60 с. 4. Колотуха О.В. Ресурсно — туристський потенціал Кіровоградської області. - Кіровоград: 2002. - 68 с. 5. Національний атлас України. – К.: Національна академія наук України, ДНВП «Картографія», 2007. – 440 с. 6. Семенюк Л.Л., Зарубіна А.В. Сучасний стан та перспективи розвитку сільського туризму в Кіровоградській області. // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 519-520 : Географія. – Чернівці: Рута, 2010. – С. 49 – 51. (0,4 д.а.) 7. Runge J. Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej — elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2006. - 700 s.

УДК 631.4

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СТРУКТУРНО-АГРЕГАТНОГО СОСТАВА СЕРЫХ ЛЕСНЫХ ПОЧВ И ЧЕРНОЗЁМОВ В АГРОХРОНОРЯДАХ КЛЮЧЕВЫХ УЧАСТКОВ

Т.Б. Зуенко, Е.А. Заздравных

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

В настоящее время в РФ из 17,1 млн. га уже 0,132 млн. га выведено под пашню, которая влияет как на экономическое положение региона, так и на деградацию почвы. В почвенных профилях происходит поступательное накопление новых признаков, не свойственных природному почвообразованию [2, 3]. Появляется необходимость в постоянном накоплении и систематизации новых признаков, одним из которых является почвенная структура, влияющая на главнейшее свойство почвы – её плодородие.

Целью данной работы является в сравнении структурного состояния чернозёмов и серых лесных почв на территории лесостепи Среднерусской возвышенности под влиянием длительного богарного земледелия.

В ходе проведения исследований был использован комплекс различных методов, среди которых главным является метод почвенных агрохронорядов. Этот метод основан на сравнительном анализе строения и свойств почвенных профилей на фоновых угодьях с естественной растительностью и на пашнях, возникших в разное время на месте произрастания в прошлом растительности, характерной для фонового угодья. Для идентификации возраста распашки почв использовались разновременные крупномасштабные картографические материалы и, в первую очередь, планы периодов Генерального (конец XVIII века) и Специального (середина XIX века) межеваний Российской империи [3]. Кроме метода почвенных агрохорнорядов был использован метод сухого просеивания почвенных проб через колонку сит разного диаметра ячеек (метод Саввинова [1]).

В качестве объектов исследования были выбраны почвы, формирование которых в естественных условиях происходило под пологом дубово-широколиственным лесом и их пахотных аналогов со сроком земледельческого освоения 100 и 220 лет (участки «Мелихово» и «Верхопенье») и под лугово-разнотравной растительностью с пахотными аналогами возраста распашки 150 и 230 лет (участок «Юрьевка»), находящиеся на территории Белгородской области. Так, в Корочанском районе (участок «Мелихово») был изучен агрохроноряд тёмно-серой лесной почвы, в Ивнянском районе (участок «Верхопенье») - агрохроноряд чернозёма оподзоленного, в Губкинском районе (участок «Юрьевка») – агрохроноряд чернозёма типичного.

На участке «Мелихово» структурный анализ показал, что в пахотных почвах по сравнению с естественными почвами под лесом коэффициент структурности в подпахотном слое уменьшается. Данный процесс имеет явно выраженную направленность во времени, и за 220 лет земледельческого освоения рассматриваемый показатель был значительно хуже фоновых характеристик. Нами также выявлена тенденция смещения максимума коэффициента структурности вниз по почвенному профилю. Вместе с тем, структурное состояние пахотного горизонта староосвоенной почвы лучше по сравнению с почвой 100-летнего освоения.

На участке «Верхопенье» структурно - агрегатный анализ показал, что, относительно почв под лесом, на пашне коэффициент структурности снижается более быстрыми темпами по сравнению с участком «Мелихово», а увеличение рассматриваемого показателя в подпахотном слое менее заметно. Так же выявлена тенденция смещения максимума коэффициента структурности по почвенному профилю и, выраженное в меньшей степени, улучшение структурного состояния староосвоенных почв.

Структурно-агрегатный анализ почвы участка «Юрьевка» выявил закономерности близкие к почве на участке «Мелихово» – уменьшение изученного показателя в естественных почвах происходит быстрее, чем на участке «Верхопенье». Общими закономерностями для участков «Юрьевка» и «Верхопенье» является: уменьшение во временном ряду коэффициента структурности в пахотных почвах по сравнению с этим показателем в фоновых почвах. Так же изменение рассматриваемого показателя по профилю имеет

более сглаженный характер. На староосвоенных почвах ключевого участка «Юрьевка» кривая коэффициента структурности почвы практически полностью повторяет кривую данного показателя на пахотных почвах со сроком распашки 150 лет.

На основании полученных результатов можно сделать следующие выводы:

1. Естественные и пахотные оподзоленные и типичные чернозёмы, относительно естественных серых лесных почв, характеризуются более плавным изменением рассматриваемого показателя с глубиной (без резко выраженных скачков); они также характеризуются относительно лучшей структурой в пахотных горизонтах почв.

2. Общей закономерностью для участков «Мелихово» и «Верхопенье» выступает ухудшение (по сравнению с фоновыми показателями) структурного состояния пахотных горизонтов и его улучшение в подпахотных горизонтах почв. На участке «Юрьевка» так же происходит ухудшение (по сравнению с фоновыми показателями) структурного состояния пахотных горизонтов. Улучшения же в подпахотных горизонтах не выявлено, максимумы коэффициента структурности находятся в более глубоких слоях почвенного профиля.

3. На участках «Мелихово» и «Верхопенье» обнаружена тенденция некоторого улучшения структурного состояния пахотных горизонтов при сравнении старопахотных почв с почвами недавнего освоения. На участке «Юрьевка» данное явление не обнаружено.

Список использованных источников: 1. Практикум по почвоведению. Под ред. И.С. Кауричева. - М.: Колос, 1973.- 279 с. 2. Чендев Ю.Г. Антропогенное изменение тёмно-серых лесных почв центральной лесостепи за последние 200 лет. 1997. – 2-12 с. 3. Чендев Ю.Г. Эволюция лесостепных почв Среднерусской возвышенности в голоцене. – М.: ГЕОС, 2008.- 212 с.

УДК 551.583

БИОКЛИМАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НОВООСКОЛЬСКОГО РАЙОНА

С.А. Колонцова

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

На всем протяжении истории развития человечества все виды деятельности человека зависели от гидрометеорологических условий. Современный человек в значительной степени освободился от непосредственного влияния погоды. Однако, метеорологическая обстановка продолжает оставаться важным фактором окружающей среды. Поэтому оценка биоклиматических условий территории по степени комфортности важна для разработки научно обоснованной региональной политики, хозяйственного освоения региона и защиты здоровья населения.

Климат Белгородской области умеренно-континентальный со среднегодовой температурой 7,9°C. За исследуемый период (2000-2010 гг.) наблюдалось относительно теплое лето со среднеиюльской температурой 18,5-22°C, и относительно холодная зима со среднеянварской температурой не превышающей -6°C.

При этом на изучаемой территории отмечалось умеренное количество осадков, основная масса которых (65%) приходилась на теплый период – с апреля по октябрь.

Атмосферное давление менялось посезонно, достигая наименьших значений летом (около 1010 гПа), зимой увеличивалось в среднем до 1018 гПа.

В течение большей части года наблюдаются ветры с южной составляющей. В холодное время года и переходные сезоны на территории Новооскольского района скорость ветра увеличивается до 3,5 м/с. Летом интенсивность переноса падает, скорости снижаются до 1,5 м/с, а иногда до полного штиля.

Сезонное изменение метеорологических элементов приводит к изменению комфортности погодных условий. Существует множество подходов и способов оценки комфортности погодных условий, но среди большого количества биоклиматических индексов нами был выбран индекс патогенности метеорологической ситуации.

В зимние месяцы наблюдаются наибольшие значения индекса патогенности, что непосредственно связано не только с понижением температурного фона, но и с увеличением междусуточных перепадов температур, атмосферного давления и ростом скорости ветра. Снижение индекса патогенности наблюдается летом, это связано с комфортной температурой и небольшими междусуточными перепадами атмосферного давления [1].

Судя по значениям индекса патогенности, полученным осреднением среднемесячных значений за исследуемый период оптимальные условия складываются на территории Новооскольского района в мае и июне (I = 9,5-9,6), слабо раздражающие условия (индекс патогенности 10-16), отмечены в апреле, июле, августе, и сентябре; сильно раздражающие условия (индекс патогенности 18,1-24), отмечены в октябре. С ноября по март индекс патогенности на изучаемой территории был >24, что соответствует острым условиям погоды.

Выявлено, что в отдельные дни индекс патогенности увеличивается по сравнению со средними значениями в 2-4 раза в летние месяцы и в 7-8 раз – зимой. Причиной этого являются резкие колебания значений температуры воздуха, относительной влажности воздуха, атмосферного давления, скорости ветра.

В результате проведенного анализа можно сделать вывод, что сохраняется тенденция в сезонности распределения индекса патогенности – как средние, так и максимальные значения значительно выше в зимний период. Если рассмотреть среднегодовой показатель индекса патогенности на территории Новооскольского района за весь изучаемый период с 2000 по 2010 гг., а он

составляет 23,1 то можно сделать вывод, что погодные условия соответствуют сильно раздражающим.

Наряду с понятием комфортности погоды для самочувствия человека немаловажным является качество атмосферного воздуха. При одинаковых параметрах выбросов вредных веществ уровень загрязнения атмосферы существенно зависит от климатических условий изучаемой территории. Для оценки рассеивающей способности атмосферы был использован коэффициент потенциала самоочищения атмосферы K_m , который отражает климатические условия, характерные для конкретной местности, способствующие как накоплению, так и рассеиванию примесей в атмосфере [2].

Полученные результаты позволяют сделать вывод, что с октября по апрель преобладает повторяемость процессов, способствующих накоплению примесей в атмосфере. Причиной этого служит формирование адвективных инверсий при перемещении на территорию области относительно теплого воздуха с Атлантики. С апреля по июль и в сентябре преобладают процессы, способствующие хорошему самоочищению атмосферы от примесей, и K_m колеблется от 0,3 до 0,7, в марте субкомфортные (0,9), в остальное время года наблюдаются дискомфортные условия, соответственно повышается вероятность накопления примесей в атмосфере. Среднее значение K_m в Новооскольском районе за изучаемый период с 2000 по 2010 гг. составляет 1,1 (дисконфортные климатические условия).

С точки зрения климатической комфортности территория Новооскольского района находится в зоне с благоприятными условиями погоды. Совместный анализ индекса патогенности и коэффициента самоочищения атмосферы показал, что наиболее комфортный период для жизнедеятельности человека наблюдается с апреля по август. Среди этих месяцев наилучшие показатели характерны для мая, поскольку ему соответствуют самые низкие значения индекса патогенности (9,5 – оптимальные условия погоды) и коэффициента самоочищения атмосферы (0,3 – комфортные климатические условия). Следующим по комфортности следует признать июнь, индекс патогенности которого также соответствует оптимальным условиям (9,6), а коэффициент самоочищения комфортным условиям (0,7). Наименее комфортным месяцем в теплый сезон можно считать июль, которому также соответствуют комфортные условия по коэффициенту самоочищения атмосферного воздуха (0,7), но уже слабо раздражающие условия по индексу патогенности (10,9).

Список использованных источников: 1 Андреев С.С. Биоклиматические показатели: индексы // *Естественные и технические науки*. – 2007. – № 7. – С. 109-116. 2. Безуглая Э.Ю. *Метеорологический потенциал и климатические особенности загрязнения воздуха городов*. - Л.: Гидрометеиздат, 1980. – 184 с.

ИЗМЕНЕНИЕ ВНУТРИГОДОВОГО РАСПРЕДЕЛЕНИЯ СТОКА РЕК СЕЙМ И ТУСКАРЬ НА ФОНЕ УВЕЛИЧЕНИЯ АНТРОПОГЕННОЙ ОСВОЕННОСТИ ВОДОСБОРА

М.А. Колтунова

Курский государственный университет

Одним из важнейших элементов природно-ресурсного потенциала города Курска и Курской области являются поверхностные воды, а именно – реки. Наиболее крупной в Курской области является река Сейм, которая протекает почти через всю территорию области. В пределах городской черты Курска в Сейм впадает ее третий по величине приток – река Тускарь. Исторически сложилось, что территория водосбора рассматриваемых рек находится в зоне с высокой плотностью населения и, соответственно, с большой антропогенной нагрузкой. Это, безусловно, оказывает влияние на внутригодовое распределение стока. Распашка и застройка земель, вырубка лесов и иные антропогенные изменения особенностей подстилающей поверхности нарушают естественный гидрологический режим водотоков на протяжении года, так как изменяются характеристики поверхностного и подземного стока. И, напротив, человеческое вмешательство, такое как строительство прудов, дает обратный эффект – повышает равномерность внутригодового распределения стока из-за возможности его регулирования по длине всего водотока. Таким образом, высокая хозяйственная освоенность территории водосбора характеризуется двойственностью в оценке влияния на естественный гидрологический режим рек Тускарь и Сейм.

Для изучения особенностей внутригодового распределения стока использовался метод В.Г. Андреянова [1].

Таблица 1

Внутригодовое распределение стока р. Тускарь

Группа водности	Объем стока весеннего периода, млн. м ³			% от годового стока	Объем стока летне-осеннего периода, млн. м ³						% от годового стока	Объем стока зимнего периода, млн. м ³			% от годового стока
	III	IV	V		VI	VII	VIII	IX	X	XI		XII	I	II	
Мало-водная	47,7	20,5	15,7	38,4	11,5	10,2	11,9	12,4	15,9	11,9	33,8	22,4	16,6	21,7	27,8
Средне-водная	25,2	68,4	24,8	39,1	20,3	15,1	14,0	14,7	21,4	24,0	36,2	22,7	30,5	21,5	24,7
Много-водная	51,7	183	21,2	66,2	18,5	11,9	8,7	8,8	16,1	16,4	20,8	13,8	23,4	13,2	13,0

Внутригодовое распределение стока р. Сейм

Группа водности	Объем стока весеннего периода, млн. м ³			% от годового стока	Объем стока летне-осеннего периода, млн. м ³						% от годового стока	Объем стока зимнего периода, млн. м ³			% от годового стока
	III	IV	V		VI	VII	VIII	IX	X	XI		XII	I	II	
Маловодная	31.7	18.2	17.4	31.3	14.3	10.7	9.86	15.3	19.9	19.4	41.6	10.4	13.9	34.1	27.1
Средневодная	20.8	31.7	53.0	41.9	15.3	11.9	13.9	17.2	18.5	16.8	32.8	19.7	20.8	31.7	25.3
Многоводная	94.2	59.9	31.5	43.1	20.6	18.4	17.7	23.2	26.3	30.3	31.7	36.8	34.1	38.1	25.3

С помощью этого метода определяется водность по сезонам для трех групп водности: многоводной, средневодной и маловодной. Результаты представлены в таблицах 1 и 2.

Как видно из таблиц, большая часть годового объема стока приходится на период половодья, особенно ярко это выражено в многоводные годы. Наименьшую долю составляет сток зимнего периода, что также наиболее характерно для многоводной группы лет.

В последние годы во внутригодовом распределении стока наблюдаются качественные и количественные изменения. Для выявления динамики распределения стока в масштабе трех последних десятилетий были рассмотрены и детально проанализированы метеорологические и гидрологические данные за период с 1981 по 2010 гг [2, 3].

Результаты анализа показали наличие некоторого спада объемов стока для исследуемых рек за период половодья, что видно из рисунка 1.

Рис.1. Динамика изменения объема стока за период половодья р. Тускарь

Сток за периоды летней и зимней межени изменяется в противоположном направлении. При этом годовой сток за рассматриваемый период практически не меняется.

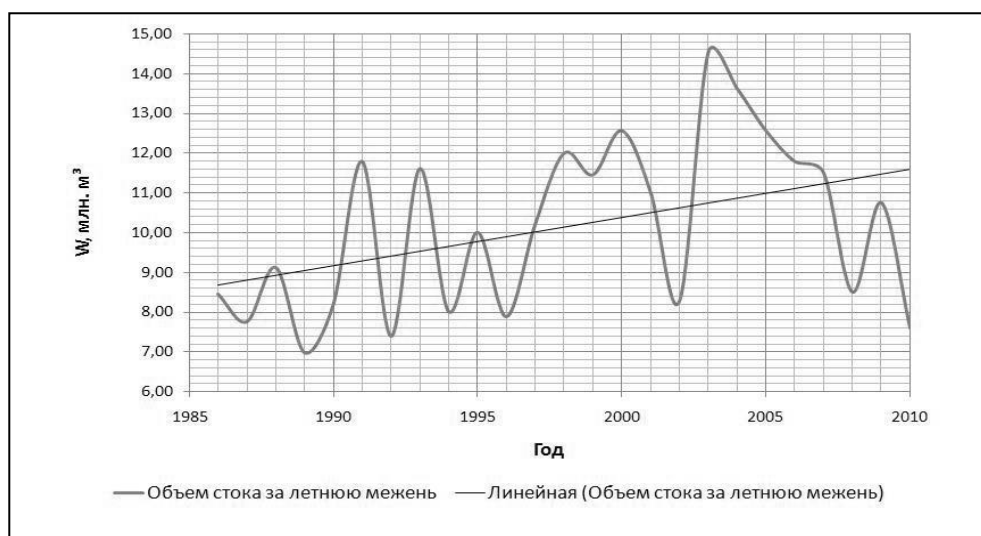

Рис. 2. Динамика изменения объема стока за период летней межени р. Тускарь.

Таким образом, наблюдается выравнивание стока в течение года за счет повышения меженных расходов воды и уменьшения половодья.

Сделать однозначный вывод о возрастающей роли антропогенного вмешательства в естественный гидрологический режим рек Сейм и Тускарь достаточно затруднительно из-за сложности точного отделения последствий влияния хозяйственной деятельности от последствий влияния меняющихся метеорологических показателей, которые также являются регуляторами стока.

Осадки и годовой ход температуры воздуха являются важными элементами климата, влияющими на особенности распределения стока. Но ни один из элементов не может быть определяющим. В подтверждение этому был проведен анализ связи многолетних данных по объему стока за период половодья с данными о режиме осадков и температуры воздуха периодов соответствующих половодий. Коэффициент корреляции Пирсона оказался равным соответственно 0.18 и 0.23, что свидетельствует о слабой связи рассматриваемых элементов. Более прочная связь была обнаружена между особенностями хода температуры воздуха и величиной максимального расхода воды за половодье (коэффициент линейной корреляции Пирсона равен 0.41).

Это характерно не только для половодий. Так, на фоне относительной стабильности осадков, повышения температур воздуха, расходы воды за периоды межени продолжают расти. Данный факт говорит об изменении режима грунтового питания реки и возрастающей роли зарегулированности русла как следствие возрастания хозяйственной освоенности территории водосборов.

Список использованных источников: 1. Андреев В.Г. Внутригодовое распределение речного стока. Л.: Гидрометеиздат, 1960. 327 С. 2. Гидрологическая изученность. Том 6, выпуск 2. Метеорологический ежемесячник. Вып. 28, Часть 2. ВНИИГМИ-МЦД Обнинск,

1981-2010. 3. Ежегодные данные о режиме и ресурсах поверхностных вод суши. Часть 1. Реки и каналы. Том I, Выпуск 2, Бассейн Днепра. – Курск, 1981-2010

РЕКРЕАЦИОННАЯ ОЦЕНКА ЛЕСНЫХ ТЕРРИТОРИЙ, КАК РЕЗУЛЬТАТ СОЗДАНИЯ ЛЕСНОГО РЕКРЕАЦИОННОГО КАДАСТРА*

И.С. Королева

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

Лесные массивы, расположенные в окрестностях населенных пунктов играют огромную роль в решении задач организации отдыха на «лоне природы», а так же помогают мегаполисам улучшить свое экологическое состояние. Это происходит благодаря способности лесов очищать воздух от загрязнений, насыщать его кислородом, выделять фитонциды, восстанавливать психо-эмоциональное и душевное равновесие. Способность лесных территорий благотворно влиять на человека, во многом обусловлена экологическим состоянием лесных массивов, а оно в настоящее время находится в не лучшем состоянии. Связано это с антропогенным воздействием на природу промышленных предприятий и самого человека в целом, и недостаточной законодательной проработкой вопросов рекреационного использования лесов. Удовлетворение возрастающих рекреационных потребностей населения в отдыхе в лесной зоне в условиях постоянного ухудшения экологического состояния территорий возможно только при условии проведения грамотной государственной политики в этой области и принятия, своевременных мер, создания и ведения лесного рекреационного кадастра, а не кадастра лесов рекреационного назначения. Поскольку при его создании следует руководствоваться тем, что:

- в рекреационных целях могут быть использованы все лесные территории независимо от их назначения и категории защищенности;
- лесной рекреационный кадастр представляет собой систематизированный свод данных, содержащих качественную и количественную опись лесов, которые предполагается использовать для отдыха и восстановления здоровья человека [1,2];
- для сбора и систематизации данных необходимо применение геоинформационных технологий, беспилотных летательных аппаратов (БПЛА) и других современных технологий;
- должен производиться перевод натуральных значений в единую числовую шкалу. Шкала будет определена в интервале от 0 до 3. Это позволит быстро оценивать и обрабатывать рекреационную информацию и пространственные запросы и на основе электронных таблиц строить рекреационные и лесоустроительные карты.

* Работа выполнена в рамках гранта по программе РФФИ «Научная работа молодых российских ученых в ведущих научных организациях Российской Федерации»

Лесной рекреационный кадастр обязательно должен содержать обязательные таксационные и дополнительные показатели. Первые содержат сведения о составе, возрасте, полноте, форме древостоя, бонитете, информацию о подлеске, санитарно-гигиеническом состоянии и другие данные. Дополнительные показатели позволяют определить рекреационную ценность лесных массивов, виды (кемпинговая, повседневная, спортивно-массовая, туризм, экскурсия), формы (пешая, транспортная, дорожная, бездорожная, добывательская, бивачная и кошевая) и категории (лечебная, оздоровительная, спортивная, туристическая, приключенческая, экстремальная, научно-познавательная, утилитарная) их рекреационного использования, а также провести рекреационное зонирование. В ходе исследования лесных рекреационных территорий Белгородской области, анализа нормативных, законодательных документов, теоретических и методологических основ рекреационной и экономической оценки лесных зон автором исследования были уточнены индикаторы рекреационной оценки (рис. 1), которые необходимо учитывать при создании лесного рекреационного кадастра.

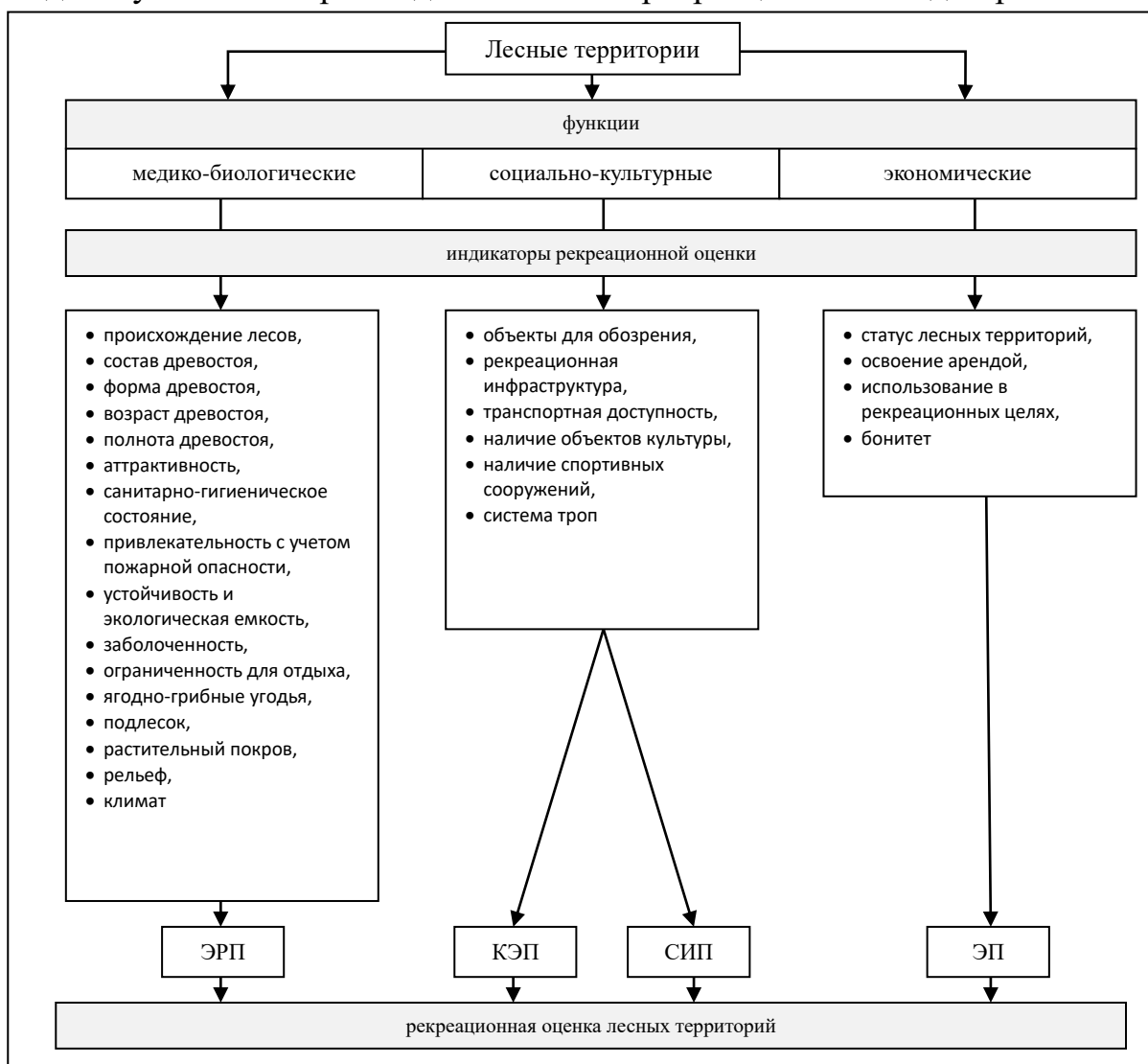

Рис. 1. Функциональная модель рекреационной оценки лесных территорий

Данные индикаторы учитывают функции, выполняемые лесными территориями при определении эколого-рекреационного (ЭРП), культурно-экологического (КЭП), социально-инфраструктурного (СИП) и экономического потенциала лесных территорий. Рекреационная оценка лесных территорий представляет собой интегральный показатель, базировавшийся на сочетании медико-биологического, технологического и психолого-эстетического методов оценки.

По результатам оценки лесных территорий возможно решение ряда задач проектирования функциональных зон с учетом представленных видов, форм, категорий рекреации и стадии деградации территории, управления лесным комплексом, совершенствование системы налогообложения, создания рекреационно-туристической инфраструктуры.

Список используемых источников: 1. Реймерс, Н.Ф. Природопользование / Н.Ф. Реймерс. – М., 1990. 2. Рысин Л.П., Савельева Л.И., Полякова Г.А., Рысин С.Л., Беднова О.В., Маслов А.А. Мониторинг рекреационных лесов. М.: ОНТИ ПНЦ РАН, 2003. 168 с.

УДК 556.51+004.9+551.482+556.18

РОЗПОДІЛЕНЕ ГІДРОЛОГІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЧЕРЕЗ ГІС-ЗАСОБИ ДЛЯ МЕНЕДЖМЕНТУ ВОДНИХ РЕСУРСІВ РЕГІОНУ

С.В. Костріков, К.Ю. Сегіда

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Вода є фундаментальною речовиною як для життя людини, так і для сталого функціонування природного довкілля. Стан водопостачання, якість води, як питної, так і тієї, що використовується для інших побутових потреб, завжди перебуває у центрі уваги регіональної спільноти. Остання сподівається бути захищеною від руйнівної дії повеней та паводків, мати постійний доступ до якісних водних ресурсів та до пов'язаних із ними рекреаційних можливостей. В той саме час, гідросфера суші може бути джерелом вкрай несприятливих екзогенних процесів і навіть – катастрофічних явищ. Наприклад, повені низького ступеня забезпеченості можуть в лічені години зруйнувати навіть стійкі екологічні системи або елементи антропогенної інфраструктури, які будувалися роками і десятиріччями. Сам зміст і набір чинників, які визначають багатогранні проблеми водних ресурсів, апріорі роблять географічну інформаційну систему (ГІС) потужним засобом відповідного сегменту природноресурсного менеджменту, який має впроваджуватися в природних або адміністративних межах певного регіону. Питання регіональних границь того або іншого типу може бути у даному випадку ключовим для ефективного менеджменту і вирішується через обробку в ГІС геопросторових даних.

Мета цієї доповіді – подання і обговорення певного методологічного підходу щодо геоінформаційного моделювання в предметній галузі гідрології. Похідною впровадження цього підходу має бути створення гідрологічної інформаційної системи, яка б органічно поєднувала геопросторові та часові

гідрологічні дані рядів довгострокових спостережень для ефективних функціональних аналізу та моделювання.

Нами вже доводилося, що гідрологічне моделювання режиму яружно-балкових і річкових систем може бути значно полегшено через засоби геоінформаційних платформ і технологій, однак, зрозуміло, лише за умовою їх адекватного застосування [1, 2]. У першу чергу йшлося про обробку первинних даних, інтерпретацію результатів роботи модулів моделювання, заключну візуалізацію отриманої територіальної структури розподілу особливостей гідрологічного режиму. Графічний інтерфейс користувача відповідного програмного забезпечення ГІС має надавати фахівцю-гідрологу обмежений, однак логічний доступ до усіх функціональних можливостей даного програмного забезпечення, тобто дозволити такому фахівцю бути сконцентрованим саме на впровадженні стандартних або оригінально сконструйованих гідрологічних моделей, а не на застосуванні наявних ГІС-засобів взагалі.

Взагалі більшість методів розрахунку й прогнозу екстремального яружно-балкового та річкового стоку ґрунтується на наступних припущеннях щодо механізмів його формування [3], із яких і треба виходити при моделюванні гідрографа стоку: 1) головна маса води надходить у річкове русло з поверхні водозбору; 2) схиловий стік починається лише після того, як інтенсивність опадів (надходження води на поверхню водозбору) перевищить інтенсивність поверхневої інфільтрації; 3) схиловий стік охоплює всю поверхню водозбору, і рух води відбувається суцільним шаром.

В той саме час нами також вже неодноразово доводилося, що час релаксації геоморфологічного компонента системи водозбірного басейну (морфології поверхні водозбору і мережі рельєфу) буде значно більшим, ніж відповідний період релаксації її гідрологічного компонента (поверхневого та руслового стоку) [4, 5]. Останнє є правомірним, перш за все, для флювіальних регіонів з розвинутою водно-ерозійною морфоскульптурою рельєфу. Таким чином, результат моделювання по матриці гідрологічного стоку – мережа рельєфу – буде відображати скоріше особливості взаємодії морфології і гідрологічного режиму водозбору у минулому, аніж тепер.

На підставі всього цього можливо створення особливо точних корегувальних коефіцієнтів для розподілених гідрологічних моделей річкових басейнів. У такому разі розподілені гідрологічні моделі (РГМ) дозволятимуть робити опис просторової варіації в характеристиках водозбору і, наприклад, в характеристиках весняного або зливого стоку в залежності від визначеного шаблону моделі та її конфігурації. Також не існуватиме ніякого розходження між рівнем інтеграції параметрів моделі та типу комп'ютерного інтерфейсу, необхідного для реалізації її специфічного варіанта. Деякі РГМ-моделі використовують спеціалізовані бази даних, у той час як інші звертаються до стандартизованих баз. В останні десятиріччя супроти застосування громіздких емпіричних моделей, що включали дані по детальних гідрологічних вимірах крізь всю площу водозбору, але були прив'язані тільки до одного, хоч і масштабного процесу чи явища, все більша перевага стала віддаватися тим моделям, що базуються на просторово розподілених даних, які, в свою чергу,

відбивають взаємозв'язок багатьох, але у певних випадках – незначного масштабу – процесів [6, 7].

Базовим кроком в комплексній процедурі впровадження розподіленого гідрологічного моделювання має бути створення проекту функціональності та інтерфейсу модуля-аплікації ГІС. Такий модуль-аплікація є програмним алгоритмом (чи групою алгоритмів) + інтерфейс, які генерують введення інформації, що необхідна для моделювання, але не виконують таке моделювання безпосередньо. Додатковим ГІС-компонентом, що реалізовує гідрологічне моделювання, і є власно розподілена гідрологічна модель. Остання може бути визначена як набір тих програмних алгоритмів, котрі виконують гідрологічне моделювання на підставі розгляду водозбору як сукупності субводозборів. Розробка РГМ у варіантах, по-перше, щодо екстремальних гідрологічних явищ весняних повеней і, по-друге – літніх дощових паводків і, насамкінець, створення проекту гідрологічного модуля-аплікації ГІС – є двома складовими вказаної вище комплексної процедури впровадження розподіленого гідрологічного моделювання. Цій модуль-аплікація має стати прообразом майбутньої гідрологічної інформаційної системи (ГідІС). ГідІС можна описувати як програмно-апаратний комплекс, який обробляє певну синтетичну сукупність гідрологічних даних. Остання складається як із серій часових даних гідрологічних спостережень, так і з геопросторових даних, при цьому обидва цих типи даних підтримують гідрологічні аналіз, моделювання й прийняття рішень. Доцільно вважати, що існує певний синергетичний зв'язок між геопросторовими даними і часовими серіями гідрологічних спостережень, яку до останнього часу – до часу застосування ГІС-платформ – було достатньо важко виявити, оскільки, як правило, геопросторові дані і часові серії гідрологічних спостережень (наприклад, екстремальні руслові витрати) зберігалися в різних форматах та в різних архівних середовищах.

Ключові питання регіонального водоресурсного менеджменту можуть бути, на нашу думку, вирішені через ГідІС за умовою створення її наступної адекватної специфікації: 1) всі гідрологічні дані для цього програмного забезпечення мають бути утримані в єдиній системі географічних координат; 2) переважне подання гідрологічного компоненту географічного ландшафту має здійснюватися через векторний формат даних (точкові, лінійні та полігональні об'єкти), однак доповнюватися, де необхідно, растровим форматом та поверхнями триангуляційних нерегулярних мереж; 3) відношення між ГІС-об'єктами із різних шарів даних мають бути встановлені і задіяні для визначення руху води через географічний ландшафт від одного такого об'єкту до іншого; 4) критичним є гармонічне поєднання геопросторової інформації із даними щодо часових серій гідрологічних спостережень; таке поєднання сприятиме створенню повноформатної гідрологічної інформаційної системи.

Список використаних джерел: 1. Костріков С.В. Про можливість моделювання гідрологічного режиму водозбору через характеристики мережі рельєфу // *Вестн. ХНУ*. - 2001. - № 521: *Геологія, Географія, Екологія*. - С. 175-179. 2. Костріков С.В. Моделювання гідролого-геоморфологічних характеристик водозбору / Костріков С.В., Воробйов Б.Н. // *Український географічний журнал*. – 2002. - № 2 - С. 43-48. 3. Виссмен У., Харбаф Т., Кнэпп Д. *Введение в гидрологию.*: Пер. с англ - Л.: Гидрометеиздат, 1979. - 470 с.

4. Костріков С.В. Цифрові моделі місцевості і три напрямки в геоінформаційному моделюванні водозборів // Людина і довкілля. 2002. Вип. 3. – Харків: Видавництво ХНУ, 2002 – С.49-54. 5. Костріков С.В., Воробійов Б.Н. Формалізована модель флювіального рельєфоутворення та її реалізація в програмному забезпеченні // Геоінформатика - GEOINFORMATIKA – 2005. – № 4. – С. 45-53. 6. Abbot, M.B., J.C. Bathurst, J.A. Cunge, P.E. O'Connell, J. Rasmussen // An introduction to the European Hydrologic System - Systeme Hydrologique Europeen. «SHE». 1: History and philosophy of a physically based, distributed modelling system.- Journal of Hydrology. – 1990. - Vol. 87 - P. 45-59. 7. Beven K.J. TOPMODEL: a critique // Hydrological Processes. – 1997. – Vol. 11. – P. 1069-1085.

УДК 632.151

АЭРОТЕХНОГЕННОЕ ЗАГРЯЗНЕНИЕ СНЕЖНОГО ПОКРОВА Г. БЕЛГОРОДА

К.-Б. Морабандза, В.Е. Артищев

*Белгородский государственный национальный
исследовательский университет*

В настоящее время изменение состояния окружающей среды городов является актуальным вопросом. Это изменение происходит вследствие формирования и длительного существования в городах техногенных потоков вещества, которые загрязняют природные компоненты городского ландшафта [5]: атмосферный воздух, водные объекты, почву, растительный покров. Среди этих потоков аэротехногенные формируют наиболее обширные геохимические аномалии, как длительно существующие (в почвенном покрове и техногенных поверхностных образованиях), так и кратковременные – например, в снежном покрове.

Данная работа посвящена оценке загрязнения геохимической среды г. Белгорода в результате аэротехногенного воздействия на снежный покров. В исследовании были использованы следующие методы исследования: химико-аналитический, статистический, геохимический. Уделялось внимание применению ГИС технологий. Фиксацию точек пробоотбора проводили с помощью GPS-приемников. В пробах снега определяли содержание пыли (гравиметрическим методом), общую минерализацию талой воды (кондуктометрическим методом), рН (потенциометрическим методом), концентрацию ионов тяжелых металлов (вольтамперометрическим методом). Геостатистическую обработку и визуализацию полученных результатов исследования производили в программе Surfer.

Показатель пылевой нагрузки (P_n), который отражает накопление пыли в снеговом покрове, ($\text{мг}/\text{м}^2 \cdot \text{сут.}$) рассчитывали по формуле [7]:

$$P_n = P/(S \cdot t),$$

где: P – масса пыли в пробе (мг); S – площадь шурфа (м^2); t – время от начала снегостава (количество суток).

Для оценки общего загрязнения снега тяжелыми металлами оценивали суммарный показатель (Z_c), по формуле [7]:

$$Z_c = \sum_1^i \frac{C_i - C_\phi}{C_\phi} + 1 = \sum_1^n K_c - (n - 1)$$

где K_c – коэффициент концентрации (отношение содержания химического элемента в оцениваемом объекте к его фоновому содержанию), n – число химических элементов, входящих в изучаемую ассоциацию, C_i – аномальное содержание; C_ϕ – фоновое содержание.

Территория г. Белгорода представлена преимущественно районами жилой и промышленной застройки. В загрязнении атмосферы города на 60-70% участвует автотранспорт, 30-40% – вклад промышленных предприятий, среди которых наиболее мощные аэротехногенные потоки формируют предприятия стройиндустрии, в частности, ЗАО «Белгородский цемент», ОАО «ЖБК-1», ОАО «Стройматериалы» [1]. Потоки вещества, выбрасываемые в атмосферу стационарными и передвижными источниками, распространяются в составе естественных воздушных потоков и при осадении загрязняют городские поверхности (в частности – снежный покров), а затем эти вещества мигрируют в городской среде в составе водных потоков [2, 6].

Пробоотбор проводился 10–11 февраля 2012 года, период залегания снежного покрова составил 22 дня. За исследованный период залегания снежного покрова преобладали ветры юго-западного и северо-восточного направлений, что способствовало пространственному перераспределению загрязняющих веществ по направлениям переноса.

Для проведения снегомерной съемки и для оценки состояния атмосферного воздуха в г. Белгороде нами разработана сеть мониторинга с маршрутными постами, где мы располагали точки пробоотбора – с учетом функционального зонирования территории. Отбирали три параллельных пробы снега: две рабочие и одну резервную на тридцати двух разных точках города. Анализ рН, минерализации, массу твердых частиц определяли на следующий день после пробоотбора, содержание тяжелых металлов в талой воде – путем анализа консервированных проб (HNO_3).

Расчет показателя пылевой нагрузки на территории г. Белгород позволил оценить его величину от 4,90 мг/м²·сут. до 611,18 мг/м²·сут. при среднем значении 90,9±149,1 мг/м²·сут. Наиболее низкий показатель наблюдается в северо-восточной части территории города, наиболее высокий показатель – в центре города. Различия в показателях техногенной пылевой нагрузки обусловлены как отношением к источникам загрязнения (крупные автомагистрали, промышленные предприятия), преобладающим направлением ветра, рельефом городской территории. Так, центральная часть города, расположенная в долине рек Везелка и Северский Донец, является наиболее низменной и поэтому концентрирует загрязнения.

По результатам измерения минерализации, среднее содержание солей составило 193,65 мг/л. Максимальное значение 494 мг/л наблюдали в т. 32 на

просп. Ватутина, а минимальное 62 мг/л характерно для точки № 26 по ул. Щорса, 13. Повышение минерализации талой воды может быть интерпретировано как загрязнение растворимыми веществами.

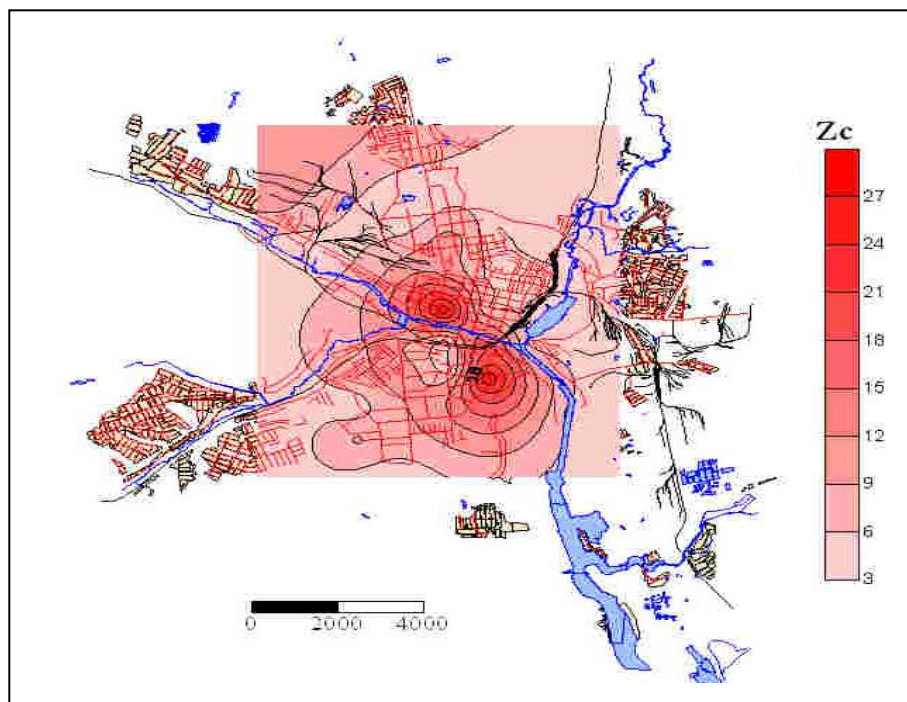

Рис. 1. Картограмма пространственного распределения суммарного показателя загрязнения (Z_c) снежного покрова г. Белгорода тяжелыми металлами.

Итак, в ходе исследований было выявлено, что по основным показателям загрязнения доминирует центральная часть города (Рис. 1). В настоящее время здесь еще находится значительная доля жилой застройки. Высокая щелочность снеговой воды в западной части г. Белгорода подтверждает негативное влияние цементного завода, который полностью вошел в городскую черту. В связи с приведенными фактами существует острая необходимость существенной перепланировки города, а именно вынести загрязняющее производство строительной индустрии на безопасное расстояние от города и превратить существующие жилые зоны центра в культурно-деловые районы.

Список использованных источников: 1. Авраменко П.М., Состояние окружающей среды и использование природных ресурсов Белгородской области в 2007 году : справочное пособие / П.М. Авраменко, А.И. Анисимов, А.Н. Анисов и др.; под ред. С.В. Лукина. – Белгород: КОНСТАНТА, 2008. – 208 с. 2. Быстрых В.В., Боев В.М., Зебзеев В.В. и др. // Комплексная гигиеническая оценка накопления загрязнителей атмосферного воздуха в депонирующих средах в зоне воздействия газового комплекса. Исследования эколого-географических проблем природопользования для обеспечения территориальной организации и устойчивости развития нефтегазовых регионов России: Теория, методы и практика. Нижневартовск: НГПИ, ХМРО РАЕН, ИОА СО РАН, 2000. С. 259-262. 3. Василенко В.Н. и др. // Мониторинг загрязнения снежного покрова. Л.: Гидрометеиздат, 1985. 4. Голубев Г.Н. – Геоэкология: Учебник для студентов высших учебных заведений. – М.: Изд-во ГЕОС, 1999. – 338с. 5. Саит Ю.Е. Геохимия окружающей среды/ Ю.Е. Саит, Б. А. Ревич, Е. П. Янин и др. – М.: Недра, 1990. – 335 с. 6. Систер В.Г., Корецкий В.Е. // Инженерно-экологическая защита водной системы северного мегаполиса в зимний период. М.: 2004. 7. Петров К. М., Геоэкология: К. М. Петров — Санкт-Петербург.: дом Санкт-Петербургского государственного университет, 2004 г.- 276 с.

ЕСТЕСТВЕННОЕ ВОССТАНОВЛЕНИЕ ЛЕСОСТЕПНЫХ ФИТОЦЕНОЗОВ В УСЛОВИЯХ ЗАЛЕЖНОГО РЕЖИМА

Е.С. Набокова

*Белгородский государственный национальный исследовательский
университет*

В настоящее время в России широкое распространение получили антропогенные процессы, приводящие к деградации экологического потенциала природных и природно-антропогенных ландшафтов: отчуждение земель горнодобывающей промышленностью, эрозийное разрушение почв, неблагоприятные экзогенные процессы, часто сопровождающиеся полным уничтожением почвенно-растительного покрова и преобразованием рельефа.

По мнению авторов [1], земли, выведенные из сельскохозяйственного оборота в 90-х-2000-х гг., вследствие экономического спада и разорения сельскохозяйственных предприятий, в настоящее время находятся в трендах естественного воспроизводства почв, сопровождающегося восстановлением растительного покрова. На месте агроценозов возникают постагрогенные фитоценозы, характеризующиеся составом и структурой растительности, соответствующими стадиями восстановительной сукцессии.

С экономической точки зрения угодья, переведенные в залежь, считаются убыточными. Однако изучение возможностей воспроизводства почвенно-растительного покрова имеет большое практическое значение, так как позволит определить перспективы использования залежных земель, необходимых для эффективного ведения сельского хозяйства и природоохранной деятельности в районах интенсивного землепользования.

Целью проведенного нами на территории Белгородской области исследования, было изучение естественного воспроизводства травянистых фитоценозов в условиях залежного режима. На примере участков полей, выведенных из использования в результате проведения противоэрозийных мероприятий, создания линий обороны периода Великой Отечественной войны, или заброшенных вследствие изменений условий землепользования, были изучены процессы естественного восстановления видового состава фитоценозов. Исследования проводились в Чернянском и Красногвардейском районах Белгородской области, степень эродированности земель которых превышает среднеобластной уровень [2].

В почвенно-генетическом отношении исследованные объекты представлены черноземами типичными и выщелоченными с различной степенью эрозийной деградации. Кроме того, были исследованы новообразованные почвы, сформировавшиеся на насыпях противоэрозийных валов, сложенных смесью материала различных (преимущественно гумусовых) генетических горизонтов фоновых почв.

Датировка возрастов залежей проводилась на основе опроса агрономов, администрации и местного населения, а при отсутствии такой информации – по возрасту древостоя синхронных лесопосадок. Был исследован следующий возрастной ряд: 8 лет, 10 лет, 15 лет, 30 лет, 35 лет, 60 лет.

Таблица 1

Описание растительности на разновозрастных залежах лесостепной зоны (Белгородская область) (по шкале Друде)

Список названий видов	Возраст								
	8 лет	10 лет	15 лет	30 лет	30 лет	35 лет	35 лет	60 лет	60 лет
	*В	З	З	В	З	В	З	О	З
<i>Stipa capillata</i> L.				sol	cop 3	sol			
<i>Stipa pennata</i> L.								sol	sol
<i>Agrimonia eupatoria</i> L.	cop 1	cop 2	cop 3	sp	cop 1	cop 1			
<i>Poa pratensis</i> L.		cop 1	cop 2	sol		cop 1	sol		
<i>Gypsophila paniculata</i> L.						sp			
<i>Verbascum nigrum</i> L.				sol		sp			
<i>Festuca valesiaca</i> L.						cop 1			
<i>Festuca sulcata</i> L.						cop 2			
<i>Medicago falcata</i> L.					cop 3		cop 3		
<i>Galium verum</i> L.	cop 1		cop 2				cop 2		
<i>Lotus corniculatus</i> L.							sp		
<i>Artemisia austriaca</i> L.				sol			sp	cop 1	cop 1
<i>Artemisia vulgaris</i> L.	cop 1								
<i>Stachys</i> L.							sp	cop 2	cop 2
<i>Bromus mollis</i> L.							sp		
<i>Bromus inermis</i> L.		cop 2	cop 2		cop 3				
<i>Elytrigia repens</i> L.	cop 2	sp	cop 1		sp		sp		
<i>Festuca rubra</i> L.							sp		
<i>Salvia nemorosa</i> L.			sp				sp		
<i>Salvia nutans</i> L.								cop 2	cop 2
<i>Salvia stepposa</i> L.								cop 2	cop 2
<i>Hieracium pilosella</i> L.					cop 2				
<i>Anthemis tinctoria</i> L.					cop 3				
<i>Helichrysum arenarium</i> L.					cop 1				
<i>Eryngium alpinum</i> L.					sp				
<i>Astragalus candidissimus</i> Ledeb.								sp	sp
<i>Linum usitatissimum</i> L.								sp	sp
<i>Carex humilis</i> L.									cop 1
<i>Daucus carota</i> L.			cop 1						
<i>Carduus crispus</i> L.	cop 1								
<i>Vicia cracca</i> L.	sp								
<i>Convolvulus arvensis</i> L.	sp	cop 1							
<i>Achillea millefolium</i> L.	sp	cop 1							

* В – вал противоэрозионный, З – залежь, О – окол.

В процессе естественного зарастания залежные фитоценозы проходят ряд стадий, постепенно сменяющихся: бурьянистая – пырейная – рыхлокустовая – плотнокустовая [3]. В таблице содержатся названия наиболее часто встречающихся видов на исследованных разновозрастных залежных участках.

На 8-летнем противоэрозионном валу сформировался покров с доминированием *Elytrigia repens* L., с общим проективным покрытием (ОПП) около 10 %. Это пырейная стадия длиннокорневищной стадии.

На 10-летней и 15-летней залежи начинают формироваться разнотравные ассоциации, состоящие из таких видов, как *Poa pratensis* L., *Bromus inermis* L., *Agrimonia eupatoria* L., *Vicia cracca* L. Появляется поросль *Robinia pseudoacacia* L. В этих случаях сукцессия представлена разнотравно-костровой ассоциацией.

На 30-летней и 35-летней залежах в составе растительности занимают место древесные жизненные формы, представленные *Elaeagnus* L., *Padus avium* Mill., *Pinus silvestris* L., а также кустарниковые. ОПП увеличивается до 55-90 %. Происходит формирование разнотравно-ковыльной ассоциации, соответствующей дерновинной стадии сукцессии.

Старовозрастная залежь (60 лет) на участке поля, выведенном из использования вследствие ведения боевых действий в период Великой отечественной войны, приобретает уже черты естественных угодий региона. Усиленно развиваются корневищные, корнеотпрысковые и стержнекорневые виды многолетников. Из травостоя выпадают некоторые виды одно- и двулетников. ОПП незначительно падает к финальной дерновинно-злаковой стадии сукцессии. Таким образом, время формирования зональной растительности после агрогенного нарушения почв составляет около 60 лет.

В результате проведенных нами исследований воспроизводства фитоценозов и почв на залежных участках агроландшафтах Белгородской области были сделаны следующие выводы:

1. Восстановление растительности на нарушенных почвах протекает по зональному типу. В настоящее время на большинстве объектов видовой состав и основные характеристики растительных сообществ соответствуют таковым в естественных лесостепных фитоценозах.

2. Регенерированная растительность постагрогенных экосистем способствуют повышению их устойчивости, что обеспечивает возможность использования этих земель в качестве пастбищ и сенокосов с получением определенного экономического эффекта.

Таким образом, высокая регенерационная способность травянистых фитоценозов лесостепи может применяться при восстановлении антропогенно нарушенных почв, в перспективе способствующих расширению биологического разнообразия и повышению биологической емкости преобразованных ландшафтов.

Список использованных источников: 1. Динамика сельскохозяйственных земель России в XX веке и постагрогенное восстановление растительности и почв / Д.И. Люри, С.В. Горячкин, Н.А. Караваева, Е.А. Денисенко, Т.Г. Нефедова. – М.: ГЕОС, 2010. – 416 с. 2. Атлас «Природные ресурсы и экологическое состояние Белгородской области». – Белгород, 2005. – 180 с. 3. Сальманова Э. Ф. Ускоренное восстановление агрофизических свойств черноземов Зауралья при использовании метода «Агростепей»: автореф. дис. ... канд. биол. наук: 03.00.16 / Э.Ф. Сальманова; Башкирский государственный университет. – Уфа, 2008. – 23 с.

СТАН ДОВКІЛЛЯ: НАСЛІДКИ В ПЛАНІ ОСВІТИ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ

Л.Б. Поліщук

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Міжнародна стратегія та програми освіти в сфері охорони довкілля направлені на розвиток загальної освіти суспільства на регіональному, національному, та глобальному рівнях.

Освіта та підготовка кадрів в сфері охорони довкілля має дві форми: шкільна та віща освіта. Завдяки цьому, через навчальні програми здійснюється підготовка і керівників і політиків, промисловців, інженерів, архітекторів, аграріїв, а також підготовка спеціалістів, діяльність яких пов'язана з природним середовищем в різних сферах діяльності (біологія, екологія, гідрологія, метеорологія, ґрунтознавство, ландшафтознавство, океанографія, географія та інші). Головне завдання Стратегії в сфері освіти полягає в тому, щоб навчити мислити глобально, тоді як діяти конкретно, бачити зв'язки між глобальними та місцевими проблемами і рішеннями, що забезпечить успіх перетворення Стратегії в корисне керівництво для відтворення екологічної політики на місцевому рівні.

Відповідно до плану заходів, прийнятих на Стокгольмській конференції (1972 р.) рекомендації щодо стану довкілля, які і на сьогодні є базовими, розподіляються на три групи, що пов'язані відповідно з: 1) оцінкою стану середовища, 2) управлінням середовищем та 3) допоміжними заходами. Освіта та підготовка кадрів в сфері охорони довкілля складають один з компонентів допоміжних заходів, поряд з оцінкою та управлінням.

Оцінка стану довкілля складає першу групу заходів і потребує огляду світової інформаційної служби, міжнародного обміну знаннями про умови, проблеми та методи управління в сфері охорони довкілля. Це необхідно для виявлення змін в середовищі, попередження уряду про необхідні дії. Велике значення мають наукові дослідження для розвитку нових знань та підвищення ефективності оцінки.

Друга група заходів — управління природним середовищем має мету всеохоплюючого широкого планування та збереження середовища для майбутніх поколінь. Першочергове значення мають дослідження з захисту океанів та морів від забруднення, збереження лісів та біологічного різномаяття, діяльність із збереження генетичних ресурсів, що можуть стати джерелом створення нових видів зернових культур та домашніх тварин.

Третя група заходів складається з освіти, підготовки кадрів та інформування суспільства, оскільки існує потреба в багатопрофільних спеціалістах та технічному персоналі. При цьому важливе значення має всебічний огляд стану довкілля, різних його складових та наслідки кожного з

них на різні аспекти освіти та підготовки кадрів в області охорони довкілля. Екологічна освіта потребує розкриття складної системи зв'язків в сфері взаємодії природи та суспільства та такої схеми навчання, яка дозволяє відобразити природу в цілому та її складові не тільки як засіб виробничої діяльності, але і як її мету. Реалізація екологічного принципу в навчальному процесі дозволить перейти від традиційного для природознавства підходу до природи поза зв'язками з господарською діяльністю людини до розгляду їх також у зв'язку з активною перетворюючою діяльністю.

Центр ваги в природоохоронно-екологічній освіті переноситься на навчальні курси географії. Визнання ролі географії у вирішенні екологічних проблем відображені в навчальних програмах. Між тим, тенденцією географічної науки є її поділ на галузі, що підпорядковані дослідженню природи та суспільства, відповідно: фізична географія, економічна, соціальна географія. Окремі дисципліни не можуть охопити всі компоненти природи та природні комплекси, показати їх зміни, пов'язані з розвитком суспільного виробництва, шляхи подолання негативних наслідків господарювання, що є основою розуміння принципів раціонального природокористування. Все більш активно йде пошук до інтеграції географічних досліджень у відповідь на активну роль людини у перетворенні природи. Екологічний принцип у викладанні дисциплін потребує не стільки введення в підручники додаткових понять, скільки проявлення нових сторін та поглиблення існуючих понять за рахунок розкриття зв'язків та відношень. Це особливо стосується географії, зміст якої складається з кількох систем знань, що формуються впродовж декількох навчальних курсів. Географія розкриває в пізнанні світу важливу ідею гармонічного різноманіття природи різних частин Землі.

Між тим географія потерпає від недосконалості понятійного апарату. Неузгодженість стосується найголовнішого — визначення об'єкту, предмету (змісту) науки. Серед них: географічна оболонка, ландшафтна оболонка, біосфера. Тому важливо не тільки розширення навчального матеріалу та наростання його складності, а, насамперед, єдина понятійна база, яка дозволяє не тільки засвоювати знання з тем певного курсу, а також застосовувати знання при вивченні інших курсів географії, або інших навчальних дисциплін. Після диференціації науки відбувалось суттєве поглиблення знань про загальні закономірності природи та біосфери Землі. Сформована уява про біосферу, як відкриту динамічну систему з просторово-часовою впорядкованістю, організацією, що відтворюється в процесах просторової диференціації та інтеграції, зміни, що відбуваються в одних її частинах, розповсюджуються широко в силу тісного взаємозв'язку її компонентів і територій.

Біосфера з чисто природної системи перейшла в природно-антропогенну і цей процес є незворотнім. Але, за Вернадським В.І., це не означає, що в складі біосфери з'явився новий компонент. Склад компонентів залишився тим самим, людство впливає на біосферу через вже існуючі природні компоненти. При цьому антропогенний вплив набагато дієвіший, бо йому притаманні значні швидкості та енергія впливу більша, ніж дія природних процесів. Тому необхідний такий активний пошук нового наукового напрямку, який вивчає

закономірності та механізми антропогенного впливу на складові біосфери, а через них на біосферу в цілому. Соціальне життя людини є наслідком його біологічного життя, а все вироблене ним може розглядатись як наслідок попередньої чисто природної стадії існування біосфери.

Сучасний стан розвитку біосфери дає основний практичний підхід до предмету географії – природокористування, як більш глибокий ніж той, який мають відповідно фізична, соціальна та економічна географія. Природокористування найбільше відповідає розумінню взаємовідносин між людиною та природою. Природокористування характерне для всіх історичних епох, існувало завжди, відтоді як виникло людство. Предмет природокористування полягає у дослідженні форм процесу труда, процесу, в якому людина протистоїть природі. Природокористування відображає поступовий перехід біосфери в ноосферу (сферу людського розуму), такий її стан, коли дійова свободна енергія біосфери починає існувати та накопичуватись у своїй вищій формі, формі розуму.

Географія повинна відійти від відокремленого дослідження і набути вигляд загального вчення про процеси суспільного природокористування як феномену ноосфери. Саме географія здатна розкрити особливості природно-економічних утворень та подальшого розвитку уявлень про еволюційні процеси біосфери. Велике значення при цьому мають специфічні природно-економічні утворення, території, райони (регіони), що є матеріальними утвореннями, де суспільство (популяція) взаємодіє з реальними природними структурами. В цьому сенсі біосфера не просто відображає глобальні процеси розвитку природи, вона неоднорідна в горизонтальному відношенні, в ній існують та можуть бути виділені різні ландшафти, а також виявлені зміни ландшафтів під впливом антропогенної діяльності.

УДК 556.3

ОСОБЛИВОСТІ ХІМІЧНОГО СКЛАДУ ПИТНИХ ПІДЗЕМНИХ ВОД НА ПРИКЛАДІ ВОДОЗАБОРУ М. ПЕРВОМАЙСЬК ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В.М. Прибилова

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Проблеми, що стосуються кількісного, якісного, екологічного та інших аспектів ресурсів води, насамперед питної якості, нині є вкрай важливими. Об'єми використання води на порядки більші, ніж інших добувних ресурсів. Важливим чинником, що впливає на стан здоров'я населення, є хімічний склад питної води відповідної якості. Забезпечення населення достатньою кількістю доброякісної питної води – стратегічне завдання держави.

Для населення України проблема питної води є вкрай важлива, тому і виникає питання розробки стратегії використання ресурсів питних підземних

вод. Питна вода, яка подається централізовано в багатьох населених пунктах України, за деякими показниками постійно або періодично не відповідає встановленим нормам і може негативно впливати на стан здоров'я населення. Це пов'язано з недостатніми очищенням і знезараженням води, незадовільним станом водопровідних мереж, перебоями в централізованій подачі води та з іншими причинами.

Важливими для водопостачання населення України взагалі та Харківського регіону зокрема є підземні води, найцінніші з яких – прісні. У межах малих міст практично по всій території Харківської області ґрунтові води до глибини 15-20м і приповерхневі водоносні горизонти до 100м, а місцями і глибше, переважно забруднені й непридатні для питних цілей. При цьому відмічаються зміни макро-, мікрокомпонентного складу і мінералізації підземних вод у бік їх погіршення.

Розглянемо особливості мікро- та макрокомпонентного складу питних підземних вод на прикладі водозабору міста Первомайськ Харківської області. Основним водоносним горизонтом, що використовується водозабірними свердловинами в м. Первомайськ є водоносний горизонт сеноман-нижньокрейдяних відкладів.

Водоносний горизонт сеноман-нижньокрейдяних відкладів має повсюдне поширення у Харківському регіоні. Підземні води цього горизонту інтенсивно експлуатуються протягом майже століття. Первинний ізометричний рівень водоносного горизонту був встановлений на відмітці +10,0 м вище поверхні землі. В продовж століття інтенсивна експлуатація підземних вод сеноман-нижньокрейдяного горизонту виконувалась у межах всього регіону, особливо на території обласних центрів міст Харків, Полтава, Суми. Особливо інтенсивна експлуатація відбувалася з середині 70-х по 90 роки минулого століття. При цьому відмітка рівня води залежить від зміни водовідбору, а максимальне зниження рівня під впливом водозабору у м. Харків досягло у Харківській області 120м.

Зниження рівнів підземних вод у горизонтах, що залягають вище (четвертинний, палеогеновий та мергельно-крейдяний), під впливом експлуатації сеноман-нижньокрейдяного горизонту не спостерігається, так як він відокремлюється регіональним водотривам мергельно-крейдяних порід потужністю до 400-500м. Депресійна воронка водоносного горизонту сеноман-нижньокрейдяних відкладів займає всю Харківську область і продовжується в Сумській та Полтавській областях. Найбільше зниження рівнів у районі міста Харків – абсолютні відмітки п'єзометричного рівня ± 0 при відмітці у непорушених умовах +120м. П'єзометричний рівень у м. Первомайську становить +75м.

Співвідношення рівнів поверхово залягаючих водоносних горизонтів в межах депресійної воронки Первомайського району таке, що навіть при умові експлуатації локальних водозаборів з водоносних горизонтів палеогенових і верхньо-крейдяних відкладів низхідний рух підземних вод з цих горизонтів у водоносний горизонт сеноман-нижньокрейдяних відкладів залишається

стабільним, у зв'язку з регіональним потужним зниженням п'єзометричної поверхні останнього.

Якісний склад підземних вод централізованого водозабору визначався по даним хімічного, мікрокомпонентного та радіонуклідного складу води. Для його визначення з водозабірних свердловин водозабору відбиралися проби води.

Макрокомпонентний склад води більшості свердловин водозабору відповідає вимогам, пропонованим до питних вод. Тип води гідрокарбонатно-сульфатний. У мікрокомпонентному складі води централізованого водозабору м. Первомайськ, виявлені речовини 1-го та 2-го класу небезпеки з вмістом вище норм ГДК. Основними забруднюючими речовинами у воді водозабірних свердловин, що присутні вище норм ГДК є: 1-й клас небезпеки – ртуть (1 ГДК); 2-й клас небезпеки – кадмій (1 ГДК), свинець (від 1 до 3 ГДК), миш'як (1ГДК), алюміній (до 2 ГДК), бром (до 2 ГДК), барій до 1,5 ГДК; 3-й клас небезпеки – залізо (до 8,5 ГДК), марганець (до 2 ГДК).

Аналіз отриманих даних дозволяє зробити припущення, що частина мікроелементів підземних вод мають природне походження. Це стосується скоріше всього бром, нерадіоактивного стронцію, у значній мірі, алюмінію, кадмію. Особливо це характерно для ділянок розповсюдження вод з високою мінералізацією, яка свідчить про їх розвантаження з більших глибин, або про розчинення порід сольових штоків і вилуговування мікроелементів із вміщуючих порід (алюміній, стронцій). Значна частина мікроелементів, особливо там, де їх вміст перевищує ГДК, імовірно має техногенне походження. Це перш за все свинець, ртуть, миш'як, частково талій, алюміній тощо. При цьому збільшення концентрацій у воді цих мікрокомпонентів може бути пов'язане як з надходженням техногенних забруднень з поверхні, так і у результаті зміни гідрохімічних умов у системі вода-порода у результаті штучного втручання у режим підземних вод (водовідбір, наливи, штучне живлення, дренаж тощо).

Для зменшення техногенного навантаження на підземні води існує два напрямки реалізації питань покращення якості підземних вод. Причому один не виключає іншого, а їх дія підкріплюється сумарним застосуванням. Перший напрямок – це пряма доочистка підземних вод перед використанням для цілей водопостачання. Вона менш затратна та більш економічно вигідна, ніж очистка поверхневих вод, так як вони є більш захищеними від забруднення і перелік забруднювачів у підземних водах набагато менший ніж у поверхневих. Другий напрямок – це оптимізація режиму експлуатації підземних вод, який є причиною зміни гідрохімічного режиму, а як наслідок, джерел надходження не характерних для даних водоносних горизонтів мікрокомпонентів та зміни комбінації відбору води з різних водоносних горизонтів в залежності від наявності і концентрації відповідних мікрокомпонентів. Зрозуміло що це потребує більш детального вивчення гідрохімічного режиму підземних вод.

Список використаних джерел: 1. Прибылова В.Н. Проблемы качества питьевого водоснабжения районных центров и крупных населенных пунктов Харьковской области / В. Н. Прибылова, И. К. Решетов // Глобалізаційні процеси в природокористуванні: науково-практична конференція. Алушта, 19-23 травня 2008 р. – Алушта, 2008. – С. 33-34.

2. Прибылова В. Н. *Питьевое водоснабжение Харьковского региона и его связь со здоровьем населения* / В. Н. Прибылова, И. К. Решетов // *Захист довкілля від антропогенного навантаження*. - 2007. – Вип. 14(16). – С. 189-199. 3. *Стратегія використання ресурсів питних підземних вод для водопостачання: у 2 т. / за ред. Е.А. Ставицького, Г.І. Рудька, Є.О. Яковлєва*. – Чернівці: Букрек, 2011. – Т.1. – 348 с. 4. Шестопалов В.М. (ред.) *Водообмен в гидрогеологических структурах Украины. Методы изучения водообмена* / Шестопалов В.М. – Киев: «Наукова думка», 1988. - 272с.

УДК 504.03

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ Г. БЕЛГОРОДА

Н.В. Сазонова, А.Б. Соловьев, Д.В. Богат

*Белгородский государственный национальный исследовательский
университет*

Городская среда – интегральное явление. Она создается благодаря действию многих факторов и сама многокомпонентна, имея несколько составляющих. Материальная составляющая городской среды – это, с одной стороны, природа, видоизмененная самим городом, а также окружающая его. А с другой – здания и сооружения разного назначения, распределенные в нем в соответствии с планировочной структурой и архитектурной композицией. Эта материальная составляющая имеет зримый образ, вызывает определенное восприятие и оценку.

Состояние компонентов природы – важный индикатор состояния и качества городской среды. Находясь под антропогенным прессом, подвергаясь многообразным нагрузкам, природа способна восстанавливаться, спасая тем самым себя и защищая человека. Город – ареал глубоко измененной природы, особая экосистема. Степень ее изменения зависит от географического положения, конкретной географической ситуации, ответственности властей и активности жителей. Гидрографическая сеть, формы рельефа, распределение естественной растительности создают основу для формирования в городе природного экологического каркаса и функционального зонирования.

Город Белгород в настоящее время является одним из быстро развивающихся областных центров Российской Федерации. Географически город расположен в выгоднейшем положении, уникальные и богатейшие запасы полезных ископаемых (мела, песка, глины), минеральных вод позволяют ускоренными темпами развиваться в областном центре различным отраслям промышленности.

При динамичном развитии промышленности и транспортного комплекса в областном центре значительными темпами возрастает антропогенный прессинг на окружающую природную среду, а природопользование в большой степени приобретает нерациональный характер.

Как показало наше исследование, основными современными экологическими проблемами города являются: разрушение компонентов природных экосистем – развитие квазиприродной среды; загрязнение окружающей среды (в первую очередь атмосферного воздуха) стационарными и передвижными источниками загрязнения; уничтожение и трансформация почвенного покрова – развитие урбаноземов; повышение радиационного фона; снижение продолжительности жизни населения вследствие ухудшения экологических параметров.

Экологическое состояние г. Белгорода может быть оценено по комплексу признаков. Среди них основными являются – объем вредных выбросов в атмосферу и водоемы, класс опасности загрязняющих природных веществ, уровень превышения предельно допустимых концентраций (ПДК) этих выбросов в воздухе, воде и почвах, показатели географических условий того или иного микрорайона.

По совокупности природно-экологических и социо-экологических качественно-количественных параметров экологического состояния микрорайоны города Белгорода, а также по степени воздействия на них промышленного производства были подразделены на 3 основные группы исходя их экологической комфортности.

Для первой группы характерно удовлетворительный уровень экологического состояния. Для этой категории в выбросах преобладают окись углерода, углеводороды, окислы азота. Основными загрязнителями являются: промышленный автотранспорт и промышленные отходы. В центрах данной категории высок коэффициент самоочищения атмосферы. Здесь высокий уровень развития социальной инфраструктуры.

К данной территории нами были отнесены: районы Харьковской горы от улицы Губкина на севере до городской черты на юге. Наиболее высока степень экокомфортности в западном секторе Харьковской горы (район улиц Буденного, Есенина, Конева). Здесь практически отсутствует промышленное производство, высокая абсолютная высота, имеется значительный ряд зеленых массивов.

Для промышленных центров второй экологической категории – с умеренно напряженной экологической обстановкой, характерны такие источники загрязнения как: двуокись серы, окись углерода, твердые вещества. В данных существенно загрязнены водные источники. К данной группе районов мы отнесли цент города, а также его северную часть – восточнее проспекта Богдана Хмельницкого.

Третья категория городских микрорайонов г. Белгорода (с напряженным уровнем экологической ситуации). В структуре загрязнителей преобладают бензопирен, окись серы, пыль и другие вредные вещества. К данной категории относятся: Левобережье – район, имеющий одну из самых неблагоприятных степеней экологической комфортности, Гриневка, Болховец, район, примыкающий с запада к проспекту Б. Хмельницкого. Одна из самых сложных ситуаций складывается в районе Крейды, Старого города и железнодорожного

поселка. Сочетание крупных загрязняющих предприятий и жилых кварталов усложняет экологическую ситуацию.

Исследование позволяет утверждать: существуют проблемы, решением которых различные группы населения удовлетворены практически в одинаковой степени, и проблемы, уровень удовлетворенности которыми существенно различается в зависимости от положения человека. К числу первых относятся: экологическая ситуация, услуги связи, благоустроенность территорий, качество медицинского обслуживания, взаимоотношения в семье и с окружающими, уровень защиты прав личности, уровень образования. К числу вторых: размер доходов, состояние здоровья, размер имущества и собственности, степень защищенности от насилия, гарантии занятости, качество коммунально-бытового обслуживания, возможности участвовать в управлении обществом, степень реализации жизненных планов.

Мы предлагаем следующие практические рекомендации по оптимизации экологической политики и улучшению экологической среды города Белгорода.

- Изменение структуры материального производства – уход от ресурсной к перерабатывающей экономике – рост производства должен осуществляться за счет отраслей перерабатывающей промышленности – развитие машиностроения, легкой промышленности;

- Проведение экологического аудирования и мониторинга, целью которых является выявления соответствия любой хозяйственной деятельности нормам экологического законодательства, а также природным нормативам и стандартам качественной жизни;

- Развитие системы информационного обеспечения в сфере экологии и природопользования, создание рынка экологических услуг и банка информации;

- Экологическое и природопользовательское воспитание;

- Реализация экологических программ интегрального уровня.

Улучшение экологической ситуации, а, следовательно, и качества жизни населения Белгорода должно основываться на трех основных принципах.

Первый принцип – сбалансированность экономики и экологии, т.е. когда люди в результате своей производственной и иной деятельности перестают разрушать среду обитания, когда она сбалансирована, решают экономические задачи и проблемы сохранения благоприятной среды и природоресурсного потенциала.

Второй принцип – сбалансированность экономической и социальной сфер, взятых в ее человеческом измерении. То есть обеспечение максимального использования в интересах населения тех ресурсов, которые дает экономическое развитие.

Третий принцип – это комплексное решение не только текущих задач, но и задач на перспективу, связанных с ориентацией не только на ныне живущих граждан, но и на будущие поколения.

ДИНАМІКА БЕЛІГЕРАТИВНИХ ЛАНДШАФТІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

О.П. Семеряга

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Постановка проблеми. До цього часу на території Дніпропетровської області збереглися різновікові, багаточисельні, своєрідні ландшафти воєнного походження. Внаслідок різних історичних процесів, що відбувалися на теренах українських земель впродовж багатьох тисячоліть, на території Дніпропетровської області склалася розгалужена мережа белігеративних ландшафтів, яка представлена переважно у вигляді залишків, що збереглися до наших днів і становлять значну цінність, але їх стан не відповідає вимогам сьогодення. Тому вивчення белігеративних ландшафтів потребує більшої уваги фахівців різних галузей, зокрема географів.

Аналіз попередніх досліджень. У другій половині ХХ століття белігеративні ландшафти стали об'єктом дослідження різних фахівців. З ландшафтознавців на них першим звернув увагу Ф.М. Мільков [11, с. 64]. В Україні дослідження белігеративних ландшафтів Поділля, а потім й Правобережної України розпочали вінницькі географи [1,6,7,8,9]. Завдяки цьому було досліджено та частково розроблено класифікацію белігеративних ландшафтів, вивчена їх структура, розглянуто питання збереження та раціонального використання.

Мета – розкрити сутність, динаміку та значення белігеративних ландшафтів Дніпропетровщини для подальшого вирішення проблеми їх збереження.

Результати дослідження. За багатовікову історію існування людського суспільства відбулося більше п'ятнадцяти тисяч війн [4, с. 32]. Уздовж тривалого часу значний збиток природі Дніпропетровської області був нанесений унаслідок воєнних дій: у тому чи іншому ступені постраждали всі природні комплекси. Ф.М. Мільков називає белігеративні ландшафти ландшафтами без майбутнього [11, с. 64]. Серед них можна відокремити власне белігеративні та побічно белігеративні ландшафти.

Власне белігеративні ландшафти – всі комплекси, що утворюються в результаті безпосередньої дії воєнного чинника. Серед них можна виділити: белігеративні воронки, дорожньо-белігеративні комплекси, воєнно-технічні споруди, оборонні вали, белігеративні бедленди, зруйновані меліоративні системи, зруйновані селитебні комплекси та інші.

Побічно белігеративні ландшафти - всі комплекси, що знаходяться у межах зони впливу белігеративних комплексів та утворюються внаслідок дії воєнного фактора. В цей тип входять всі окуповані у воєнні роки території, де з'явилося багато воєнних селитебів, земельних валів, обхідних доріг, белігеративних комплексів у межах заповідних територій та інші.

Найстарішими захисними спорудами є городища – укріплення стародавніх поселень. Перші укріплення в межах Дніпропетровської області були побудовані в епоху пізньої бронзи (археологи датують дані фортифікаційні споруди 12 – 14 ст. до н.е.) біля селища Недайвода Криворізького району та являють собою стародавнє святилище, що ускладнене системою ровів для захисту населення від загарбників [13, с. 62].

У скіфські часи (VII–V ст. до н.е.) на території Дніпропетровської області будувались значні за площею укріплення-городища. Найчастіше такі городища займають ділянку долини всієї річки. Подібні укріпленні поселення бачимо у Надпоріжжі Сурсько-Дніпровської культури VI—IV тис. до н.е. (села Вовніги, Волоське і Микільське Солонянського району), Василівки Синельниківського району, на берегах річок Самари, Орелі, Базавлуку, Інгульцю, біля села Верхня Маївка Дніпропетровського району та Капітулівка Нікопольського району Мідної і Бронзової доби (III – I ст. до н.е.). На території Дніпропетровської області відомо городище черняхівської культури Башмачка, час існування якого датується III ст. до н.е.[3, с.38].

До белігеративних ландшафтів можна віднести кургани. Поодинокі кургани складені сумішшю різних типів ґрунтів з лесом, лесоподібними суглинками, глинами, іноді включають вапняк, граніт. Найбільш відомими серед них в Дніпропетровській області є Сторожова могила (Дніпропетровськ III–II тис. до н.е.), Гостра могила у с. Томаківка, Хомина могила у міста Орджонікідзе, Олександропільський (Луговий) курган (у села Олександропіль), Чортотлицький курган (біля села Чкалове, кінець I тис. до н.е.) [4, с. 125].

До унікальних белігеративних комплексів, відносяться оборонні споруди – замки, фортеці, мури, сторожеві вежі та інші. Ряд таких оборонних споруд на досліджуваній території сформувалися за часів Київської Русі.

Перші муровані замки були зведені на українських землях у XIII ст. але ще тривалий час були й дерев'яно-земляні укріплення [3, с.27]. Одночасно з перебудовою дерев'яних замків у XIV – XVI ст. відбувався процес заснування й нових укріплень. Їх зводили, в місцях, не захищених природними перешкодами. Найвідомішими фортецями на території Дніпропетровщини є Борисоглібська, Царичанська, фортеця Рудка (Царичанський район), Кодацька фортеця [4, с. 32].

У деяких місцях Дніпропетровської області характерним типом урочищ являються земляні захисті вали. Достатньо добре відокремлені у ландшафтному відношенні залишки стародавнього оборонного валу Кодацької фортеці у селі Старі Кодаки.

У Дніпропетровській області також представлені земляні вали у вигляді редутів. Серед найбільш відомих редутів Дніпропетровщини можна виділити Споруди Української укріпленої лінії – земляні вали укріплення (редути, с. Вербове, початок XVIII століття; с. Могиливі, 1731-1734 рр.) [7, с.140].

Система укріплень, що існувала у 1730–1764 роках – Українська лінія – проходила на довжині близько 35 км від Дніпра по річці Орелі та її притоці Берестовій до річки Береки й злиття її з Сіверським Донцем [14].

Українська лінія складалася з 16 фортець і 49 редутів, з'єднаних між собою земляним валом і ровом. Загальна довжина лінії складала близько 285 км [14].

Значна кількість белігеративних ландшафтних комплексів збереглась до наших днів після закінчення Великої Вітчизняної війни. Так, по території Дніпропетровської області проходила Лінія Пантера-Вотан, або Східний вал – стратегічний оборонний рубіж німецьких військ, оборонна лінія, що частково була побудована вермахтом восени 1943 року на Східному фронті. На сьогодні Східний вал зберігся на території Верхньодніпровська, Дніпродзержинська, Дніпропетровська і Кіровського у вигляді глибоких траншей і ходів зв'язку, бліндажів, ДОТів і ДЗОТів, сховищ та командних пунктів [13, с. 62].

Висновки. Виділення белігеративних ландшафтів показує, що їх структура значно складніша ніж було визнано раніше. До цього часу на території Дніпропетровської області збереглися різновікові об'єкти воєнного походження. Дослідження белігеративних ландшафтів на території, що вивчається показало велике розповсюдження деградуючих ландшафтів. У зоні воєнних дій великий збиток завдається лісам, а під впливом танків та потужної транспортної техніки порушується цілісність та страждають інші типи рослинності. Їх детальні дослідження в майбутньому дадуть цікавий матеріал для подальшого розвитку географії і ландшафтознавства. У межах будь-якого типу місцевостей белігеративні ландшафти потребують збереження.

Список використаних джерел: 1. Антонюк О.О. Дослідження белігеративних ландшафтів Поділля/ О.О. Антонюк // *Історія української географії та картографії*. – Тернопіль, 2007. – С. 111-112; 2. Арманд Д.Л. *Наука о ландшафте* / Д.Л. Арманд. – М.: Мысль, 1975. – 287 с.; 3. Боплан Г. *Описание Украины* / Г. Боплан // *Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси*. – Киев: Б.И., 1896. – Ч. I – 147 с.; 4. Винокур І.С. *Археологія України* / І.С. Винокур, Д.Я. Телегін – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2004. – 478 с.; 5. Война І.М., Мудрак Г.В. *Висотна диференціація та різноманіття белігеративних ландшафтів Вінницької області* / І.М. Война, Г.В. Мудрак // *Наукові записки Вінницького педуніверситету. Сер. Географія*. – 2010. – Вип. 21. – С. 22 – 29; 6. Денисик Г.І. *Беллігеративные ландшафты Правобережной Украины* / Г.І. Денисик // *Антропогенные ландшафты: структура, методы и прикладные аспекты изучения*. – Воронеж: ВГУ, 1998. – С.89-97; 7. Денисик Г.І. *Антропогенні ландшафти Правобережної України* / Г.І. Денисик. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.; 8. Денисик Г.І. *Белігеративні ландшафти* / Г.І. Денисик, В.М. Воловик // *Середнє Побужжя*. – Вінниця: Гіпаніс, 2002. – С. 174; 9. Денисик Г.І. *Беллігеративные ландшафты правобережной Украины* / Г.І. Денисик // *Антропогенные ландшафты: структура, методы и прикладные аспекты изучения*. – Воронеж, Изд-во Воронеж. ун-та. – 1988. – С.89 – 97; 10. Мильков Ф.Н. *Человек и ландшафты: очерки антропогенного ландшафтоведения* / Федор Николаевич Мильков – М.: Мысль, 1973. – 222 с.; 11. Мильков Ф.Н. *Рукотворные ландшафты* / Федор Николаевич Мильков – М.: Мысль, 1978. – 86 с.; 12. Петлін В.М. *Прикладне ландшафтознавство* / В.М. Петлін. – К.: ІСДО, 1993. – 92 с.; 13. Пірко В.О. *Оборонні споруди...* / В.О. Пірко // *Український культурологічний центр. Донецьке відділення НТШ, Східний видавничий дім - Донецьк*, 2007. - 176 с.; 14. Пірко В.О. *Українська лінія* / В.О. Пірко // *Донецький вісник наукового товариства ім. Шевченка*. – Історія. Т. 18, 2007. – С. 31 – 33.

ГИДРОХИМИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МАЛЫХ РЕК В УСЛОВИЯХ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ Р. ХАЛАНЬ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ)

М.П. Суханова

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

Процессы хозяйственной деятельности, происходящие на малом водосборе, быстро отражаются на состоянии реки: русловых процессах, речном стоке, гидрохимическом составе речной воды [3]. Последнее – наиболее значимо в гидроэкологическом отношении, поскольку отражает качество воды малых рек. В условиях сельскохозяйственной территории гидрохимические особенности малых рек вступают в зависимость, прежде всего, от химического состава почвогрунтов, от поверхностного стока с поверхности водосбора, подверженного агрогенному воздействию, от сезона года. В августе 2011 г. на примере р. Халань Белгородской области, нами были выявлены некоторые гидрохимические особенности малой реки, протекающей в условиях сельскохозяйственного природопользования.

Р. Халань протекает в Корочанском и Чернянском районах Белгородской области, преимущественно по аграрной территории – большую часть ее бассейна занимают сельскохозяйственные угодья. Длина реки составляет 35 км, площадь водосборного бассейна 287 км². Р. Халань является правым притоком р. Оскол и входит в систему Донского речного бассейна [2].

На рисунке 1 представлена карта части бассейна р. Халань (56% от общей площади) с обозначением участков пробоотбора*. Расстояние между створами составляет от 2 до 5,5 км. В качестве фонового объекта был взят родник в районе с. Большая Халань (створ Х1) – исток р. Халань.

Наблюдения проводились по следующим параметрам: водородный показатель рН, растворенный кислород, минерализация, ион аммония, окисляемость и железо общее. В таблице 1 представлена гидрохимическая характеристика р. Халань по данным показателям на момент летне-осенней межени (2011 г.).

Водородный показатель рН в р. Халань закономерно возрастает к устью. Минимальное содержание **растворенного кислорода** в р. Халань наблюдается в первом отрезке реки: створы Х1-Х4. На данном участке река протекает через каскад прудов, что способствует снижению скорости течения и, как следствие, интенсивности аэрации как одного из процессов обогащения воды кислородом (абсорбция кислорода из атмосферы). Максимальная концентрация растворенного кислорода отмечается в створе Х5 (10,84 мг/л), расположенном на участке с относительно бурным потоком воды под мостом в с. Прилепы.

* Карта составлена в программе MapInfo-10.0.1

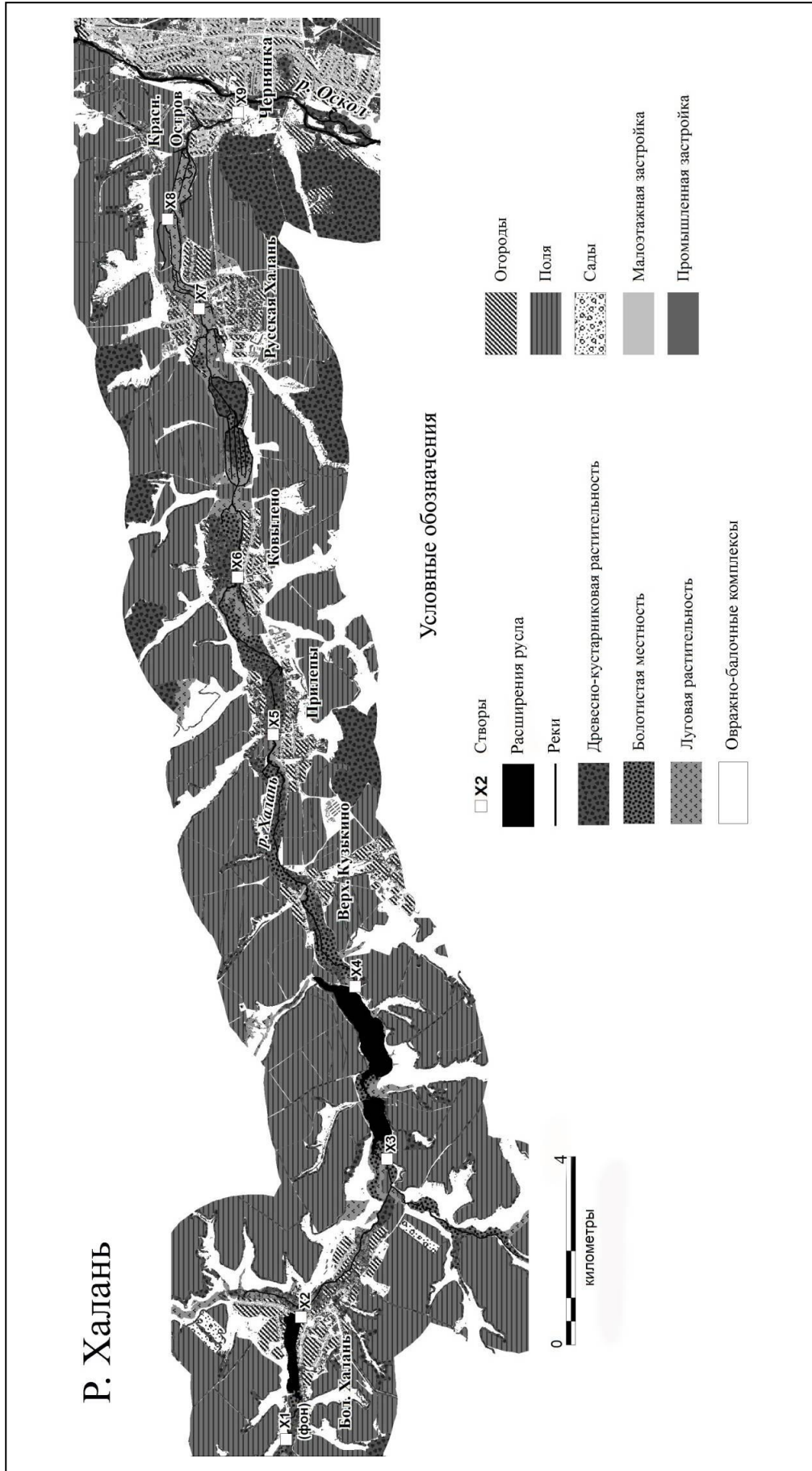

Рис. 1. Часть бассейна р. Халань с обозначением расположения контрольных створов – точек пробоотбора воды

Гидрохимические показатели качества р. Халань (август 2011 г.)

Обозначение створа	pH, ед.	Растворенный кислород, мг/л	Минерализация, мг/л	NH ₄ , мг/л	Перманганатная окисляемость, мг/л O ₂	Железо общее, мг/л
X1 (фон)	7,67	3,4	696	0,519	2,09	0
X2	8,41	3,4	618	0,320	6,20	0,497
X3	7,17	3,9	793	0,627	3,06	0,166
X4	8,18	3,51	520	0,122	5,88	0,98
X5	8,33	10,84	725	0,010	6,20	0,728
X6	8,8	10,2	761	0,130	7,73	0,65
X7	8,76	7,5	773	0,480	6,68	0,403
X8	8,73	7,05	771	0,680	7,01	0,235
X9	9	6,16	772	0,893	6,93	0,231
Ср.	8,34	6,22	714	0,420	5,75	0,432

Водородный показатель pH в р. Халань закономерно возрастает к устью.

Минимальное содержание **растворенного кислорода** в р. Халань наблюдается в первом отрезке реки: створы X1-X4. На данном участке река протекает через каскад прудов, что способствует снижению скорости течения и, как следствие, интенсивности аэрации как одного из процессов обогащения воды кислородом (абсорбция кислорода из атмосферы). Максимальная концентрация растворенного кислорода отмечается в створе X5 (10,84 мг/л), расположенном на участке с относительно бурным потоком воды под мостом в с. Прилепы.

Показатель **общей минерализации** в р. Халань по створам существенно не изменяется. Минимальное значение отмечается в створе X4 (520 мг/л). В остальных участках пробоотбора, включая фоновый (створ X1), уровень минерализации близок к среднему для данной реки (714 мг/л).

Показатели содержания **иона аммония** в р. Халань отличается сильной изменчивостью в пространстве: на отрезке створов X1-X5 происходит снижение, а от створа X5 к створу X9 – увеличение концентрации иона аммония. Пространственные колебания данного показателя могут быть обусловлены локальным поступлением иона аммония в реку с поверхностным стоком с водосбора, расположенного в пределах аграрной зоны.

Окисляемость – это величина, характеризующая содержание в воде органических и минеральных веществ, окисляемых сильным химическим окислителем. Этот показатель отражает общую концентрацию органики в воде [1]. В р. Халань наблюдается тенденция возрастания окисляемости к устью. Данная закономерность так же может быть обусловлена сельскохозяйственной деятельностью в бассейне реки. Участки с высокими показателями окисляемости приурочены к сельской местности, где, помимо огородного хозяйства, в окрестностях реки производится выпас домашней птицы и мелкого рогатого скота.

Содержание **железа общего** в р. Халань на момент пробоотбора превышало допустимые нормы практически во всех створах, за исключением фонового объекта (створ Х1), в котором железа не обнаружилось. Как правило, в водоемах с высокой биологической продуктивностью в период летней межени концентрация железа заметно увеличивается [1]. Данная закономерность может способствовать аномальному повышению содержания железа общего в р. Халань, в бассейне которой распространены серые лесные почвы, характеризующиеся повышенным содержанием подвижного железа.

Пространственная изменчивость гидрохимических показателей реки обусловлена импактным воздействием источников загрязнения агрогеосистем и формирует информационную основу для структурно-функционального анализа бассейна малых рек, расположенного в пределах сельскохозяйственной территории, и разработки эколого-реабилитационных мероприятий.

Список использованных источников: 1. *Гидрохимические показатели состояния окружающей среды: справочные материалы / Под ред. Т.В. Гусевой. – М.: ФОРУМ: ИНФРАМ, 2007. – 192 с.* 2. *Государственный водный реестр: Река Холань (Халань): режим доступа – <http://textual.ru/gvr/index.php?card=171581>.* 3. *Рохмистров В.Л. Малые реки Ярославского Поволжья. – Ярославль: Издание ВВО РЭА, 2004. – 54 с.*

УДК 551.44.448

О РЕЗУЛЬТАТАХ ЭКСПЕРИМЕНТОВ ПО ИЗУЧЕНИЮ ВЛИЯНИЯ ПРОЦЕССОВ ЗАМЕРЗАНИЯ И ТАЯНИЯ КАПИЛЛЯРНЫХ И ТРЕЩИННЫХ ВОД НА ГОРНЫЕ ПОРОДЫ

В.В. Сухов

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

Как известно, подземные воды в зоне инфильтрации могут находиться в жидкой (вода), газообразной (пар) и твердой (лед) фазах. Переходы из одного состояния в другое обусловлены колебаниями температур и в естественных условиях наблюдаются при смене времен года. Такие изменения сопровождаются не только геологическим выветриванием горных пород, но и разрушением зданий и сооружений, фундаменты которых находятся в грунтах (породах) различного возраста и состава.

Для изучения влияния процессов замерзания и таяния капиллярных и трещинных вод на горные породы нами был поставлен эксперимент. С ноября 2011 г. по сентябрь 2012 г. в районе с. Каменка (Харьковская область, Изюмский район) на участке выходов верхнемеловых пород площадью 25 м² на левом берегу р. Каменка изучалось изменение некоторых их параметров под воздействием экзогенных факторов (рис. 1).

При этом были использованы измерительные приборы и приспособления, включая фотоаппарат и микроскоп. В различные времена года (осень, зима, весна, лето) измерялись размеры трещин, вычислялись фильтрационные

характеристики пород, фиксировались видимые нарушения целостности пород верхнемеловой толщи (C_{r2}), представленных пясчим мелом.

Рис. 1. Объект экспериментальных исследований – обнажение верхнемеловых пород

При этом были использованы измерительные приборы и приспособления, включая фотоаппарат и микроскоп. В различные времена года (осень, зима, весна, лето) измерялись размеры трещин, вычислялись фильтрационные характеристики пород, фиксировались видимые нарушения целостности пород верхнемеловой толщи (C_{r2}), представленных пясчим мелом.

Климат района эксперимента – континентальный. Среднегодовая амплитуда температур достигает $80\text{ }^{\circ}\text{C}$ при высоких летних (до $+50\text{ }^{\circ}\text{C}$ на солнце) и низких зимних (до $-30\text{ }^{\circ}\text{C}$). Вода, заполняющая порово-трещинное пространство в меловых породах, при колебаниях температур воздуха меняет свои фазовые характеристики. Это автоматически приводит к изменению ее объема, проницаемости, химической активности и других параметров. В осенне-зимний период, при охлаждении до $0\text{ }^{\circ}\text{C}$ и ниже приповерхностные инфильтрационные воды полностью или частично переходят в твердое кристаллическое состояние – лед, увеличивая при этом свой объем на 9%.

В процессе полевых наблюдений нами установлено, что чем меньшими являются скорости и объемы фильтрации воды, тем процесс перехода воды в лед становится интенсивнее.

В процессе экспериментальных исследований для определения под микроскопом параметров трещин предварительно нами производилось их фотографирование с жесткой площадки на расстоянии 20 см над каждым объектом изучения.

Увеличение объема воды при ее переходе в кристаллическое состояние влечет за собой расширение занимаемого ею пространства пор и трещин. При

этом также увеличивался и объем водовмещающих пород. По нашим наблюдениям некоторые трещины, которые до замерзания в них воды имели ширину в 1 мм, после образования льда расширились в среднем на 0,05-0,07 мм, в то время как объем отдельного экспериментального блока мела размерами 10×10×10 см увеличился до 0,5-1,0%. Увеличение объема горной породы происходило в направлении, перпендикулярном направлению развития основной трещиноватости.

По свидетельству различных исследователей [1,2,3] расширение водовмещающих пород (грунтов) при замерзании воды объясняется не только наличием порово-трещинных растворов. При благоприятных условиях на отдельных участках льда могут образовываться инъекции вод, переходящие впоследствии в твердое кристаллическое состояние. В результате промерзания водоносных горизонтов в них возникает аномальное (до нескольких десятков атмосфер) гидравлическое давление. Вследствие этого породы растрескиваются, а уже существующие трещины увеличиваются в длину и расширяются [2, 5]. Все эти явления наблюдались нами и на объекте исследований.

Ранней весной (март-апрель) при резком повышении температуры (до 7-10°C на солнце) происходит процесс таяния льда. При этом вода переходит в жидкое состояние. Давление на горные породы в зоне экзогенной трещиноватости (глубиной до 1,0 м) резко уменьшается и их напряженное состояние сменяется состоянием отсутствия гидравлических нагрузок. При этом трещины, образовавшиеся при замерзании воды и переходе ее в лед, практически не изменяются. Под микроскопом удалось установить, что ширина одной из трещин, которая замерялась зимой (с замершей в ней водой в виде льда), уменьшилась на 0,01 мм при общей ее ширине в 2,5-3,0 мм и глубине до 800 мм. Это указывает, что в массиве трещиноватой толщи верхнего мела происходят сезонные изменения ширины экзогенных трещин. То же, по-видимому, происходит и с капиллярами, которые в отдельных случаях расширяются, преобразуясь в сеть микротрещин.

Поскольку основания зданий и сооружений историко-архитектурных памятников, как правило, сложены отдельными глыбами, обломками или щебнем горных пород, вполне логично, что те же процессы происходят и в них. Замерзание воды в порах и трещинах пород, слагающих основания, может происходить лишь при неглубоком (до 1,0 м) его заложении. В отдельных случаях – при обнажении фундамента в результате обвала или оползня этот процесс возможен и на глубинах, превышающих 1,0-1,5 м.

Таким образом, в результате проведенных автором экспериментальных исследований можно сделать выводы, имеющие научно-практическое значение:

1. Процессы замерзания воды и таяния льда в трещинах и порах горных пород в климатических условиях юга Харьковской области приводят к увеличению объема экзогенной трещиноватости.

2. Интенсивность перехода воды в кристаллическое состояние (лед) при замерзании обратно пропорциональна скорости и объему фильтрации подземных (грунтовых) вод.

3. Увеличение объема воды при переходе ее в кристаллическое состояние при замерзании влечет за собой увеличение трещин на 0,5-1,0% и происходит в направлении, перпендикулярном направлению развития основной трещиноватости.

4. При таянии льда в трещинах их размеры практически не изменяются, и лишь в отдельных случаях наблюдается сужение трещин в пределах до $n \cdot 10^{-3}$ - $n \cdot 10^{-2}\%$.

5. Сезонные изменения состояния воды, связанные с колебаниями температуры, безусловно приводят как к интенсивному экзогенному выветриванию карбонатных горных пород, так и к нарушению устойчивости зданий и сооружений.

Список использованных источников: 1. Белый Л.Д. Инженерная геология / Л.Д. Белый, В.В. Попов. – М. : Стройиздат, 1975. – 312 с. 2. Дерпгольц В. Ф. Вода во Вселенной / В.Ф. Дерпгольц. – Л.: Недра, 1971. – 167 с. 3. Пиннекер Е. В. Особенности взаимодействия подземных вод глубоких горизонтов артезианских бассейнов / Е.В. Пиннекер, Б.И. Писарский // II Международная конференция по мерзлотоведению. – Якутск, 1973. – В. 5 Т. – С. 106-110. 4. Цытович Н. А. Механика грунтов / Н. А. Цытович. – М. : Стройиздат, 1963. – 632 с. 5. Fournier F. Climatet erosion. – Presses Universitaires de France. Paris, 1960. – 120 p.

УДК 556.314.(477.60)

ГАЛОГЕНИ У ПІДЗЕМНИХ ВОДАХ ДОНЕЦЬКОЇ СКЛАДЧАСТОЇ СПОРУДИ

В.Г. Суярко*, О.О. Сердюкова**

**Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

***Полтавський національний університет імені Юрія Кондратюка*

У підземних водах різних водоносних горизонтів і комплексів Донецької складчастої споруди серед хімічних елементів, що належать до підгрупи галогенів, зустрічаються фтор, бром та йод. Вони утворюють контрастні ореоли розсіювання що, з одного боку, контролюються зонами тектонічних порушень, а з другого джерелами техногенного (антропогенного) забруднення.

Серед галогенів у підземних водах регіону найчастіше зустрічаються бром [8]. Його встановлено більше ніж у 95% проб. Максимальний вміст елемента – 161,3 мг/дм³ виявлено у нижньоопермських розсолах вилуження на західному борту Краматорсько-Часів`ярської синкліналі. Бром утворює найбільші серед мікроелементів гідрогеохімічні ореоли. Цей абіогенний елемент зустрічається у підземних водах як у вигляді аніонів (Br⁻), так і у різних комплексних сполуках. Серед останніх найпоширенішими є бромметалічні комплекси та полігалогеніди (з фтором та йодом), які відрізняються високою хімічною активністю [1, 3, 4, 5]. Факти та експериментальні дослідження вказують і на те, що міграція елемента може здійснюватися і у пароподібному стані [9]. Фонові вмісти бром у підземних водах різних горизонтів і комплексів коливаються в межах 1,5-2,5мг/дм³ [8].

Досить розповсюдженими у підземних водах регіону є і фтор. Як сильний ліганд, він утворює стійкі комплекси з різними елементами – алюмінієм, залізом, кремнієм, марганцем та іншими [2, 4, 8]. У хлоридних водах і розсолах особливого значення набувають сполуки фтора з бромом, з яким елемент, можливо, є генетично пов'язаним [4]. У підземних водах регіону фтор зустрічається у 63% проб. Фонові вмісти його складають 0,31-0,85 мг/дм³ [6,9]. Найконтрастніші природні гідрогеохімічні ореоли фтору встановлено у ореольних водах Покрово-Киреєвського родовища флюорита (CaF₂) – до 7,5мг/дм³. Дуже високі концентрації, що перевищують 10,0 мг/дм³ виявлено у водах верхніх горизонтів поблизу металургійних заводів і особливо – Донецького хіміко-металургійного заводу поблизу м. Волноваха [7].

На відміну від бромом та фтору йод у підземних водах регіону зустрічається лише у 20% проб. Середній вміст його в них складає менше за 0,001 мг/дм³, а найбільші середні (фонові) концентрації відмічено у хлоридних натрієвих розсолах нижньопермської галогенної формації [6,8]. Дуже контрастні ореоли розсіювання з найвищими концентраціями йоду (2,5-12,6 мг/дм³) також встановлено в межах території досліджень. Водна міграція йоду відбувається у формі аніона йодиду (I⁻), йодита, (IO₂⁻) та різноманітних йодорганічних комплексів [3,4].

Попри різні геохімічні властивості галогенів всі вони мають спільні особливості. За результатами наших досліджень, міграційна активність їх підвищується зі збільшенням величини мінералізації та лужності водного середовища. Саме через це спостерігається і закономірне збільшення їх концентрацій і у хлоридних натрієвих водах та розсолах [8].

Контрастні гідрогеологічні аномалії галогенів, що мають природне походження, формуються ,переважно, у зонах розломів і в межах антиклінальних структур, що їх супроводжують. Вони присутні в місцях як древнього (на ділянках гідротермальної і особливо – флюоритової мінералізації) так і сучасного тепломасопереносу [9]. Тому бром, фтор і йод з успіхом використовують як індикатори захованого зруденіння, скупчень вуглеводнів та зон тектонічно активних розривних порушень. Аномальні (як високі так і низькі) концентрації галогенів у підземних водах Донеччини можуть бути причиною неінфекційних захворювань у населення. Серед таких хвороб карієс, флюрез, випадіння волосся, порушення сексуальних функцій та інші. Причому серед галогенів найнебезпечнішим є фтор, що разом зі ртуттю, миш'яком, кадмієм, свинцем та іншими елементами належить до першого класу небезпеки.

Список використаних джерел: 1. Валяшко М.Г. Бром в соляных отложениях и рассолах как геохимический индикатор при исследовании соляных месторождений / В сб. Бром в соляных месторождениях и рассолах. – М. : Изд.МГУ, 1975.-С.5-9. 2. Голева Г.А. Гидрогеохимические поиски скрытого оруденения. – М.: Недра, 1968.-292с. 3.Гринберг А.А. Введение в химию комплексных соединений. – Л.:Химия, 1971.-632с. 4. Крайнов С.Р., Швец В.М. Основы геохимии подземных вод. – М.: Недра, 1980.-285с. 5. Попов В.Г. Особенности распределения и накопления брома в подземных водах Приуралья / Гидрогеохимические материалы. – М., 1985.-Т.93.-С.53-63. 6. Суярко В.Г. Геохимические особенности подземных вод Донбасса // Геохимия. – 1988.-№5.-С.738-747. 7. Суярко В.Г.

Экология подземной гидросферы Донбасса. – К.: Знання, 1997. – 69с. 8 Суярко В.Г. Геохимия подземных вод восточной части Днепровско-Донецкого авлакогена – Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2006.-225с. 9 Суярко В.Г., Безрук К.О. Про зв'язок вуглеводнів і ртуті у геологічному середовищі /Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна- 2012. № 997.С.77-79.

УДК 553,411

ПРОБЛЕМЫ ОСВОЕНИЯ МИНЕРАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ МИРОВОГО ОКЕАНА

И.И. Тищенко, С.Е. Калиниченко

Харьковский национальный университет имени В.Н.Каразина

Интерес человечества к Мировому океану был подкреплён развитием соответствующей техники в последние годы. Исследователи полагают, что в перспективе уже в начале третьего тысячелетия многие из минеральных ресурсов будут добываться в основном из морских месторождений и извлекаться из морской воды. Минеральные ресурсы морей и океанов имеют «трехслойное» размещение: это во-первых, минеральные ресурсы вод Мирового океана, во-вторых, полезные ископаемые дна океана или подводные ресурсы, в-третьих, полезные ископаемые недр под океаном.

Ресурсы вод. В пределах абиссальных районов Мирового океана с глубинами более 2000-3000м, которые занимают 60 % поверхности планеты [18]. За границей национальной 200-мильной экономической зоны залегают миллиарды тонн железомарганцевых и миллионы тонн сульфидных руд, в которых содержится широкий комплекс стратегических металлов: в числе главных – Ni, Cu, Co, Mn, Zn, среди попутных – Mo, РЗЭ и Y, Au, Ag, Pt, Cd, Bi и др., а также фосфориты (P₂O₅), бариты, цеолитсодержащие осадки и газогидраты. С ростом промышленного производства и соответственно объемов потребления минерального сырья, а также уменьшением вероятности открытия новых крупных месторождений богатых руд на суше интерес к минерально-сырьевому потенциалу Мирового океана возрастает и проблема его освоения начинает переходить в практическую плоскость. Ресурсные показатели для стратегических металлов в рудах континентов и океанического дна по основным полезным компонентам, содержащимся в рудоносных комплексах океана, приведены в сопоставительной таблице. Наиболее велики потенциальные ресурсы никеля (преобладание над ресурсами суши в 6 раз и более) и особенно кобальта (ресурсы которого в океане в десятки раз выше известных ресурсов на суше). Ресурсы «океанического» марганца в 2 раза превышают ресурсный потенциал суши; ресурсы молибдена превосходят наземные оценки в 2,6 раза. Ресурсы меди на дне океана, содержащейся как в железомарганцевых, так и в сульфидных рудах, составляют 80-85 % прогнозных ресурсов на континентах.

Что касается концентраций металлов, то океанические руды характеризуются содержаниями Ni, Mn и Mo, равными по величине аналогичным показателям в эксплуатируемых месторождениях суши. Содержания Co в кобальт-марганцевых корках (КМК) и Cu в глубоководных полиметаллических сульфидах (ГПС) нередко значительно превосходят эти показатели, а иногда достигают ураганных концентраций (для Co >1,6 %; для Cu ~50 %). Общим положительным качеством океанических руд является их комплексность. Железомарганцевые конкреции (ЖМК) – комплексное сырье на Ni, Cu, Co и Mn; КМК – на Co, Mn, Ni; ГПС – на Cu, Zn, Au, Ag.

Важным обстоятельством, делающим эти виды минерального сырья промышленно значимыми, является грандиозность ресурсного потенциала их скоплений на океаническом дне. Суммарные прогнозные ресурсы железомарганцевых образований Мирового океана (ЖМК + КМК) превосходят 100 млрд. т сухой рудной массы [1].

Таблица 1

Содержания и ресурсы стратегических металлов в рудах Мирового океана и континентов

Основные виды океанического минерального сырья	Металлы	Мировой океан 1]		Континенты [6, 9, 13, 15]		Соотношение потенциальных ресурсов океан/суша
		Содержания, %	Потенциальные ресурсы, млн т	Содержания, %	Потенциальные ресурсы, млн т	
Оксидные железомарганцевые образования (железомарганцевые конкреции и корки)	Ni	0,6-1,4	569,5	0,3-2,44	90,0-95,0	6,16
	Cu	0,4-1,2	348,5	0,6-4,0	725	0,48
	Co	0,2-0,8	339,2	0,1-0,6	6,0	56,5
	Mn	20,0-42,0	18,2	20-44	8,9	2,0
	Pt	0,3-0,8	0,011	3,9-4,2 г/т	0,025	0,45
	Mo	0,04-0,06	30,2	0,01-0,12	11,4	2,6
Глубоководные полиметаллические сульфиды	Cu	3,7-37,7	154,1	0,6-4,0	425,0	0,36
	Zn	2,9-9,2	88,4	4,0-10,0	298,3	0,30
	Pb	0,8-4,14	19,1	0,5-12	125,7	0,15
	Ag	60-186 г/т	0,32	10-400 г/т	0,53	0,59
	Au	2,38-10,7 г/т	0,04	2-15 г/т	0,076	0,06

Оксидные железомарганцевые образования океана обладают высокой способностью поглощать тяжелые металлы, играть роль сорбентов – фильтров-

очистителей в техногенных водах и газах [14] и накопителей металлов в ходе предварительного обогащения исходного сырья в начале технологических схем его металлургического передела. Использование оксидных океанических руд в качестве сорбентов во многих промышленных отраслях может резко повысить рентабельность их освоения.

Крупнейшее поле распространения ЖМК в Тихом океане (рис. 1) – поле Кларион-Клиппертон (глубина 4800м) – оценивается в 18 млрд. т железомарганцевых руд, богатых Ni, Cu, Co и Mn [1, 11]. Отдельные скопления ЖМК в этом поле, представляющие потенциальные месторождения, могут характеризоваться прогнозными ресурсами в 600-700 млн. т руды. Из других крупных скоплений ЖМК практический интерес вызывают в Тихом океане – Перуанское поле, а в Индийском – Центрально-Индоокеанское поле. В пределах последнего располагается заявочный участок Индии.

КМК в технологическом отношении – более сложное минеральное сырье оксидного типа, требующее отделения субстрата от рудных корок и их «обесфосфоривания». Железомарганцевая основа представлена рентгено-аморфной массой, в которой диагностируются минералы Mn – вернадит, ферровернадит и др. Цветные металлы в основном входят в ее состав также в виде изоморфной примеси. Технология переработки КМК гидрометаллургическим способом позволяет извлекать Co, Ni, Cu и Mn (~98-99 %) выщелачиванием разбавленным раствором серной кислоты без применения высокотемпературных и автоклавных процессов (ВИМС, 2004, 2005).

ГПС по минеральному составу рудной массы представлены тончайшей взаимосвязью халькопирита, изокубанита, халькозина, сфалерита, атакамита, пирита и марказита, осложненных структурами распада и замещения. Технологическая переработка сульфидных руд проводилась с использованием комбинированной гидрометаллургической технологии, традиционной для этого типа сырья. Были достигнуты следующие показатели извлечения металлов: Cu – 96,3 %; Zn – 94,69 %; Au – 94,69 %; Ag – 92,6 % (ЦНИГРИ, 2005).

При анализе экономических предпосылок освоения минеральных ресурсов Мирового океана, несомненно, всегда присутствует геополитический фактор, сущность которого состоит в своевременном закреплении приоритетов страны при разделе «всеобщего достояния человечества». Это понятие принято Международной конвенцией по морскому праву ООН (1982г.) в отношении всей совокупности полезных ископаемых, залегающих на поверхности дна и в недрах Международного района Мирового океана.

По мере осознания экономической целесообразности достаточно близкого по времени освоения минеральных ресурсов Мирового океана, в условиях бурного технического прогресса и острого дефицита «свободных» пространств в пределах обжитой суши неизбежно возникает потребность в «нештатной» реализации амбициозных инновационных проектов и планов, как отдельных государств, так и крупных международных и национальных

финансовых групп. Учитывая «зрелость» рассматриваемой проблемы, нельзя исключать в ближайшие годы переход к практическому освоению ТПИ океана.

Список использованных источников: 1. Геодинамика и рудогенез Мирового океана / Ред. С.И.Андреев, И.С. Грамберг. – С.-Петербург: ВНИИОкеангеология, 1999. – 208 с. 2. Глумов А.И. Экономико-правовые аспекты изучения и освоения минеральных ресурсов в Международном районе морского дна Мирового океана. – С.-Петербург: ВНИИОкеангеология, 2005. – 88 с. 3. Годовой отчет. Норильский никель. – 2004. – 32 с. 4. Додин Д.А. Устойчивое развитие Арктики. Проблемы и перспективы. – С.-Петербург: Наука, 2005. – 282 с. 5. Додин Д.А. Проблемы устойчивого развития Российской Арктики и пути ее решения. – М.: ООО «Геоинформцентр», 2003. – 57 с. 6. Запасы и добыча важнейших видов минерального сырья развитых капиталистических и развивающихся стран (на начало 1990 г.). – М.: ВНИИзарубежгеология, 1990. – 96 с. 7. Карпенко И.А. Проблемы использования минерально-сырьевой базы никеля, меди, свинца и цинка Российской Федерации в условиях рынка / И.А.Карпенко, И.Ф.Мигачев, Н.Г.Петраш // Отечественная геология. – 1997. – № 2. – С. 2-9. 8. Козловский Е.А. Мировой океан – резерв минерального сырья в XXI веке / Природно-ресурсные ведомости. Национальное информационное агентство природных ресурсов. – 2005. – № 3-4, 5-6. – 2 с. 9. Конъюнктура мировых рынков минерального сырья. Приложение к справочнику «Минеральные ресурсы мира на начало 1996 г.» – М.: МПР России, ГНПП «Аэрогеология», 1997. – 180 с. 10. Корзун В.А. Интересы России в новых геополитических условиях в Мировом океане. – М.: Наука, 2005. – 522 с. 11. Красный Л.И. и др. Опыт гармонизации представлений о геологических, минерагенических и минерально-ресурсных составляющих литосферы Земли. – С.-Петербург: ВСЕГЕИ, 2001. – 35 с. 12. Минеральное сырье. Справочник. Научный редактор В.П.Орлов. – М: ЗАО «Геоинформмарк». 1999. – 302 с. 13. Недра России. Том 1. Полезные ископаемые. – С.-Петербург – М.: Гос. горн. институт, 2001. – 543 с. 14. Новиков Г.В. Сорбционная активность железомарганцевых образований океана / Литосфера океанов: состав, строение, развитие, прогноз и оценка минеральных ресурсов // Г.В.Новиков, С.И.Андреев, Л.И.Аникеева. – С.-Петербург, 1995. – С. 291-304. 15. Прогнозные ресурсы твердых полезных ископаемых РФ на 1 января 1993 г. Сводный том. – М., 1994. – 234 с. 16. Смирнов Л.А. Марганец России: проблемы и пути их решения / Л.А.Смирнов, Л.П.Тигунов // Минеральные ресурсы России. Экономика и управление. – 2000. – № 1-2. – С. 18-28. 17. Андреев С.И, Глаголева Р.В., Юбко В.М., Экономические и геополитические аспекты проблемы освоения минеральных ресурсов Мирового океана // Минеральные ресурсы России. Экономика и управление. – 2006. – № 3. 18. Hashimoto I., Ohta S., Fiaba-Medioni A. et al. Hydrothermal vent communities in the Manus Basin, Papua New Guinea: Results of the BIOACCESS cruises '96 and '98"// Inter Ridge News. – 1999. – Vol. 8 (2). – P. 12-18. 19. Mining development scenario for cobalt-rich manganese crusts in the exclusive economic Zones of the Hawaiian Archipelago and Sonston Island / Ocean Resources Branch Contribution Vo 38 Department of the planning and economic development and U.S. Department of the interior mintrals management service. – 1987. – 325 p. 19. Nautilus Minerals Limited // Press Release. – 2005. – 2 March.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ТЕХНОГЕННИХ ВІДХОДІВ У ДОННИХ ВІДКЛАДАХ (НА ПРИКЛАДІ ВУГЛЕПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Удалов І.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

В межах південної частини Луганської області виконувалося літохімічне випробування донних відкладів, які, внаслідок багаторічної акумуляції в них хімічних елементів, є важливим індикатором забруднення навколишнього середовища. Техногенні аномалії частіше за все характеризуються комплексом елементів-забруднювачів, тому для оцінки ступеню забруднення донних відкладів декількома елементами застосовувався сумарний показник забруднення (СПЗ), який характеризує ефект впливу групи елементів.

Метою досліджень було визначити джерела забруднення донних відкладів. Оцінка забруднення ґрунтів проводиться відповідно до «Методических указаний по оценке степени опасности загрязнения почвы химическими веществами» за шкалою одержаних СПЗ: < 16 – допустима; 16-32 – помірно-небезпечна; 32-128 – небезпечна; > 128 – надзвичайно небезпечна.

Встановлено, що інтенсивному забрудненню донних відкладів шкідливими елементами піддаються райони з високою концентрацією промислових підприємств, особливо вугледобувної та вуглепереробної промисловості. Виявлено сильне забруднення ділянок з селітебним ландшафтом. Найбільш сильне забруднення донних відкладів відзначено в Алмазно-Мар'євському і Боково-Хрустальському геолого-промислових районах.

Визначено хімічні елементи, що грають основну роль в техногенному забрудненні донних відкладів досліджуваної території – As, Pb, Zn, F, P, Ba, Mn. Помічено, що максимальні концентрації забруднення спостерігаються в безпосередній близькості від промислових об'єктів – основних джерел забруднення. Виявлено, що сильні геохімічні аномалії дають донні відкладення відстійників промислових стоків і накопичувачів шахтних вод. Проведена типізація комплексів елементів-забруднювачів для різних ландшафтів: для промислового – As, Ba, Pb, Zn, F, Mn; селітебного – F, P.

Список використаних джерел: 1. Удалов И.В. Динамика изменения техногенного прессинга на почвенный покров на примере Стахановского региона Луганской области. Збірник наукових праць. «Геологія - географія - екологія». – Харків. ХНУ імені Каразіна. – 2009. – № 882. – С. 212 – 216 2. Г. Задара та ін. Звіт Східного державного регіонального геологічного підприємства «СхідДРДП» про геологічне вивчення надр «Вивчення техногенного впливу вуглепромислового комплексу на геологічне середовище». – Луганськ, 2003. – 100 с.

АСПЕКТИ ГІДРОХІМІЧНОГО РЕЖИМУ ПІДЗЕМНИХ ВОД СЛОВ'ЯНСЬКОГО РОДОВИЩА

І.В. Удалов, О.В. Чубар**,*

**Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна*

***ІІІ Геомарк-проект*

В роботі викладено результати досліджень фізико-хімічних особливостей підземних вод і розсолів Слов'янського родовища. Метою досліджень було визначити особливості гідрохімічного режиму підземних вод Слов'янського родовища.

Встановлено, що у межах досліджуваної ділянки розсільного басейну хімічний склад підземних вод формується, головним чином, під впливом процесів вилуговування кам'яної солі, у меншій мірі – гіпсів. Виявлено, що на істотно більшій частині площі розсільного басейну розповсюджені хлоридно-натрієві води з мінералізацією від одиниць до 800 г/дм³. При цьому згідно до збільшення питомої ваги розсолів, зумовленого зростанням їх концентрації, спостерігається виразна вертикальна зональність. Найменш мінералізовані (відносно) води приурочені до алювію, найбільш концентровані – до поверхні вилуговування. Встановлено, що загальна мінералізація у експлуатаційних свердловинах № 3605 та № 3607 змінюється з часом, але має тенденцію до збільшення. У порівнянні з загальною мінералізацією підземних вод зони вилуговування галогенних порід, відібраних зі спостережних свердловин № 5150 та № 7076 за той самий період часу, мінералізація в експлуатаційних свердловинах виявляється значно меншою.

Аналізуючи дані щодо величини мінералізації підземних вод алювіального водоносного горизонту, можна зробити висновок, що розсільні води зони вилуговування не тільки отримують інфільтраційне живлення крізь тріщинуваті породи дронівської світи, які підстиляють четвертинний горизонт, але самі приймають активу участь у живленні та формуванні хімічного складу ґрунтових та поверхневих вод, зокрема озер Сліпне та Ріпне.

Встановлено, що на території дослідження на хімічний склад та величину загальної мінералізації розсолів зони вилуговування впливають не тільки кліматичні фактори, а також режим об'єм добичі та переривчатий характер водовідбору по свердловині № 3605.

Список використаних джерел: 1. Решетов І.К., Суярко В.Г., Сердюкові О.О., Чубар О.В. Особливості карстоутворення в галогенних товщах Бахмутської угловини Донецького прогину. Збірник наукових праць. «Геологія – географія – екологія». – Харків. ХНУ імені Каразіна. – 2011. – № 956. – С. 53 – 58 2. Отчет о разведке хлоридно-натриевых минеральных вод (рассолов) Славянского месторождения Донецкой области УССР (подсчет запасов по состоянию на 01.01.1972 г.). – Артемовская КГРЭ, Артемовск, 1973. 3. Звіт Слов'янської гідрогелогічної режимно-експлуатаційної станції за 2008 р. – Слов'янська ГГРЕС, Слов'янськ, 2009.

ДЛИТЕЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ АВТОМОРФНЫХ ЧЕРНОЗЕМОВ ЛЕСОСТЕПИ ПРИ РАСПАШКЕ*

Ю.Г. Чендев

*Белгородский государственный национальный исследовательский
университет*

Изучение антропогенно-модифицированных почв, трендов и стадий их антропогенной эволюции имеет большое теоретическое и прикладное значение для совершенствования знаний в области эволюции и классификации почв, экологического мониторинга, долгосрочного прогнозирования изменений компонентного состава и структуры почвенного покрова. Особенно актуально проведение данных исследований в староосвоенных регионах, одним из которых является лесостепь центра Восточно-Европейской равнины (Центральная лесостепь).

Коллективом сотрудников Белгородского государственного национального исследовательского университета под руководством автора настоящей статьи на протяжении ряда лет проводятся исследования изменений во времени черноземов Центральной лесостепи (преобладающих почв, площадь которых составляет более 70 % от общей площади региона) под влиянием распашки. В данной работе обсуждаются вопросы агрогенной эволюции их главных морфогенетических свойств - мощности гумусовых горизонтов (A1), гумусовых профилей (A1+A1B), а также глубины залегания карбонатов.

К настоящему времени определилось три группы исследователей, придерживающихся разных точек зрения относительно характера агротехногенных изменений во времени мощности гумусовых профилей автоморфных почв, формирующихся в подзонах луговых, типичных и сухих степей: мощность снижается [2, 8 и др.]; мощность не меняется [3, 4, 12 и др.]; мощность увеличивается [6, 7, 9 и др.].

Нашими исследованиями подтверждается точка зрения об уменьшении во времени мощности гумусовых профилей в пахотных суглинистых черноземах даже на абсолютно ровных водоразделах.

В частности, нами сравнивались признаки чернозема типичного, погребенного в целинную стадию своего формирования на ровном водоразделе под оборонительным валом Белгородской черты (создан в 1646 году) к западу от г. Белгород, со старопахотным аналогом рядом с валом с возрастом земледельческого освоения около 300 лет (табл. 1).

Исследования, проведенные на других водораздельных участках Центральной лесостепи (в Курской области, участок «Стрелецкая Степь», в Белгородской области, участок «Ямская Степь», в Воронежской области,

* Работа выполнена при финансовой поддержке гранта РФФИ № 12-05-97512-р центра.

участок «Каменная Степь») подтверждают выявленную выше закономерность (табл. 2). Во всех случаях обнаруживается достоверное снижение мощности гумусоаккумулятивных горизонтов и профилей пахотных черноземов по сравнению с их целинными аналогами.

Таблица 1

Результаты морфометрического анализа мощности генетических горизонтов (см) целинных (под оборонительным валом) и старопахотных черноземов на участке «Болховецкий» (данные автора)

Угодье	Горизонт	n	Lim	$X \pm \delta_x$	δ	V, %
Погребенная под валом целина	[A1]	30	34-46	39,9±0,7	3,76	9,42
	[A1B _{Ca}]	30	11-29	21,1±1,1	5,78	27,38
	[A1+A1B _{Ca}]	30	57-67	61,0±0,6	3,00	4,91
	[B _{Ca}]	30	18-34	25,8±0,9	4,76	18,45
	[BC _{Ca}]	30	10-23	17,7±0,9	5,06	28,59
	Профиль	30	96-115	104,4±1,2	6,54	6,26
Пашня 300 лет	Апах _{Ca} +A1 _{Ca}	30	31-38	34,9±0,4	2,18	6,24
	A1B _{Ca}	30	10-23	14,5±0,6	3,43	23,59
	Апах _{Ca} + A1 _{Ca} +A1B _{Ca}	30	42-59	49,5±0,7	3,87	7,82
	B _{Ca}	30	17-40	25,3±1,1	5,84	23,07
	BC _{Ca}	30	16-40	30,4±1,6	8,64	28,44
	Профиль	30	94-120	105,2±1,4	7,89	7,50

Причинами, обуславливающими снижение мощности плодородного слоя старопахотных автоморфных черноземов, могут быть: уменьшение объема почвы из-за дегумификации, уплотнение вследствие деградации структуры под воздействием обработки и прохождения сельскохозяйственной техники, потеря илстой фракции в верхней части почвенного профиля за счет агролессиважа, расход гумусированного материала на засыпку в трещины усыхания.

По проблеме изменения во времени глубины залегания карбонатов в профилях распаиваемых черноземов лесостепной зоны существуют три точки зрения: уровни залегания понижаются в результате агрогенного выщелачивания [1]; глубина залегания не меняется, однако в новом гидротермическом режиме возрастает амплитуда сезонной пульсации солей углекислого кальция [5, 13], уровни залегания карбонатов повышаются в результате усиления физического испарения с поверхности пахотных полей в начале и в конце вегетации культурной растительности, а также на парующих полях [3, 10, 11].

Таблица 2

Статистические показатели мощности гумусовых горизонтов и гумусовых профилей (см) целинных и пахотных черноземов в различных регионах лесостепи (данные автора)

Угодье	Горизонт	n	Lim	X±δx	δ	V, %
Участок «Стрелецкая Степь»						
Целина	A1	15	40-54	44,7±0,9	3,30	7,38
	A1+A1B	15	60-77	70,3±1,0	3,87	5,50
Пашня 140 лет	A1	30	33-48	37,3±0,6	3,48	9,34
	A1+A1B	30	47-80	63,1±2,0	10,83	17,17
Участок «Ямская Степь»						
Целина	A1	15	47-58	52,9±0,9	3,45	6,52
	A1+A1B	15	69-80	75,5±0,9	3,36	4,45
Пашня 140 лет	A1	30	39-56	45,3±0,9	4,65	10,27
	A1+A1B	30	54-82	69,2±1,3	6,87	9,93
Участок «Каменная Степь»						
Целина	A1	15	41-55	44,7±0,9	3,56	7,97
	A1+A1B	15	69-88	75,5±1,3	4,91	6,50
Пашня 150 лет	A1	30	37-47	41,0±0,4	2,37	5,78
	A1+A1B	30	49-64	58,5±0,6	3,52	6,02

Наши исследования подтверждают последнюю точку зрения. На участке «Болховецкий» (табл. 1) целинная почва под валом характеризуется вскипанием в слое ниже гумусового горизонта (с глубины 40 см), тогда как старопахотная почва вскипает с поверхности. На трех других участках лесостепи при сравнительном анализе уровней вскипания в целинных и пахотных черноземах выявляется та же закономерность (табл. 3).

Таблица 3

Статистические показатели глубины вскипания (см) целинных и пахотных черноземов в различных регионах лесостепи (данные автора)

Угодье	n	Lim	X±δx	δ	V, %
Участок «Стрелецкая Степь»					
Целина	15	82-107	99,3±2,0	7,60	7,65
Пашня 140 лет	30	65-104	86,1±2,1	11,49	13,35
Участок «Ямская Степь»					
Целина	15	83-107	94,9±2,0	7,91	8,33
Пашня 140 лет	30	30-53	40,2±1,0	5,65	14,07
Участок «Каменная Степь»					
Целина	15	54-84	70,3±2,1	8,16	11,60
Пашня 150 лет	30	45-72	60,8±1,0	5,34	8,78

Сведения, полученные в ходе проведенных нами исследований, рекомендуется учитывать в стратегии устойчивого развития регионов – при разработке мероприятий по сохранению и оптимизации плодородия почвенного покрова областей Центрального Черноземья и смежных с ними областей Украины.

Список использованных источников: 1. Агроэкологическое состояние черноземов ЦЧО / Под общ. редакцией А.П. Щербакова, И.И. Васенева. - Курск, 1996. - 330 с.; 2. Адерихин П.Г. Изменение черноземных почв ЦЧО при использовании их в сельском хозяйстве // Черноземы ЦЧО и их плодородие. - М.: Наука, 1964. - С. 61-89. - М.: Наука, 1964. - С. 61-89.; 3. Афанасьева Е.А. . Образование и режим мощных черноземов // Черноземы ЦЧО и их плодородие. - М.: Наука, 1964. - С. 5-64.; 4. Ахтырцев Б.П. Экологические проблемы использования, антропогенная эволюция и современное состояние среднерусских черноземов // Воронежский краевед. - Воронеж, 1991. - Вып. 1. - С. 104-117.; 5. Брехова Л.И., Щеглов Д.И. Особенности изменения карбонатного профиля чернозема типичного при сельскохозяйственном использовании // Четвертая Всероссийская конференция «Проблемы эволюции почв»: Тез. докл. - М.: ПОЛТЕКС, 2001. - С. 155-156.; 6. Брук М.С. Влияние длительной обработки на изменения черноземов // Почвоведение. - 1979. - № 8. - С. 124-127.; 7. Денисов П.С. Почвы Воронежской и Курской областей и их отношение к агротехнике. - Воронеж, 1935. - 58 с.; 8. Иванов И.В., Табанакова Е.Д. Изменения мощности гумусового горизонта и эволюция черноземов Восточной Европы в голоцене (механизмы, причины, закономерности) // Почвоведение. - 2003. - № 9. - С. 1029-1042.; 9. Лазарев А.А. О влиянии сельскохозяйственной культуры на свойства черноземов лесостепной полосы. - М.: АН СССР, 1936. - 71 с.; 10. Лебедева И.И. Гидрологические профили миграционно-карбонатных (типичных) черноземов и агрочерноземов // Почвоведение. - 2002. - № 10. - С. 1214-1223.; 11. Побединцева И.Г. Изменение микростроения черноземов лесостепи Русской равнины под влиянием хозяйственного использования // Бюллетень Почвенного ин-та им. В.В. Докучаева. - М., 1989. - Вып. 51. - С.5-6.; 12. Природно-антропогенные геосистемы Центральной лесостепи Русской равнины. - М.: Наука, 1989. - 276 с.; 13. Щеглов Д.И. Черноземы центра Русской равнины и их эволюция под влиянием естественных и антропогенных факторов. - М.: Наука, 1999. - 214 с.

УДК 550.8.180.33

ПЛАСТИЧНО-МІНЕРАЛОГО-СТРУКТУРНІ ПОШУКОВІ КРИТЕРІЇ

Б.Г. Червоний

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Пластичність – це здатність ґрунту (гірської породи чи осаду) деформуватись без розриву суцільності під дією зовнішніх умов і зберігати придану йому форму після того, як дія зовнішньої сили буде припинена [1, с. 354].

Пластичність при певній вологості мають глини, леси, мергелі, крейда та природні і штучні ґрунти [1, с. 354].

Число пластичності – це різниця у величині вологості ґрунту при верхній і нижній межах пластичності [1, с. 359]. Спосіб визначення числа пластичності описаний в [1, с. 358-367].

Гранулометричний склад порід найбільше впливає на пластичність порід. Значна величина пластичності спостерігається у часточок, менших 0,001 мм [1, с. 359], тобто у глинистих [1, с. 75-76].

В інженерній геології прийнято, що супіски мають число пластичності від 1 до 7 [1, с. 365] і містять від 3% до 10% глинистих часток [1, с. 472], суглинки мають число пластичності від 7 до 17 [1, с. 365], а вміст глинистих часток від 10% до 30% [1, с. 472] і глини мають число пластичності понад 17 [1, с. 365] і вміст глинистих часток понад 30% [1, с. 472].

Доволі просто зробити прикидку зв'язку числа пластичності з вмістом глинистої складової у формувальних (часточок, дрібніших за 0,022 мм) та будівельних (часточок, дрібніших 0,05 мм) пісків. Результати співставлення вищевказаних характеристик наведено в таблиці.

Таблиця 1

Співвідношення між числом пластичності та вмістами «глинистої складової» в піщано-глинистих породах

Межі значень числа пластичності	Межі вмістів «глинистої складової», %														
	Дрібніше 0,001 мм					Дрібніше 0,022 мм					Дрібніше 0,05 мм				
	3	10	30	2	10	20	30	1	3	5	10	20			
			X				X							X	
17		X			X	X					X	X			
7	X			X	X				X	X					
1															
	X			X	X			X	X						
0															

Як видно з таблиці, в принципі можливо визначити групу будівельних чи марку формувальних пісків за числом пластичності, хоча й не зовсім чітко.

Отже, можна сформулювати визначення нових пошукових критеріїв для прогнозування корисних копалин.

Пластично-мінералого-структурні пошукові критерії – це такі закономірні зв'язки між числом пластичності деякого переліку порід та їхнім гранулометричним та мінеральним складом, які можна використати для спрямування пошуків.

Подальші перспективи вирішення названої задачі полягають у деталізації взаємозв'язків між вищеназваними характеристиками та розширенням переліку гірських порід (хоча іще крейди та мергелю), для яких можна застосувати пластично-мінералого-структурні пошукові критерії.

Список використаних джерел: 1. Грунтоведение / Е. М. Сергеев, Г. А. Голодковская, Р. С. Знангиров и др. – Изд. 3-е, перераб. и доп. : учебник для вузов по спец. гидрогеология и инженерная геология. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 595 с.

МІНЕРАЛОГО-ГРАНУЛОМЕТРИЧНО-ХІМІЧНІ ПОШУКОВІ КРИТЕРІЇ

Б. Г. Червоний

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Якщо в піщано-глинистих породах певні мінерали різко відмінного складу сконцентровані в межах окремих гранулометричних фракцій, то в принципі за гранулометричним складом таких порід можна визначити їхній мінеральний та хімічний склад. Проте це лише припущення.

Розглянемо мономінеральні кварцові піски як сировину для виробництва скла. При їхньому вивченні визначається вміст ряду оксидів, у тому числі і оксиду алюмінію, від якого залежить тугоплавкість скла і марка скляного піску, а також вміст ряду гранулометричних фракцій, найменшою з яких є фракція дрібніше 0,10 мм.

В мономінеральних кварцових пісках алюміній входить в склад глинистих мінералів, які знаходяться виключно у гранулометричній фракції дрібніше 0,01 мм. Проте не можна просто розрахувати вміст оксиду алюмінію за вмістом фракції дрібніше 0,01 мм (якщо це відомо), бо фракція 0,01-0,005 мм (частина фракції дрібніше 0,01 мм) ще містить значну і нестабільну долю кварцового пилу [4, с. 132, табл. 24], а в різних глинистих мінералах свій вміст алюмінію [1, с. 435-446].

В фондових джерелах за п'ятидесяти-семидесяті роки минулого століття вдалося розшукати 37 проб, проаналізованих як на скляні, так і на формувальні піски. В останньому випадку визначався вміст гранулометричної фракції дрібніше 0,022 мм [2]. За наявними відомостями був побудований графік взаємозалежності між вмістом оксиду алюмінію та гранулометричної фракції дрібніше 0,022 мм.

Виявлена залежність не дуже чітка і діапазони значень представлені дуже нерівномірно, тому результати представлені у вигляді таблиці (таблиця 1).

Як видно з таблиці, вміст оксиду алюмінію залежить від вмісту фракції дрібніше 0,022 мм. Коливання вмістів залежить, скоріш за все, від коливань вмісту кварцового пилу у фракції 0,022-0,005 мм. Загальна тенденція – збільшення вмісту оксиду алюмінію зі збільшенням вмісту фракції дрібніше 0,022 мм проявляється в явному вигляді і є цілком логічною. Це дає можливість сформулювати відповідні пошукові критерії.

Мінералого-гранулометрично-хімічні пошукові критерії взагалі – це такі закономірні зв'язки між гранулометричним складом порід та їхнім мінеральним і хімічним складом, які дозволяють за гранулометричним складом гірської породи визначити в ній вміст певних хімічних компонентів, що можна використати для спрямування пошуків.

Залежність вмісту оксиду алюмінію від вмісту глинистої складової в пісках

Межі вмістів, %										
Глинистої складової	оксиду алюмінію									
		1,00		1,50		2,00		3,00		4,00
8,00										
									X	
7,00										
							X			
6,00										
							X			
5,00										
					X					
4,00										
	X		X		X		X			
3,00										
	X		X		X					
2,00										
	X									
1,00										
	X									

Для скляних пісків мінералого-гранулометрично-хімічні пошукові критерії за суттю взаємозв'язків – це такі закономірні зв'язки між вмістом фракції дрібніше 0,022 мм та вмістом оксиду алюмінію, які дозволяють визначити можливий діапазон значень оксиду алюмінію в пісках, що можна використати для спрямування пошуків скляних пісків.

А за змістом мінералого-гранулометрично-хімічні пошукові критерії для скляних пісків такі, які дозволяють за вмістом гранулометричної фракції, найближчої до фракції дрібніше за 0,01 мм, визначити можливий вміст оксиду алюмінію та можливі марки скляних пісків за цим показником, що можна використати для спрямування пошуків скляних пісків.

Перспективи подальших досліджень полягають як у розширенні діапазону залежностей між розглянутими характеристиками, так і пошуком взаємозалежностей між іншими характеристиками скляних пісків, а також в розширенні переліку можливих корисних копалин, для яких можливі взаємозалежності між мінералого-гранулометричними і хімічними характеристиками.

Список використаних джерел: 1. Бетехтин А. Г. Курс минералогии / А. Г. Бетехтин: учебник. – 3-е изд., испр. – М.: Госгеолтехиздат, 1961. – 539 с. 2. Будівельні матеріали: Пісок кварцовий: Технічні умови: ДСТУ Б В.2.7-131:2007: Видання офіційне. – Уведено вперше. – К.: Мінрегіонбуд України, 2007. – 33 с. 3. Логвиненко Н. В. Петрография осадочных пород (с основами методики исследования): учебник [для студентов геол. спец. вузов] / Н.В. Логвиненко. – М.: Высшая школа, 1984. – 416 с. ил.

ПРОБЛЕМАТИКА МОНІТОРИНГУ ПІДЗЕМНИХ ВОД В ЗВ'ЯЗКУ З ЇХ МОЖЛИВИМ ЗАБРУДНЕННЯМ

Д.Ф. Чомко, Л.І. Шевчук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Спалахи хвороб у ендемічних та епідемічних масштабах часто спричинені неякісним водопостачанням мають місце як у економічно розвинених регіонах світу, так і у країнах, що розвиваються. А відтак, від розробки стратегії контролю якості води, в поєднанні з посиленням асенізації і особистої гігієни можна очікувати істотних результатів у галузі охорони здоров'я населення.

Підземні води становлять 97 відсотків глобальних ресурсів прісної води і є важливим джерелом питної води в багатьох регіонах світу. У багатьох частинах світу джерела підземних є найважливішим ресурсом для централізованого водопостачання населення, особливо в районах з обмеженими або забрудненими джерелами поверхневих вод. Якість підземних вод, як правило, більш стабільна і краща ніж поверхневих вод. До того ж, підземні води часто практично не потребують обробки перед споживанням на відміну від поверхневих.

Хоча підземні води, як правило, мають кращу якість і більш захищені у порівнянні із поверхневими, вони можуть стати швидко зараженими, якщо захисні заходи в цілому не реалізовані або не розроблені належним чином.

Підземні води широко використовуються в народному господарстві України і є важливим резервом для забезпечення економічного та соціального розвитку держави, стабілізації економічного стану. В цілому по Україні прогнозні ресурси підземних вод за даними регіональної оцінки становлять 61690 тис.м³/добу. Розподілені вони по площі вкрай нерівномірно у зв'язку з відмінністю структурно-геологічних і фізико-географічних умов формування ресурсів та хімічного складу підземної гідросфери різних регіонів країни. Основна частина прогнозних ресурсів зосереджена у північних та північно-західних областях. Південні області України мають обмежені ресурси підземних вод.

Загострення проблеми забруднення підземних вод внаслідок впливу техногенезу притаманне для промислово розвинутих регіонів. Основними причинами такого забруднення є викиди об'єктів металургійної, хімічної гірничо видобувної, вугільної промисловості та застосування у сільськогосподарській діяльності добрив, ядохімікатів та інших агрохімічних речовин, урбанізація територій.

Внаслідок систематичних викидів підприємств та накопичення забруднюючих речовин утворюються довготривалі джерела забруднення підземного геологічного середовища. Через такі джерела постійно або періодично потрапляють до зони аерації, а звідти – до водоносних горизонтів і мігрують в їх межах, що і призводить до забруднення підземної частини гідросфери. Слід відмітити, що деякі забруднюючі речовини, наприклад, важкі

метали, синтетичні хімічні речовини не тільки токсичні, а й хімічно стійкі, тобто можуть тривалий час зберігатися у процесі міграції.

Складність охорони якості підземних вод в умовах техногенного навантаження полягає у наступному: 1) водоносні горизонти не підлягають прямому спостереженню; 2) забруднення підземних вод можливе на значних відстанях від джерела забруднення, що зумовлюється процесами масопереносу у фільтраційному потоці; 3) самоочищення підземних вод ускладнене у зв'язку із слабким зв'язком із атмосферним киснем.

Сама проблема забруднення підземних вод та їх екологічного стану має вирішуватися систематично та цілеспрямовано, а не разом із іншими проблемами від випадку до випадку. Вивчення даної проблеми може включати наступні види робіт: 1) проведення розвідувальних робіт по виявленню та оцінці основних джерел забруднення, і перш за все у промислово розвинених районах, крупних сільськогосподарських угіддях, на ділянках розміщення земляних приймачів відходів (накопичувачі стічних вод тощо); 2) створення і дослідження спеціалізованої режимної мережі свердловин на ділянках можливого інтенсивного техногенного впливу на підземні води; 3) створення і дослідження в типових природних і змінених за рахунок техногенезу гідрогеологічних стаціонарів (дослідно-промислових полігонів) для проведення комплексних досліджень забруднення підземних вод та природного середовища; 4) систематична оцінка сучасного рівня забруднення підземних вод та прогнозування його розвитку, включаючи чергові та детальні прогнози із використанням моделювання.

Моніторинг забруднення підземних вод включає рішення наступних задач: створення системи спостереження за якістю підземних вод та проведення систематичних спостережень; оцінка сучасного рівня (або масштабів) забруднення підземних вод; вивчення міграції речовини у підземних водах та прогноз розвитку процесу забруднення.

Для реалізації моніторингових досліджень зазвичай проводиться комплекс заходів: 1) виявлення джерел забруднення та їх докладна характеристика; 2) спостережна мережа повинна бути організованою у такий спосіб, щоб надавати достатню та об'єктивну інформацію про екологічну ситуацію геологічного середовища; 3) систематичні спостереження; 4) вивчення забруднення підземних вод повинне бути у взаємозв'язку із забрудненням зовнішнього природного середовища; 5) інформація зібрана в ході спостережень має оброблятися з метою розробки методів вивчення та знешкодження забруднення, включаючи геофізичні, геохімічні та ландшафтні методи; 6) вивчення умов природної захищеності та фільтраційних властивостей слабо проникних шарів порід. При цьому слід враховувати і те, що критерії, по яким оцінюється захищеність можуть бути як постійними в часі (літологічний склад порід, потужність водотривких шарів, тип рельєфу в часі, тощо), так і змінними (глибина рівня ґрунтових вод, коефіцієнти фільтрації ґрунтів зони аерації, річні амплітуди рівнів ґрунтових та напірних основних експлуатаційних водоносних горизонтів та ін.); 7) визначення міграційних параметрів; 8) вивчення міграції речовини у підземних водах із урахуванням процесів взаємодії у системі «вода – порода»; 9) гідрогеологічне обґрунтування водоохоронних заходів.

Економічна доцільність моніторингу може бути значно збільшена шляхом:

- а) узгодження специфічних інформаційних потреб і цілей моніторингу;
- б) створення програм моніторингу, які тісно пов'язані з вищезгаданою потребою в інформації;
- в) подальшої інтеграції моніторингу (якість і кількість, інтегровані з точки зору екологічного системного підходу; чіткий зв'язок з соціально-економічною системою), що може підвищити як ефективність моніторингу у виявленні причинно-наслідкових зв'язків, а також його дієвість;
- г) інтегрованого моделювання для комплексної оцінки ділянок (великомасштабного системного аналізу підземних вод), в оптимізації структури мережі моніторингу, а також в оцінці ефективності здійснюваних заходів;
- д) використання джерел у якості спостережних свердловин, які відображають непорушений стан, репрезентативну вибірку даних по підземним водам;
- ж) використання поетапного підходу для скринінгу (екранування), щоб отримати більше інформації при менших витратах.

УДК 911.52 (470.325)

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВЕРТИКАЛЬНОЙ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПЛАКОРНЫХ ЛАНДШАФТОВ (НА ПРИМЕРЕ БЕЛГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ)*

Ю.В. Юдина

Белгородский государственный национальный исследовательский университет

Слабая изученность вертикальной дифференциации ландшафтов Белгородской области и отсутствие такого рода информации остро сказывается при организации и проведении лесоаграрных мероприятий и использовании сельскохозяйственных и селитебных земель. Существует необходимость проведения исследований, способных раскрыть географические закономерности вертикальной дифференциации, установить ее ландшафтообразующую роль, выявить региональные особенности высотно-ландшафтных комплексов и наметить пути оптимизации ландшафтов региона с позиций концепции о вертикальной дифференциации ландшафтов равнинных территорий.

Предпосылками для внутризональной вертикальной дифференциации ландшафтов Белгородской области является положение ее в пределах мелового юга Среднерусской возвышенности, специфика которого предопределена абсолютными и относительными высотами местности – наличием возвышенных (до 250 и более) междуречий и глубоко врезанных (до 100-150 м) речных долин. Перепады высот увеличивают ландшафтно-экологическое разнообразие, усиливают интенсивность энерго- и массообмена, изменяют продуктивность и направленность развитие геосистем.

** Работа выполнена при поддержке внутривузовского гранта по программе «Инициатива» НИУ «БелГУ», ВКГИ-037-2012*

Рассмотрим региональное проявление высотно-ландшафтной дифференциации на примере плакорных местностей Белгородской области.

По гипсометрическому положению Г.И. Раскатов [1] подразделяет Среднерусскую возвышенность на возвышенную (более 240 м) и относительно пониженную (менее 240 м). Определяя региональные особенности вертикальной дифференциации ландшафтов лесостепной зоны мелового юга Среднерусской возвышенности, А.С. Горбунов [2] относит Белгородскую область к *средней высотно-ландшафтной ступени* – это территория с высотами вершинных поверхностей водоразделов 200-250 м. Отличительными особенностями средней высотно-ландшафтной ступени являются наличие меловых отложений, как ведущих ландшафтообразующих пород, достаточно густое эрозионное расчленение (до 1,5-1,8 км/км²), наличие карстовых форм рельефа, высокая скорость миграции химических элементов, доминирование на водоразделах черноземных почв, чередование распаханых полей и степных участков с фрагментами нагорных и байрачных дубрав.

Белгородская область представлена ландшафтами с относительными высотами от более 250 м. до менее 160 м. Наблюдается общее понижение абсолютных высот с севера-запада на юго-восток области. Максимальные высоты – на северо-западе, минимальные – неравномерно расположены по территории всей области, но наибольшей плотности они достигают в восточной части области. Наиболее обширные площади водоразделы занимают в западной части, а восточной части области они представлены относительно узкими полосами, что свидетельствует о наибольшей расчлененности рельефа в восточной части Белгородской области.

При составлении ландшафтной карты Белгородской области в масштабе 1:200000 было выделено 85 вариантов плакоров. Плакорный тип местности составляют наиболее плоские, пологоволнистые слаборасчлененные и хорошо дренированные возвышенности междуречий с наклоном до 3⁰. Основными признаками этого ландшафтного комплекса являются: слабая интенсивность эрозионных процессов, глубокое залегание подземных вод, практически повсеместное отсутствие выхода на поверхность коренных пород и относительная однородность ландшафтной структуры. Общая площадь плакоров в области составляет 7850 км² (29 % территории области).

Опираясь на методики вертикальной дифференциации ландшафтов [2, 3, 4], все варианты плакоров объединены в три высотно-ландшафтных яруса:

I – *Высокий водораздельный*, включающий в себя участки плакоров с абсолютными отметками более 250 м. Этот ярус представлен щитообразными поверхностями с развитием карстовых процессов, где значительное количество осадков, промывной режим способствуют образованию выщелочных, оподзоленных и типичных черноземов. Преобладает данный ярус на севере области – в Губкинском и Старооскольском районах.

Стоит отметить, что данный ярус отличается наименьшим ландшафтным разнообразием, так здесь выделено всего 6 вариантов плакоров: пологоволнистые суглинистые и всхолмленные суглинистые на черноземах оподзоленных, черноземах выщелочных и черноземах типичных.

II – *Возвышенный водораздельный*, представлен плакорами, высота которых колеблется от 200 до 250 м, с хорошим дренажом и глубоким залеганием грунтовых вод. Занимает центральные районы области и отличается максимальным ландшафтным разнообразием, что отражается в выделении 45 плакорных вариантов. В формировании данного яруса участвуют 17 литолого-геоморфологических вариантов местоположений (пологоволнистые суглинистые, пологоволнистые суглинистые и глинистые, пологоволнистые суглинистые и меловые, пологоволнистые песчано-суглинистые, пологоволнистые песчаные, пологоволнистые суглинисто-валунные, всхолмленные суглинистые, всхолмленные суглинистые и глинистые, всхолмленные суглинистые и меловые, всхолмленные песчано-суглинистые, всхолмленные песчаные, всхолмленные суглинисто-валунные, плоские суглинистые, плоские суглинистые и глинистые, плоские песчаные, плоские суглинисто-валунные, вогнутые суглинистые) и 10 типов почв (серые лесостепные, темно-серые лесостепные, черноземы оподзоленные, черноземы выщелоченные, черноземы типичные, черноземы типичные карбонатные, черноземы остаточно-карбонатные, черноземы обыкновенные, черноземы обыкновенные карбонатные, черноземы солонцеватые).

III – *Пониженный водораздельный*, объединяет плакорные местности с абсолютными высотами менее 200 м. Данный ярус отличается повышенной облесенностью и широко распространен на юге и юго-востоке Белгородской области. Здесь нами выделено 13 литолого-геоморфологических варианта (пологоволнистые суглинистые, пологоволнистые суглинистые и глинистые, пологоволнистые суглинистые и меловые, пологоволнистые песчано-суглинистые, пологоволнистые суглинисто-валунные, всхолмленные суглинистые, всхолмленные суглинистые и глинистые, всхолмленные суглинистые и меловые, всхолмленные суглинисто-валунные, плоские суглинистые, плоские суглинисто-валунные, плоские суглинисто-меловые, вогнутые суглинистые) и также 10 типов почв (см. выше).

В заключении отметим, что формирование вертикальной дифференциации ландшафтов происходит под влиянием ряда факторов: геолого-геоморфологических, климатических, гидрогеологических и других. Облик территории Белгородской области, в большей степени, определяется особенностями морфологии рельефа и гипсометрическим уровнем.

Многообразие и своеобразие вертикальной структуры ландшафтных комплексов необходимо учитывать в практике природопользования и при разработке мероприятий, направленных на оптимизацию ландшафтно-экологической обстановки региона.

Список использованных источников: 1. Раскатов Г.И. Геоморфология и неотектоника территории Воронежской антиклизы [Г.И. Раскатов]. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1969. – 164 с. 2. Горбунов А.С. Вертикальная дифференциация ландшафтов лесостепной зоны мелового юга Среднерусской возвышенности: Дис... канд. геогр. наук. 25.00.23. / А.С. Горбунов. ВГУ. – Воронеж, 2002. – 188 с. 3. Мильков Ф.Н. О явлении вертикальной дифференциации ландшафтов на Русской равнине [Ф.Н. Мильков]. Вопросы географии. Сб. 3. – М.: Госуд. изд-во географ. литер., 1947. – С. 87-101. 4. Белосельская Г.А. Основные вопросы вертикальной дифференциации ландшафтов центральной лесостепи [Г.А. Белосельская]. Вопросы ландшафтной географии. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1969. – С. 16-23.

«РЕГІОН – 2012: СТРАТЕГІЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»
МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ
(м. Харків, 25–26 жовтня 2012 р.)

Збірник наукових праць

Відповідальний за випуск к.геогр.н. Ю.І. Кандиба

Комп'ютерне верстання Н.В. Добровольська

Підписано до друку 01.10.2012 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Умов. друк. арк. 18,2. Обл.-вид. арк. 21,2.

Тираж 130 пр. Ціна договірна.

61022, Харків, пл. Свободи, 4
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано: ФОП «Петрова І.В.»
61144, Харків-144, вул. Гвардійців Широнінців, 79^В, к. 137.
тел. 362-01-52

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ВОО № 948011 від 03.01.03.